STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03765

YUDISHE NESHOMES

Samuel Hurwitz

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

פערלאג „פאָלקסבילדונג“ ניויאָרק.

אַ. ליטווין.

יודישע נשמות.

פערטע אויפלאגע

באַנד I

ליטא.

הויפט פערקויף ביי:
סטאַר היברו בוק קאָ.
18 אָרטשאַרד סטריט, ניו יארק.

Copyright 1916
by S. Hurwitz, New York.

All rigts reserved.

אַמאָליגע יודען.

מיין פאַטער'ס און מוטער'ס אנדענקען געווידמעט.

אינהאַלטס-פאַרצייכנעס.

1. גראַף פּאָטאָצקי דער „גר צדק".
2. רבי לוי יצחק באַרדיטשעווער.
3. דער „שאגת אריה".
4. רבי חיים וואָלאָזשינער.
5. ר' ישעיה זוכאָוויצער (א למד-וואָווניק).
6. די קדושים פון רוזשינאָי.
7. דער קדוש פון ביאַלאַ און זיין צואה.
8. אַמאָליגע פּאָדראַטשיקעס.
9. אַלעקסאַנדער דער 1-טער און „אסתר'קע" די דריטע.
10. קושעלעווסקי—דער ערשטער יודישער דאָקטאָר.
11. אסתר די „געגעראַלשע".
12. קינקולקין דער אַנטיקוואַר.
13. דער ווילנער „באַלעבעס'ל".
14. דער לעצטער יודישער תקיף.
15. דער לעצטער יודישער פּריץ.
16. דער גבור פון ביאַלאַ.

17. נעסוויזש—די גבורים-שטעדטעל.

18. „פאניע קאַבאַנקו" (פירשט ראַדזיוויל).

א) „נאַ קאַנאַ טראַס וויגליאַנדאַס".

ב) אַ יוד פאַר אַ „קוקאַוועע".

ג) „פאַניע קאַבאַנקו" שיסט אַ ספר תורה.

ד) „ריבאַ בענדזי דראַגאַ".

ה) „פאַניע קאַבאַנקו" פערשפּילט אַ שאַך.

ו) „פאַניע קאַבאַנקו" און משה נ"ח.

19. וואָס דער „פנקס" דערצעהלט:

א) אריינגעוואָרפען אַ ווייבעל אין חרם, פאַר וואָס זי איז געפאָהרען מיט אַן ערל אָהן אַ שומר.

ב) אַ בית-דין-שמש אַ גנב און זיין שטראָף.

ג) אַ טאַקסע פאַר שניידער.

ד) פאַר ניט מאַכען קיין סעודה צו אַ ברית.

ה) אָן אָבצאָהל אויף סנדק און מוהל.

ו) געכאַפּט אַ יודען מיט אַ ווייבעל אין אַ חדר מיוחד.

ז) ניטאָ קיין בעלנים אויף קוואַטער און אונטערפיהרער.

ח) פאַר זידלען דעם „פרנס-חודש".

ט) וועניגער עולם איז מעהר שמחה.

י) אַ תקנה געגען לוקסוס.

יא) אַ סדור—אַ משכון פאַר קבורה-געלד.

יב) די סעודה פון „חברה קדישא".

יג) וואָס האָט געקאָסט אַ סעודה פון „חברה קדישא" מיט צוויי הונדערט יאָהר צוריק.

יד) מחלוקת און מסירות צוליב דער סעודה.

20. דער בונט פון קיידאַנער באַלמעלאַכעס מיט 100 יאָהר צוריק

21. ווען שקלאָוו איז געווען „ארץ ישראל".

22. פּאָטיאָמקינס „גזרה" (אַ בלעטעל פון דובראָוונער מגילה).

23. נתן—נטע דער שתדלן.

24. אמאָלינער כאַבאַר.

25. מאָהילעווער אנטיקען:

א) אמאָליגע יודישע גבירים און זייער **פיהרונג.**

ב) דער בוכארער בעל מקובל.

ג) דער שמש מיט'ן ביינערנעם גארטעל.

ד) אין „דאָמאָוויק'ס" מלוכה.

ה) דבורה די קהל'שע רופערקע.

26. רוזשינאָיער פאָלקס־העלדען: דוד דער מלמד, **לייבע וואש** און הדסה.

27. רבי נחום (א האראָדנער פאָלקספריינד).

28. מאיר דער שוסטער און מיכל **דער ציגארענמאכער** (מינסקער פאָלקסהעלדען).

29. ניינציגער (פון ווילנער טיפען־גאלעריי):

א) דער שכן און זיין באלעבאָס.

ב) דער ניינציג יעהריגער קלויזניק

ג) „פטשאָלקע".

פאָרוואָרט.

דער באַנד שריפטען, וואָס ליגט איצט פאַר'ן לעזער, אונ־טער דעם טיטעל „יודישע נשמות“, ווי אויך די איבריגע פינף בענדער, וואָס קומען נאָך איהם, איז דער רעזולטאַט פון א שטור־דיען־רייזע, וואָס דער פערפאַסער האָט געמאַכט אין א משך פון ציין יאָהר, אונגעפעהר, פון דער רוסישער רעוואָלוציע ביז דעם איצטיגען וועלט־קריג, איבער אַלע יודישע געטאָס פון ליטא, פוילען און גאַליציען. די דאָזיגע ציין יאָהר זענען געווען א גרויסע עפּאָכע אין'ם לעבען פון די מזרח־אייראָפּייאישע יודען. מיט איהר האָט זיך פערענדיגט די לענגערע עפּאָכע פון דעם יו־דישען פאָלקס־ערוואַכונג — די עפּאָכע, וואָס האָט זיך אנגע־פאַנגען מיט דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע און זיך פערענדיגט מיט דער רוסישער. די דאָזיגע ערוואַכונגס־עפּאָכע איז געווען זעהר א שטורמדיגע. זי ווערט בעצייכענט דורך א גאַנצע רייהע מעכטיגע בעוועגונגען ביי יודען. ווי: לומדות, חסידות, השכלה, ציוניזם און סאָציאַליזם. אָט די אַלע שטורמדיגע בעוועגונגען, וואָס האָבען פערנומען א שורה פון פיער, פינף דורות, זענען אָבער ניט געגאַנגען כסדר איינע נאָך דער אנדערער. זיי האָבען זיך אָפט צוזאַמענגעשטויסען, צונויפגעפלאָכטען, און, ניט זעל־טען, איז איין דור אויסגעקומען דורכצוקעמפּפען אין דער נשמה עטליכע, אָדער אפילו אַלע צוזאַמען. דער קאַמפּף האָט געקאָסט דעם פאָלק גרויסע קרעפטען. עס האָט אבער אויך אין איהם געוועקט און גענעהרט נייע ריזיגע כוחות און דרייסטע האָפנונ־גען, אזוינע דרייסטע, ווי די גאַנצע יודישע געשיכטע, פ אַ ר דעם, האָט אזעלכע ניט געוואוסט פאַר די צוויי טויזענד יאָהר פונ'ם יודישען גלות.

גרויסע פראַגען האָט די גרויסע עפּאָכע פון דער רוסישער רעוואָלוציע אוועקגעשטעלט פאַר דעם יודישען פאָלק. פראַגען, וואָס ריהרען אָן דעם גאַנצען קיום פונ'ם פאָלק, זיין צוקונפט,

זיין עקאנאמישע, נאציאנאלע און פאליטישע ווידערגעבורט.

דעם שרייבער פון אט די צײלען, אלס יודישען שריפט־שטעלער און טײלנעהמער אין דעם קאמפף, איז אויסגעקומען צו בעריהרען א גאנצע רייהע פראגען, וואס ריהרען אן די יסודות פונ׳ם יודישען לעבען. ער האט געהאלטען דעריבער פאר זיין חוב, כדי צו זיין אין שטאנד ערנסט צו בעהאנדלען די דאזיגע פראגען, שטודירען דעם יודישען לעבען אינ׳ם לעבען גופא: קלאר מאכען זיך, ווי ווייט מעגליך, די אינערליכע שטרעבונגען און אויסערליכע איינפלוסען, וואס האבען געווירקט אויף דער יודישער נשמה אין גײסט פאר די לעצטע קנאפע אנדערהאלבען הונדערט יאהר. ווארום כדי צו וויסען: וואוהין מיר געהען? מוזען מיר האבען א קריטישען איבערבליק אויף דאס איבערגעלעבטע ביז אהער; מוזען מיר קענען אונזער איצט אין זיין היסטארישער ענטוויקלונג.

אט די אויפגאבע האט זיך דער שרייבער געשטעלט אין זיינע פארשונגס־רייזען איבער די גרויסע געטאס פון מזרח־אייראפא, וואס בילדען צוזאמען א גרויסען צענטער, דעם גרעסטען צענטער פונ׳ם יודישען פאלק, סאי אין כמות, סאי אין איכות, וואו דער פולס פון זיין נאציאנאלען לעבען שלאגט אם שטארקסטען; וואו זיין נשמה שפיגעלט זיך אב אם קענטיגסטען.

זיינע פארשונגען אין די יודישע געטאס האט דער פערפאסער פערצייכענט ניט אין דער פארם פון שווערע וויסענשאפטליכע אבהאנדלונגען, נאר אין דער לייכטערער געשטאלט פון שילדערונגען און בילדער. די פערזאן — דער טוער, דער שאפער פונ׳ם לעבען, איז ביי איהם שטענדיג געווען אויפ׳ן ערשטען פלאן. פאר דעם לעזער געהען דורך, אין דעם שרייבערס ווערק, הונדערטער טיפען, בילדער, געשטאלטען, וואס שטעלען פאר אלע ווינקעלעך פונ׳ם יודישען לעבען, אמאליגען און איצטיגען, אין אלע זיינע שאטירונגען, מיט אלע זיינע וועהטאגען און שטרעבונגען, אין ליכט און אין שאטען. אין זיי איז

גאר נישט אויסגעקלערט. אלץ איז געגומען פונ'ם פרישען לע־
בענסקוואל — די פרוכט פון פערזענליכע איינדריקע און בע־
אבאכטונגען, אדער פון געשפרעכען מיט מענשען, וואס קענען
גוט דעם לעבען און די פערזאנען אויפ'ן ארט.

א בעזונדער אויפמערקזאמקייט האט דער שרייבער גע־
ווידמעט די הויכע און שטארקע יודישע נשמות, איבערהויפט
יענע איידעלע, שטילע, אונבעקאנטע פאלקסהעלדען, וואס אין
זיי שפיגעלט זיך אב, אין אלע צייטען, דאס שענסטע און איי־
דעלסטע פון דעם פאלקס נשמה.

די דאזיגע צייליען, אזוי ווי די ווערק, וועגען וועלכע זיי רייד
דען, זענען ניט געשריבען פאר'ן מאמענט. דאך קען דער אוי־
טאר ניט דורכלאזען דעם שרעקליכען פאקט, אז, בשעת אט די
שורות ווערען געשריבען, איז א האלבע וועלט פערטרונקען אין
בלוט. די „מלחמת גוג ומגוג" וואס צעהנדליגע דורות האבען
מיט הונדערטער און טויזענדער יאהרען צוריק, און אנגסט און
שרעק, פאראויסגעשפירט און פאראויסגעזאגט, איז געקומען און
שיינט צו מאכען אן עק צו דער וועלט. לענדער ליגען אין
חורבות; פעלקער צאפלען זיך און בלוטען איינע אין די נעגעל
פון די אנדערע.

און צווישען אט די קעמפפענדע פעלקער צאפעלט זיך און
בלוטעט דאס יודישע פאלק. ווי אלע מאל, צאלט דאס יודישע
פאלק די גרעסטע צינז אין אט דעם וועלט־אונגליק.

חרוב זענען זיינע נעסטער — הונדערטער יאהרען געבויט
עס געהט אב מיט בלוט אויף די שלאכטפעלדער; עס וואנדערט
און וואגעלט אהן א היים, פון איין ארט געטריבען, אין דעם
צווייטען ניט ארייננגעלאזען.

צושטערט זענען אונזערע נעסטער, פערניכטעט אונזערע
היימען. די אידישע שטעדטעלאך פון ליטא, פוילען, גאליציען,
וואו הונדערטער יאהרען האבען זיך, אין דער שטיל, געוועבט

די פּעדים פון דער יודישער נשמה, ליגען אין אש, ווי די גאַסען
פון ירושלים נאָכ'ן חורבן. וואו איז די יוגענד, די שענע בע־
גייסטערטע יוגענד, פול מיט האָפנונג, פול מיט לעבענסדורש־
טיגקייט, וואָס איך האָב בעגעגענט אויף מיינע רייזען, וואָס האָ־
בען מיך בעגלייט און געהאָלפען אין מיינע פאָרשונגען? וואו
זענען די טאַטעס זייערע, די זיידעס און באָבעס, מיט וועלכע
איך האָב א סך אנגענעהמע אָוועגדען פאַרבראכט, און פון וועלכע
איך האָב אזוי פיעל געלערנט? וואָס איז געוואָרען פון די היילי־
גע היימישע קברים, איבער וועלכע עס האָבען פאַר מיר גע־
שוועבט די שענע נשמות פון פריהערדיגע דורות, וואָס האָבען
אזוי פיעל געקעמפפט און געליטען? אָ, מיינע ליעבע און טייע־
רע, וואו זייט איהר יעצט? וואס איז מיט אייך אלעמען געוואָ־
רען?

אָ טיעפער און הייליגער וועהטאָג און בענקשאַפט צו זיי,
צו די יודישע נשמות, פילט אָן מיין האַרץ, ווען איך בלעטער
דורך מיינע פאַרשריבענע זכרונות, און וואַרף א בליק אויף די
הונדערטער בילדער און געשטאַלטען, וואָס איך האָב פון דער
יודישער שטעדטעל מיטגענומען אין מיין נשמה און שפּעטער
אויפ'ן פּאַפּיר פאַרצייכענט. אָבער יענע הויכע און שטאַרקע
נשמות, וואָס איך האָב אויף מיינע רייזען איבער די יודישע
שטעדט און שטעדטלאך בעגעגענט, און וואָס האָבען מיר פון די
היימישע קברים מיט אזאַ צוטרויליכקייט און ליעבע געוואונ־
קען, פאַרטרייבען פערצווייפלונג פון מיין בוזעם. זיי זאָגען מיר
— און דער לעזער וואָס וועט צוזאַמען מיט מיר דורכמאַכען
אין מיינע ווערק מיינע רייזען איבער די יודישע שטעדט און
שטעדטלאך וועט זיך פון זיי אויך איבערצייגען, — אז צע־
שטערט זענען נאָר די ערדישע נעסטען; נאָר דאָס, וואָס מענשען
קענען מיט זייערע הענד בויען און מיט זייערע הענד צעשטע־
רען. אונזערע העכערע גיטער אָבער און אוצרות, וואָס יענע
הויכע און שטאַרקע נשמות האָבען פאַר אונז געבויט און אונז

בירושה געלאָזען, קענען ניט חרוב ווערן, זיי וועלן איבערלעבן אָט דעם גרויסן איצטיגן חורבן. זיי וועלן לעבן אין די איבער־געבליבענע נשמות, און מיט זייער הילף וועלן מיר קענען אויפבויען, ווי די מענשן נאָכ׳ן ערשטן מבול, צוריק אַ נייעם לעבן.

פאָרוואָרט צו דער דריטער אויפלאַגע

די ערשטע אויפלאַגע פון די „אידישע נשמות“ איז געדרוקט געוואָרן אין רעכטן ברען פון דעם וועלט־קריג. די מלחמה, און דערנאָך די גרויסע אויפטרייסלונג פון דער רוסישער רעוואָלוציע און אירע נאָכווייעניִשען, און, בכלל, דער וועלט־קריזיס, וואָס אָט די פעלקער־דראַמעס האָבן אַרויסגערופן, האָבן זיך אָפּגערופן שלעכט אויף דעם אידישן ביכער־מאַרק. די צווייטע אויפלאַגע פון די „אידישע נשמות“ איז מעגליך געווען אַרויסצוגעבן בלויז אין פיר יאָר אַרום נאָך דער ערשטער אויפלאגע, כאָטש די דאָזיקע ווערק זיינען שוין געווען אויסגעגאנגען אַ לאנגע צייט פריער פונ׳ם ביכער־מאַרק, און דער לעזער האָט זיי געפאָדערט. די 2־טע אויפלאַגע איז אַרויס פון דרוק אין מערץ, 1922. אין אַכט מאָנאַטן ארום איז שוין די אויסגאבע געוועזן אויספארקויפט, און איצט, אין דעצעמבער פונ׳ם זעלבען יאָר 1922 ווערט געדרוקט די דריטע אויפלאַגע.

צום באדויערן איז געוועזן אוממעגליך צו דרוקן די בילדער־אי־לוסטראַציעס צו די „אידישע נשמות“ אין דער צווייטער און אויך אין דער יעצטיגער דריטער אויפלאַגע. ביי דער ערשטער מעגליכקייט אָבער וועלן די בילדער אַרויס אין אַ באזונדער אַלבאָם, און די לע־זע וועלן דעם בילדער־־אַלבאָם קענען באקומען אַזוי גיך, ווי ער וועט אַרויס פון דרוק.

ד ע ר מ ח ב ר.

פאָרוואָרט צו דער פערטער אויפלאַגע

די דאָזיקע 4־טע אויפלאגע „אידישע נשמות“ פון א. ליטווין איז, אין באצוג צו דער פאָרם, געדרוקט מיט אַ קליינער ענדערונג. די זעלבע 6 בענד פון די פריערדיגע אויפלאַגן גייען איצט ארויס אין 4 ביכער. דאָס איז געטאָן געוואָרן כדי צו מאַכן די „אידישע נשמות“ ביליגער אין פרייז און, אויף אַזאַ נ׳אופן, צוטרעגליכער צו די ברייטע שיכטן פון פאָלק. דער אינהאַלט אָבער האָט, צוליב אָט דער פאָרמאַלער ענדערונג, ניט בלויז ניט געליטען, נאָר, פארקערט: עס זיינען אין דער איצטיגער 4־טער אויפלאַגע צוגעקומען אייניגע זאַכן, וואָס זיינען אין די פריערדיקע אויסגאבן ניט געווען. אחוץ

דעם איז אין דער איצטיקער אויפלאגע צוגעקומען אַן אויספירליכער אינהאלט פאר אלע 6 בענד „אידישע נשמות“ נאָכ׳ן אלף־בית־סדר. דער דאָזיגער אויספירליכער אינהאַלט לויט׳ן אלף־בית־סדר איז צו־געגעבן געוואָרן אין די אינטערעסן פון די אידישע פאָלקס־שולן און די אינטעליגענטערע לעזער בכלל.

צום שלום אַ קליינע באמערקונג בנוגע דעם 6־טן באַנד „אידישע נשמות“. דער דאָזיקער באַנד („ביי׳ן רבי׳ם טיש“) באשטייט פון אַ גאנצע רייע ארטיקלען, טיפּן און בילדער פונ׳ם חסידישן לעבן. די דאָזיקע ארטיקלען, טיפּן און בילדער זיינען אַיינגעטיילט אין דריי אָפּטיילונגען: 1) „ליטווישע גוטע אידן“; 2) „ביי די פּוילישע רבייאים“; 3) „חסידות אין גאליציען“. דער דאָזיקער באַנד איז אין דער איצטיקער אויפלאגע צעטיילט אין אַזאַ סדר: די אָפּטיילונג „ליטווישע גוטע אידן“ קומט ביים ענדע פונ׳ם 2־טן בוך (אין די ערשטע צוויי ביכער גייען אַריין די פריערדיקע דריי בענד „ליטע“), „ביי די פּוילישע רבייאים“ איז צוגעגעבן דעם דריטן בוך, וואָס איז געווידמעט פּוילן, עסטרייך און אונגארן. „גאליציאַנער חסידות“ בילדעט די צווייטע העלפט פונ׳ם 4־טן בוך, וואָס איז אין גאַנצן געווידמעט גאליציען.

וועגן דעם אַלגעמיינעם ווערט פון די „אידישע נשמות“ פאר דער אידישער ליטעראַטור און קולטור־געשיכטע האַלט דער פאַרלאַג „פאָלקס־בילדונג“, אין וועמעס אויסגאַבע א. ליטווין׳ס שריפטן ער־שיינען, פאר איבריג צוצוגעבן דאָ עפּעס. אָט די 4־טע אויפלאגע פון די „אידישע נשמות“ איז אַליין דער בעסטער באַווייז, אז דער ערנסטער לעזער פארשטייט, ווי אָפּצושאַצן אַזוינע ווערק.

פאַרלאַג „פאָלקסבילדונג“.

גראַף פּאָטאָצקי דער „גר צדק“.

גאָר אַ בעזונדער געפיהל האט מיך דורכגענומען, ווען איך בין געקומען נעהענטער צו איליע. דאָס שטעדטעל „איליע“ איז בעקאַנט אין גאַנצען תחום. איהר נאָמען איז פערבונדען מיט דער ריהרענדער לעגענדע פונ׳ם „גר צדק“. ס׳איז איבריגענס, מעהר אַ היסטאָרישער פאַקט, ווי אַ לעגענדע. די מעשה מיט׳ן „גר צדק“ איז איינע פון די שרעקליכסטע מאָמענטען אין דער געשיכטע פון די רוסישע יודען. זי איז אויך איינע פון די מערקווירדיגסטע און העכסט כאַראַקטעריסטישע אין דער היסטאָריע פון דער יודישער און פוילישער קולטור. די בעדייטונג פון דער דאָזיגער געשעהענים איז נאָך ניט גענוג אָבגעשאצט, ניט פון דער יודישער, ניט פון דער פוילישער זייט. זי וואַרט ערשט אויף איהר היסטאָריקער. די צייט אויפצוהויבען דעם פאָרהאַנג אויף דער טראַגעדיע פונ׳ם „גר צדק“ איז נאָך ניט געקומען. מיט אַ דעמערונגס-נעבעל פון לעגענדע איז אָט די שרעקליכע קולטורעלע און סאָציאַלע דראַמע פערצויגען. די מאַטעריאַלען דאַרפען ערשט געקליבען ווערען: פון די יודישע בית עלמינס, פון די שוהלען, פון די אַלטע פּנקס׳ען, פון מעשיות, וואָס אַלטע לייט דערצעהלען זיך—דאַרף דער מאַטעריאַל געקליבען ווערען; אין די טיעף און גראָב געמויערטע סקליעפּעס פון די נאָך איצט לעבעדיגע גרויסע מיוחסים פונ׳ם העכסטען פוילישען אדעל—די גראַפען פּאָטאָצקעס, דאַרפען זיי געזוכט, און

פון דאָרט אַרויסגעבראַכט ווערן. דאַן דאַרף ערשט קומען דער ריכ־טיגער היסטאָריקער פון רוסישען און פּוילישען געטאָ (ער איז נאָך ביז איצט ניטאָ), וואָס זאָל קענען מיט זיין ברייטער נשמה, מיט זיין טיעף פיהלענד האַרץ, אַריינדרינגען אין דער נשמה פון דער גר צדק-לעגענ־דע. דאַן דאַרף קומען דער דיכטער, ס'דאַרף קומען דער דראַמאַטורג, און אויב דער ערשטער וועט אַ געטליכען פייער בעזיצען און דער צווייטער וועט זיין דער אמת'ער, פון גאָט געבענשטער אויסדערוועהלטער, וועט די פּאָעמע פון „גר צדק" זיין שטאַרקער פון בייראָנס און די דראַמע פון „גר צדק" זיין טיפער פון אַלע שעקספּירס דראַמעס. און קיין סענסאַציע אין דער וועלט האָט ניט געמאַכט אַזוי ציטערן און שוידערן אַ מענשענס האַרץ, ווי עס וועט ציטערן און שוידערן איבער דער פינסטערניס פון יענער צייט, אין וועלכער עס האָט זיך געקענט אָבשפּילען יענע שרעקליכע ווירקליכקייט-לעגענדע, וואָס הייסט „מעשה פון גר צדק", וועט ציטערן און שוידערן איבער די ווילדע שרעקען פון יענער פינסטערער צייט, איבער די יסורים פון יענע בלאָנדזשענדע ליכט-פונקען, וואָס האָבען אומזיסט געמיהט זיך דורכשניידען אָט די דיקע פינסטערניס.

אַזוינע געדאַנקען פילען אָן מיין נשמה, דריקען מיין האַרץ און דריקען עס אַלץ מעהר, וואָס נעהענטער איך קום צו איליע, צו דעם פּלאַץ, וואו עס האָט זיך אָבגעשפּילט דער פאָרלעצטער אַקט פון דעם גר צדק'ס טראַגעדיע. (דער לעצטער האט זיך אָבגעשפּילט אין ווילנא). עס שווימען מיר אַרויף אויף די געדאַנקען די עטליכע בלעטלאך פון דער לעגענדע, וואָס איך האָב מיט גרויס מיה און מאַטערניס גע־קראָגען איבערשרייבען ביי אַ ווילנער יודען. דער איינציגער עקזעמפּליאַר געשריבען אין יודיש. געשריבען (ריכטיגער—איבערגעשריבען) אין אָנ־הויב פון נייגצעהנטען יאָהרהונדערט אין אַ וואונדערשענער געצאַצ־קעטער האַנדשריפט.

„דיזע געשיכטע—דערצעהלט די לעגענדע—(איך שרייב מיט דעם לשון און אויסלעגעניס פונ'ם מאַנוסקריפּט) איז איין הויבט פון דאָס דערציילונג, וואָס האָט געטראָפען זיך מייטע דעם הייליגען

מאן גר צדק. עס וואהר טרעפין ביי איין ראייכין פירשט איין זוהן, וואס ער וואהר פון זיין געבארינהויט זוייער שיינעם געשטאלט און אויך זוייער קלוגהייט אונד פארשטאנדיגקהויט מיט איהם. דען האט איהם דער פאטער געגעבען לערנען אין די הויבטשולין; און האט גע־זוכט פאר איהם איין גוטין חבר, דען ער זאהל האבען מיט וועמען זיך צו באזינען אונד אויך יעדע זאך קלאר דורכצורויידען..."

דער יונגער פירשט איז געווען — פאטאצקי, און זיין חבר — זארעמבא. ביידע האבען ניט געהוליעט, ווי אנדערע יונגע פריצים, נאר האבען אויך געלערנט און געטראכט. די חברים פערלאנגען פונ׳ם הויפטמאן, דעם פירשט פאטאצקי, ער זאל זיי שיקען קיין פאריז זיך פערפאלקאמענען. "אזוי ווי דער הויבטמאן האט געזעהן דאס גרויס גילושטיקייט ווי זויי האבין צום לערנען, דענניכט האט ער צוגיפאלען געטאן זויי און האט זיי ביידען געשיקט נאך פריז... דען ניכט זויי זאלען דערגרויסט וערין אין נאמען: און זאלין זוייער לערנונג זוייער געשיקט זיין. ערשטען אין אלערליי שפראך: און ווידער אין אויפקלערט פון דער וועלט און ווישענשאפט פון יעדין גלויבין: דען דער הויבט־אריינלוייג פון דעם זון פון הויבטמאן איז אלעם נור גיוועזין אין פאר־טראגונג פון דעם אויפקלעהר. וואשערע גלויבען איז וואהרהאפטיג".

אין פאריז, ווי דער דאזיגער מאנוסקריפט דערצעהלט, זענען די חברים "אלעש גילעגין אין דען אויפקלעהר פון אלערליי גלויבונגען". ביי זיי איז געווארען א קשיא: פארוואס בעהאלט מען פון זיי דעם תנך? פארוואס קריגען זיי ערגיץ ניט צו לעזען וועגען יודישען גלויבען?

צופעליג זענען זיי בעקאנט געווארען מיט אן אלטען יודען און האבען איהם געבעטען, ער זאל מיט זיי לערנען "תנך". פון פאריז פאהרען זיי קיין בערלין, פון בערלין נאך רוים. דארט ווערט דער יונגער פאטאצקי בעקאנט מיט דער הינטערקוליסען־זייט פונ׳ם קאטאליציזם. די איינפאכקייט פונ׳ם יודישען גלויבען, די פערפאלגונגען פונ׳ם יודישען פאלק ציהען איהם שטארק אי צום מארטירער־פאלק, אי צו זיין גלויבען. ענדליך בעשליסט ער: פאהרט אוועק קיין האלאנד און דארט פער־בינדט ער, דער יונגער מאגנאט, דער יורש פון גיטער, טיטולען,

אוצרות און כבוד, זיין שיקזאל אויף אייביג מיט דעם שיקזאל פונ׳ם פאָלק, וואָס איז געיאָגט און פעראכטעט.

טיעף ריהרענד און ביבליש איינפאַך איז די מעשה מיט׳ן „גר צדק״, ווי זי איז געשילדערט אין דער יודישער פאָלקס־לעגענדע. לויט איין נוסח איז דאָ געווען עפּעס עהנליכעס אויף א ראָמאַן, וואָס האָט אָבער ניט די הויפּטראָלע געשפּילט אין דעם גר צדק׳ס בעקעהרונג צום יודענטום. זיין רבי אין אמשטערדאם האָט א יונגע און שענע טאָכטער געהאַט. דער גראַף פּאָטאָצקי, שוין אַלס יוד, אַלס גר צדק, האָט זי פאר א כלה געוואָלט. דער רב האָט זי איהם צוגעזאָגט צו געבען, ווען ער וועט גוט קענען לערנען.

דער גר צדק לאָזט זיך אַוועק צוריק אין פּוילען: דאָרט ביי די בעריהמטע פּוילישע רבנים מעהר זיך אינ׳ם תלמוד צו פערפאָלקאָמע־נען. אָדער האָט איהם אפשר געצויגען די בענקשאַפט נאָך דער היים? האָבען איהם געצויגען די ליטווישע פעלדער און וועלדער? ווי נאָר דער בעקעהרטער גראַף קומט צוריק אין פּוילען ווערט די „מעשה מיט׳ן גר צדק׳ קאַרגער אין שילדערונגען. פאַרוואָס האָט ער זיך אויס־געקליבען איליע, וואו עס איז דעמאָלט קיין ישיבה ניט געווען? וואו דער עולם איז פּראָסט געווען, וואו ער האָט געמוזט לערנען בעהאַל־טענערהייט גאַנצע טעג און נעכט, איינער אַליין אין בית המדרש?

און אומזיסט האָב איך פינף און דרייסיג וויאָרסט אויף גרעבליעס זיך געטרייסעלט, דורך בלאָטעס צופוס געקראָכען, און א שפּור, כאָטש א ווייטען א נעבעלדיגען שפּור, אין דער שטעדטעל געזוכט וועגען דעם לעבען פונ׳ם גר צדק דאָרטען, איידער מ׳האָט איהם גע׳מסר׳ט און געכאַפּט.

איליע איז א ווייט, אָבגעלעגען שטעדטעל אין ווילנער גובערניע. ליגט פינף און דרייסיג וויאָרסט פון דער סטאַנציע מאָלאָדעטשנאָ (אויף ליבאַווע־ראָמענער באַהן־ליניע) און זעקס און דרייסיג וויאָרסט פון דער שטעדטעל ווילייקע, דורך וועלכע עס געהט דורך די נייע מאָסקווא־ווינדאַווער אייזענבאַהן. נאָר די בעלי עגלות פאָהרען נאָך איצט מיט די שווערע בוידען פונקט ווי מיט הונדערטער יאָהר צוריק.

נאָך סחורה קיין מינסק, אַ שטרעקע פון אַ פופצ.. וויאָרסט. איהר קענט נאָך דאָ איצט געפינען אַלטע לייט, וואס זענען זייער לעבען לאַנג פון שטעדטעל ניט אַרויס. ניט די באַהנען, ניט די אויטאָמאַבילען, ניט די רוסישע רעוואָלוציע, ניט די רעאַקציע האבען דאָ אַן איינדרוק געמאַכט. איליער יודען לעבען אויף זייער אַלטפּרענקישען שטייגער, ווי אין די צייטען פון „גר צדק״. די שטעדטעל האט אין גאַנצען הונ־דערט געזינדען. אויף די 100 געזינדען איז דאָ 50 קראָמען. פון דעסט־וועגען לעבט מען זיך דורך נישט קשה. אַ ביסעל לעבט מען פון פּריץ; אַ ביסעל פון גוי. איבערהויפּט—פון פּויער. צוויי מאָל אַ וואָך איז אַ מאַרק. אויפ׳ן מאַרק פאָהרען זיך אויף אַ סך פּויערן פון דער אומגעגענד. לייזט זיך אין יעדער שטוב. די לעצטע יאָהרען לעבט מען נאָך בעסער. עס פאַלט אונטער דער אמעריקאַנער דאָלער. די גאַנצע יוגענד איז אין אמעריקא. אין איין ניויאָרק, זאָגען מיר היגע יודען, איז דריי איליעס פאַראַן. אַלטע לייט זאָגען, אַז קיינמאָל האָט נאָך איליע אַזוי גוט ניט געלעבט. וואו האט אמאָל,—זאָגט דער זקן יעקב אפרים, דער קהל׳שער שרייבער, אַ איליער באַלעבאָס—געוואוסט פון טיי. היינט האט יעדערער אַ סאַמאַוואַר, און אין יעדער שטוב טרינקט מען אַלע טאָג טיי. קיין ג׳עסערע השגה פון וואוילטאָג האט ניט אַ איליער יוד, ווי טרינקען אַלע טאָג טיי פון פרישען סאַמאָוואַר.

צום קהל׳שען שרייבער יעקב אפרים בין איך געקומען בעטען: ער זאָל מיר ווייזען דעם פּנקס. איך האָב געוואָלט דאָרטען געפינען עפּעס אַ שפּור פון דעם גר צדק׳ס טראַגעדיע. נאָר דער אַלטער האָט מורא געהאַט צו ווייזען מיר דעם פּנקס. ער האָט מיך פערזיכערט, אַז אין פּנקס איז גאָר נישט ניטאָ וועגען גר צדק. אַליין האָט ער געוואוסט נאָך ווייניגער, ווי אין „מעשה גר צדק״ איז פערשריבען.

איך האָב מיך געלאָזען צו אַן אַנדערן, בערע זלמנ׳ס. ער איז אַ „בערעדטער מענש״, האָט מען מיר איהם נאָך אין מאַלאַדעטשנאַ פערלויבט. ער האָט ליעב צו פערברענגען. נאָר אָט דער אַלטער האָט אויך אַזוי ווייניג געוואוסט צו דערצעהלען פון „גר צדק״, ווי דער ערשטער. נאָר פון די „יאָשקעס״ האָט ער צוגעגעבען אַ פּאָר שטריכען.

די „יאַשקעס"—אַזוי הייסען די אייניקלאַך פון יענעם שניידער, וואָס האָט דעם „גר צדק" געמסר'ט. געמסר'ט האָט ער איהם דערפאַר, וואָס דער גר צדק האָט זיין יונגעל פאַר'ן אויער אָנגעדרייט. דער פאַקט איז אַ שרעקליכער, אַ שענדליכער. יודען זענען ניט זשעדנע געווען אין אייגענע מוסרים, שפּיאָנען, פּראָוואָקאַטאָרען, אָבער די מסירה פון אַ יודען אויפ'ן „גר צדק"—אַזאַ שענדליכען פאַקט האָט די יודישע היס־טאָריע ביז יענעם טאָג ניט געוואוסט. וואָס האָט אַ יוד געקענט האָבען צום „גר צדק", וואָס איז נאָר געזעסען אין אַ ווינקעל פון בית המדרש און טאָג און נאַכט געלערנט?

די לעגענדע וועגען די „יאַשקעס" וואַרפט אַ ביסעל ליכט אויף דער דאָזיגער געשעהעניס. דעם שניידערס יונגעל—אַזוי ווערט דער־צעהלט—האָט געשטיפט אין בית המדרש און געשטערט דעם „גר צדק" לערנען. ער האָט איהם פריהער געבעטען מיט גוטען, ער זאָל ניט קונדס'ן אין אַ הייליגען אָרט, און זאָל בעסער געהן אויפ'ן הויף שפּילען. דער יונגעל איז אָבער געווען אַ צולאָזענער און האָט דוקא געטאָן דעם „גר צדק" אויף צו להכעיס, און געזידעלט איהם. דאָס האָט דעם „גר צדק" אַזוי בענומען, אַז ער האָט איהם אָנגעדרייט פאַר'ן אויער און אַרויסגעטריבען פון בית המדרש. דערביי האָט ער געזאָלט זיך אויס־דריקען, אַז אַן אמת יודיש קינד קען ניט זיין אַזוי פרעך. מסתמא וועט ער זיך שמד'ען. דעם טאַטען, דעם שניידער, האָט דאָס אַזוי אַריינ־געבראַכט אין כעס, אַז ער איז אַוועקגעלאָפען אין הויף און—געמסר'ט.

אין אַיליע—האָט מיך פערזיכערט דער אַלטער בערע זלמנ'ס — זאָגט מען אויף זיכער, אַז דער יונגעל האָט זיך שפּעטער מיט אַן אמת געשמדט.

אַז דער „גר צדק" האָט זיך דערוואוסט פון דער מסירה איז ער אַנטלאָפען אין „סטאַרינקע", אַ קרעטשים אַכט וויאָרסט פון אַיליע, אָבער דער קרעטשמער, פון שרעק פאַר'ן פּריץ, האָט איהם אַרויסגע־געבען. בשעת מ'האָט איהם געפיהרט פון דאַנען, אַ געשמידטען אין קייטען, האָט ער, דער „גר צדק"—זאָגט די לעגענדע—געשאָלטען דעם מוסר, אַז זיינע קינדער, אייניקלאַך און אור-אייניקלאַך ביז צעהן דורות.

זאָלען ניט זיין גלייך צו אַלע מענשען און קיינער פון זיי זאָל ניט שטאַרבען מיט זיין נאַטירליכען טויט.

די משפחה פון דעם מוסר איז ניט אויסגעשטאָרבען. פאַרקעהרט: נאָך איצט איז האַלב שטעדטעל פון די „יאָשקעס". נאָר ווי דער אַלטער האָט מיך פערזיכערט, איז אין יעדער געזינד פון זיי דער — טויב, דער שטום, דער הינקענדיג, און זעלטען ווער פון זיי שטאַרבט מיט'ן נאַטירליכען טויט. פאַרשאַלטען איז אויך פון דעמאָלט אָן די קרעטשים. קיין איין קרעטשמער לעבט ניט אויס דאָרט די יאָהרען.

אין מיטען געשפּרעך וועגען די „יאָשקעס" איז אַריין אין שטוב אַ יונגעל פון אַ שכן עפּעס לייהען. דער אַלטער בערע זלמנ'ס האָט מיר אַ קוועטש געטאָן די האַנד און אַ מאַך געטאָן מיט'ן קאָפּ, איך זאָל אויפהערען צו רעדען. ערשט נאָכדעם, ווי דער יונגעל איז אַוועק, האָט ער מיר דערקלערט, אַז ער האָט ניט געוואָלט רעד'ען, וואָרום דער יונגעל איז פון די „יאָשקעס".

— מ'זאָגט, האָט ער צוגעגעבען, אַז איצט איז שוין פאַרפאַלן די צעהן דורות און די קללה פון די „יאָשקעס" איז אַראָב.

— דאַנקען גאָט, האָט צוגעגעבען די ווייב.

אויף די „יאָשקעס" ליגט קין'ס צייכען. וואוהין איינער פון זיי זאָל ניט קומען, ווייס מען איהם, און דאָס פאָלק קוקט אויף איהם מיט מורא און פערדאַכט.

פונדעסטוועגען האָט זיך אין דעם טאָן פון בערע זלמנ'ס געהערט אַ צופרידענהייט און פערגעבונג, ווען ער האָט מיר מיטגעטיילט, אַז, לויט ווי מ'האָט אויסגערעכענט, האָט זיך שוין איצט געענדיגט דער טערמין פון די צעהן דורות, דורך וועלכע, לויט דער „קללה פונ'ם גר צדק די „יאָשקעס" זענען פערשאַלטען.

דער „גר צדק" איז פערברענט געוואָרען אין ווילנא. לויט די לעגענדע דערצעהלט, האָט זיין מוטער, די אַלטע גרעפין, געקראָגען, מיט גרויס מיה און מאַטערניס, פון פּאַבסט, צי פון פּוילישען קעניג, אַ אונטערגעשריבענע פּאַפּיר, אַז מ'זאָל איהם לאָזען לעבען. נאָר זי האָט מיט איינינע מינוט פערשפּעטיגט. דער בלוטיגער דעקרעט איז

אויסגעפיהרט געוואָרען. אין יענעם טאָג, דערצעהלען ווילנער יודען, איז געווען אַ מורא׳דיגער שטורם. אַ בת קול איז אַרויס פון הימעל און האט געזאָגט: וואויל צו דיר, אברהם בן אברהם! דיין ליכטיגע נשמה איז גלייך אַוועק צו איהר מקור, צו די הייליגע אבות און אברהם אבינו האט איהר אין זיין שויס צוגענומען.

אַ יוד האט זיך פערשטעלט פאַר אַ גוי, (עס לעבען נאָך, זאָגט מען, אין ווילנא זיינע אורא־ייניקלאָך) און מיט מסירת נפש איז איהם געלונגען צו ראַטעווען אַ ביסעל אַש פונ׳ם פערברענטען גר צדק. מיט הייליגער מורא און ליבשאַפט האָבען יודען דעם הויפען אַש אין אַ זיכערן אָרט, מיט גרויס פאָרזיכטיגקייט און געהיימליבקייט, אויפ׳ן אַלטען בית עולם מקבר געווען. אויף דעם אָרט איז אַ בוים אויסגע־וואקסען; אַ מאָדנעם אויסזעהן האט אָט דער בוים; זיינע צווייגען, די אויבערשטע און די אונטערשטע, זעהען אויס ווי אַ מענש מיט הענד און מיט פיס. אין אַלגעמיין קוקט אויס ווי אַ טרייע מוטער האָט זיך איבערגעבויגען איבער דעם קבר פון איהר ליעב קינד. און היט איהם אָב, דעם טייערן קבר, טאָג און נאכט, אַז קיין בייז אויג און קיין שלעכט האנד זאָל איהם ניט שאָדען. קריסטליכע טוריסטען, וואס קומען אין ווילנא, בעזוכען דעם קבר און בעוואונדערן דעם בוים. נאָר יודען האַלטען איהם טייער און הייליג. קומט אַ תשעה באב, צי עשרת ימי תשובה, און אין יעדער צרה און אַנגסט, וואָס טרעפט זיך אַ יודען, קומט מען אַ הער אויפ׳ן אַלטען בית עלמין, און אויפ׳ן קבר, וואו עס ליגט דער אַש פונ׳ם „קדוש״, אַזוי ווי אויפ׳ן קבר פונ׳ם גאון, גיסט מען אויס די הארץ און מ׳בעט, ער זאָל אַ „מליץ יושר״ זיין פאַר די געפּלאגטע און געפייניגטע ווען ער האט אַזוי הייס געליבט און פאַר וועמען, ער האָט זיך פאַר אַ קרבן מקריב געווען.

רבי לוי יצחק באַרדיטשעווער.

ווי טרויעריג און פינסטער עס איז איצט אין בערדיטשעוו, דאָך שטראהלט די דאָזיגע שטאָדט איבער'ן גאנצען יודישען תחום מיט א ליכט, וואָס שיינט אריין אין אַלע פרומע יודישע נשמות און קוויקט זייערע הערצער אין שווערע מינוטען פון לעבען. בערדיטשעוו האָט ניט אַזעלכע זכרונות, ווי אנדערע גרויסע יודישע שטעדט. דאָך איין זכרון האָט זי, מיט וועלכען זי שטאָלצירט אנטקעגען אנדערע יודישע שטעדט, און פאר וואָס אנדערע יודישע שטעדט זענען איהר שטארק מקנא. דאָס איז דער אנדענקען פון ר' לוי יצחק בערדיטשעווער, וואָס האָט דאָ פערלעבט דעם גרעסטען טייל פון זיין לעבען און דאָ איז ער געשטאָרבען.

ר' לוי יצחק בערדיטשעווער איז איינע פון יענע ליכטיגע פער־זענליכקייטען, וואָס דאָס יודישע פאָלק האָט ארויסגעבראַכט אין יענער וואונדערליכער צייט, ווען אייראָפּא איז אויפגעטרייסעלט געוואָרען דורך דער פראנצויזישער רעוואלוציע און אין רוסלאַנד, אין דער יודישער וועלט, האָט זיך צופלאַקערט דער קאַמפּף פאר און געגען דעם חסידיזם. ר' לוי יצחק בערדיטשעווער האָט געלעבט אין איין צייט מיט'ן גאון, מיט דעם אלטען רבי'ן, דעם ערשטען חסידישען רבי'ן אין ליטא, ר' שניאור זלמן לאַדיער. געוועזען איז ער א רב אין פינסק, נאָר, אַ מענש מיט אַ הייסען, לעבעדיגען טעמפּעראמענט, מיט אַ טיפער

נייגונג צו מיסטיק, צו קבלה, איז ער גלייך אריינגעריסען געוואָרען אין קאַמפּף און האָט זיך, פריהער אין געהיים, דערנאָך עפענטליך, בעקענט צום חסידיזם און געוואָרען איינער פון זיינע איבערגעגעבענסטע פּאַר־קעמפּפער. אין פּינסק האָט מען איהם שטאַרק פערפאָלגט און, ענדליך, פון דאָרטען פערטריבען. דאָן האָט מען איהם צוגענומען פאַר אַ רב אין בערדיטשעוו, וואו דאָס רוב עולם איז שוין בעשטאַנען פון חסידים. דאָרט איז אָבער אויך געווען אַ שטאַרקער געגנערישער צד, וואָס האָט איהם אָנגעטאָן צרות. מען דערצעהלט נאָך איצט אויך אין בערדיטשעוו, אַז איינמאָל, בעת ר׳ לוי יצחק איז, אויף אַ קורצע צייט, אָבגעפאָהרען פון בערדיטשעוו, האָט זיינער אַ געגנער, אַ קהל׳שער „עזות פּנים" ארויסגעפיהרט זיין ווייב פון שטאָדט אויף אַ וועגעל מיסט. דאָס האָט זיך אין יענער צייט גערעכענט פאַר דער גרעסטער שאַנד, וואָס מ׳קאָן אימיצען אָנטאָן. אונטער־שטאָדטיגע יודען האָבען איהר אָבער אריינ־גענומען צו זיך ביז דער רב איז געקומען צוריק. ר׳ לוי יצחק האָט זיך מיט זיין פיינד פאַר אַזאַ שרעקליכע בעליידיגונג ניט אָבגערעכענט. נאָר בערדיטשעווער יודען זאָגען, אַז פון יענעם עזות פּנים׳ס הויז האָט זיך אויסגעלאָזען אַ הויפען מיסט. זיינע אַלע קינדער און קינדס־קינדער זענען משומדים, גנבים, בעטלער.

נאָכדעם האָט שוין קיינער ר׳ לוי יצחק׳ס רוה ניט געשטערט. ער האָט פערלעבט אין בערדיטשעוו ביז׳ן טיפסטען עלטער, און צו די עלטערע יאָהרען איז ער שוין געווען אַזוי בעריהמט איבער׳ן גאַנצען תחום, ווי דער אַלטער רבי אַליין, וואָס האָט זיך מיט איהם משדך געווען. ער האָט געשפּילט די ראָלע פון אַ „גוטען יודען" אין וואָהלין. נאָר אויך אין ליטא איז זיין נאָמען געווען גרויס און מ׳איז געפאָהרען צו איהם פון אַלע שטעדט. ער האָט צוגעצויגען צו זיך דעם ברייטען עולם דורך זיין דיכטערישער נאַטור און לעבענסלוסטיגען טעמפּעראַ־מענט. דערצו האָט ער בעזעסען פון נאַטור אַ שטאַרקען טאַלאַנט פון אַ לידער. ביי זיין טיש איז שטענדיג געווען פרעהליך, און ער האָט צוגעלאָזען צו זיך פריי אַלעמען.

פון דעם ספר „קדושת לוי" — אַ זאַמלונג פון זיינע **תורה און**

דרשות, וואָס ער האָט געזאָגט פאַר׳ן עולם, געדרוקט פון זיינע פער־ עהרער שוין נאָך זיין טויט, איז קענטיג, אז ר׳ לוי יצחק איז געווען א טיפער דענקער, נאַטירליך, אויף דעם געביט פון מיסטיש־רעליגיעזער פאָרשונג. זיינע פרושים אויף דער תורה און דרשות, וואָס זענען פער־ בונדען מיט פערשיידענע ימים טובים און תעניתים זענען, ווי די ״תורה״ פון אנדערע קאבאליסטען געבויט אויף דער סיסטעם פון ״רמז״, וואָס וויל זעהן אין אן ערצעהלונג פון חומש און ״תנך״ ניט דעם פשוט׳ן זין וואָס ליגט אין די ווערטער, נאָר א פערבאָרגענע כונה, וואָס האָט כמעט שטענדיג איהר ציעל צו זוכען זיך ערקלערן די סודות פון דער וועלט־בעשאַפונג, פון גאָט און געטליכקייט. נאָר פונדעסטוועגען לעזט זיך זיין ספר אָפט מיט גרויס אינטערעס. דער גאַנג פון זיינע געדאַנקען איז ניט, ווי ביי אנדערע קאבאליסטען, פערטונקעלט און פערפלאָנ־ טערט דורך פערקירצונגען און אָבגעהאַקטע פראַזען, נאָר לאָגיש אויסגעהאַלטען און קלאָר. אומעטום איז קענטיג פאר אייך א טיף ערנסטער גייסט, וואָס זוכט, אויף זיין שטויגער, דעם אמת פונ׳ם לעבען.

אין ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער, ווי אין זיין דענקען, אזוי אין זיין לעבען, האָט זיך אָבגעשפּיגעלט דאָס שענסטע, דאָס ערהאבענסטע פון חסידות אין איהר פרימיטיווער, ריינער געשטאַלט. ער איז געווען א תלמיד פון ר׳ בער מעזריטשער, אָדער, ווי מ׳האָט איהם גערופען: ״דער מעזריטשער מגיד״. ר׳ בער מעזריטשער, ווידער, איז געווען דער נעליבטעסטער תלמיד פונ׳ם בעש״ט (״בעל שם טוב״) אליין. נאָר אלס פערזענליכקייט איז דער באַרדיטשעווער העכער פון זיין רבי׳ן, דעם ״מגיד״; פונ׳ם אלטען רבי׳ן ר׳ שניאור זלמן פון לאַדי, דעם גרינדער פון דעם רבייאישען טראָן אין ליטא, און, מעגליך, אפילו פונ׳ם בעש״ט אליין. דאָס זעהט מען דייטליך פון די לעגענדעס, וואָס זענען פערשפרייט אין פאָלק וועגען אָט די אלע זיילען פון חסידיזם. וועהרענד ארום דעם [illegible]דענקען פון זיי אלע שוועבען מיסטישע וואָלקען, פון וועלכע פאר [illegible] איז מעגליך ארויסצובעקומען נאָר קערנדלאַך ליכט. זענען אלע לעגענדעס, וואָס זענען פערבונדען מיט דער פערזאָן פון ר׳ לוי יצחק

בערדיטשעווער אזוי קלאָר פאר דעם סאַמע פשוט׳ן מענשען, שטראַהלען אַרום איהם מיט אזוי פיל ליכט און וואַרימקייט, מיט אזא טיפע אונענדלי-כע האַרציגקייט און ליעבע צו מענשען בכלל און בעזונדערס, צו די מאַסען. די פערשפרייטעסטע און אַלעמען בעקאַנטע לעגענדע, וואָס כאַראַקטע-ריזירט ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער אם בעסטען, איז די: ער האָט אַמאָל געזעהען, ווי אַ בעל־עגלה שטעהט אין טלית און תפילין און שמירט די רעדער. „רבונו של עולם״, זאָגט ער, וואָס פאר אַ טייער פאָלק דו האָסט! זעה נאָר דעם בעל עגלה, אַז אפילו בשעת ער שמירט די רעדער, דאַווענט ער אויך.

ר׳ לוי יצחק האָט ניט געקענט זעהן ביי יענעם אַ טרויעריגע מינע. דער עיקר, זאָגט ער, פון גאָט דינען איז שמחה. אויף זיין שטייגער דריקט ער דאָס אויס (אין דעם ספר „קדושת לוי״) אזוי: הקדוש ברוך הוא וויל תמיד משפיע זיין גוטס אויף זיין פאָלק ישראל, נאָר די „סטרא אחרא״ לאָזט ניט. איז, בשעת די יודען זענען אין שמחה, עפענט זיך די געטליכע שפע (וואָרום די „סטרא אחרא״ האָט דאַן קיין שליטה ניט) און איז משפיע אויף יודען אַל דאָס גוטס״.

הייסט דאָס, אַז דער עיקר, נאָך ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער, איז ניט אַז אַ יוד זאָל זיין פרום! דער עיקר, אַז איהם, דעם יודען זאָל זיין גוט. ער זאָל זיין פרעהליך. נאָר דורך שמחה קען דער מענש זיין פער-בונדען מיט זיין גאָט!

און דעריבער האָט ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער ניט געקענט טאָן אזא זאַך, רעדען אזא זאַך, וואָס זאָל מאַכען דעם צווייטען שלעכט פיהלען. וואָרום דורך דעם וועט דאָך יענער אריין פאַלען אין עצבות, אין אומעטיגקייט, און עצבות רייסט איבער די פערבינדונג צווישען דעם מענשען און די געטליכקייט.

און דעריבער האָט ער אַליין קיינמאָל יענעם ניט געשטראָפט, פאר וואָס ער איז ניט פרום. אז איינער האָט געטאָן אַן עברה, זאָגט ער, דאַרף מען אויף איהם ניט שרייען, טאָר מען איהם ניט אויפ-וואַרפען: „דו ביזט אַזוינער און אַזוינער! האָסט דאָס און דאָס געטאָן!״ דערפון, זאָגט ער, ווערט יענער ביי זיך אַראָבגעפאַלען, קומט

ער לידי עצבות... און איז אַ מענש מוטלאָז געוואָרען, קען ער זיך נים בעסערן, קען זיך נים אויפהויבען.

און דעריבער הייסט ר׳ לוי יצחק, אַז מ׳זאָל מיט אַלעמען זיין פריינדליך. האָט איינער אַ פעהלער געטאָן און מ׳וויל ער זאָל זיך בעסערן, דאַרף מען איהם נים אָבשטויסען, נאָר פערקעהרט, בע־האַנדלען זעהר פריינדליך, אויסזוכען עפּעס אַ מעלה ביי איהם און ווייזען איהם, אַז ער איז פעהיג צו טאָן גוטע זאכען. ער דאַרף נאָר אָנשטרענגען זיין רצון.

אָט זענען אייניגע לעגענדען, וואָס כאַראַקטעריזירען אויסגע־צייכענט די פערזענליכקייט פון ר׳ לוי יצחק.

אמאָל, דערצעהלען בערדיטשעווער יודען, איז געקומען צו איהם אַ יודענע קלאָגען זיך, אַז ביי איהר האַלטען זיך קיין קינדער נים, און געבעטען, ער זאָל איהר ארויסגעבען אַ תשובה. „וואָס האָסטו געזינדיגט? פרעגט איהר ר׳ לוי יצחק. „איך האָב, זאָגט זי, אָפּט די פלייש נים געוואַיקט״. „עט,—מאַכט ר׳ לוי יצחק,—פאַר דאָס זאָל דער אייבערשטער שטראָפען? ניין, נים דאָס! אפשר האָסטו אַן אַנדער זינד בעגאַנגען?״ „איך האָב,—זאָגט די יודענע—אָפּט מאָל די פלייש נים געזאַלצען״. „עט! — זאָגט ווייטער ר׳ לוי יצחק—דערפאַר קען דער אייבערשטער נים שטראָפען אַזוי האַרט. אפשר האָסטו עפּעס אַנדערש געטאָן? די יודענע איז ביסלעכווייז מודה, אַז זי האָט נים איין מאָל אַ הוהן גע׳גנב׳עט; אַז זי איז דעם מאַן אונטריי געוועזן; אַז זי האָט עופות אַליין געקוילעט. אָבער ר׳ לוי יצחק שאָקעלט אַלץ מיט׳ן קאָפּ: פאַר דאָס אַלץ קומט נים אַזאַ האַרבע שטראָף. אפשר האָסטו נאָך עפּעס געטאָן? פרעגט דער רבי. די ווייבעל קען שוין מעהר נים געפינען. זי האָט געטאָן אַזוינע שרעקליכע עבירות! וואָס קען זיין מעהר? אָבער ר׳ לוי יצחק הייסט איהר בעקלערען זיך, טאָמער וועט זי גע־פינען עפּעס נאָך ערגערע זאכען. זי קלערט, קלערט און געפינט עפּעס יע.—איך האָב די אורחים פון מיין אכסניא, זאָגט זי, שבת צו וואַר־מעס געגעבען טרייפע קוגעל עסען.

— אָט! — זאָגט ר׳ לוי יצחק—זעהסטו מיין טאָכטער, וואָס דו

האָסט אַליין געטאָן, איז גאָט אַ פּאַטער, וועט ער מוחל זיין. אָבער מאָבען שטרויכלען יענעם אין אַן עבירה, אָהן זיין וויסען, דאָס איז ערגער פון אַלץ, וואָס דו האָסט געטאָן.

פאר ראש השנה, בשעת דער „קטרוג" אויף יודען איז גרויס און אַ פּיש אין וואסער ציטערט; בשעת ווייבער זענען אין שרעק פאַר'ן לעבען פון זייערע מאַנען און קינדער; בשעת אַלע יודען האָבען מורא פאַר'ן „גזר דין" און פאסטען און וויינען, און שרייען, און האַלטען אין איין מודה זיין זיך אין גאָט וויים וואָס פאַר אַ פערברעכענס, האָט זיך ר' לוי יצחק בערדיטשעווער געפיהלט זעהר שלעכט. ער האָט דאָן וועלטען גע־קעהרט צו בעווייזען יודען, אַז גאָט איז גאָר ניט אַזאַ בייזער, ער זאָל שטראָפען זיין פאָלק, און—גאָט צו בעווייזען, אַז זיין פאָלק איז אַ טייער פאָלק, אַ שען פאָלק און איז גאָר ניט אַזוי זינדיג. מ'דערצעהלט פון איהם תורות, פסוקים, ווערטלאך און וויצען (ר' לוי יצחק איז געוועזען זעהר אַ פרעהליכער, אַ ריהרעוודיגער יוד), וואָס שטרייכלען אונטער אַלע אָט דעמזעלבען כאַראַקטער, דיזעלבע ליעבע זיינע צום פאָלק.

ראש השנה ביי נאַכט פלעגט ער זאָגען: רבונו של עולם! דו ביזט דאָך אַ גרויסער בעל מעלות. מ'זאָגט אויף דיר: לך ד' הגדולה והגבורה והנצח וההוד (דיר, גאָט, בעלאַנגט די גרויסקייט, די העל־דישקייט, די אייביגקייט, די שענקייט). דאַרפסטו האבען נאָך אַ מעלה: דאַרפסט זיך נאָך אויסלערנען שרייבען.

און שרייבען דאַרף גאָט, ס'פערשטעהט זיך אַליין, אַ גוטען צעטעל. אַי, טאָמער מאַכט זיך, אַז ראש השנה פאַלט אויס שבת! ווייזט איהם ר' לוי יצחק פון דער גמרא, אַז „פקוח נפש איז דוחה שבת". ד. ה. ווען עס האנדעלט זיך אין ראטעווען אַ נפש, קוקט מען ניט אויף שבת...

ר' לוי יצחק פלעגט ניט בעטען ביי גאָט פאַר יודען, נאָר פאָדערן מיט תקיפות. און אַלץ מיט אַ ווערטעל, מיט אַ פּסוק.

מ'זאָגט אויף דיר,—טענה'ט ר' לוי יצחק צום רבונו של עולם— „ואתה קדוש יושב תהלות ישראל", ד. ה. און דו, הייליגער, דו זיצט אויף לויבגעזאַנגען פון דעם פאָלק ישראל. הייסט אַז דו זיצט אויף אַזאַ

„וואוילטאג, טו צאָהל ארענדע—גיב פרנסה!..

אויף דעמזעלבען שנים האָט ער געטייטשט דעם פסוק פון ישעיה: בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי. דער פשוט'ער טייטש איז: קינדער האָב איך אויסגעהאָדעוועט, דערהויבען און זיי האָבען גע־פעלשט אָן מיר. ר' לוי יצחק נעהמט זיך אָבער אָן פאר יודען און טייטשט אויף זיין שטויגער: בנים גדלתי ורוממתי—איך טענה: איך האָב אזעלכע שענע, פיינע קינדער, והם—און זיי טענה'ן—פשעו בי, אז זיי זענען זינדיג געגען מיר...

ר' לוי יצחק האָט זיך אָבער ניט בענוגענט מיט ווערטער און פסוקים צו פערטיידיגען דעם כלל ישראל. ער פלעגט אָפט ארויס אין מארק און מאכען „דעמאָנסטראציעס". ער געהט, א שטייגער אין גאַס, זעהט א יונגעלע לויפט אין שול זאָגען קדיש. האלט ער דעם יונגעלע אָב, מאכט מיט איהם א שמועס, זאָגט איהם צו גוטע זאכען, ער זאָל איצט ניט געהן אין שול. דער יונגעלע וויים ניט, נאטירליך, ווער דאָס איז. ווערט בייז, רייסט זיך פון איהם: ער וועט פערשפעטיגען קדיש... און ווען ער לאָזט איהם ניט, שרייט ער אויף איהם: וואָס האָט איהר זיך צוגעטשעפעט! און שילט איהם. דעמאָלט לאָזט ער איהם אָב און ווענדט זיך צום הימעל מיט נצחון: אהא, רבונו של עולם! זעהסט ס'ארא פאָלק דו האָסט!...

אָדער: ער שטעהט אויף פריה, פערקליידט זיך מ'זאָל איהם ניט דערקענען, און געהט ארויס פרייטאָג אויפ'ן מארק מיט א גאנצען פאַלומעשאָק בולקעס, בראנפען, פיש און שטופט עס אין סאמע מויל אריין די טרעגער און פוהרמאנעס, וואָס שטעהען מיט זייערע פוהרען אויפ'ן מארק: „נאָט יודען ווער וויל אָנבייסען". ביי די טרעגער און פוהרמאנעס רינט אזש די שפייעכץ אויף די ליפען, ווען זיי טוען נאָר א קוק אויפ'ן געשמאקען אָנבייסען. אָבער קיינער ריהרט זיך ניט צו. א דאנק, רב יוד! מיר האָבען נאָך ניט געדאַווענט...

רב לוי יצחק געהט אוועק און טרומפירט ווייטער: „נו, רבונו של עולם, וואו האָסטו נאָך אזא שענע פאָלק, ווי יודען?...

נאָר ריהרענדער פון אלץ איז פאָלגענדער פאָלקס-נגון, וואָס

בעלאנגט צו ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער און וואָס בעווייזט זיין טיפע ליעבע צום פאָלק. דעם נגון, זאָגען בערדיטשעווער יודען, פלעגט ער זינגען ראש השנה ביי נאכט. אָט זענען די ווערטער:

„דער טאטע, זכרונו לברכה, האָט מיר דערצעהלט א מעשה:
„ס׳איז אמאָל געקומען צו איהם א יודענע
„און האָט ביטער געוויינט.
„האָט דער טאטע איהר געזאָגט:
„סערדצע, סערדצע, וואָס זשע וויינסטו?
„האָט זי געזאָגט: דער קאָפּ טוט מיר וועה!
„האָט דער טאטע געזאָגט:
„סערדצע, סערדצע, ניטע זשע וויין!
„וואָרום, אז דו וועסט וויינען,
„וועט דיר דער קאָפּ נאָך ערגער וועה טאָן.
„האָט זי געזאָגט:
„ווי אזוי זאָל איך ניט וויינען,
„ווי אזוי זאָל איך ניט קלאָגען,
„אז סע געהען אזוינע פאָרכטיגע טעג,
„האָב איך מורא,
„טאָמער וועלען מיינע קינדער
„ניט זוכה בדין זיין.
„האָט דער טאטע געזאָגט:
„סערדצע, סערדצע! ניטע זשע וויין!
„דער אויבערשטער איז א רחום וחנון,
„דער אייבערשטער איז א רחום וחנון,
„וועט ער מסתמא רחמנות האָבען
„אויף זיינע קינדער,
„און בפרט נאָך
„אויף אזוינע טייערע קינדער,
„כבתוב—אזוי ווי אין פסוק שטעהט:
„הבן יקיר לי אפרים —

„איז מיר אפרים אזא טייער זוהן,
„אם ילד שעשועים,
„איז ער אזא ליעב הארציג קינד,
„כי מדי דברי בו,
„אז ווען איך רייד ווענען איהם,
„זכור אזכרנו עוד,
„טו איך איהם מעהר דערמאָהנען,
„על כן המו מעי לו,
„דערום טוט מיין הארץ נאָך איהם בענקען,
„רחם ארחמנו
„און איך בין פול מיט דערבאַרעמקייט צו איהם—
„נאום ד׳
„אזוי זאָגט גאָט.

אין זיין אויפפאסונג פון דער גאָטהייט דערהויבט זיך ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער אָפט צו דער וועלטאנשויאונג פון א ספינאָזא. אין די בעציהונגען צווישען מענש און גאָט פערלאַנגט ער נאָר איין זאך: דער מענש זאָל גליקליך זיין, זאָל זיך גוט פיהלען. נאָר אין א צושטאנד פון פרייד קען דער מענש בעקומען די השפעה פון דער געטליכקייט.

נאָר ר׳ לוי יצחק איז אויך געווען א טיפע דיכטערישע נשמה. אין גאַנצען לאָזט ער זיך זעהן אין זיין בעריהמטער „דודקע-ליעד", וואָס בעלאנגט צו די פערל פון דער יודישער פאָלקסדיכטונג. אָט איז דאָס ליעד:

רבונו של עולם (צוויי מאָל),
איך וויל פאר דיר אויף דער דודקע שפּילען:
אנא אמצאך ואנא לא אמצאך—
א וואו קען איך דיך יאָ געפינען,
און א וואו קען איך דיך ניט געפינען?
אז וואו איך געה ביזטו — ד ו,
און וואו איך שטעה-ווייטער ד ו,

און וואו איך זיץ־אָבער דו,
אָלץ־דו, נאָר־דו, אָך־דו, רק־דו,
דודודו!... דודאַרדו...
אַז ס׳איז גוט—ביזטו דו,
חלילה ניט—ווייטער דו,
גוט—דו! שלעכט—דו!
אָלץ—דו! נאָר—דו!
אָך—דו! רק—דו!
דודודו!... דודאַרדו...
מזרח—דו,
מערב—דו,
צפון—דו,
דרום—דו;
מעלה—דו,
מטה—דו;
נאָר—דו!
אָלץ—דו!
אָך—דו!
רק—דו!
דודודו! דודאַרדו!...

דער נגון פון ר׳ לוי יצחק׳ס „דודקע-ליעד״ בעלאַנגט צו די שענסטע און האַרצגרייפענדסטע פאָלקס-נגונים.

ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער האָט ניט געלאָזען נאָך זיך ניט קיין טראָז, ניט קיין טראָנפאָלגער. צו שטאַרק, צו קאָמפּליצירט איז געווען זיין פערזענליכקייט, אַז עמיצער אַן אַנדערער זאָל זיין אין שטאַנד פערטרעטען ביים פאָלק זיין פּלאַץ. ער האָט אויך זיינע קינדער ניט ערצויגען דערצו. זיין העכער פאַר׳ן פאָלק, הערשעווען איבער איהם איז געווען געגען זיין נאַטור, געגען זיין גאַנצער וועלטאַנשויאונג. דאָס וואָס ער האָט געשפּילט די ראָלע פון א „גוטען יוד״ איז אליין פון זיך געוואָרען, איז אַרויסגעוואַקסען פון זיין רייך בעגאַבטער פערזענליכקייט

פון זיין גרויסען טאלאנט פון אַ פאָלקסלעהרער און פאָלקספיהרער. וואָס איז די מעשה זאָגט, ער, אין זיינע תורה וואָס אין „תנך" ביי די מלכים שטעהט אלץ: וימלוך—וימת, וימלוך—וימת (געוואָרען קעניג און געשטאָרבען, געוואָרען קעניג און געשטאָרבען)? דערפון לערנען מיר, אַז וויבאַלד אַ מענש הויבט אָן זיך גרויס צו האלטען און אויפהויבען זיך איבער אנדערע, איז דאָס גופא זיין טויט. אין דעם „קעניג" שטאַרבט דער „מענש". אין געגענזאַץ צו אַ סך גוטע יודען האָט ער זיך שטענדיג געהאַלטען נאָהענט צום פשוט'ן פאָלק, צום המון. דעריבער איז ער ביי די פרומע יודען דער געליבטעסטער פאָלקסהעלד געבליבען; דעריבער איז קיין גוטען יוד'ס אנדענקען ניט ארומגערינגעלט ביים פאָלק מיט אזא קראַנץ פון הארציגע, ריהרענדע לעגענדען, ווי דער אנדענקען פון ר' לוי יצחק בערדיטשעווער.

איך בין געווען אין ר' לוי יצחק'ס „אוהל" אויפ'ן בערדיטשעווער בית עולם. בערדיטשעווער יודען ווייסען, פיהלען, אַז אָט דער מויערל איז דאָס שענסטע, דאָס בעסטע, וואָס זיי פערמאָגען פון זייער פערגאַנגענהייט. און זיי האַלטען דעם „אוהל" זעהר טייער. דער היי־לינסטער וואונש פון יעדען בערדיטשעווער פרומען יודען איז צו ליגען נאָהענט צו זיין קבר. אָבער דער פלאַץ ארום און אין אלע זייטען איז שוין פערנומען. אפילו דער שטיקעל פרייער פלאַץ ביי'ן סאַמע אריינגאַנג אין „אוהל" איז פערנומען. דאָ ליגט ר' לוי יצחק'ס אן אור אייניקעל, וואָס איז מיט עטליכע יאָהר צוריק געשטאָרבען. ווענען אָט דעם קבר דערצעהלען בערדיטשעווער יודען זעהר אַ ריהרענדע געשיכטע. אויף דעם דאָזיגען איינציג־איבריג געבליבענעם פרייען פלאַץ, נעבען דעם אוהל, זענען געווען צוויי „פרעטענדענטען"

(בעלנים)—ביידע ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער׳ס אור־אייניקלאך. א לאנגע צייט האבען זיי זיך געדינ־תורה׳ט ביי „בית דין" וועגען דעם פלאץ. בית־דין האט זיך אבער אלץ ניט בעשלאסען צו פסק׳ענען: וועמען בעלאנגט דאס רעכט צו ליגען ביי׳ן זיידען צופוסען. איינער פון די פרעטענדענטען, דער עלטערער, האט זיך אבער געפיהלט „אויף דער צייט"... ער האט מורא געהאט: טאמער שטארבט ער און וועט ניט ליגען נעבען דעם געליבטען זיידען. איז ער זיך מישב און—האט פאר־באפט דעם קבר מיט גוואלד: האט אויסגעגראבען דארט א גרוב, אנגעטאן זיך אין תכריכים, אריינגעלעגט זיך א לעבעדיגער אין קבר און עטליכע שעה נאכאנאנד געוויינט און תהילים געזאגט. אזוי האט ער געטאן אלע אין דער פריה.

געגען אזא אונערווארטעטען מיטעל אריינצוקריגען אין בעזיץ דעם קבר האט מען גאר נישט געקאנט טאן. אין א קורצע צייט ארום איז זיין הייליגער וואונש ערפילט געווארען.

נאר א לעבעדיגערער דענקמאל נאך ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער איז געבליבען די שול, וואו ער האט געדאווענט און געלערנט. די שול הייסט נאך זיין נאמען. דארט געפינט זיך די בעזונדערע ווינקעל־שטיבעל, וואו ער פלעגט זיצען און לערנען. עס שטעהט נאך דארט אין שטיבעל דער טיש, ביי וועלכען ער פלעגט לערנען און די באנק אויף וועלכער ער פלעגט זיצען. אויף דערזעלבער באנק, ביי דעמזעלבען טיש האב איך פערבראכט אייניגע שטונדען אין א געמיטליכען שמועס אין דער געזעלשאפט פון ר׳ לוי יצחק׳ס אן אוראייניקעל, וואס לעבט נאך איצט, און אנדערע בערדיטשעווער זקנים, וועמען איך האב צו פערדאנקען דעם גרעסטען טייל פון די פאקטען און לעגענדען, מיט וועלכע איך האב זיך בענוצט אין מיין איצטיגער שילדערונג. נאטירליך האב איך געמוזט שטעלען „תקון", פשוט גערעדט—מכבד זיין דעם עולם מיט לעקאך און בראנפען, ווי דער מנהג איז ביי חסידים. דער־פאר האט דער חסידישער פשוט׳ער עולם פערבראכט מיט מיר זעהר גערן, האט מיר אויך איינגעטיילט א חלק און, בכלל בעהאנדעלט מיך, ווי און אייגענעם מענשען. א וואונדערליכע שטימונג האט מיך בעהערשט

אין יענעם אָוועגד. עס האָט זיך געדאַכט, אַז די הונדערט און דריי יאָהר, וואָס זענען אַוועק נאָך ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער׳ס טויט זענען פערשוואונדען, און אינ׳ם לעבעדיגען שמועס ביי זיין טיש, אויף זיין באַנק, אין זיין שטיבעל האָט געגומען אַן אַנטייל ער אליין, דער „באַרדיטשעווער״, דער גרויסער פאָלקספריינד, וואָס האָט געלערנט, אַז די „השפעה״ פון „אלקות״ קען זיין נאָר מתוך שמחה; אַז די פער־בינדונג צווישען מענש און גאָט קען זיין נאָר, ווען דער מענש איז צופרידען, איז ערדיש־גליקליך.

אין דער צייט פון ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער איז אַרויס די „גזרה״: יודען זאָלען זיך געבען „פאַמיליעס״, ד. ה. פאַמיליען־נעמען. געקומען דער גוי, דער טשינאָווניק:

— נו, פאַניע ראַבין, ווי זאָל מען דיין פאַמיליע שרייבען? דער קיסר האָט געהייסען: יודען זאָלען אויך, ווי די רוסען, האָבען פאַמיליעס.

ר׳ לוי יצחק האָט ניט פערשטאַנען: צו וואָס, מען דאַרף דאָס. דאַכט זיך, ער האָט שוין צוויי נעמען, און אַ דריטען אויך. נאָר דער גוי האָט ניט געוואָלט אָוועקגעהן. נאָר אַ פאַמיליע! דער קיסר האָט געהייסען!

ר׳ לוי יצחק האָט אַ קוועטש געטאָן מיט די פּלייצעס אויפגע־הויבען די אויגען צום הימעל און נאָר געזאָגט: דערבאַרעמדיגער!...

ר׳ לוי יצחק׳ס אייניקלאַך רופען זיך ביז היינטיגען טאָג מיט דעם פאַמיליען־נאָמען „דערבאַרעמדיגער״.

דער „שאגת אריה“.

דאָס איז געווען איינער פון די מערקווירדיגסטע רבנים אין יענער וואונדערליכער צייט, ווען אייראָפּא האָט געשמעקט מיט דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע און ביי די ליטווישע יודען איז געווען אין העכסטען ברען דער קאַמפף צווישען פאָלק און די רבנים פון איין זייט און די גבירים און קהל'שע פיהרער פון דער אַנדערער.

דער „שאגת אריה“ האָט געלעבט אין איין צייט מיט דעם ווילנער גאון. ס'זאָגט, אז אין חריפות איז ער געווען העכער פאַר'ן גאון, און צוזאַמען מיט איהם האָט ער געגאָלטען פאַר'ן גרעסטען אויטאָריטעט אין תלמוד'ישע פראַגען פון יענער צייט. פונדעסטוועגען איז דער „שאגת אריה“ ניט אַרומגערינגעלט מיט אזא רוהם און גלאַנץ ביי די שפּעטערדיגע דורות, ווי דער ווילנער גאון. און מיט דעם נאָמען איז פערבונדען דער שיקזאַל פון אַ מענשען, וואָס איז געווען אַ רעטעניש אין זיין צייט און געבליבען אַ רעטעניש ביז'ן היינטיגען טאָג.

זיין נאָמען איז אַרומגערינגעלט מיט לעגענדעס, אזוי ווי דער נאָמען פונ'ם ווילנער גאון. אָבער די לעגענדעס כאַראַקטעריזירען ניט אזוי די היילינגקייט, ווי די שאַרף אָריגינעלע פערזענליכקייט פון אָט דעם געניאַלען מענשען. עס איז גענוג צו ווייזען אויף איינע פון די דאָזיגע לעגענדעס אום צו זעהן, אז מיר האָבען דאָ צו טהון מיט אזא מאָדנעם רב, וואָס האָט ניט זיין גלייכען צווישען די רבנים פון זיין צייט,

און נאָך איהם.

אָט די לעגענדע דערצעהלט, אז מ׳האָט איהם פון מינסק, וואו ער איז געווען רב, ארויסגעפיהרט אויף אָקסען. דאָס איז געווען אין יענער צייט, דער גרעסטער בזיון, וואָס מ׳האָט אַ מענשען געקענט אָנטאָן. פארוואָס די מינסקער שטאָדט-פיהרער האָבען זיך ערלויבט אזא שענדליכע האנדלונג געגען אזא גאון איז אונבעקאנט. אז ער האָט קיין גרויסען פערברעך ניט בעגאנגען, ווייזט דער פאקט, וואָס מ׳האָט איהם באַלד נאָכדעם צוגענומען פאר אַ רב אין וואָלאָזשין, וואו ער איז געווען רב שוין פריהער.

פון וואָלאָזשין איז דער „שאגת אריה״ אוועק, ווייל ער האָט געבעטען נאָך אַ גילדען אַ וואָך, (ער האָט גענומען פיער גילדען און האָט פערלאַנגט אַ פינפטען) און מ׳האָט איהם ניט געגעבען. אנדערע זאָגען, אז ער האָט קיין געלד ניט געבעטען. ער האט נאָר פערלאַנגט קינעלאך פון קהל (פון קעראָסין האָט מען נאָך דעמאָלט ניט געוואוסט, און ליכט זענען נאָר געווען חלב׳נע, און די האָט מען זיך ערלויבט צו געברויכען נור ערב שבת און יום טוב אויף ליכט בענטשען; אָן דער וואָכען האט מען, ביי נאַכט, געארבייט, גענעסען און געלערנט פאר קינעלאך). נאָך אַ דריטע לעגענדע זאָגט, אז דער „שאגת אריה״ האָט בעקומען ניט פיער, נאָר צוויי גילדען אַ וואָך שכירות און ער האָט געבעטען אַ הוספה בלויז צעהן גראָשען.

קהל האָט אויפגערופען אַנ׳אסיפה און, נאָך אַ לאַנגען ישוב-הדעת, האט מען בעשלאָסען, אז ס׳איז ניטאָ פון וואנען צו נעהמען די צעהן גראָשען און דער רב האט געמוזט זוכען אַן אנדער שטעדטעל.

דער דאָזיגער פאקט בעווייזט די גרויסע אָרימקייט פון די יודישע געמיינדעס אין יענער צייט. ס׳איז אָבער אויך מעגליך, אז דאָ האט געשפּילט אַ ראָליע ניט אזוי די אָרימקייט, ווי די בעציהונגען פון די קהל׳שע פיהרער, די גראָבע-יונגען, צו זייערע גייסטיגע לעהרער. מ׳יר ווייסען צ. ב., אז, ווען מ׳האָט געדאַרפט געבען אַ „טשינאָווניק״ באַבאַר, האט מען ניט געקארגט קיין הונדערטער און קיין טויזענדער גילדען און אפילו רענדלאך. דערפון פלעגען געוועהנליך, די „שתדלנים״ אָבלעקען

אַ פּעטען־ביינדעל. דער ווילנער גאון, צ. ב., האָט בלויז אויף דער עלטער איינגעשטימט צו נעהמען ביי קהל שכירות, עטליכע גילדען אַ וואָך. נאָר אפילו אָט די קאַרגע שכירות האט יאָהרענלאַנג דער שמש, דורך וועלכען מ'האָט דאָס געלד געשיקט, צו גע'גנב'עט פאַר זיך. נאָר פאַר'ן טויט האָט ער זיך מודה געווען. אינדעסען געפינען מיר אין דעם בעוואוסטען ווערק פון בערשאַדסקי, „די ליטווישע יודען", אין רוסיש, אַ דאָקומענט, וואָס ווייזט, אַז פאַר דער אָפיציעלער מאַכט און פאַר דער געמיינדע האָבען די קהל־פיהרער דערלאַנגט אַ חשבון, אַז זיי צאָהלען דעם גאון 1400 גילדען אַ יאָהר, אַ חוץ דירה און אַפּטע מתנות. נעסוויזשער יודען האָבען מיר דערצעהלט, אַז זייער אַמאָליגער רב ר' ראובעלע—אויך איינער פון די מערקווירדיגסטע אַלטע רבנים—האָט געמוזט פערלאָזען שטעדטעל, ווייל ער האָט געבעטען אַ פערטען גילדען—אַ הוספה אויף דער וואָך שכירות, און קהל האָט ניט געוואָלט געבען. ר' ראובעלען—דערצעהלט די לעגענדע—איז שווער געווען צו פערלאָזען די שטאָדט, וואו ער האָט אַ סך יאָהרען פערבראַכט. קומענ־דיג אונטער שטאָדט מיט אַלע זיינע טלומקעס, האָט זיך ר' ראובעלע אָבגעשטעלט און געוואָרט: טאָמער וועט מען איהם אומקעהרען. מ'האָט דאָס געמאָלדען דעם פּרנס־חודש.—זאָל ער פאָהרען! האָט אַ מאַך געטאָן מיט דער האנד דער פּרנס־חודש,—מיר'ן קריגען אַ רב פאַר דריי גילדען אַ וואָך אויך.

דער „שאגת אריה" האָט, נאָך מינסק, פערבראַכט אין וואָלאָזשין נאָר איין יאָהר. צי איז איהם געווען וועניג צו לעבען מיט זיין געזינד פאַר עטליכע גילדען אַ וואָך? אָדער עס האָט איהם גלאַט געצויגען אין דער ברייטער וועלט—איז ניט בעוואוסט. נאָר באַלד איז ער ווידער אַוועק פון וואָלאָזשין אָבריבטען גלות. ער איז אין גיכען בעוואוסט גע־וואָרען אין דער גאַנצער וועלט מיט זיין ספר „שאגת אריה". איידער ער איז אַוועק פון וואָלאָזשין, האט ער צוגעזאָגט ר' חיים'קעס מוטער (דעמאָלט איז ר' חיים'קע נאָך געווען אַ יונגער בחור), אַז מיט איהרע קינדער וועט זיך בענטשען די וועלט. די ברכה האט ער איהר געגעבען ד'ערפאַר, וואָס זי האָט איהם ערלויבט צו לערנען און איהר מאַנ'ס

ש״ס. וואָרום אין גאַנץ שטעדטעל איז נור געווען איין ש״ס — ביי ר׳ חיים׳קעס פאָטער. דאָס איז געווען אזוי טייער, אַז לייהען אַ ספר פון שטוב פלעגט מען קיין מענשען ניט. ס׳מעג זיין דער רב אליין. ר׳ חיים׳קעס מוטער האָט, בשתיקה פון איהר מאַן, געליהען דעם ״שאגת אריה״ אַ גמרא צו לערנען דערין. דאָס איז געווען אַזאַ גרויסער "חסד, אַז ער האָט איהר דערפאַר געבענשט.

דער ״שאגת אריה״ איז געווען אַ שטאָלצער און אַ בייזער יוד. אַז מ׳האָט איהם ארויסגעפיהרט אויף אָקסען פון מינסק אונטער שטאָדט, האָט ער זיך אָבגעקעהרט און געזאָגט: עס ברענט נאָך ניט? און באַלד — דערצעהלט די לעגענדע — האָט מינסק אָנגעהויבען צו ברענען. און פון דעמאָלט אָן האָט די שטאָדט געברענט, כמעט אַלע יאָהר. דאָס האָט איהר דער ״שאגת אריה״ פערשאָלטען. אזוי דער־צעהלען מינסקער יודען ביז היינטיגען טאָג.

פון וואָלאָזשין איז דער ״שאגת אריה״ — אָבריכטענדיג גלות — געקומען קיין קעניגסבערג. דאָרטען איז דעמאָלט געווען רב אַ בעי־וואוסטער ר׳ ליב עפשטיין. דער ״שאגת אריה״ איז געקומען צו דער רבצין אין קיך, געגעבען איהר אביסעל גרויפען — האָט עס נאָך פון ליטאַ מיט זיך געטראָגען אין אַ זעקעל, — און געבעטען, זי זאָל דאָס איהם אויסקאָכען. ברויט וועט ער אליין ברענגען. אַז דער רב איז געקומען פון שול, האָט איהם די רבצין דערצעהלט פון דעם מאָדנעם גאַסט. ״דאָס איז געוויס ניט קיין פשוט׳ער יוד״ — האָט דער רב גע־קלערט, מ׳דאַרף זיך מיט איהם פאַרהערען אין לערנען. אַז ער וועט קומען נאָך אַמאָל — האָט ער פאַרזאָגט דער רבצין — זאָל זי איהם, דעם רב, באַלד מודיע זיין.

אַז דער ״שאגת אריה״ איז געקומען, האָט איהם די רבצין מיט גרויס דרך ארץ אריינגעבעטען צום רב. ביי׳ן רב אין חדר האָט דער ״שאגת אריה״ געזעהן אויפ׳ן טיש זיין ספר. ער האָט זיך פאַרשטעלט פאַר אַ פשוט׳ן באַלעבאָס, וואָס קען אַ ביסעל לערנען און איז געשטאַ־נען פאַר׳ן רב. דער רב האָט זיך גענומען מיט איהם [אַביסעל מפלפל זיין. דאָ האָט דער כלומרשט פשוט׳ער באַלעבאָס ניט געקענט

אויסגעלטען די ראָלע, און געפיהרט געגען רב אַ שטאַרקען שטרייט. אין „פּלפּול" איז קיין גרעסערער פאַרן „שאגת אריה" אין יענער צייט ניט געווען. ענדליך איז דער קעניגסבערגער רב אַרויס פון געדולד און שרייט, ווייזענדיג אויפ'ן אָפענעם ספר, וואָס איז געלעגען אויפ'ן טיש.

— און אַז איך וועל אייך ווייזען, אַז אַזוי מיינט בפירוש דער „שאגת אריה"?

— דער „שאגת אריה"! האָט דער גאַסט אויסגעשריען, נו, איז וואָס? איך קען אַזוי לערנען, ווי דער „שאגת אריה".

אַזאַ „חוצפה" פון אַ פּשוט'ען באַלעבאָס האָט געמאַכט שטוינען דעם רב.

— ר' יוד,—מאַכט ער צום אורח מיט כעס,—איהר ווייסט וואָס איהר רעדט? איהר קענט דעם „שאגת אריה"?

— געוויס קען איך איהם זעהר גוט, האָט דער „שאגת אריה" היציג געענטפערט.

דער רב איז אַ ביסעל ווייכער געוואָרען. אַ ליטווישער יוד, וואָס קען דעם „שאגת אריה" פנים אל פנים... אַזאַ געלעגענהייט דאַרף מען אויסנוצען.

— אַזוי,—מאַכט ער צום גאַסט, וואָס איז נאָך אַלץ געשטאַנען פאַר איהם,—קענט איהר, הייסט עס, דעם „שאגת אריה"? ווי אַזוי? וואו האָט איהר איהם געזעהן? וואו איז ער איצט?

— ער איז דאָ,—האָט דער אורח רוהיג ערקלערט.

— וואָס הייסט?... וואָס רעדט איהר?...

נאָר באַלד האָט, ווי אַ בליץ, דורכגעלייכט דעם רב'ס געדאַנק.

— רבי! האָט ער אַ געשריי געטאָן, אויפבאַפענדיג זיך פון זיין שטוהל, דאָס זייט איהר... דער „שאגת אריה"... סטייטש... איהר שטעהט און איך זיץ...

אין אַ פּאָר טעג אַרום זענען געקומען פון מעץ שלוחים קיין קעניגסבערג צום רב, ר' לייבעלע עפּשטיין, מיט אַ „כתב־רבנות". זיי האָבען איהם געוואָלט צונעהמען צו זיך פאַר אַ רב.

מעץ, אַט די אַלטע יודישע שטאָדט, איז געווען איינע פון די

גרעסטע יחסנ'טעס אין יודישען געטא פון דער גאנצער וועלט. מעצער רבנות האט זיך גערעכענט פאר איינע פון די גרעסטע. פאר'ן קעניגס־בערגער רב איז דאס געווען א גרויסער כבוד. נאר ער האט זיך פון די רבנות אבגעזאגט.

— דא איז פאראן א גרעסערער פון מיר, וואס איז מעהר ראוי צו זיין ביי אייך רב—האט ער געמעלדט די שלוחים.

דער „שאגת אריה״ האט צוגענומען מעצער רבנות.

בשעת ער איז געפאהרען פון קעניגסבערג קיין מעץ, האט מען געגעבען טעלעגראמעס אין אלע שטעדט און שטעדטלאך אויפ'ן וועג, אז דער „שאגת אריה״ פאהרט. פון אלע סטאנציעס אויפ'ן וועג זענען פארשטעהער פון די יודישע קהילות ארויס איהם אנטקעגען און בע־געגענט איהם מיט גרויס פאראד.

דער „שאגת אריה״ איז געווען א מורא'דיג שטרענגער און בייזער יוד. אז ער האט גע'דרש'נט דעם ערשטען, צי דעם צווייטען מאל אין מעץ, אין שול פאר'ן עולם, האט איהם איינער פון די צוהערער איבער־געשלאגען מיט א קשיא. דאס פאסט זיך, פערשטעהט זיך, ניט פאר א רב. אז מ'וויל פרעגען א קשיא, פרעגט מען דערנאך. אין מיטען רייסט מען ניט איבער. דער „שאגת אריה״ האט דערויף „רעאגירט״ אויף זיין „שאגת אריה'שען״ שטייגער: ער האט אראבגעצויגען א פאנטאַ־פעל פון פוס און... געלאזען דעם פרעגער אין קאפ...

אין מינסק האט מען פאר אזא מין מעשה דעם „שאגת אריה״ אויף אקסען ארויסגעפיהרט. מעץ איז אבער געווען אין אייראפא. דער יוד פון דער קשיא האט זיך איינגעבויגען, אויפגעהויבען דעם פאנטאפעל און א קוש געטאן.

דער „שאגת אריה״ איז געווען דער גרעסטער מפלפל פון זיין צייט. ער האט געקענט מיט'ן פלפול דרעהען אזוי קונציג, אז איין מאל האט ער אין א דרשה, צו זיינע צוהערער'ס ערשטוינען, אויפגעוויזען מיט אותות ומופתים, אז חמץ איז מותר אום פסח. אין מינסק האט מען איהם פאר אזוינע גאנגען ארויסגעפיהרט אויף אקסען. נאר מעצער יודען האבען זיך בעסער פערשטאנען אויף זייער נייעם רב. זיי האבען

געהאָרכט און געשוויגען און געוואַרט, וואָס דאָ וועט זיין. גראָד איז געווען נאָך ווייט צו פסח. ס׳איז ניט געווען, וואָס מורא צו האָבען, אז מעצער יודען וועלען, מיט׳ן היתר פון רב, עסען חלילה, חמץ אום פסח.

און טאַקע באַלד נאָך פורים, שבת „זכור״, האט זיי דער „שאגת אריה״ ווידער געהאַלטען אַ שאַרפע פלפולדיגע דרשה, וועלכע ער האָט אָנגעהויבען בזה הלשון: פויערים! איהר האט שוין אַ היתר אויף צו עסען חמץ אום פסח! זייט שוין גרייט עובר צו זיין אויף דער תורה! נו, זאָלט איהר זשע וויסען...

און ער האט אָנגעהויבען אויפצואווייזען מיט אַ נאָך שאַרפערען „פלפול״, ווי גרויס די זינד איז פון „אכילת חמץ״.

דער גאַנצער דרוש, אייגענטליך, פריהערדיגער און איצטיגער, איז ביי׳ן „שאגת אריה״ געווען אַ רינגעלע אין דער גאַנצער קייט פון זיין קאמפס-שיטה געגען „פלפול״. דאָס איז געווען אַ דעמאָנסטראַציע, וואָס האָט געזאָלט בעווייזען, ווי אזוי מיט׳ן פלפול קען מען פערדרעהען דעם געזונטען שכל, קען מען מאַכען פון שוואַרץ ווייס און פון ווייס— שוואַרץ; ווי אזוי דער פלפול, ערנסט גענומען, אלס מעטאָד, איז געפעהרליך. אין דעם „שאגת אריה״ האָט דער פלפול געהאַט דעם שטאַרקסטען פיינד און מעכטיגסטען בעקעמפפער. ער האָט געפיהרט דעם קאַמפף אויף זיין וואונדערליכען, שאגת אריה׳דיגען שטייגער, דורך אזעלכע אָריגינעלע דעמאָנסטראַציעס. נאָך איהם איז געקומען דער גאון און האָט דורך זיין שטרענגער שיטה נאָך רייגער געמאַכט דעם וועג פאַר׳ן ראַציאָנאַליזם. ר׳ חיים׳קע וואָלאָזשינער, דעם גאונ׳ס בעסטער תלמיד, האָט גענומען די טעאָריע און האָט זי פערקערפערט אין פראַקטיק. ער האָט אַ שולע בעשאַפען. אָט די דריי האָבען אויס־געלייטערט דעם יודישען מוח אין זייער צייט, האָבען איהם בעפרייט פון פינסטערנעס און אבערגלויבען. האָבען פלאַץ געמאַכט פאַר׳ן שכל, פאַר דער מענשליכער געזונדער לאָגיק, דערווייל, פערשטעהט זיך, אויף דעם שמאָלען געביט פון תלמוד־שטודיום. אין זייער צייט איז דאָס אָבער געווען אַ דרייסטע רעפאָרם. מענדעלסאָן און די שפּעטער־דיגע משכילים האָבען דעם קאַמפּס־פעלד ברייטער געמאַכט. זיי

האָבען דעם ראַציאָנאַליזם, דעם „פשט״, איבערגעטראָגען צום „חומש״ און תנ״ך. נאָך דעם איז שוין פרייער געוואָרען דער וועג צו דער השכלה, צום איינפאַכען, לאָגישען דענקען בכלל.

רבי חיים וואלאזשינער.

אין נײַנציג יאָהר, ווי ר׳ חיים׳קע וואלאָזשינער איז געשטאָרבען, און זעכציג יאָהר, אונגעפעהר, ווי זיין זוהן, ר׳ איצעלע, איז טויט. און דאָך, ווען איהר קומט איצט אין וואלאָזין, פיהלט איהר, ווי די נשמות זייערע טראָגען זיך אין דער לופטען, שוועבען, ניט בלויז אַרום דער וואלאָזינער ישיבה, נאָר אַרום יעדער וואלאָזינער הויז, זיי לעבען אין די היגע יודישע גייסטער, ווי זיי וואלטען זיך ערשט נעכטען געשיידען מיט זיי.

און דעריבער קענט איהר ניט האָבען קיין ריכטיגען בעגריף פון וואלאָזין, ניט בעקאַנט ווערנדיג מיט אָט די צוויי פערזענליכקייטען, די שטאַרקסטע פערזענליכקייטען ניט בלויז אין וואלאָזין, נאָר אין גאַנצען יודישען תחום פאַר דער גאַנצער צייט פונ׳ם פאָריגען יאָהר־הונדערט.

ר׳ חיים׳קע האָט געשטאַמט פון גרויסען יחוס און פון אַ רייכער פאַמיליע. זיין זיידע און זיין פאָטער זענען געווען די גבירים פון זייער שטעדטעל. זיין פאָטער איז געווען אַ למדן, אַ פרנס—דער פיהרער פון דער געמיינדע. אין דער יוגענד האָט ר׳ חיים׳קע געלערנט ביי די גרעסטע רבנים: ביי ר׳ רפאל האַמבורגער און דעם „שאגת אריה״. צו נײַנצעהן יאָהר איז ער אַוועק אין ווילנא, און האָט געלערנט ביים גאון. ער איז געווען דעם גאונ׳ס אַ תלמיד ניט אין דעם געוועהנ־

ליבען זין. ער פלעגט פאָהרען דריי, פיער מאָל אין יאָהר אין ווילנא, אָבזיצען דאָרט צו מאָנאַט צייט און קומען צוריק אין וואלאָזין. אזוי האָט ער זיך געפיהרט, ביז ער איז שוין געוועזן אליין א טאַטע פון דערוואקסענע קינדער און בעריהמט פאר א גדול. ר' חיים איז געוועזן דעם גאון'ס א תלמיד אין דעם ברייטען זין. ער איז געוועזן זיין טרייסטער און הייסעסטער נאָכפאָלגער. נאָך מעהר: ער האָט גענומען דעם גאון'ס טעאָריע און האָט פ'ן איהר און פאר איהר א שולע בעשאפען. ער איז בכלל געוועזן דער "עזרא" פונ'ם נייצעהנטען יאָהרהונדערט ביי יודען. אז ניט ער—זאָגען לומדים—וואָלט די תורה פערגעסען געוואָרען. פון אָנהויב איז ר' חיים'קעס רוהם געוועזן בלויז אן אָבשפיגלונג פון דעם גאון'ס. שפעטער, צום סוף פון זיין לעבען, איז זיין אויטאָריטעט געוועזן שוין געשטיצט אויף זיין אייגענעם פערדינסט. פון דער וואלאָזינער ישיבה זענען שוין ארויס טויזענדער תלמידים, וואָס האָבען פארנאנדער געטראָגען זיין תורה איבער דער גאנצער וועלט. א חוץ דעם איז זיין ישיבה געוועזן דער מוסטער פאר א גאנצע רייהע שטעדט. פאר ר' חיים'ען איז ניט געוועזן קיין ישיבות. מ'האָט בלויז געלערנט אין די בתי מדרשים. די קלויזניקעס האָבען גענעסען טעג, געלעבט אין הונגער, אין שמוץ, אין פערואכטונג. א "פאטראָן" איז געוועזן ביי דעם פאָלק עפעס א מין ווילדע, קרעציגע, אידיאָטישע בעשעפענים: ר' חיים האָט פריהער פון אלץ געהייסען, אז זיינע תלמידים זאָלען ניט הייסען מיט'ן פערעכטליכען נאָמען "ישיבה-בחורים", נאָר "ישיבה לייט". ער האָט אויסגעפיהרט די מאָדע פון "טעג" און האָט איינגעפיהרט די סיסטעם פון "משולחים"—ער פלעגט אליין אויך ארומפאָהרען און נעהמען ביי די גבירים געלד אויף דער ישיבה. די תלמידים פון דער וואלאָזינער ישיבה האָבען ניט בלויז בעקומען אומזיסט לעהרע, נאָר אויך פאנסיאָן, ניט מיט דער נאַטור, נאָר מיט געלד—וועכענטליכע סומען, וואָס זענען גענוג צום לעבען. יעדער "ישיבה-מאַן" האָט זיך געקענט לעבען, ווי ער האָט געוואָלט.

די תלמידים פון דער וואלאָזינער ישיבה האָבען דעריבער אויפגעהויבען דעם רעספעקט צו לומדים, צו לומדות בכלל אין פאָלק.

פאר ר׳ חיים׳ען איז זעלטען געווען צו קריגען וואו א גמרא. דער „שאגת אריה" אליין האט געמוזט לערנען אין א פרעמדער גמרא. צום סוף פון ר׳ חיים׳ס לעבען איז די צאהל פון די לומדים, און דער נאכפרעג אויף ספרים געווען אזוי גרויס, אז אין ליטא גופא האבען זיך געיאוועט דרוקען און מ׳האט געדרוקט ש״ס׳ען און אנדערע הייליגע ספרים אין די טויזענדער עקזעמפליארען, און ר׳ חיים איז שוין געווען אין שטאנד צו געבען זיינע געליבטע תלמידים גאנצע ש״ס׳ען א מתנה.

דעריבער קען מען זאגען, אז ביין ענד פון זיין לעבען האט ר׳ חיים וואלאזינער געגאסען אזא כבוד, וואס איז איבערגעגאנגען אין א מורא און ציטערנים. זיין נאמען האט מען דערמאהנט מיט א גרעסערער עהרפארכטיגקייט, כמעט, ווי דעם גאונ׳ס. זיין אויטאריטעט איז געווען אין גאנץ ליטא אונבעשרענקט. ער איז געווען דער גייסטי־גער זעלבסטהערשער פון תחום. אהן איהם האט מען ערגעץ ניט געוואגט צו נעהמען א רב, צו טאן עפעס אין כלל-זאכען.

ווי גרויס אט דער דרך ארץ און מורא פאר ר׳ חיים׳ען איז געווען אין תחום, קען דער לעזער זעהן פון דער לעגענדע מיט ברך (לעז: בייראך) דעם גאליציאנער, וואס איך האב געהערט אין וואלאזין און גיב זי דא איבער אין תוך.

ברך איז געווען א גאליציאנער עלוי און איז געקומען נעהמען מינסקער רבנות. ווי דער שטייגער איז, האט ער שבת געזאגט אין שול. ער האט געמוזט זיין גאר אן אונגעוועהנליכער רעדנער, ווארום מיט זיין זאגען האט ער ממש בעצויבערט גרויס און קליין, ארים און רייך. עס איז געבליבען מ׳זאל איהם נעהמען פאר א רב.

נאר אהן ר׳ חיים׳ען האט מען אין קיין גרויסער שטאדט אין דער ליטא ניט גענומען קיין רב. האט מען געשיקט צו איהם פרעגען. ר׳ חיים האט געשיקט א בריף אנפרעגען אין גאליציען: וואס מיט איהם, מיט ברך׳ן איז דער מעהר. פאר ר׳ חיים׳ען איז געווען וועניג א שענער רעדנער.

מ׳ווייס ניט וואס פאר אן ענטפער ער האט בעקומען פון גא־ליציען. נאר אין גיכען האט ער געשיקט אין מינסק אן עקסטרא

בעפעהל, אז זיי זאָלען ברך דעם גאַליציאַנער אַרויסטרייבען פון מינסק. פשוט אַרויסטרייבען.

עס איז ענטשטאַנען אַ קאַמפף צווישען די אַלטע און יונגע. איבערהויפט האָבען פאַר ברך'ן געהאַלטען די יונגע גבירים. פאַר דער צייט וואָס מ'האָט געוואַרט אויף אַן ענטפער האָט דער גאַליציאַנער דרשן מורא'דיג אויסגענומען ביי דער שטאָדט. די אַלטע האָבען אָבער געזיגט. מ'האָט געטאָן אַזוי ווי ר' חיים האָט פאָרגעשלאָגען: מ'האָט דעם קאַנדידאַט אויף אַ רב פשוט אַרויסגעטריבען פון שטאָדט.

די יונגע גבירים האָבען גאָר נישט געקענט טאָן. האָבען זיי ווענינסטענס אָבגעטאָן ר' חיים'ען אַ שפּיצעל: האָבען אויסגעריכט צו איהם אַ שליח מיוחד מיט אַ פערזינגעלטען פּאַקעט.

— איסר! — האָט געזאָגט ר' חיים צו זיין זוהן, ערהאַלטענדיג דעם פּאַקעט, — עפען דעם בריף, זעה, וואָס שטעהט דאָרט.

— איסר עפענט דעם בריף און קוועטשט מיט די פּלייצעס.

— וואָס איז? פרעגט ר' חיים, — וואָס שרייבען זיי?

— אַ ליידיגער בויגען פּאַפּיר... מעהר ניטאָ ווי צוויי ווערטער און די זענען פערשטריכעלט, „ראשי תבות".

— זאָג, וואָס שטעהט דאָרט?

— „ק"ק" „נ"נ" — מעהר ניטאָ.

— דו ווייסט ניט ווי דאָס מאַכט?

— ניין.

— וועל איך דיר זאָגען, דאָס מאַכט: „קאַליעקאַ קאַליעקו ניע נאַווידזי..."

דערמיט האָבען די יונגע מינסקער גבירים אָנגעוואונקען, אַז ער האָט פערזענליכע פּניות: איין „קאַליקער", ד. ה. איין גאון האָט פיינט דעם אַנדערן, קאָנקורענץ...

אין אַ קורצע צייט אַרום איז ר' ישעיה, אַ וואָלאָזינער יוד, אַ קרוב צו ר' חיים'ען, געקומען צו איהם און געבראַכט איהם אַ גרוס פון ר' הלל'ן, ר' חיים'ס זוהן, וואָס איז געווען אַן איידים אין גראָדנאָ.

— אַ צדיק אַ יוד — האָט ער צוגעגעבען צום גרוס.

— וואָס איז? האָט ר׳ חיים געפרעגט, פערוואונדערט אויף דער אטעסטאציע.

— אין בית המדרש האָב איך איהם געטראָפען. ער איז גע׳ שטאַנען אין טלית... אונטער איהם — אַ טייך טרערען...

— וואָס איז? האָט ר׳ חיים נאָך מעהר פערוואונדערט גע׳ פרעגט.

זיינע, ר׳ חיים׳ס, קינדער דאַרפען זיין שטאָהלענע יודען... ניט קיין וויינענדיגע.

— אין שול האָט אַ מגיד געזאָגט, — האָט ר׳ ישעיה ווייטער ראַפּאָרטירט, — ער האָט די שול געלייגט... גרויס און קליין צוגאָסען געוואָרען...

— ווער איז דער מגיד? האָט ר׳ חיים זיך אויפגעכאַפּט אומ׳ רוהיג און פערדעכטיג.

— ברך... ר׳ ברך... דער גאַליציאַנער.

— איסר! האָט ר׳ חיים אַ געשריי געטאָן צום זוהן, שוין, חיים שפּאַנען דעם פערד און לויף אין גראָדנא. אליין זאָלסטו אויפ׳ן בימה ארויף און ברך׳ן פון בימה אַראָבטרייבען, און גלייך זאָל ער פון שטאָדט ארויס. אַ טאָג זאָל ער ניט בלייבען. הערסט, איסר! שוין, שפּאַן דעם פערד און פאָהר!

איסר איז געקומען אין גראָדנא און האָט איבערגעגעבען קהל דעם טאַטענס אָרדער.

דעמזעלבען טאָג איז ברך דער גאַליציאַנער פון בימה און פון שטאָדט פערטריבען געוואָרען.

עס זענען אוועק נאָך איינינע יאָהר. ר׳ חיים איז שוין אַלט און שוואַך געוואָרען. קוים וואָס ער איז געגאַנגען. האַלב בלינד איז ער געווען. עסען האָט מען איהם געדאַרפט צום מויל טראָגען — זיין אייגענע האַנד האָט זיך געטרייסעלט.

נאָר איין חוש, דאָס געהער, איז ביי איהם, ווי פריהער, שטאַרק געווען.

אַמאָל זיצט ר׳ חיים אין זיין חדר, אָנגעשפּאַרט אויף דער גמרא.

ער האָט מעהר אויסוועניג, ווי אינעווענינ געלערנט. א טרייער תלמיד פון גאון, האָט ביי איהם אויך, ביז דער לעצטער מינוט, „לא פסק פומיא מגירסא" די תורה פון מויל ניט אויפגעהערט. אין מיטען הערט ער, ווי די טיר פון זיין שטוב עפענט און פערמאַכט זיך האַסטיג, מיט א קלאַפּ.

ר' חיים האָט אונרוהיג דעם קאָפּ אויפגעהויבען און די אויגען אָנגעשטעלט.

— וואס איז דאָרט?... שרייט ער פון זיין חדר,—ווער פער־מאַכט דאָס די טיר?... מיין טיר דאַרף אָפען זיין... פאַר אלעמען... יהי ביתך פתוח לרוחה... זאָל דיין שטוב—זאָגען די חכמים—אָפען זיין, פריי פאַר אָרימע לייט, פאַר אלעמען.

— דאָ איז דאָ,—האָט דער זוהן איסר איהם געמעלדעט אונ־ענטשלאָסען... דאָ איז געקומען... ער וויל... בעט זאלסט איהם אריינלאָזען...

— ווער?...

— ברך... דער גאליציאנער...

— וואָס האָט ברך ביי מיר צוטאָן? — האָט ר' חיים אויסגע־שריען, אָבער באלד דערמאָהנט זיך, וואס ער האָט ערשט געזאָגט: יהי ביתך—דיין שטוב זאָל זיין, פתוח לרוחה—אָפען פאַר אלעמען.

— זאָל ער אריין! האָט ר' חיים ערלויבט.

— רבי!... האָט ברך געשטאמעלט, ניט וואגענדיג צוגעהן נאָהענט צו ר' חיים'ען. איך פערלאַנג... איהר... זאָלט מיר... א תשובה... ארויסגעבען...

— איך? א תשובה? האָט ר' חיים'קע געענטפערט,—דיר? ברך'ן? דו ביזט דאָך א גאון! דארפסט האָבען מיין תשובה? ווייסט אליין וואָס דו האָסט צו טאָן.

מעהר האָט ר' חיים ניט גערעדט.

ברך איז אוועק.

אין א צייט ארום—דערצעהלט די לעגענדע (און אזוי איז פער־שריבען אין „תולדות הגר"ח") האָט מען זיך דערוואוסט, אז ברך האָט

זיך געשמד׳ט.

נאָר מיר שיינט וואַרהאַפטיגער דער נוסח ווי „פּטשאָלקע״, ר׳ ישעיה׳ס 93-יעהריגער זוהן האָט מיר דערצעהלט. וואָרום ער האָט עס בקבלה פון זיין טאַטען, וואָס איז געווען אַ שטוב-מענש ביי ר׳ חיים׳קען.

לויט אָט דעם נוסח איז אין אַ יאָהר אַרום ברך דער גאַליצ־יאַנער ווידער געקומען צו ר׳ חיים׳ען. דאָס מאָל האָט איהם דער נייסטיגער זעלבסטהערשער פון יודישען תחום אויפגענומען פריינדליך. ברך איז שוין געווען אַ בעל תשובה. ער האָט דאָס יאָהר גלות אָבגעריכט. דאָס האָט ער זיך אליין אַ תשובה גענומען—אַן אָבקומענעס פאַר זיינע געהיימע זינד, וואָס, אַ חוץ גאָט, האָבען אויף דער וועלט נאָר צוויי מענשען געוואוסט: ער—ברך אליין, און ר׳ חיים.

דער וואָלאָזינער גאון האָט איהם אליין פאָרגעלייגט: פאָהר אַ היין, אין יענער שטאָדט. דאָרט וועסטו רב זיין.

ברך איז אַ היין געקומען. מ׳האָט איהם מיט כבוד אויפגענומען. איהם אַ כתב־רבנות געגעבען. נאָר ער האָט אויף דעם „כסא הרבנות״ זיך ניט געוואָלט זעצען, וואו די שטאָדט זאָל ניט שיקען אַ שליח מיוחד צו ר׳ חיים׳ען און ניט ברענגען פון איהם אַ בעשיינפערליכע הסכמה.

— וואָס האט דאָס געקענט זיין פאַר אַן עברה? „האָב איך נעפרעגט האַלב ביי „פּטשאָלקען״, האַלב פאַר זיך אליין, וואָס ר׳ חיים האט דערפאַר אַזוי איינגעשפּאַרט און גרויזאַם פערפאָלגט ברך דעם גאַליציאַנער.

— אַן עברה! האט „פּטשאָלקע״ אויסגעשריען. דאָס איז, מיינט איהר, אַן עברה, ווי מיר פּראָסטע מענשען פערשטעהען. ביי אונז אַן עברה—הייסט מחלל שבת זיין, עסען טרייפס, גנב׳ענען... ביי „זיי״ אָבער איז דאס אַנדערס. זיי זענען, פערשטעהט איהר מיך, ביידע געווען די גרויסע קעפּ, די גאונים, די מורא׳דיגע מקובלים... און דאָרטען, פערשטעהט איהר מיר, אין קבלה... איז דאָך געגוג: איין פּינטעלע... ניט אַזוי... איז שוין אויס... אַ כופר בעיקר... אַראָב איז גאַנצען... די אמונה... אויס!... פערשטעהט איהר מיך...

נאָך אַ פּאָר לעגענדען־שטריכען, וואָס מאַכען בולט׳ער די אינ־טערעסאַנטע פערזענליכקייט פון ר׳ חיים וואָלאָזינער.

אַמאָל איז צו איהם, דורכפאָהרענדיג וואָלאָזין, געקומען צו גאַסט אַ חסידישער רבי. ביים טיש האָט מען, נאַטירליך, געזאָגט תורה. דער רבי האָט אויף זיין שטויגער געטייטשט דעם „פּזמון": אזכרה אלהים ואהמיה—איך דערמאָהן זיך, אָ גאָט, און טו בענקען, בראותי כל עיר על תלה בנויה,—ווען איך זעה יעדע שטאָדט איז שטאָלץ און שען, ועיר אלהים משפלת עד שאול תחתיה—און גאָט׳ס שטאָדט (ירושלים) איז ערנידריגט ביז צום גרוב. דער רבי האָט ערקלערט זיין פּשט: „עיר" איז לשון „התעוררות" ליידענשאַפט, תאוות. נאָך זיין פּירוש קלאָגט אַלזא דער פּערפאַסער פונ׳ם „פּזמון", וואָס אַלע תאוות גיט דער מענש נאָך, נאָר די „עיר־אלהים" די שטרעבונג צו דער געטליכקייט, איז ביי איהם גאָר די לעצטע.

ר׳ חיים האָט אויסגעהערט און געשוויגען.

אויף מאָרגען איז דער רבי ווידער געווען ביי ר׳ חיים׳ען. ר׳ חיים האָט מיט איהם פערפיהרט אַ געשפּרעך וועגען די אייראָפּעאישע הויפּטשטעדט, זייער גרויסקייט, ריינקייט און שענקייט. דער רבי האָט געהערט און געשטוינט: ווי קומט עס, אַז אַזא גאון זאָל רעדען אַזעלכע „דברים בטלים". ר׳ חיים האָט דאָס בעמערקט און ערקלערט, אַז דאָס רעדט ער אייגענטליך וועגען נעכטיגער תורה. צו וואָס זאָל מען פערדרייען דעם איינפאַכען זין? עיר—איז פּשוט אַ שטאָדט און דער „פּיטן" (לעז: פּאַיטאַן) (דער דיכטער) קלאָגט מיט אַן אמת וואָס אַלע שטעדט זענען רייך און גליקליך, נאָר ירושלים איז וויסט און פּארלאָזען.

ר׳ חיים איז געווען אַ גרויסער ענו און, בכלל, גרויס אַלס פּער־זענליכקייט. דאָס זעהען מיר פון דעם פּאַקט, וואָס כאָטש ער איז געווען, ווי געזאָגט, פּאַקטיש דער גייסטיגער זעלבסהערשער פונ׳ם יודישען תחום אין זיין צייט, פונדעסטוועגען האָט ער זיך ניט געהאַלטען

פאַר קיין רב, ניט פאַר קיין אב בית דין, און פלעגט זיך אונטערשריי־
בען פשוט: „יליד וואָלאָזין" ד. ה. „דער וואָלאָזינער", אָדער „חיים
דער וואָלאָזינער מלמד". פון דער מאסע כתבים, וואָס ער האָט גע־
לאָזען, האָט ער פאַר זיין לעבען גאָר נישט געדרוקט, נאָר פאַר'ן טויט
האָט ער געבעטען זיין זוהן, ער זאָל דרוקען בלויז זיינעם אַ קליין ספר'ל
„נפש החיים".

אין געגענזאַץ צום גאון, וועלכער האָט זיין גאַנצען לעבען פער־
לעבט איינגעשלאָסען, איז ר' חיים געווען אַ וועלטליכער מענש, אַ
גרויסער כלל־טוער, האָט גע'שם'ט פאַר אַ מדינה־חכם. שוין גאָר צו
דער עלטער איז ער געפאָהרען אויף אַ רבנים־אסיפה אין פעטערבורג.

זיין גאַנצען לעבען האָט ער אָבגעגעבען דער ישיבה. ער האָט
קיינמאָל, ניט פון זיין שטעדטיל, ניט פון וועמען עס איז, ניט גענומען
קיין גראָשען געלד. די ערשטע יאָהרען האָט ער נאָך פון זיין אייגענער
קעשענע די ישיבה אויסגעהאַלטען.

דאָס איז געווען אַמענש מיט אַ געבאָרענעם טאַלאַנט פון אַ פאָלקס־
פיהרער. אין אַלץ האָט ער זיך געלאָזט פיהרען בלויז מיט'ן געזונדען
פערשטאַנד. ער פלעגט אַרויספאָהרען אין וועג דוקא אום מאָנטאָג; האָט
בעשטימט די חתונה פון זיינעם אַ זוהן צום סוף חודש, כדי דערמיט
צו מאַניפעסטירען זיין פעראַכטונג צום אָבערגלויבען פון פאָלק. אין
אייראָפּאַ וואָלט פון אַזאַ גייסט געוויס אַרויס אַ קאַרל־מאַרקס, אָדער
אַ בערנע. די בעדינגונגען פונ'ם יודישען לעבען אין ליטא האָבען דעם
יודישען זשעני געהאַלטען איינגעשלאָסען בלויז אין דעם געביט פונ'ם
תלמוד. אָבער אפילו אין אָט דעם ענגען געביט, איז זיין ווירקונג געווען
אונגעהייער. ער האָט אויפגעהויבען אין פאָלק דעם רעספּעקט צו אינ־
טעליגענץ, האָט בעשאַפען אַ גייסטיגען אַדעל, אין דער צייט, ווען דער
מאַנגעבער פון לעבען איז געווען דער אויפגעקומענער נגיד, דער
גראָבער יונג—דער פרנס־חודש. ער האָט אין קאַמפף מיט די חסידות,
וואָס האָט זיך כמעט אויסגעוועבט, שוין אין זיין צייט, פון אַ האַרץ־קולט
צו אַ געצענדינסט און אַ פינסטערן רבי'אישען אַבסאָלוטיזם, אַ סך
בייגעהאָלפען דער אָבשוואַכונג פון אָבערגלויבען אין פאָלק, וואָס איז

געוועזן דעמאָלט שטאַרק פאַרגרעבט און פערווילדעט.

אויף אַזאַ נ׳אופן האט ער, ר׳ חיים וואלאָזינער, ריין געמאַכט דעם וועג צו דער גייסטיגער ערוואַכונג פון די רוסישע יודען. זיין זוהן, ר׳ איצעלע וואלאָזינער, איז שוין געגאַנגען ווייטער פון איהם: ער האָט געגעבען זיין הסכמה אויף מענדעלסאָנ׳ס „תרגום אשכנזי״, דייטשע איבערזעצונג פון דער ביבעל. פאַר זיין אייניקעל, ר׳ הערש ליב, האָט די וואלאָזינער ישיבה אויסגעשריבען צייטונגען און זשורנאַלען אויף זעקס שפּראַך: העברעאיש, רוסיש, פּויליש, דייטש, פראַנצויזיש און ענגליש, און די וואלאָזינער ישיבה איז געוואָרען דער פלאַנץ-גאַרטען פון דער השכלה.

ר׳ ישעיה זוכאָוויצער.

איך בין געווען אויף זיין קבר, אויף דעם מירער יודישען בית הקברות: אַ קליינער אָרימער שטיין, וואָס איז אַ דריטעל איינגעזונקען אין דער ערד. קוים, קוים וואָס איהר קענט איבערלעזען די מיט גראָהען מאָך בעוואקסענע אותיות: „פ״נ החסיד ר׳ ישעיה ב״ר מרדכי״. דער יאָהר איז שוין ניט קענטיג. מעהר איז אויפ׳ן קליינעם, אָרימען שטיין ניטאָ. די דאָזיגע קורצע אויפשריפט האָט ער, דער פערבאָר־גענער „למד־וואָוניק״, אַליין פערפאסט און מעהר ניט געהייסען שרייבען. וואָס אַ יאָהר זינקט אַלץ טיפער דער שטיין אין דער ערד. נאָר אַ געדיכטער שטרויך בעשיצט איהם פון אויבען און פון אַלע זייטען און די לעגענדע אַרום דעם צדיק׳ס גייסט לעבט טריי אין פאָלקסמויל און שיצט זיין אָנדענקען פון פערגעסענהייט.

ניט ווייט פון דער מיר, אַ ניין וויאָרסט, איז פאַראן אַ דאָרף זוכאָוויטש. נאָך איצט לעבען אין דאָרף ר׳ ישעיה זוכאָוויצער׳ס אייניק־לאָך. נאָר דער מיהל און די קרעטשים, וואָס ר׳ ישעיה האָט געהאַלטען אין אָרענדע, זענען שוין ניט דיזעלבע. אָבער דער גייסט פונ׳ם למד־וואָוניק שוועבט נאָך ווייט אַרום, און טאַטעס גיבען איבער טריי זייערע קינדער, און זיידעס—די אייניקלאָך, פון דעם הייליגען מאַן,

וואָס איז דאָ אין אַ שטיבעלע אין וואַלד געזעסען, און פון זיין שטיבעלע פלעגט ער אָפּט אין די הימלישע פּאַלאַצען שפּאַצירען און אין איין מינוט אין אַלע ווינקלען פון דער ערד פּול געווען.

ר׳ ישעיה זובאָוויצער איז געווען אַ האַלב היסטאָרישע, האַלב לעגענדאַרישע פּערזענליכקייט. אין גאַנץ ליטא האָט מען געוואוסט, אַז אין זובאָוויץ איז דאָ אַ גרויסער צדיק, אַ גרויסער למדן. נאָר ווער, וואָס האָט קיינער ניט געוואוסט צו דערצעהלען. ר׳ ישעיה זובאָוויצער האָט געלעבט אין איין צייט מיט׳ן ווילנער גאון, מיט ר׳ זלמן לאַדיער; איז געווען—זאָגען יודען—אַזא צדיק, ווי דער, און אַזא גאון ווי יענער. נאָר דערצעהלען פון איהם האָט מען ביי זיין לעבען גאָר ניט געוואוסט. שוין ביי זיין לעבען איז ער אַ לעגענדע געוואָרען. ער האָט געלעבט ווי אַ פּראָסטער קרעטשמער: ביי טאָג ארום זיין שטוב, אין פעלד, אין מיהל; ביי נאַכט—פערשפּאַרט אין זיין איינזאַמער שטיבעל אין וואַלד. קיין מענשען, קיין חסידים האָט ער צו זיך ניט צוגעלאָזען. קיין מופתים ניט געפּראַוועט, קיין לומדות ניט ארויסגעוויזען; געלעבט ווי אַ פּשוט׳ער יוד, אַ ישובניק.

דאָס האָט געריצט די פאַנטאַזיע פון פאָלק, און דער עולם האָט זיך געמיהט מיט אַלע קרעפטען צו פאָרשען, צו דערגעהן דעם מהות פון דעם למד-וואָווניק און וואָס טוט ער אין זיין איינזאַמער שטיבעל אין וואַלד. נאָר אומזיסט! ר׳ ישעיה זובאָוויצער האָט ניט געוואָלט די וועלט זאָל וויסען פון איהם.

נאָר די גויים פון זיין דאָרף האָבען עפּעס געשפּירט, זאָגט מען, און זיי פלעגען מיט אַ ביוון פערטרייבען זיינע בהמות אין זייער קאָרן. ר׳ ישעיה פלעגט פערציטערט ווערען פון דעם געדאַנק, אַז זיינע בהמות עסען פרעמדס, טוען אַן אימיצען שאדען. ווי מ׳פלעגט איהם נאָר אָנזאָגען, אַז זיינע בידלע זענען „אין הזיק״, פלעגט ער לויפען אויף גיך אַליין ארויסטרייבען זיי. אָט דאָס האָבען טאַקע די גויים געוואָלט. „גדזיע שאַיע באָדזי״—פלעגען זיי זאָגען—„טאַם ושיטאַ ראָדזי״—וואו ישעיה געהט, דאָרט געראָט ברויט.

נאָר אין מינסקער סוחר, אַ פרומער יוד,—דערצעהלט די

לעגענדע—האָט זיך פאַרגענומען: ער מוז וויסען, וואָס מיט ר׳ ישעיה׳ן איז דער מעהר. פאָהרען צום „למד־וואָווניק״ איז געווען אומזיסט; ר׳ ישעיה האָט קיינעם ניט צוגענומען. אָבער אַריינפאָהרען ווי אַן אורח צו איהם אין קרעטשים—דאָס האָט יעדער געקאָנט. ר׳ ישעיה איז געווען דער גרויסער „מכניס אורח״.

איז געקומען אַמאָל דער מינסקער גביר, פלומרשט, ווי אַן אָרימער דורכגעהער, צו איהם אויף שבת. פרייטאָג צו נאַכט, ווען אַלע ביי ר׳ ישעיה׳ן אין שטוב האָבען זיך צולעגט שלאָפען, האָט זיך דער אורח אויך געמאַכט שלאָפענדיג. נאָר ווי עס איז געקומען נאָך האַלבע נאַכט, איז ער אויפגעשטאַנען און שטילערהייד אַוועק אין זאָקען צום שטיבעל אין וואַלד, וואָס ר׳ ישעיה איז געזעסען. אַ שפּאַלט אין שטי־בעל איז ניט שווער געווען צו קריגען. האָט ער אַריינגעקוקט אין שפּאַלט און האָט געזעהן, ווי דאָרט ברענט אַ ליכט און עס שטעהט אַ שוואַרצע ברעט. אויף דער ברעט זענען געווען אויסגעשריבען די זינד, וואָס ר׳ ישעיה האָט פאַר׳ן טאָג געטאָן. דער „למד־וואָווניק״ אַליין איז געשטאַנען פאַר דער ברעט און געוויינט און געקלאָגט אויף זיינע זינד מיט גרויס בכיות און תחנונים. אַזוי זענען פאַרביי עטליכע שעה. ענדליך האָט דער מינסקער גביר דערזעהן, ווי פון אויבען האָט זיך אַראָבגעלאָזען איבער דער ברעט אַ ווייסע האַנד—האָט אָבגעמעקט פון דער ברעט אַלע זינד און האָט אָנגעשריבען: „וסר עוונך וחטאתך תכופר״. דאָס איז טייטש: דיין זינד איז אָבגעטאָן און דיינע עברות—פערגעבען. דאַן האָט דער צדיק אויפגעהערט צו וויינען און קלאָגען און איז געגאַנגען אין שטוב שלאָפען.

ר׳ ישעיה זוכאָוויצער איז קיינמאָל פון זיין דאָרף ניט אַרויס. ער האָט אויך ערגעץ ניט געדאַרפט געהן. ער האָט מיט דער ערד ווייניג שייכות געהאַט. נאָר אין ווילנער מקוה טובל זיין זיך פלעגט ער געהן אַלע ערב שבת. ער פלעגט אַרויסגעהן אַ שעה פאַר ליכט בענשען—זאָגען פרומע יודען—און פונקט צו ליכט בענשען קומען צוריק אין זוכאָוויץ. ר׳ ישעיה האָט ניט געברויכט פאַר זיין שפּאַציר אין ווילנער מקוה, ניט קיין אויטאָמאָביל, ניט קיין אעראָפּלאַן. ער האָט געהאַט

אַ שנעלערע פּליה־מאַשין. ער האָט געהאַט „קפיצת־הדרך". ער האָט נאָר געדאַרפט דעם „שם" אַרויסזאָגן, האָט זיך די ערד אונטער איהם געגעבען אַ דרעה, און ער איז אין איין אויגענבליק געווען אין ווילנא, אָדער צוריק ביי זיך אין זוכאָוויץ — אַ פּאָר הונדערט וויאָרסט פון ווילנא.

מ'דאַרף פאַרשטעהן, אַז ר' ישעיה איז ניט אויסען געווען דוקא די ווילנער מקוה, ער האָט געקענט קריגען אַ מקוה נעהענטער, אין דער מיר. נאָר אין דער ווילנער מקוה פלעגט ער זיך אין געהיים זעהן מיט'ן ווילנער גאון, און דאָרטען אָבהאַלטען מיט איהם בעראַטונגען וועגען הימלישע ענינים, אָדער וועגען כלל־ישראל.

אין יענער צייט, דערצעהלען יודען, איז געווען נאָך אַ גרויסער צדיק, ר' ליב חסיד. ר' ליב חסיד איז אויך געווען פון די בעהאַלטענע. ער איז געזעסען אויף אַ ישוב און געווען אַ גרויסער אָרימאַן. נאָר אַז ער פלעגט דאַרפען אויסגעבען אַ טאָכטער, פלעגט ער קומען קיין וויל־קאָמיר. ווילקאָמיר איז געווען אַ שטעדטעל פון לומדים און גבירים. ווילקאָמירער יודען האָבען שוין געוואוסט, אַז, ווי ר' ליב חסיד קומט, דאַרף וועדען פיער הונדערט גילדען אויף „הכנסת כלה" פאַר זיין טאָכ־טער. מעהר ווי פיער הונדערט גילדען האָט ר' ליב חסיד ניט גענומען: האָט ער געהאַט פאַר פול זיין סומע, האָט מען איהם געמעגט געבען טויזענדער, פלעגט ער אָבגעבען צוריק. דעריבער פלעגט שטענדיג זיין אַ קאָנקורענץ צווישען ווילקאָמירער גבירים. יעדער האָט געוואָלט דעם צווייטען פאַרלויפען דעם וועג, כדי ער זאָל חלילה ניט אויסענבלייבען מיט זיין חלק אויף „הכנסת כלה" פאַר ר' ליב חסיד'ס טאָכטער.

אַמאָל איז ר' ליב חסיד אָנגעפאָהרען אין ווילקאָמיר עפּעס אונ־געריכט. די ווילקאָמירער גבירים האָבען זיך דערוואוסט, האָט מען איהם אָנגעהויבען טראָגען אויף הכנסת כלה. נאָר צו אַלעמענס בעוואונדערן האָט ער אָבגעשיקט צוריק, ניט געוואָלט נעהמען ביי קיינעם אַ גראָשען. דער עולם האָט נאָך קיין צייט ניט געהאַט צו פרעגען איינער ביים צווייטען: וואָס איז דער מעהר מיט ר' ליב חסיד? איז ער שוין ניט געוואָרען. נאָך אַ פערלויף פון אַ פּאָר וואָכען איז ר' ליב חסיד געקומען פון וועג צוריק אַ היים און מעלדעט זיין געזינד מיט גרויס

שמחה: איך האָב אייך געבראַכט אַ טייערע מתנה. נאָך איהר בין איך דאס טאַקע געפאָהרען. מ'האָט זיך געזעצט עסען. דאָס געזינד האָט מיט אונגעדולד געוואַרט, דער טאַטע זאָל שוין אַרויסנעהמען און ווייזען די טייערע מתנה. מ'האָט אָבגעגעסען. מ'האָט גענומען בענטשען. פאַר'ן בענטשען מאַכט ר' ליב חסיד צו זיינע קינדער: „הערט צו קינדער, וואָס פאַר אַ שענע מתנה איך האָב אייך געבראַכט; אַז איך וועל זאָגען אין בענטשען „מכל טוב" זאָלט איהר שווייגען, ניט ענטפערן „אמן", ווי אַלע מאָל איז ביי אונז דער שטייגער געווען. און אַז איך וועל אויסזאָגען „אל יחסרנו" אָט דאָ זאָלט איהר ענטפערן „אמן".

אָט דאָס איז געווען ר' ליב חסיד'ס טייערע מתנה. ביי איהם איז פּלוצלונג געוואָרען אַ שאלה: וואו מ'דאַרף ענטפערן „אמן." צי נאָך „מכל טוב", צי נאָך „אל יחסרנו". און כאָטש ער איז אַליין געווען דער גרויסער צדיק און איז געווען אַ גרויסער מקורב צום ווילנער גאון, איז ער אָבער געפאָהרען קריגען אַן ענטפער אויף זיין שאלה צו ר' ישעיה זוכאָוויצער. ד. ה. ער איז געפאָהרען זעהן: ווי אַזוי איז זיך ר' ישעיה נוהג. צוליב דעם איז ער דאָ דורכגעפאָהרען ווילקאָמיר.

די דאָזיגע לעגענדע, וועלכע איז כאַראַקטעריסטיש פאַר ר' ליב חסיד, וואַרפט אונדירעקט אַ שיין אויף דעם גרויסען אויטאָריטעט, וואָס דער בעהאַלטענער למד־וואָווניק האָט געהאַט ניט בלויז ביין פּראָסטען עולם, נאָר אפילו צווישען די גרעסטע לומדים פון זיין צייט.

פון די איבריגע לעגענדעס וועגען דער פּערזענליכקייט פון ר' ישעיה זוכאָוויצער וועל איך ברענגען נאָך אַ פּאָר, מעהר כאַראַקטער־ריסטישע. דער פּריץ, ביי וועמען ר' ישעיה האָט געהאַלטען אין אַרענ־דע די קרעטשים און דעם מיהל, פלעגט איהם אַלע ערב פסח אַריינ־שיקען אַ קעלבעל. אַמאָל — דערצעהלען יודען — האָט דער פּריץ געוואָלט פּרובען זיין ראַנדאַר: צי איז ער באמת אַ צדיק, צי ניט. האָט ער איהם אַריינגעשיקט אַ קעלבעל, וואָס ער האָט אויפגעהאָדעוועט מיט חזיר'שע מילך. די קעלבעל האָט מען געשאָכטען, איינגעזאַלצען און אָוועקגע־שטעלט אין פאָרהויז. אין עטליכע טעג אַרום געהט ר' ישעיה פאַרביי,

האָט ער געזעהן, ווי דאָס פלייש פון דער קעלבעל איז פון אויבען בע־צוינגען מיט אַ שפּינוועבס. האָט ער עס געהייסען אַרויסוואַרפען.

אין אַ פּאָר טעג אַרום פרעגט איהם דער פריץ: ווי שמעקט איהם דאָס קאַלבען־פלייש? האָט ר׳ ישעיה מודה געווען, אַז דאָס פלייש האָט ער אַרויסגעוואָרפען, ווייל דאָס שפּינוועבס איז ביי איהם געווען אַ סימן, אַז ס׳איז טרייפס. דאַן האָט איהם דער פריץ מודה געווען, אַז ער האָט איהם געוואָלט אויספּרובען.

אין אַנדער ערב פסח, דערצעהלען ווייטער יודען, האָט ר׳ ישעיה זיך געכאַפּט, אַז ער האָט פערגעסען די בראַנפען צו פערקויפען אין חמץ. ער האָט אויף גיך געהייסען אַרויסטראָגען די פעסער מיט די בראַנפען און לאָזען זיי אויפ׳ן פעלד. די גויים האָבען אפילו גרוים דרך ארץ געהאַט פאַר ר׳ ישעיה׳ן, נאָר דער יצר הרע פון בראַנפען האָט גובר געווען, און פאַר דער וואָך פון פסח האָט מען ביסלעכווייז אויס־געצאַפּט די ביטערע בּיז׳ן דעק. ווי גרוים איז אָבער געווען זייער וואונ־דער, ווען זיי האָבען אויף מאָרגען נאָך יום טוב דערזעהן, ווי מ׳צאַפּט זיי בראַנפען פון די נאָר וואָס אַריינגעטראָגענע פעסער. ס׳הייסט די פעסער זענען פול געווען מיט בראַנפען, כאָטש די גויים האָבען אויסגעצאַפּט.

די אַלע לעגענדעס אַרום דער פערזענליכקייט פון ר׳ ישעיה זובאָוויצער האָבען אַ וויכטיגע בעדייטונג. זיי ווייזען, אַז דאָס פאָלק האָט תמיד געשעצט דעם פשוט׳ן יודען, וואָס לעבט נעהענטער צו דער נאַטור, וואָס מאַכט קיין וועזען ניט פון זיך, וואָס היט זיך צו פערנעהמען אַ פרעמדען גראָשען, און וואָס בעציהט זיך מיט גלייכער ליעבע צו יודען און צו גויים. פון דער אַנדערער זייט ווייזען זיי, ווי שטאַרק ס׳איז געשעצט געווען אַ הויכע מאָראַלישע יודיש פערזענליכ־קייט אין דער אַרומיגער קריסטליכער וועלט. ס׳איז אַ פאַקט, אַז זעלטען וועלכער גלח געניסט ביי קריסטען אַזאַ רעספּעקט און פער־עהרונג, ווי אַ יודישער הייליגער—דאָס זעהן מיר בעשיינפערליך אפילו אין אונזערע צייטען.

די קדושים פון ראָזשינאָי.

אין דער געשיכטע פון בלוט-בלבולים אויף יודען פערנעהמט ראָזשינאָי זעהר א בכבוד'יג אָרט. דער בעריהמטער ראָזשינאָיער בלוט־בלבול איז פאָרגעקומען עטליכע יאָהר נאָך „גזרת ת"ח", אָדער „גזרת חמעלניצקי". דער פאקט פון יענעם „עלילת דם" האָט געמאַכט אזא איינדרוק אויף די ראָזשינאָיער יודען, אז נאָך איצט רעדט אַ ראָזשי־נאָיער יוד וועגען אָט דער בלוטיגער געשיכטע אזוי, ווי דאָס וואָלט נעכטען פּאסירט. אין ראָזשינאָי לעבט אַן־אור-אור-אור אייניקעל, פון יענע מארטירער, וואָס האָבען פרייוויליג אויף זיך גענומען צו זיין דער קרבן פאר זייער געמיינדע. דאָס שטעדטעל האָט גרויס דרך-ארץ פאר איהם. אין זיין פאמיליע לעבט די טרויעריגע לעגענדע, ריכטיגער די טרויעריגע געשיכטע אזוי פריש, אז, ווען איהר הערט זי דאָ, אין דער שטוב, וואָס שטעהט, דוכט זיך, אויף דעמזעלבען אָרט, וואו די קדושים, זיינע אור־אור־עלטערן, האָבען געוואוינט, דוכט זיך אייך, אז איהר לעבט איבער אלע יענע שרעקען צוזאמען מיט זיי, מיט די אייניקלעך, וואָס דערצעהלען אייך אָט די שרעקליכע היסטאָרישע לעגענדע.

איך גיב דאָ איבער די דאָזיגע טרויעריגע געשיכטע, אזוי ווי איך האָב זי דאָ, אין ראָזשינאָי, געהערט פון דעם אייניקעל פון די קדושים און פון אנדערע שטעדטילדיגע זקנים. איך האָב דאָך די פאקטען

קאָנטראָלירט דורך אַנדערע קוועלען פון אַלטע פּנקסים, וואו דער ראַזשינאַיער בלוט-בלבול האָט זיך אָבגעשפּיגעלט. ווייל אין איהם, אין ראָזשינאָיער עלילת דם, איז, מעהר ווי אין אַ סך אַנדערע בלוט־בלבולים פון יענער אומגליקליכער תקופה, קענטיג זיין פּאָליטישער אונטערשלאַג.

יענע צייט, ביז גזרת ת״ח, איז גראָד געווען איינער פון די ליכ־טיגסטע מאָמענטען אינ׳ם לעבען פון די פּוילישע יודען—ווייל די יודען האָבען זיך דאָ געפונען אונטער דער מאַכט פון די פּוילישע קעניגען און מאַגנאַטען.

אין יענער צייט איז געווען קעניג פון פּוילען דער בעריהמטער קאַזימיר, וואָס האָט בעהאַנדעלט פריינדליך די יודען און האָט, לויט דער לעגענדע, געהאַט אַ יודישע געליבטע—אסתר׳קע. ראָזשינאָי האָט דעמאָלט אָנגעהערט צום מאַגנאַט סאַפּיעהאַ, וועלכע האָט אויך, אַזוי ווי דער קעניג קאַזימיר, זיך גוט פערהאַלטען צו זיינע יודען.

ראָזשינאָי איז נאָך דעמאָלט געווען—לויט דער שילדערונג פון אַן׳אַלטען פּנקס—אַשטאָדט פול מיט חכמים וסופרים. די אָנגעזעהנסטע באַלעבאַטים זענען דאָ געווען רב טוביה און רבי ישראל באַכראַך. זיי זענען אַ הער געקומען, איינער פון קאָבלענץ, דער צווייטער פון וויען. ס׳איז מעגליך, אַז דער דוקעס סאַפּיעהאַ, וואָס האָט געוואָלט ענטוויק־לען ביי זיך אין לאַנד האַנדעל, האָט זיי אַליין אַראָבגעבראַכט. אַלענ־פאַלס, זענען זיי ניט געקומען,—ניט געבעטען. זיי האָבען בעקומען געוויסע פּריווילעגיעס ביים מאַגנאַט, וועלכער האָט זיי געגעבען—לויט דער שילדערונג פון פּנקס—פולע בירגער־רעכט. זיי האָבען זיך געבויט שענע הייזער אין מיטען שטאָדט. האָבען געפיהרט גרויסע געשעפטען, זענען רייך געוואָרען און גליקליך געלעבט. אַ חוץ זייערע עשירות זענען זיי געווען גרויסע לומדים און בעלי-צדקות, האָבען די קינדער זייערע ערצויגען אין תורה און אין גוטע מדות—ווייל אין פּוילען, זאָגט וויטער דער פּנקס, איז די תורה זעהר טייער און געליבט געווען ביי אַלעמען. אָט די צוויי לייט, ר׳ טוביה און ר׳ ישראל, וועלכע זענען אויך געווען קרובים, האָבען אין גיכען בעקומען אַ שם אין גאַנצען לאַנד, ווי גרויסע

גבירים און לומדים און האָבן געטאָן שדוכים מיט די גרעסטע גאונים.

אָט די כאַראַקטעריסטיק קאָן אייגענטליך אָנגעווענדעט ווערן צו דער אַלגעמיינער לאַגע פון דעם יודישען רייכערן און מיטעלן קלאַס אין פוילען פון יענער צייט. אַזעלכע אויפגעקלערטע יודען, ווי טוביה און ר׳ ישראל באכראך, וועלכע זענען געשטאַנען אין זעהר נאָהנטע געלד-בעציהונגען צו דעם העכערן פּוילישען אדעל, האָבען אויף די מאַגנאַטען געהאַט אַ שטאַרקע קולטורעלע ווירקונג. דאָס גופא האָט אָבער געברענט ווי אַ פייער די יעזואיטען, וועלכע האָבען אין דער צייט פון קאַזימיר דעם גרויסען קיין שליטה ניט געהאַט.

ארויסטרעטען געגען דעם קעניג און געגען די שטאַרקע מאַג־נאַטען דירעקט—דערצו זענען די יעזואיטען געווען צו־שוואַך. האָבען זיי פריהער געדאַרפט ברעכען די מאַכט פון די הויף־יודען. געגען די הויף־יודען איז שוין לייכטער געווען אָנצורייצען דעם אבערגלויבישען פּוילישען המון.

אָט דאָ הויבען זיך אָן וועבען די פעדים פון דעם ראָזשינאָיער עלילת־דם. די יעזואיטען האָבען זיך שטאַרק געגרייט און האָבען פון איהם פיעל ערוואַרט. פּונקט ווי די „שוואַרצע״ אין אונזער צייט האָבען זיך שטאַרק געגרייט און אַ סך ערוואַרט פון „מעשה יושטשינסקי״ אין בייליסעס פּראָצעס.

די אָרגאַניזאַציע און דער גאַנצער נוסח פון דעם ראָזשינאָיער עלילת-דם איז אייגענטליך דערזעלבער, ווי ביי יושטשינסקי, ווי אין אַלע בלוט-בלבולים. דער וועג איז אַן׳אויסגעטראָטענער, אַן׳אַלטער.

אין אַ פינסטערער פאַר־פּסח׳דיגער נאַכט—דערצעהלט דער אַלטער ראָזשינאָיער פּנקס—האָט מען אונטערגעוואָרפען אין ר׳ ישראל׳ס קעלער (דעם קעלער ווייזט מען אייך נאָך איצט אין ראָזשינאָי) אַ טויטען קריסטליכען יונגעל. זיין קערפּער איז געווען אין אַ סך ערטער צושטאָכען. אויף מאָרגען איז אַ גרויסער עולם פון פּוילישען המון אָנגעפאַלען אויף דאָס הויז און געשריען, אַז דאָס האָבען די יודען אויסגעצאַפּט דעם קינד׳ס בלוט צו זייערע מצות, וואָס זיי ברויכען אויף פּסח. אַ מאַסע יודען האָט מען פערשמידט אין קייטען און אריינ־

געוואָרפען אין א פינסטערע תפיסה. דריי יאָהר האָט זיך געצויגען דער משפט און די גאַנצע צייט איז די שטאָדט געווען אין בעלאַגערונגס־צושטאַנד. די יעזואיטען האָבען דערווייל געפיהרט א מורא'דיגע אַגי־טאַציע צווישען דעם המון און האָבען בעקומען איבערן פאָלק אַנ'אונגע־הויערע מאַכט. עס שיינט, אַז די גרויסע מאַגנאַטען און דער קעניג אַליין, וועלכע האָבען געוויס ניט שטאַרק געגלויבט אינ'ם בלבול, האָבען גאָרנישט געקאָנט טאָן געגען דער העצע. איבער די אין קייטען געשמידטע יודען און מיט זיי צוזאַמען איבער דער גאַנצער שטעדטיל האָט געשוועבט א גרויסע געפאַהר: אַלע האָבען זיך געפונען צווישען לעבען און טויט. צוזאַמען מיט זיי איז געווען אין געפאַהר די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג אין פוילען. די יעזואיטען האָבען מיט א כיוון אָבגעצויגען דעם משפט, כדי דערווייל צו פיהרען זייער אַגיטאַציע און אָנפייערן דעם פאַנאַטיזם פונ'ם המון. די יודען האָבען זיך געלאָזט קאָסטען א סך געלד. פופצעהן טויזענד מיט ניין הונדערט און נייינציג גילדען—דערצעהלט דער פנקס—האָט אָבגעקאָסט דער בלוט־בלבול. אָבער זיי האָבען זיך ניט געקאָנט דערשלאָגען זייער רעכט. ענדליך, האָבען זיי אויסגעפיהרט נור דאָס, אַז מען זאָל דעם משפט מעהר ניט אָבלעגען. די יעזואיטען האָבען אָבער געמאַכט, אַז די ריכטער זאָלען זיין נור די פויערים און דוקא פון ראָזשינאָי און דער סביבה, דאָס הייסט פון דעמזעלבען המון, איבער וועלכען זיי האָבען אינגאַנצען געהאַט די שליטה.

אויפ'ן געריכט האָט מען, נאַטירליך, נישט געקאָנט בעווייזען די שולד פון די אָנגעקלאָגטע. דאָס האָט אָבער ניט געשטערט אַרויסצוטראָגען זיי א טויט־אורטייל. „אַזוי ווי די אמת'ע שולדיגע זענען ניט ענטדעקט,—האָבען גע'פסק'ענט די ריכטער,—ס'איז אָבער קיין ספק ניט, אַז די יודען האָבען יאָ געשאָכטען דאָס קריסטליכע קינד, בכן מוזען צוויי פון די אָנגעזעהענסטע יודען געטויט ווערען פאַר דער גאַנצער געמיינדע".

ר' ישראל און ר' טוביה האָבען אויף זיך פרייוויליג גענומען צו זיין דער קרבן פאַר זייער פאָלק. פרייטאָג, ערב ראש השנה,—

דערצעהלט דער פנקס—איז אויסגעפיהרט געוואָרען אויף זיי דער בלוטיגער פסק. די קדושים האָבען פריהער אָבגעזאָגט ודוי און מתפלל געווען צו גאָט און דערנאָך האָבען זיי אויסגעשטרעקט זייער האלז צום הענקער. אַ גרויסע שרעק און פינסטערניש איז אָנגעפאַלען אויף אַלעמען. די ריכטער האָבען זיי געוואָלט שענקען דאָס לעבען, ווען זיי וועלען אָננעהמען דעם קאַטוילישען גלויבען פון „ליעבע און מחילה", אָבער די מאַרטירער האָבען מיט פעראַכטונג אָבגעוואָרפען דעם פאָרשלאָג.

די לעגענדע דערצעהלט, אַז די אַלטע מוטער פון איינעם פון די קדושים האָט זיך דאָך דערשלאָגען צום קעניג, און בעקומען פון איהם אַ דעקרעט צו בעפרייען די אונשולדיגע. זי איז אויפ׳ן וועג גאַריין אין אַ שוהל צו הערען קדושה, מיט די פאָר מינום, וואָס זי האָט קדושה געהערט, האָט זי פערזוימט. זי איז אָנגעקומען מיט׳ן קעניגליכען דעקרעט דאַן, ווען דער טויט-אורטייל איז שוין געווען אויסגעפיהרט.

ר׳ טוביה איז צום ערשטען געטויט געוואָרען. זיין אָבגעהאַקטער קאָפּ—זאָגט די לעגענדע—איז ניט געפאַלען גלייך אויף דער ערד, נאָר האָט זיך געדרעהט אַ שטיקעל צייט אין דער לופטען, און בשעת מען האָט דעם אנדער קדוש אונטער דער האַק געלעגט, האָט ר׳ טוביה׳ס קאָפּ געשריען: אשריך, ישראל! וואויל צו דיר, ישראל!

די בלוט-דורשטיגקייט פון די יעזואיטען איז אָבער דערמיט ניט געשטילט געוואָרען. אין אַ צייט ארום—דערצעהלען מיר ראָזשינאָיער זקנים—האָבען זיי, די יעזואיטען, אַנ׳ערב פסח געוואָלט איבער׳חזר׳ן דעם „עלילת דם". אָבער יענע נאַכט איז פערוואָגעלט געוואָרען דעם דוקעס׳ שלאָף. ער האָט געהערט עפּיס אַ טומעל. האָט ער געשיקט די קנעכט, זיי זאָלען אַרונטערגעהן זעהן, וואָס איז דאָס. די קנעכט זענען געקומען צוריק און האָבען איהם דערצעהלט, אַז אייניגע מענשען האָבען געטראָגען עפּעס איינגעוויקעלט און אריינגעוואָרפען צו אַ יודען אין קעלער. אויף מאָרגען האָט זיך אויפגעהויבען אַ לאַרם, פּונקט ווי בשעת דעם פריהערינגען בלוט-בלבול. דאָ האָט אָבער דער דוקעס געפאָדערט אַ שטרענג געריכט. אויפ׳ן געריכט האָבען זיינע דינער אויג

אויף אויג אָנגעוויזען די פאַלשקייט פון די עדות און מ'האָט זיי געמאַן דעמזעלבען פסק, וואָס מ'האָט געזאָלט טאָן דעם יודען.

ס'איז קיין ספק ניט, אז אָט די לעגענדע האָט איהר גרונד אין דער ווירקליכקייט. וויסענדיג די שטימונג פון דער אַרומיגער צורייצטער פויערשער בעפעלקערונג, האָבען די יודען נאַטירליך געוואַרט, ס'זאָל זיך איבער־חזר'ן דער בלוטיגער בלבול אַ לאַנגע צייט דערנאָך אַלע ערב פּסח. יעדע פון די ערב פסח'דיגע און פסח'דיגע נעכט, איז דער־ריבער ביי דער אומגליקליכער יודישער בעפעלקערונג געווען מיט אַנ'אמת אַ „ליל שמורים", אַ וואַך־נאַכט. מ'האָט זיך געריכט און געשטעלט וועכטער, וואהרשיינליך מיט דעם וויסען פון דעם דוקעס, וועלכער האָט מעהרסטענטיילס געשיצט זיינע יודען געגען דעם ווילדען צאָרן פון די יעזואיטען און די פויערים. ס'איז דעריבער ניט שווער צו גלויבען, אז עטוואָס עהנליכעס צו דער מעשה, וואָס ווערט דערצעהלט אין אָט דער לעגענדע, האָט ווירקליך פּאַסירט.

אינטערעסאַנט איז נאָך איינע אַ לעבעדיגע, אַ פרישע לעגענדע, אין שטעדטיל זאָגט מען, אז די אייניקלעך פון די ריכטער, וואָס האָבען פער־משפט צום טויט די צוויי קדושים, ר' ישראל און ר' טוביה, זענען קיינער ניט געשטאָרבען מיט זייער נאַטירליכען טויט. זיי וואוינען הינטערן שטעדטיל, יעדער ראָזשינאָיער יוד קען זיי. צווישען די אונ־שולדיגע אייניקלעך פון די הענקער און די אייניקלעך פון די מאַרטירער הערשט ביז היינטיגען טאָג אַ בייזע, אַ פיינדליכע שטימונג. אַ געפיהל פון אונבעפרידיגטער נקמה פילט אָן די ברוסט פון יעדען ראָזשינאָיער יודען, ווען ער דערזעהט אויפ'ן מאַרק די קינדער פון זיינע אמאָליגע הענקער.

נאָך היינטיגס יאָהר,*) איז, ווי עס שיינט, אינגאַנצען געשטילט געוואָרען דאָס נקמה-געפיהל אין די נאָך איצט געפייניגטע נשמות פון די ראָזשינאָיער יודען. „דעם פאָריגען יום כפור—דערצעהלט מיר אַנ'אור־אייניקל פון דעם מאַרטירער ר' ישראל—בשעת מען האָט

*) געשריבען אין יאָהר 1912.

געמאַכט אזכרה די נשמות פון די קדושים, איז עמיצער אריינגעלאָפען און דערציילט, אז א גוי האָט, שטעכענדיג א חזיר, אריינגעשטאָכען זיך אליין דאָס מעסער אין הארצען און איז געשטאָרבען. אין גיכען האָט מען זיך דערוואוסט, אז אָט דער גוי, וואָס האָט זיך אליין דערשטאָכען, איז דער לעצטער דור פון די קדושים׳ס ריכטער״...

אָט אזוי איז אין ראָזשינאָי די לעגענדע מיט דער ווירקליכקייט צונויפגעפלאָנטערט. די מרה־שחורה פון „גזרת ת״ח״ פון פאר דריט־האלבען הונדערט יאָהר הענגט ווי א שווערע גיפטיגע, כמארע אין דער לופטען און סמ׳ט נאָך איצט די נשמות. און אזוינע ווירקליכקייטען ווי „מעשה יושטשינסקי״ זענען ווייניג מסוגל פונאנדערצוטרייבען די כמארעס און מאכען א סוף צום טרויעריגען מיספערשטענדניס פון די גרויע, שרעקליכע צייטען.

דער קדוש פון ביאַלע און זיין צואה.

אין ביאַלע עקזיסטירען לעגענדעס אויך פון אַנ׳אַנדער סאָרט יודישע גבורים. גבורים ניט פון קערפּער, נאָר פון גייסט. העלדען מאַרטירער, וואָס האָבען אָבגעגעבען זייער לעבען פאַר׳ן כלל.

אַזוינע לעגענדעס האָב איך אויך געהערט אין אַנדערע שטעדט, ווי אַ שטייגער, אין לובלין, לוצק, רוזשינאַי. נאָר ערגיץ האָבען זיך אָט די לעגענדעס ניט דערהאַלטען אַזוי לעבעדיג, ווי אין ביאַלע.

די אַרענע, אויף וועלכער די דאָזיגע העלדען האָבען געווירקט, איז געוועהנליך געוועזען אַ בלוט-בלבול.

אין בלוט-בלבולים זענען די פּוילישע יודען, ווי די ליטווישע, ווי די וואָלינער, קיינמאָל ניט זשעדנע געוועזען. כמעט אַלע מאָל איז מען אָבגעקומען מיט שרעק, מיט תפיסה, מיט אויסקויף-געלד. דער אמת האָט זיך פריהער, אָדער שפּעטער אַרויסגעוויזען. דער אמת האָט זיך אַרויסגעוויזען, אום דער שענדליכער בלוטיגער ליגען זאָל זיך אויף מאָרגען ווידער באַנייען מיט דיזעלבע שרעק, תפיסות, גזרות און תעניתים, און אויסקויף-געלד.

ניט זעלטען אָבער האָט זיך די בלוט-דורשטיגע יודען-העצער איינגעגעבען אַזוי צו בעהאַלטען און פערפּלאָנטערן די געהיימע פעדים פון דער בלוטיגער בייקע, אַז דעם אמת האָבען אַלע געוואוסט, אָבער אַרויפשווימען פון אויבען האָט ער ניט געקאָנט, און אַ גאַנצע יודישע

געמיינדע, און אפשר ניט איינע, איז געווען אין געפאַהר אויסגעקוילעט אָדער פערברענט צו ווערן לעבעדיגערהייט דורך די הענד פון דעם צורייצטען פינסטערן המון.

אָפטער, ווי אַלע מאָל, און ווילדער, און סיסטעמאַטישער האָבען זיך איבערגע׳חזר׳ט אָט די שרעקליכע בלבולים אין יודישען תחום פון רוסלאַנד אַ צעהנדליג יאָהר נאָכאַנאַנד נאָך דער „גזרת ת״ח״. די בלוטיגע כוואַליע פון דער „חמעלניטשינע״ האָט אויף אַ לאַנגע צייט נאָך דעם געלאָזען אין די הערצער פון דעם צורייצטען קריסטליכען המון גיפט און האַס געגען יודען. די יעזואיטען, וואָס האָבען קונציג אויסגענוצט אָט די פיינדליכע שטימונג, האָבען זיך מיט אַלע קרעפטען געסטאַרעט איינצופלאַנצען זי טיפער און ברייטער אין די הערצער פון די פינסטערע פוילישע מאַסען.

אין אַזוינע פערצווייפלונגס-מאָמענטען פלעגט אַרויסקריכען ערגיץ פון אַ ווינקעל אַנ׳אָבגעריסענער יוד, אַ שוסטער, אָדער אַ וואַ-סער-טרעגער, אָדער אַזוי אַנ׳אָרימאַן איז דאָס געווען, און האָט געמעלדעט דעם עולם, אַז ער איז גרייט צו זיין אַ קרבן פאַר׳ן כלל ישראל. ער וועט אויף זיך נעהמען די שולד און וועט שטאַרבען, כדי אַלע יודען זאָלען לעבען, זאָלען פריי זיין.

אין לוצק קאָנט איהר זעהן דעם נאָמען פון אַזאַ פאָלקס-העלד אויף דער פאַפירענער טאָוועל איבער דער בימה. אין די טעג פון „הזכרת נשמות״ דערמאָהנט דאָס פאָלק מיט ליעבע און דאַנקבאַרקייט אויך אָט דעם נאָמען.

ביאַלע האָט פערגעסען דעם נאָמען פון אָט דעם „קדוש״, וואָס האָט אָבגעגעבען זיין לעבען פאַר זיין פאָלק. איך ווייס ניט צי מ׳איז איהם מזכיר נשמות אין שוהל. אָבער אין פאָלק לעבט די לעגענדע שטאַרקער, ווי אין לוצק.

„גאָבדעם, ווי מ׳האָט אַראָבגעהאַקט דעם קדוש דעם קאָפּ, — אַזוי דערצעהלט די ביאַלער לעגענדע, — האָט דער קאָפּ זיך געדרעהט אויפ׳ן אָרט, וואו דער בלוטיגער פסק איז געשעהן, און אויסגערופען: אַזוי פיל און אַזוי פיל דורות זאָל וויסט זיין דער אָרט און קיינער זאָל

קיין חויז ניט בויען, וואו יודיש אומשולדיג בלוט איז פערגאָסען געוואָרען.

חונדערטער יאָהרען האָט ביאַלע געהיט די צוואה. קיינער האָט ניט געוואָגט צו פערשוועכען דעם אנדענקען פון דעם קדוש. דער היסטער פּלאַץ איז אַ מאָנומענט געווען דעם, וואָס האָט זיך פאַר דער גאַנצער געמיינדע אַ קרבן געבראַכט.

אָבער דער איצטיגער איינענטימער פונ'ם פּלאַץ, וואו דער בלוטיגער מאָרד איז געשעהן, האָט פערגעסען די צוואה און איז אונ־דאַנקבאר געוואָרען דעם, וואָס האָט זיינע זיידעס מיט זיין לעבען פון טויט אויסגעקויפט. בנימין ליב הייסט אָט דער אונדאַנקבארער, גייציגער מענש. ער האָט אַ הויז אויף דעם אָרט געשטעלט, האָט דאָרט דירות און קראָמען געבויט, כדי אנדערע, אזוי ווי ער, זאָלען אין זייער טעגליכען גראָשענעם חאָווען זייער דערלייזער פערגעסען.

אָבער דאָס געוויסען פון שטעדטיל איז אונרוהיג און דאָס פאָלק קאָן נישט שענקען דעם אונדאַנקבארען גייציגען מענשען. עס איז בעשאַפען געוואָרען אַ לעגענדע, אַ פרישע לעגענדע, אַז באַלקעס פאַלען פון יענעם הויז, וואָס שטעהט פעררעטעריש אויף דעם הייליגען מאָרד־פּלאַץ. דאס ווארפט זיי דעם מארטירער'ס גייסט. די נשמה פונ'ם קדוש וויל ניט שענקען, וויל ניט ליידען די אונדאַנקבארקייט פון די, פאַר וועמען ער האָט זיין לעבען אוועקגעגעבען.

אין דער דאָזיגער לעגענדע קלינגט אַנ'אונבעוואוסטער פאָלקס־באַיקאָט. זי ווערט ענערגיש אונטערגעהאַלטען אין שטעדטיל און קיינער וואָגט ניט אין בנימין־ליב'ס הויז זיך אַ דירה צו דינגען.

אמאליגע פאָדראַטשיקעס און גבירים.

אמעשה מיט אַ יודישען פאָדראַטשיק לייזער דע־ליאַן, וואָס איז, צוליב זיין שענער טאָכטער, געוועזען דער ליבלינג פון אַלעקסאַנדער דעם ערשטען, און צוליב דער זעלבער שענער טאָכטער איז ער געוואָרען פאַרלאָרען.

דער טיפּ פאָדריאַטשיקעס געהט איצט אויס ביי די רוסישע יודען.

ער געהט אונטער מחמת צוויי סבות: ערשטענס וויל די רעגירונג פון זיי פּטור ווערען און גיט אָב געבן די פאָדראַדען פאַרשטעהער פינ׳ם שוואַרץ־מאה׳דיגען אַדעל. צווייטענס איז דער עסק פונ׳ם פאָדראַטשיק פערבונדען מיט הינטער־טיר קריכעריי און כאַבאַר, און דער יונגער דור פון דעם יודישען גבירישען קלאַס זענען כמעט אַלע געשטודירטע יונגע לייט. די אַמביציע ערלויבט זיי ניט צו ערנידריגען זיך צוליב פּרנסה, ווי זייערע טאַטעס טוען, און זיי קלייבען בעסער אויס אַ אינטעליגענטע פּראָפעסיע פון דאָקטאָר, אינזשעניער, יוריסט, וואָס טראָגט וועניגער פּראָפיט, איז אָבער אַ סך מעהר אָנגעזעהן.

דער פּאָדראַטשיק געהט אַלזאָ אראָב פון דער סצענע אינ׳ם יודישען עקאָנאָמישען לעבען. איך גלויב אָבער, אַז וועניג פון די לעזער איז בעקאַנט, וואָס פאַר אַ ראָלע ער האָט געשפּילט אינ׳ם יודישען לעבען נאָר אַמאָל. איבערהויפּט אין רוסישען און פּוילישען געטאָ. עס איז גענוג צו זאָגען, אַז נאָך איידער אַ געטאָ איז געוועזען, איז ער, דער

פּאַדראַטשיק, שוין געקומען. דאָס רוב ניט אַליין געקומען, נאָר איינגעלאַדען פונ׳ם פּוילישען פּריץ. ער איז אָפט געווען דער פּיאָנער, דער פּאַרנעהער, דער ערשטער איינוואַנדערער פון יעדען יודישען ישוב. געקומען איז ער אַלס „הויף־יוד״. נאָך איהם, שפּעטער, האָט זיך געצויגען אין פּוילען, זיין משפּחה, אָדער מיטגלידער פון זיין פריהערדיגער געמיינדע. וואָרום אַמאָל האָבען יודען געלעבט אין ענג געשלאָסענע געמיינדען, וואָס זענען, דאָס רוב, אויך געווען פּערקניפּעלט צווישען זיך אין קרובה׳שאַפט אָדער מחותנ׳שאַפט.

דער יודישער פּאַדראַטשיק איז געווען אַמאָל גערעכענט פאַר דעם גרעסטען יודישען גביר. ער איז אויך געווען, אין אַ נויט, דער שתדלן, דער פערטיידיגער פונ׳ם פאָלק. פון דער אַנדערער זייט איז זיין לוקסוס־לעבען געווען, ניט זעלטען, די אורזאַך פון בלוט־בלבולים און אַנדערע צרות אויף יודען.

דער יודישער פּאַדראַטשיק האָט געלעבט נאָך גאָר פון אַמאָל — אַ צעריסענעם לעבען. זיין רייכטום האָט איהם געגעבען די מעגליכ־קייט צו לעבען ברייט, פיהרען זיך ווי אַ שררה. צווישען יודען איז קיין פּלאַץ ניט געווען פאַר אַ פּריוויליגירטען גרעסטשאַפטליכען לעבען. דער שנים פונ׳ם יודישען לעבען איז געווען אַ בעשיידענער, אַ שטילער. דערצו איז דער קאָנטראַסט צווישען דעם פּאַדראַטשיק און דעם עקאָנאָמישען צושטאַנד פון דער איבריגער יודישער געמיינדע געווען אַ צו שטאַרקער. גאַנץ אָפט איז ער געווען דער איינציגער נגיד, דער איינציגער „בעל צדקה״ און די גאַנצע קהילה האָט געלעבט ארום איהם. די שול־און חברה־גבאות האָט ניט געקענט בעפרידיגען זיין אַמביציע און עהרגייץ. דערצו איז ער אָפט געווען מעהר וועלטליך, אין רעליג־יעזער הינזיכט — אַ סך פרייער פון זיין געמיינדע. דעריבער האָט זיך דער גרעסטער טייל פון די אַמאָליגע פּאַדראַטשיקעס צו׳שמד׳ט אין אַ גאַנצע רייה בעריהמטע פאַמיליעס פונ׳ם פּוילישען אדעל שטרעמט דאָס בלוט פון יענע הויף־יודען, וואָס האָבען זיך געשמד׳ט מיט הונדערטער יאָהרען צוריק.

מיט דעם אונטערגאַנג פון פּוילען בייט זיך די פיזיגאָמיע פון

דעם יודישען פאָדראַטשיק. די רוסישע רעגירונג קען זיך אויך אזוי ווענינ בענעהן אָהן איהם, ווי דער פוילישער קעניג און מאַגנאַט. פאַר אַלעקסאנדער דעם ערשטען און ניקאָלאַי דעם ערשען ענטווּיקעלט זיך שטאַרק די צאָהל פון אזוינע „קרוין־יודען". דער אונטערשייד פון די רוסישע „קרויד־יודען" און די פריהערדיגע פוילישע „הויף־יודען" איז אָבער אַ גרויסער. דער „הויף־יוד" איז געווען מיט זיין שררה ענג־פערקניפּעלט. דער פריץ האָט אָהן איהם ניט געקענט אויסקומען אפילו אין זיין געזעלשאַפטליכען און אינטימען פריוואַט־לעבען. דער „קרוין־יוד" איז אָבער נאָר געווען אַ מחותן מיט'ן רוסישען „שררה" נאָר אין געשעפטען, איבערהויפּט, צוליב „כּאַבאַר־ביזנעס". אַחוץ דעם איז מען געווען פרעמד. דעריבער איז, אין פאָריגען יאָהר הונדערט, דער יודישער פאָדראַטשיק שוין מעהר „יוד", איז נעהענטער צו זיין געמיינדע, וואו ער זוכט צו בעפרידיגען אַלע זיינע אמביציעס.

די הויפּטראָלע, אין דער ערשטער העלפט פון פאָריגען יאָהר־הונדערט, האָבען געשפּילט פיער פאָדראַטשיקעס: לייזער דע־ליאָן, אָדער—דילאָן אין נעסוויזש, דוד איידעלמאַן, שמעריל צוקערמאַן און חיים שמעון קאַהאַן—אין מאָהילעוו.

לייזער דילאָן, לויט ווי נעסווידשער יודען האָבען מיר דערצעהלט און זיין אור־אור־איינִיקעל, אַ דאָקטאָר אין ווילנא, האָט מיר בעשטעטיגט, האָט געשטאַמט פון אַן איינגעוואַנדערטע פּאָרטוגעזיש־יודישע פאַמיליע, די בעריהמטע יחוס־פאַמיליע דע־ליאָן. זיין טאַטע און זיידע זענען געווען הויף־יודען ביי די פוילישע מאַגנאַטען, וועלכע האָבען אָט די פאַמיליע, אָהן אַ ספק, געבראַכט מיט זיך אין פוילען פון אויסלאַנד, אַלס זייערע פינאַנץ־פיהרער. לייזער דע־ליאָן איז שוין אָבער געוואָרען פון אַ „הויף־יוד"—אַ „קרוין־יוד" ביי דער רוסישער רעגירונג. ער איז געווען אַ פאָדראַטשיק ביי דער מיליטער אין דער צייט פון דעם ערשטען רוסיש־פראַנצויזישען קריעג, אין יאָהר 1812. ער האָט געמוזט ברענגען אַ סך נוצען דער רוסישער רעגירונג, אַלס קלוגער מענש און בעל עצה. אז זיין ראָלע איז געווען מעהר, ווי די פון אַ פאָדראַטשיק, ווייזט דער פאַקט, וואָס די פוילישע פריצים האָבען איהם געהאַסט,

און ער פלעגט שטענדיג אומגעהן אין דער בעגלייטונג פון צווי קאזאקען, וועלכע פלעגען נאך איהם נאכגעהן אפילו אין שול, און ווארטען אויף איהם אין שול, ביז ער פלעגט אבדאווענען און דאן בעגלייטען איהם צוריק אהיים. בכלל איז ער געווען פערוועכענט פאר א מין חויכען בעאמטען ביי דער קרוין. ניט בלויז די קאזאקען, וואס פלעגען איהם בעגלייטען, האבען איהם געמוזט פאלגען,—ער האט געקענט געברויכען מיליטער, ווען און אויף וואס ער האט געוואלט. אזוי האט ער צ. ב., זייענדיג אין כעס, אויף דעם גראף טשאפסקי, איינער פון די גרעסטע פוילישע יחסנים, געשיקט צו איהם אין הויף אויף „עקזעקוציע" א ראטע קאזאקען. זיי האבען ביי איהם אין הויף אנגעמאכט אזא חורבן, אז דער האנאראווער אדעלינער גראף האט געמוזט קומען צו דעליאנען איבערבעטען איהם. דאן האט ער אראבגענומען די עקזעקוציע.

וועגען לייזער דע־ליאנס עשירות געהען אום אין פאלק גאנצע לעגענדעס. אזוי האט צ. ב. דער שרייבער פון אט די צייליען, נאך אלס קינד, געהערט פון זיין מוטער וועגען א גרויסען נעסוויזשער יודישען גביר, וואס צו זיין טאכטער'ס חופה האט מען אויסגעשפרייט די וועג פון שולהויף ביז צו זיין שטוב מיט סאמעט און נאך דער חופה האט מען די סאמעט אוועקגעגעבען ארימע לייט. אין נעסוויזש האט מען מיר אט די לעגענדע בעשטעטיגט. נעסוויזשער יודען דערצעהלען, אין דעם נאמען פון זייערע טאטעס און זיידעס, אז מ'פלעגט זעהן, ווי לייזער דע־ליאן פלעגט ארויסטראגען לופטערן גאנצע קאסטענס אסיגנאציעס.

לייזער דע־ליאן איז געווען א ברייטע האנד און א גרויסער בעל צדקה. די קלענסטע נדבה איז געווען, א רענדעל. ער פלעגט אפט בעזוכען די בתי־מדרשים און, ניט בעמערקט, ארייננטאן די לערנער אין דער גמרא גילדערנע רענדלאך און האלבע אימפעריאלען. פלעגט הארפען מיט געלד וואו עס איז נאר געווען א נויט, ווער עס האט נאר אויסגעשטעלט א האנד. ער איז געווען ארומגעהאנגען מיט מע־דאליען, און בשעת אלעקסאנדער דער ערשטער, דערצעהלט מען, איז געווען אין נעסוויזש, פלעגט ער איינשטעהן ביי לייזער דעליאן אין די זאלען, פלעגט האלטען זיינע קליינע קינדער אויפ'ן שויס, און

ארומגעהן מיט איהם אליין אונטערן האנד שפּאַצירען.

אַזאַ כבוד און גדולה האָט געמאַכט דע־ליאַנס נאָמען בעריהמט צווישען אלע רוסישע יודען, און בשעת עס האָט געדאַרפט פאָרקומען די ערשטע אסיפה אין פּעטערבורג וועגען „השכלה״ האָבען ווילנער יודען אויסגעקליבען אין דער דאָזיגער קאָמיסיע צוזאַמען מיט ר׳ חיים וואָלאָזשינער און אַנדערע יודישע גדולים—לייזער דע־ליאָן.

דער סוף פון אָט דעם לעגענדאַרען יודישען פּאָדראַטשיק איז געווען אַ טראַגישער. אָבער נאָך אַ טיפערע טראַגעדיע האָט זיך אָבגעשפּילט מיט זיין אינגסטער טאָכטער. אויף איהר חתונה בעציהט זיך די לעגענדע, וואָס איך האָב אויבען געבראַכט, אַז דער וועג פון שולהויף בּיזן הויז איז, בשעת איהר חופּה, געווען אויסגעלעגט מיט סאַמעט.

די דאָזיגע טאָכטער—נעסוויזשער יודען געדענקען נוט איהר נאָמען: זי האָט געהייסען רבקה רחל,—איז געווען אַ גרויסע גערעטענעם און אַ מערקווירדיגע פּאַרשוין. זי האָט געזאָלט זיין אַזוי בעריהמט אין דער יודישער געשיכטע, ווי „אסתר״ פון דער מגילה און „אסתר׳קע״ די געליבטע פון דעם פּוילישען קעניג קאַזימיר דעם גרויסען, וואָרום אין איהר האָט זיך פערליבט אַלעקסאַנדער דער ערשטער.

די דאָזיגע לעגענדע, וואָס אין איהר תוך, ליגט, אָהן אַ ספק, אַ שטיק אמת, איז איינע פון די ריהרענדסטע, און טרויעריגסטע. זי גיט אַ דאַנקבאַרען שטאָף פאַר אַ קינסטלער צו בעשאַפען פון איהר אַ מערקווירדיגע דראַמע. נאָר איך וועל דערצעהלען די מעשה פשוט, אַזוי ווי איך האָב זי געהערט פון דעם מויל פון נעסוויזשער יודען.

אַלעקסאַנדער דער ערשטער און „אסתר׳קע" די דריטע.

פאַר דער גאַנצער צייט פון דער יודישער היסטאָריע, איז דער פאַל מיט רבקה-רחל, די שענע טאָכטער פון דעם נעסוויזשער יודישען פאָדראַטשיק לייזער דע־ליאָן *) דער דריטער, ווען אַ יודישע טאָכטער געווינט די ליעבע פון אַ קעניג. עס איז שווער צו זאָגען, ווער פון די דריי אסתר׳ס איז געווען שענער. אָבער עס איז קיין שום ספק ניט, אַז „אסתר׳קע"—רבקה־רחל איז געווען די שענסטע פון אַלע דריי— מאָראַליש; איז געווען די ליבליכסטע, די ריינסטע יודישע טאָכטער.

בשעת ביי „אסתר" פון דער „מגילה" און ביי אסתר׳קע, די געליבטע פונ׳ם פוילישען קעניג קאַזימיר, איז געווען גערעכענט פאַר אַ גליק צו האָבען אַ געקרוינטען געליבטען, איז רבקה-רחל און איהר טאַטע לייזער דעליאָן פון אַזאַ גליק ניט נתפעל געוואָרען. לויט די יאָהרען ווייזען, איז זי אין יענער צייט געווען אַ קינד בערך פון 13—14 יאָהר. נאָר אַז מ׳זאָל נעהמען אין בעטראַכט, אַז אין יענע צייטען, האָט מען צו 14—15 יאָהר, און זאָגאר נאָך פריהער, קינדער שוין חתונה געמאַכט, איז ניט שווער צו דערלאָזען דעם געדאַנק, אַז דער

---

*) אינטערעסאַנט איז, אַז דער דאָזיגער גביר האָט וועניג געאַכט אויף זיין שפּאַניש-פּאָרטוגעזישען יחוס און האָט זיך שטאַרק משתדל געווען אין די קאַנצעליאַריעס איבערצומאַכען זיין פאַמיליע פון דע־ליאָן אויף דילאָן.

קיסר אלעקסאנדער דער ערשטער, פילענדיג זיך מיט איהר, ווי מיט אקינד, האט זיך אין איהר פערליבט, ווי אין אפרוי.

אינטערעסאנט איז, אז אין דער איצט לעבעדיגער פאמיליע דילאן, וויים מען גאר פון אלעקסאנדער׳ם ליעבע צו דער שענער רבקה־רחל, ווי צו אקינד, און זיי וויסען גאר ניט פון דער ראמאנטישער געשיכטע. דער ווילנער דר. דילאן און זיין מוטער (אן אוראייניקעל פון לייזער דעליאן), האבען מיר איבערגעגעבען, אז לויט, ווי אין זייער פאמיליע ווערט די מעשה דערצעהלט, פלעגט אלעקסאנדער אפט נעהמען די מיידעל רבקה־רחל אויפ׳ן שויס, פלעגט גלעטען איהרע רייצענד שווארצע האר און זי האט געשטיפט מיט זיינע קייזערליכע עפאלעטען און ארדענס. זיי האבען זיך אבער געוואונדערט, ווען איך האב זיי איבערגעגעבען די איינצעלהייטען פון די בעציהונגען צווישען דעם קיסר און דער יודישער שענהיים, לויט ווי נעסוויזשער יודען האבען מיר דערצעהלט. אט די איינצעלהייטען ווייזען דייטליך, אז אלעקסאנדער דעם ערשטענס ליעבע פאר דאס יודיש קינד איז ניט געווען — קיין קינדער־שפיל... (דר. דילאן און זיין מוטער זענען אויף זייער לעבען קיינמאל אין נעסוויזש ניט געווען).

אט ווי נעסוויזשער יודען האבען מיר דעם דאזיגען מערקווירדיגען ראמאן געשילדערט: לויט דעם קיסר׳ס פערלאנג, פלעגט לייזער דע־ליאן אפטמאל שיקען זיין יונגסטע טאכטער צו איהם מיט א שליחות, (דער קיסר פלעגט איינשטעהן טאקע אין דע־ליאנ׳ס זאלע, און אלעקסאנדער׳ס קאבינעט איז, מסתמא, געווען נאהענט צו לייזער דעליאנס וואוינונג.

אז די מיידעל פלעגט קומען צום קיסר אין קאבינעט, פלעגט די זיך האלטען זעהר ערנסט און שטעהן נעהענטער צום טיר. אמאל האט דער קיסר געוואלט צו קיטלען די טיר פון אינעווייניג, איז זי צוגעלאפען און — אבגעקייטעלט. ער האט נאך אמאל געוואלט צו קייטלען, האט זי נאך אמאל אבגעקייטעלט.

ענדליך האט דער ראמאן אנגענומען אן ערנסטען כאראקטער, אלעקסאנדער האט אפען געבעטען דע־ליאנען, ער זאל איזום אבגעבען

זיין טאָכטער. דע-ליאַן, וועלכער האָט זיך געהאַלטען שטאָלץ און פריי מיט'ן קיסר, האט באַלד געענטפערט, אַז די יודישע תורה ערלויבט נים אָבצוגעבען אַ טאָכטער נים קיין יודען. דער קיסר האט גאר נישט בעמערקט דערויף און איז באַלד צוזעקגעפאהרען אין אַ ברוגזער שטימונג.

דע-ליאַן האָט זיך אָבער באַלד געכאַפּט: וואָס האָט ער דאָ געטאָן? ער איז צוזעקגעלאָפען צום רב, צו ר' מאיר'קען, און איהם דערצעהלט די מעשה. ר' מאירקע, און ער אַליין אויך, האָבען זיך דערשראָקען. דאָס שמעקט דאָך מיט אַ סכנה פאַר אַלע יודען... און וואו עס איז נוגע אין „פּקוח-נפש״, פאַר'ן כלל ישראל, איז דעם איינ־צעלנעם, דעם פרט, נים בלויז מותר, ער איז אויך מחויב צו ברענגען אַ קרבן...

מ'האָט גלייך געזעצט אַ בית דין און דער בית דין האָט גע־פּסק'ענט, אַז דער יודישער טאַטע מעג און מוז ברענגען זיין טאָכטער פאַר אַ קרבן צוליב דעם כלל-ישראל.

לייזער דע-ליאַן האָט גלייך געהייסען שפּאַנען פערד און האָט זיך געלאָזען אָניאָגען דעם קיסר. ער האָט איהם דעריאָגט אין דער שטעדטעל רידאַוועק. ער האָט איהם געמעלדעט זיין איינוויליגונג. עס איז שוין אָבער געווען שפּעט... דער קיסר האָט אַ מאַך געטאָן מיט'ן האַנד: „נע-נאַדאָ״! מ'דאַרף נים!... און נים רעדענדיג מיט איהם מעהר קיין וואָרט, איז ער געפאָהרען ווייטער.

עס איז לייכט זיך פאָרצושטעלען, וואָס פאַר אַ טעג יודען האָבען איבערגעלעבט נאָך דער מעשה. מ'האָט ערוואַרט אַ שרעקליכע נקמה. מ'האָט זיך געריכט אויף גזרות.

אין דער אמת'ן איז דאָס געווען אונגעהערט. ווען דאָס וואָלט געהאט פאַסירט מיט דער טאָכטער פון דעם גרעסטען און פאָר־נעהמסטען פירשטען, וואָלט מען אַזאַ צופאַל געהאַלטען פאַר דער גרעסטער עהרע און אַ גליק. דערפון וואָלטען ענטשטאַנען נייע משפחות פונ'ם העכסטען יחוס. דאָס וואָלט פיללייכט געווירקט אויף פאָליטישע געשעהענישען, וואָלט געשאַפען נייע עפּאָכען אין דער היסטאָריע. די

משפחה דע־ליאָן וואָלט אפשר איצט בעלאנגט צום העכסטען רוסישען אדעל, וואָלט געווען פערוואנדט מיט'ן רוסישען קייזערליכען הויף...

נאָר לייזער דע־ליאָן האָט בעסער געוואָלט געבען זיין טאָכטער א וואוילען יודישען יונגעל פאר א מאַן, איידער צו זעהן זי אין דער ראָלע פון א קעניגליכער קעבס־ווייב און אפילו פון אזא גרויסען און מעכטיגען וועלטהערשער, ווי אלעקסאנדער דער ערשטער איז דעמאָלט געווען.

די מורא אָבער פון די נעסוויזשער יודען איז געווען אומזיסט. קיין גזרות, קיין צרות אויף יודען זענען ניט געקומען.

דערפאַר אָבער האָט זיך אין גיכען אויסגעגאָסען דער צאָרן אויף לייזער דעליאָן און זיין הויז. מ'האָט איהם ארעסטירט און בע־שולדיגט, אז ער האָט געמאכט פאלשקייטען אין זיינע פאָדראַדען; זיין פערמעגען האָט מען קאָנפיסקירט; זיינע אָרדענס צוגענומען, צוגענומען פון איהם אלע רעכט, און יאָהרען לאַנג האָט ער געשמאַכט אין טורמע.

דאָס איז אָבער, א פנים, ניט געשעהן גלייך נאָך דער געשיכטע מיט זיין טאָכטער. וואָרום ער האָט נאָך, ווי עס זעהט אויס, צייט געהאט חתונה צו מאכען זיין יונגסטע טאָכטער, די העלדין פון אלעק־סאנדער דעם ערשטענ'ס ראָמאַן. ער האָט זי חתונה געמאכט נאָך מיט מעהר שיק און פאראד, ווי די פריהערדיגע קינדער. אָט דער יונגסטער איידעם האָט מיט איהם געטיילט זיין שיקזאל. נאָך מעהר: ער אליין איז שפּעטער בעפרייט געוואָרען. מ'האָט איהם צוריקגעגעבען זיינע רעכט, זיינע גיטער. דער איידעם אָבער האָט יאָהרען לאַנג געפוילט אין אָסטראָג און איז דאָרטען געשטאָרבען.

האָט דער דאָזיגער פאַלען פון לייזער דע־ליאָן געהאט א שייכות צו דער אויבען דערצעהלטער געשיכטע מיט זיין טאָכטער? איז דאָס געווען נקמה?...

מעהר איינצעלהייטען וועגען דעם ווייטערדיגען שיקזאל פון אָט דעם יודישען פאָדראַטשיק און „תקיף“ האָב איך ניט געקענט דערגעהן אין נעסוויזש. ס'איז מעגליך, אז אלעקסאנדער דעם ערשטענס

פערליבענעס אין דער שענער רבקה־רחל איז געווען בלויז איינער פון די הונדערטער טעמפעראמענט־קאפריזען, וואס טרעפען אפט אין די קייזערליכע הויפען. ס׳איז מעגליך, אז די גרויסע פאליטישע געשעעניסען פון יענער צייט, וואס האבען אלעקסאנדער דעם ערשטען אויפגעהויבען צו דער ראלע פון א וועלט־הערשער, און ער האט אין פאליטישער גרויסקייט און מאכט קאנקורירט מיט נאפאלעאנען, ס׳איז מעגליך, זאג איך, אז, אלס העלד פון א וועלט־דראמע, האט אם דער מעכטיגסטער קיסר פון אייראפא באלד נאך זיין פערלאזען נעסוויזש, פערגעסען זיין ראמאן מיט דער יודישער מיידעל. עס קען זיין, אז דער אונטערגאנג פון דעליאן איז א נאטירליכע פאלגע פון זיין ניט סימפאטישער ראלע פון א מין פיסקאל, וואס ער האט געשפילט פאר דער רוסישער רעגירונג. ס׳איז מעגליך, אז די פוילישע מאגנאטען, וואס האבען פאר איהם מורא געהאט און איהם געהאסט (א סימן זיין קאזאקען־וואך) האבען באלד בעמערקט, אז ער האט אנגעווארען זיין פריהערדיגען חן ביי דעם קיסר, און אזוי ווי זיי האבען געהאט פערבינדונגען אין די רוסישע הויבע פענסטער, האבען זיי אויסגענוצט די געלעגענהייט איהם צו בעגראבען.

פון דער אנדער זייט איז אבער א רעטענים: פארוואס האט זיך אויסגעגאסען דער גאנצער צארן אויפ׳ן איידעם, וואס איז נאך געווען זעהר יונג. און ווען ער האט אין די פאדראדען, אויפ׳ן שטויגער פון אלע פאדראטשיקעס, געמאכט פאלשקייטען, איז ער דאך נעווען ניט מעהר, ווי א ווערקצייג אין די הענד פון זיין שווער, ביי וועמען ער איז געווען אין די פאדראד־עסקים.

עס לאזט זיך אויך ניט גלויבען, אז אלעקסאנדער דער ערשטער מיט זיין כאראקטער פון א „נוקם ונוטר״, מיט זיין יעזואטישער נאטור, (ווי עס זאגט אויף איהם עדות זיין אייגענער אייניקעל—גרויספירשט קאנסטאנטין מיכאילאוויטש אין זיין ווערק איבער זיין זיידען) זאל לאזען אין גאנצען אונבעשטראפט די „חוצפה״ פון א יודעל, וואס האט געוואגט צו שטעלען זיך געגען זיין ווילען, דעם ווילען פון אזא וועלטהערשער, פאר וועלכען, אייראפעאישע קיסארים האבען זיך

געבויגען.

טרויעריגער אָבער איז נאָך געווען דער שיקזאַל פון דער שען רבקה־רחל. פאַראַן נאָך אין נעסוויזש זקנים, וואָס געדענקען אי נים פון יענער צייט פון איהר גלאַנץ, פון איהרע גליקליכע קינדערשע יאָהרען, נאָר פון איהר שרעקליכער, טרויעריגער עלטער. א קינדערלאָזע, אַן עלענדע, אַ פאַרלאָזענע, האָט זי זיך, אין גרויס אָרימקייט און נויט, געוואַלגערט אין נעסוויזשער הקדש, האַלב־וואַהנזיניג פון די גרויסע צרות, וואָס זי האָט איבערגעלעבט, און דאָרט אין הקדש איז זי געשטאָרבען.

נים פאַרדינט אַזא סוף, האָט די, וואָס האָט פערוואָרפען די ליעבע פון אַ הערשער און נים געוואָלט פערבייטען די עהרע פון אַ צנוע׳דיגער יודישער טאָכטער אויף קייזערליכע פּאַלאַצען...

קושעלעווסקי—דער ערשטער יודישער דאָקטאָר אין רוסלאַנד.

ווער פון די עלטערע מינסקער און נעסוויזשער, קלעצקער, סלוצ־קער, און קאַפּוליער, און סטובצער יודען האָט ניט געהערט פון דעם וואונדערליכען דאָקטאָר קושעלעווסקי?

די פּערזענליכקייט פון דר. קושעלעווסקי פערנעהמט אונבעדינגט אַ וויכטיגען פּלאַץ אין דער קולטור־געשיכטע פון די רוסישע יודען פאַר'ן ניינצעהנטען יאָהרהונדערט.

דער דאָזיגער מערקווירדיגער דאָקטאָר איז אייגענטליך ניט געווען דער ערשטער יודישער דאָקטאָר אין רוסלאַנד. יודישע דאָק־טוירים זענען געווען אין רוסלאַנד מיט הונדערטער יאָהרען צוריק, נאָך איידער רוסישע דאָקטוירים זענען געווען. עס זענען געווען אפילו יודישע הויף־דאָקטוירים ביי די אַמאָליגע פּוילישע, ליטווישע קעניגען און אפילו ביי די ערשטע רוסישע פירשטען און קיסרים. נאָר דאָס זענען געווען יודישע דאָקטוירים, וואָס האָבען געשטודירט אין אויסלאַנד און זענען געווען רעקאָמענדירט דורך די אייראָפּייאישע קעניגליכע הויפען, וואו יודישע דאָקטוירים זענען ניט געווען קיין זעלטענהייט.

קושעלעווסקי איז געווען דער ערשטער יודישער דאָקטאָר, וואָס האָט געשטודירט אין רוסלאַנד גופא. ער איז געווען די ערשטע פּרוכט

פון דער השכלה אויפ'ן רוסישען באָדען.

שוין זיין ווערען דאָקטאר איז פערבונדען מיט לעגענדעס, וואָס כאראקטעריזירען יענע צייט, וועלכע איז אייגענטליך נאָר ניט אזוי ווייט פון אונז.

קושעלעווסקי איז ניט געווען קיין דירעקטע קינד פון דער השכלה, אין נעסוויזש, אָדער א דערבייאיגער שטעדטעל, וואו ער איז געבאָרען געוואָרען, איז נאָך דעמאָלט פון דער השכלה קיין שפור ניט געווען. און קושעלעווסקי אליין, אפילו ווען ער איז שוין געווען דאָקטאָר, האָט צום פריי־גייסט פון דער השכלה קנאפ וואָס בעלאַנגט. ער איז געווען און געבליבען א ליבאוויטשער חסיד זיין גאנצען לעבען, און פלעגט פאָהרען צום רבי'ן גלייך מיט אנדערע חסידים. איהם אליין האָט מען ניט גערופען „הער דאָקטאָר”, ווי אנדערע דאָקטוירים, נאר „רבי”. *) ווייל נאָך זיין געוועהנליכען אויסזעהן, און זיין פיהרונג, איז געווען א קנאפער אונטערשייד צווישען איהם און א רב. כאָטש אין א טאבעל־טאָג, ד. ה. אין א טאָג פון אן עפענטליכען רוסישען יום־טוב, פלעגט ער געוועהנליך קומען אין שוהל און געהן אויף וויזיטען אין א שפּאָגע און א „קרעפּק” (א דרייעקיגע היטעלע פון העכערע רוסישע בעאמטע), ארומגעהאנגען מיט מעדאלען, וואָס ער האָט בעקומען צוזאמען מיט'ן „טשין” פאַל־קאָווניק, פון דער רוסישער רעגירונג.

אינטערעסאנט איז: ווי אזוי קושעלעווסקי איז געוואָרען א דאָקטאָר. געוואָרען א דאָקטאר איז ער ניט פון זיך אליין, נאר ווייל דער פריץ האָט געהייסען. א לעגענדע דערצעהלט, אז ער איז געווען אן איידעם פון ראדזיווילס שניידער. א שניידער פון שלאָס האָט בעלאַנגט צו די רייכסטע באלעבאטים פון נעסוויזש. דער אידעאל פון אן אויפגעקומענעם יודישען נגיד איז אמאָל געווען צו בעקומען אן איידעם א „צאצקע”—אן עלוי, כדי דורך איהם צו ווערען פערקניפּעלט מיט די „פּני” פון מזרח־וואנד. און אז גאָט האָט געהאָלפען א שניידער

*) דערפון שטאמט, וואָס אין נעסוויזש רופט מען ביז היינטיגען טאָג א דאָקטאָר—רבי.

צו בעקומען פאר אן אײדעם א װאױלען יונגעל, האָט ער זיך מיט איהם, נאַטירליך, בעריהמט אויך פאר׳ן פריץ. אָפט פלעגט מען ברײנגען דעם אײדעם צום פריץ פערהערען, נאַטירליך, ניט אין תורה, נאָר אין חכמה.

ט, האָט קושעלעװסקי דער „עלוי״ שטאַרק אױסגענומען בײ׳ם פריץ. און ראַדזיװיל, װעלכער פלעגט נעהמען א גרױסען אַנטײל אינ׳ם לעבען פון זײנע יודען, האָט בײ זיך בעשלאָסען, אז אײדער זײן שנײדער׳ס אײדעם זאָל זײן א רב, א מלמד־א באַנק־קװעטשער איז גלײכער ער זאָל װערען א דאָקטאָר. און אין אײן שענעם פריה־מאָרגען שיקט ער רופען זײן שנײדער און מעלדעט איהם זײן בעשלוס.

אז דער פריץ האָט געהײסען, מוז מען פאָלגען. און דער עלוי קושעלעװסקי האָט אײנגעפּאַקט זײן פעקעל און פון דער נעסװיזשער ישיבה האָט ער זיך געלאָזען אין װילנער פױלישען אוניװערזיטעט. דער נעסװיזשער ראַדזיװיל—„פּאַניע קאָכאַנסו״ איז געװען װילנער „װאָיע־װאָדא״—א מין גובערנאַטאָר—און ער האָט שױן דעם גאַנצען שטודיום גענומען אױף זײן רעכענונג. צוגרײטען זיך צום אוניװערזיטעט האָט בײ דעם עלוי ק. לאַנג ניט געדױערט. אין פינף־זעקס יאָהר ארום איז ער שױן געקומען צוריק אין נעסװיזש געקרױנט מיט׳ן טיטעל „דאָקטאָר״.

אין אזא נוסח װערט דערצעהלט די דאָזיגע לעגענדע אין מינסק. אזױ אונגעפעהר איז זי אויך פערשריבען אין צװײטען באַנד „פערע־זשיטאָיע״ (זאַמעלבוך געװידמעט מאַטעריאַלען פאר דער קולטור־געשיכטע און געשיכטע פאר די רוסישע יודען). אין דריטען באַנד לײקענט אײנער אָפּ די דאָזיגע לעגענדע. נעסװיזשער יודען אָבער האבען זי מיר בעשטעטיגט, כאָטש א ביסעל אין אן אנדער נוסח. אנשטאט „ראַדזיװיל״ רופען זײ דעם פריץ אָבוכאָװיטש, און אנשטאט דעם שנײדער, װערט דערצעהלט די מעשה פון דעם ארענדאַר. אָבער דער כאַראַקטער פון דער לעגענדע װערט דערפון נישט געענדערט. דער עיקר איז, אז די השכלה אין נעסװיזש איז געקומען ניט פון אינעװעניג, נאָר פון דרױסען: דער פריץ האָט געהײסען—װערט פון א רב—א דאָקטאָר. איבריגענס װײזט דער דאָזיגער פאַקט גופא, אז

נעסוויזש איז קיינמאָל נים געווען קיין שטאַרק "פאַנאַטישע שטאָדט. אַ רב איז אַ ודאי גוט. אַ דאָקטאָר—מהיכי תיתא. אָבער ער זאָל טראָגען אן ארבע כנפות און זאָל האָבען חן ביי גאָט און ביי׳ן פריץ.

און קושעלעווסקי איז טאַקע געווען אזא דאָקטאָר, וואָס האָט געטראָגען אַ קורצען ראָק און אַ לאַנגען טלית קטן, איז געגאַנגען מיט אַ גענאָלטע באָרד און געפאָהרען צום ליבאַוויטשער רבי׳ן, האָט געהאַט אַ שטערן ביז׳ן האַלבען קאָפּ, ווי אַ פּילאָזאָף, און פלעגט רויכערן דעם טשיבאָק, ווי אַ חסיד. ביי פריצים פלעגט ער גאָר נים עסען, נאָר טיי מיט בולקעס און די זענען געווען יודישע, וואָס ער פלעגט מיטפיהרען פון דער היים. ער איז געווען אַ בעל צדקה: פלעגט שטיצען אָרימע, איבערהויפּט לומדים. מעהר פון אַלעמען האָט ער ליעב געהאַט קינדער. שבת פלעגט ער נישט שרייבען קיין רעצעפּט, נאָר פלעגט געהען אַליין אין אַפּטייק און הייסען מאַכען די רפואה אזוי און אזוי.

און נישט קוקענדיג, וואָס קושעלעווסקי איז, אזוי צו זאָגען, געוואָרען אַ דאָקטאָר לויט׳ן קאַפּריז פון פריץ, איז ער דאָך געווען אַ דאָקטאָר לויט׳ן בערוף, אַ מענש, וואָס איז געשטאַנען אויפ׳ן שפּיץ פון דער מעדיצינישער וויסענשאַפט פון זיין צייט, אַ גרויסער פּסיכאָלאָג און אידעאַליסט. אַ חוץ דעם—נים קיין טרוקענער מענש, נים געלעבט אָבגעזונדערט פון פאָלק; געווען אַ פרעהליכער יוד, אַ גרויסער וויצלינג און האָט ליעב געהאַט אָבצוטאָן שטוקעס, פּונקט ווי „שייקע פייפער״ און „מאָטקע חב״ד״, וואָס האָבען געלעבט מיט איהם אין איין צייט. זיינע שטוקעס און וויצען געהען אום אין פאָלק, איבערהויפּט אין נעסוויזש, קאָפּוליע, מיר, קלעצק, סלוצק, מינסק—ביז היינטיגען טאָג.

זיינע שפּיצלעך און שגעונות, זיין פרומקייט און נאָהנטקייט צום פאָלק האָבען אָבער אויף אַ האָר נים געמינערט זיין אויטאָריטעט אַלס דאָקטאָר. זיין מעדיצינישע רעפּוטאַציע איז געווען אונגעהייער גרויס ביי יודען און ביי קריסטען. פריצים פלעגען צו איהם פאָהרען און רופען איהם צו זיך פון הונדערטער מיילען ארום. ביי יודען פלעגט ער קיין געלד קיינמאָל נישט נעהמען, נאָר פאַר דער פוהר פלעגט מען דאַרפען בעצאָהלען, אויב דער חולה איז געווען אויסער׳ן שטאָדט. נאַטירליך

פלעגט מען זיך ערלויבען מטריח צו זיין דעם „רבי׳ן״ נאָר דאַן, ווען דער חולה האָט זיך שוין געראַנגעלט מיט׳ן „מלאך המות״, און גאַנץ אָפּט פלעגט קושעלעווסקי קומען צו דער לויה, אָדער אַפילו נאָך דער לויה פון דעם חולה, צו ווען מען האָט איהם גערופען. נאָר אַפילו דאַן פלעגען די אבלים זיין צופרידען זעהן דעם רבי׳ן און הערען פון איהם אַ גוט וואָרט.

דער צוטרוי צו קושעלעווסקי׳ס אַ רעצעפּט איז געווען אָהן אַ גרענעץ. דער פּראָסטער המון און די פּויערים האָבען געהאַלטען, אַז שוין די פּאַפּירעל אַליין, וואָס ק. גיט, האָט אין זיך אַ וואונדערבאַרע קראַפט. ווענען דעם נעהען אום אין פאָלק גאַנצע לעגענדעס. אַזוי, צום בייספּיל, דערצעהלען מיר נעסוויזשער יודען—איז געקומען אַמאָל אַ פּויער צו קושעלעווסקי׳ן און האָט זיך געקלאָגט אויף שטעכ־נעס צי ברעכענעס אין רוקען. ק. האָט אָנגעשריבען אַ שמירעכטס און געוויזען איהם, אויף וועלכען אָרט ער זאָל עס צולייגען צום רוקען. דער גוי האָט פערשטאַנען דעם דאָקטאָר׳ס עצה פּשוט. ער האָט גענומען די שמירעכץ, צוגעלעגט צום פּעלץ אויף יענעם אָרט, וואו דער דאָק־טאָר האָט אָנגעוויזען און געלעגט זיך מיט׳ן פּעלץ אין בעט אריין. אויף מאָרגען—זאָגען נעסוויזשער יודען—איז ער אויפגעשטאַנען געזונט, ווי אַ שטיין.

אַן אנדער פּאַציענטקע, אַ גויע, האָט ער פערשריבען אַ רעצעפּט און געהייסען נעהמען דאָס אין וואסער דריי מאָל אַ טאָג. די פּויערטע האָט איינגעוויקט דעם רעצעפּט אין אַ קרינעל וואסער און האָט געזופּט די וואסער, ווי דער דאָקטאר האָט געהייסען, דריי מאָל אַ טאָג, און—איז געזונט געוואָרען...

יודען פלעגען האַלטען קושעלעווסקי׳ס אַ רעצעפּט, ווי אַ הייליגע קמיע. זיין פּאַפּירעל פלעגט איבערגעהן פון טאַטעס צו קינדער, צו קרובים, שכנים, גוטע פריינד. מ׳פלעגט עס נעהמען,—פערשטעהט זיך, נים ווי די פּויערים, דאָס פּאַפּירעל, נאָר מאַקע די עצם רפואה—צו אַלע קרענק. נאָר אָפט פלעגט מען גאָר ניט נעהמען, גלויבענדיג, אַז דעם „רבינ׳ס״ „רפואה״, ד. ה. דאָס פּאַפּירעל וועט שוין העלפען אַזוי,

ליגענדיג אונטער'ן קישען.

איבריגענס פלעגט קושעלעווסקי דער דאָקטאָר היילען מיט אַזעלכע רפואות, וואָס האָבען געקאָסט ניט מעהר, ווי אַ פּאָר גראָשען און דער חולה פלעגט גאַנץ אָפט קענען מאַכען זיי אַליין. ער פלעגט היילען, דאָס רוב, מיט גראָזען און מיט היגיענישע מיטלען. ק.—זאָגען די מינסקער יודען—פלעגט ניט טאַפּען דעם דופק, ניט קלאַפּען און האָרכען צו פערשטעהן דעם חולה'ס קרענק. ער פלעגט איהם נאָר אַ קוק טאָן אין די אויגען און האָט שוין געוואוסט די גאַנצע ביאָגראַפיע פון'ם קראַנקען.

אין נעסוויזש האָט מען מיר געוויזען דעם מויער, וואו ק. האָט געוואוינט. דער מויער האָט בעלאַנגט צו איינעם אברהם'ל, וואָס איז געווען אַ שכור און איז דעריבער אָרים געוואָרען. פון אַ באַלעבאָס פון אַ מויער איז ער געוואָרען אַ זאַמד-פיהרער.

ק. האָט קיין מזל ניט געהאַט צו קינדער. איין זוהן זיינער איז משוגע געוואָרען און געשטאָרבען אין דער יוגענד. אַ צווייטער, קושע, איז געווען אַ פּרעסער, אַ זויפער און אַ צולאָזענער יונג. אַמאָל—דערצעהלען מיר נעסווישער יודען—איז דער זוהן קושע געקומען צום טאַטען:

— גיב מיר דריי רובל!

— אויף וואָס דאַרפסטו?

— אַן פיהרט מען אַ וואָגען קאַנאַרייקעס, איך וויל קויפען אַ פּאָר.

דער פאָטער האָט אַ קוק געטאָן אין פענסטער און מאַכט צום זוהן:

— זעה, ווער פאָהרט דאָ?

— אברהם'ל דער זאַמד-פיהרער.

— נו, האָט קושעלעווסקי געזאָגט, זעה, פּן דיר זאָל ניט ווערען וואָס פון איהם. בעהאַלט בעסער די דריי רובל אויף קויפען אַ פערדעל...

דערזעלבינער זוהן—זאָגט מען—האָט זיך גע'שמד'ט. איז אָבער אויף דער עלטער אַ וועק אין אויסלאַנד און געשטאָרבען אַ יוד.

— זיין טאַטענ'ס זכות איז איהם בייגעשטאַנען—זאָגט מיר אַ נעסווישער יודענע. ווארום קושעלעווסקי דער דאָקטאָר איז געווען גאָר פון די הויכע סאָרטען יודען.

„אסתר די גענעראלשע“.

אז אין רוסלאנד זענען געווען און פאראן יעצט געשטודירטע יודען מיט'ן טשין „פאלקאווניק“ — דאס ווייס מסתמא יעדער לעזער. עס זענען אויך געווען יודען, וואס האבען זיך ארויפגעארבייט, אין דינסט ביי דער רעגירונג, ביז דעם ראנג פון א גענעראל. אין גוטע יודישקייט האט אבער א יוד דעם טיטעל „עקסעלענץ“ — „וואשע פרעוואסכאדיטעלסטווא“ ניט געקענט בעקומען. די רעכט, די פענסיע און דעם כבוד, וואס א גענעראלסקי'ר טיטעל גיט, זענען אבער געווען צו „יצר הרע'דיג“. און א יוד, וואס האט בעוויזען ארויפצוקלעטערן אויף די שטאפלען פונ'ם דינסט־לייטער ביז „עקסעלענץ“ האט זיך געועהנליך ניט אבגעשטעלט פאר געוויסע „פארמאליטעטען“, וואס זענען איהם געשטאנען אין וועג, אבי צו דערגרייכען די „רויטע ליאמפאסען“ פון א גענעראל. א יוד — א גענעראל איז אין רוסלאנד קיינמאל ניט געווען.

אבער, ווען עס איז ניט געווען קיין גענעראל א יוד, איז דערפאר געווען א גענעראלשע־א יודענע. און טאקע אן אמת'ע, א כשרה יודענע, וואס האט געדאווענט דריי מאל א טאג און געלייענט „תחינות“ און דעם „צאינה וראינה“.

דאס איז ניט קיין אנעקדאט, נאר א פאקט. אזא אנטיקעל האט טאקע געקענט זיין נאר אין ווילנא, דעם ארט פון א סך אנדערע

יודישע אנטיקען. גערופען האט מען איהר „אסתר די גענעראלשע“.

ד[illegible]עהל׳ט האט מיר די מעשה איהרער א פלימעניק—קינקולקין, [illegible]קט נאך זיין מוהמען, „אסתר די גענעראלשע“, זעהר גוט. געשטארבען איז זי כמעט ערב דער רוסישער רעוואלוציע. געלעבט האט זי איבער הונדערט יאהר. פון די הונדערט יאהר האט זי א יאהר פופציג געלעבט פון איהר גענעראלסקע פענסיע.

אז זי פלעגט קומען איין מאל א מאנאט אין קאזנאטשייסטווע אין איהר אלטפרענקישער „סובע“ מיט׳ן „קאפאטור“ אבנעהמען די פענסיע, פלעגט זיך דער רוסישער טשינאווניק פון דער קאזנאטשייסטווע שטעלען און דערלאנגען איהר מיט דרך ארץ דאס געלד מיט די ווערטער: איזוואלטע פאדפיסאטסיא, וואשע פרעוואסכאדיטעלסטווא, ס׳הייסט: בעוויליגען זיי אונטערצושרייבען, אייערע עקסעלענץ...

ווי אזוי קומט די יודענע אסתר צו ווערען א גענעראלשע?

דאס איז געווען אין די גוטע צייטען פון אלעקסאנדער דעם ערשטען, אין דער ערשטער העלפט פון זיין רעגירונג. אין יענע טעג, ווען עס האט נאר וואס אנגעהויבען צו בלאזען,—אויסדריקענדיג זיך אויפ׳ן מליצה־שטויגער—„דער ערשטער ווינטעלע פון השכלה“. די רוסישע רעגירונג האט אנגעווענדט אלע מיטלען צו מאכען „יודען פאר מענשען“: „אבצוטאן פון זיי דעם פינסטערן וואלקען פון פאנאטיזם“ און „לאזען אויף זיי שטראהלען די ליכטיגקייט פון דער אייראפייאישער ציוויליזאציע“.

דעמאלט איז פארגעקומען א מערקווירדיגע קאנקורענץ צווישען דער רוסישער רעגירונג און דער פוילישער אין דער שטרעבונג „מזכה“ צו זיין יודען מיט אייראפעישע בילדונג. די רוסישע און פוילישע אוניווערזיטעטען האבען זיך מיט אמאל פאר זיי געעפענט. און פון ווילנער פוילישען אוניווערזיטעט, וואס איז ביז דעמאלט געווען פערמאכט פאר יודען, האט זיך געיאוועט דער ערשטער יודישער דאקטאר קושעלעווסקי, וואס האט בעקומען זיין בילדונג אין רוסלאנד. דער וואונדערליכער קושעלעווסקי, וואס איז שוין ביי זיין לעבען

געוואָרען כמעט אַ לעגענדארע פּערזענליכקייט אין יודישען תחום. אין יענער צייט און פונ׳ם זעלבען ווילנער אוניווערזיטעט, איז אויך אַרויס די ערשטע געשטודירטע יודישע דאָקטאָר־אַקושערין—אסתר די גענעראַלשע.

ווי אזוי אַ יודישע פאַמיליע אין ווילנא האָט זיך, מיט הונדערט יאָהר צוריק, דערוועגט צו לאָזען שטודירען אַ מיידעל, און דערצו נאָך מאַכען איהר פאר א דאָקטאָרקע,—דאָס איז אַ רעטעניש, וואָס איך האָב נעסטאַרעט זיך צו לייזען און האָב ניט געקענט. איהר פלימעניק קינקולקין האָט וועגען איהר פריהערדיגער ביאָגראפיע, וועגען איהר ערציהונג אין דער יוגענד. מיר נאָר נישט געקענט זאָגען. דער פאַקט אָבער, וואָס עס האָט זיך בעוויזען אַ יודישע פרוי—אַ „דאָקטאָרקע״, אַ געשטודירטע אַקושערין, איז געווען צו יענער צייט אַזאַ מערקווירדיגקייט, אַז מ׳איז געוואהר געוואָרען פון איהר אין פּעטערבורג, אין רוסישען קייזערליכען הויף, און אין גיכען איז זי געוואָרען דער קייזערינס לייב־אַקושערין.

אין קייזערליכען הויף האָט זיך די ערשטע יודישע אקושערין ניט געפיהלט גוט. אַזוי ווי דער ערשטער יודישער דאָקטאָר קושעלעווסקי, איז אויך די ערשטע יודישע אַקושערין—געווען אַ פרומע. די בילדונג האָט גאָר נישט געענדערט אין זייער רעליגיעזער וועלט־אנשויאונג. אַלס לייב־אַקושערין האט זי געמוזט נעהמען אַן אנטייל אין אַלע הויפישע עפענטליכע פּאראדען, פייערטעג און באַלען. זי האט זיך אָבער צו קיין עסען און טרינקען אין הויף ניט צוגערירט. האָט געפיהרט איהר איינגעשלאָסענעם, שטרענג רעליגיעזען לעבען. אין קייזערליכען הויף האט מען עס געמוזט דולדען; ווייל מ׳האָט זיך צופיל גענויטיגט אין איהר. ענדליך, נאָך אַ גאַנצע רייהע יאָהרען דינען אין הויף, האט זי זיך אָנגעגעבען אין דימיסיע, און דאָס האט מען ווידער איהר געמוזט בעוויליגען.

צוליב איהר דימיסיע איז ארויס אַ קריג און אַ בעהאַלטענע שנאה צווישען איהר און איהר משפּחה. די מעשה דערפון איז, אַז זי האט געדאַרפט נאָך אין גאַנצען איינינע יאהר דערדינען איהר טערמין.

דאַן וואָלט זי געהאַט גרויסע מתנות, פּריווילעגיעס און—דער עיקר—אַ רייכע פּענסיע, וואָס וואָלט געקענט מאַכען גליקליך איהר אַליין און איהר גאַנצע פאַמיליע. אסתר די גענעראַלשע האָט אָבער ווייניג געהאַלטען פון ערדישען גליק. האָט געקוקט מיט בעדויערן אויף איהר גייציגער פאַמיליע און האָט, אַפילו אַרויסגעהענדיג אין דימיסיע, געלעבט ניט אין איהר היימישען קרייז, נאָר אין איהר בעזונדער גייסטיגער וועלט, אַרומגערינגעלט מיט וויסענשאַפטליכע ביכער אין איינינע שפּראַך און מיט הייליגע מוסר-ספרים און תחינות.

מ׳ווייס ניט אַקוראַט, צי האָט אסתר די גענעראַלשע אַמאָל חתונה געהאַט, צי ניט. וואַהרשיינליך—ניט. איהר פריווילעגירטע ראָלע פון אַ הויף־דאַמע און אינטעליגענטע פרוי צוזאַמען מיט איהר פרומקייט האָבען איהר אָבגעריסען אי פון דער געהויבענער געזעל־שאַפט פונ׳ם הויפישען אַדעל, אי פון איהר פריהערדיגער יודישער ספערע. אַט דאָס האָט געמוזט זיין, אָהן אַ ספק, די אורזאַך פון איהר פערזענליכער לעבענס-טראַגעדיע. איהר פלימעניק, קינקולקין, האָט מיר דערצעהלט, אַז אַמאָל האָט זי געלאָזען אַרעסטירען זיין פאָטער, ד. ה. איהר ברודער, אויף דריי מעת לעת, דערפאַר, וואָס יענער האָט איהר דערעסען מיט זיינע טענות, פאַרוואָס זי איז אַרויס אין דימיסיע פאַר דער צייט. איהר פאַמיליע האָט דאָס איהר קיינמאָל ניט געקענט שענ־קען. „אונזערע קינדער און קינדסקינדער וואָלטען געווען גליקליך״, האָט זיך בעקלאָגט איהר פלימעניק ס. „ווען זי וואָלט ניט געווען אַזוי פרום״.

„אסתר די גענעראַלשע״ האָט געהאַט, אַ חוץ איהר טיטעל, און פענסיע, אַ בעזונדער אייגענהענדיג פּאַפּיר פון קייזער, צי פון דער קייזערין,—אַ דאַנק פאַר איהר טרייען דינסט. זי האָט פון דעם פּאַפּיר קיינמאָל קיין געברויך ניט געמאַכט. נאָר איינמאָל—דערצעהלט איהר פלימעניק און זיין פרוי—האָט זי אַרויסגענומען די פּאַפּיר, און דאָס איז געווען צוליב אַזאַ מעשה:

אין גאַס, אין שכנות נעבען איהר וואוינונג, האָט אַ גוי אָנגע־שלאָגען און צובלוטיגט אַ יודיש קינד. זי האָט דאָס ניט געקענט פאַרטראָגען, איז אַוועק אין פּאָליציי־הויז און געווענדט זיך צום

פריסטאַוו מיט אַ קלאַגע, און האָט פערלאַנגט מ׳זאָל דעם גוי אַרעסטירען. דער פריסטאַוו האָט איהר אָנגעקוקט מיט פעראַכטונג און געזאָגט: „וואָס איז דאָס דיין עסק, אַלטע זשידאָווקע?“

— שוויינ, דו, בוראַטשניק! האָט זי אויף איהם געגעבען אַ טופ מיט׳ן פוס, — וועמען „דוצט“ דו?

ביי די ווערטער האָט זי אַוועקגעלעגט אויפ׳ן טיש איהר פּאַפּיר. ווי דער פריסטאַוו האָט עס אַ קוק געטאָן, איז ער אַ פערשטיינערטער געוואָרען. ער איז איהר געפאַלען צו די פיס און מיט אַ ציטערנדיג קול געשטאַמעלט: זייט מיר מוחל, אייער עקסעלענץ...

קריגען דאָס פאָטאָגראַפישע בילד פון דער ערשטער יודישער געשטודירטער אקושערין איז מיר ניט געלונגען. ווי אַן אמת פרומע יודינע — זאָגט איהר פאַמיליע — האָט זי זיך קיינמאָל ניט געלאָזט פאָטאָגראַפירען.

קינקולקין—דער אַנטיקוואַר.

קינקולקין דער אנטיקוואַר, ד. ה. דער הענדלער מיט אלטע ביכער־אנטיקען איז אויך איינער פון די מערקווירדיגסטע יודישע טיפּען פונ'ם אַלטען דור. ער איז געווען אַ ברודער פון אסתר דער גענעראַלשע, האָט אויך געלעבט אריבער הונדערט יאָהר און איבערגעלעבט זיין שוועסטער מיט עטליכע יאָהר. אין דער יודישער פּרעסע, אַפילו אין די ווילנער יודישע צייטונגען איז וועגען זיין טויט גאָר ניט געווען דערמאָהנט. דערפאַר איז אויף זיין לויה געווען די גאַנצע פּוילישע אינטעליגענץ און אַריסטאָקראַטיע. אַ הספד האָט געמאַכט אויף זיין קבר ניט אַ רב, נאָר אַ גענעראַל. און אויב יודישע צייטונגען האָבען וועגען איהם גאָר נישט געשריבען, איז פול געווען מיט איהם די גאַנצע אייראָפּעאישע פּרעסע. בעזונדערס אָבער—די פּוילישע בלעטער און זשורנאַלען. אומעטום איז דאָן געווען געדרוקט זיין ביאָגראַפיע מיט זיין בילד.

מיט וואָס זשע האָט קינקולקין זוכה געווען צו אַזאַ גרויסען רוהם און דוקא אין דער גויאישער וועלט? קינקולקין איז געווען אַ פּשוט'ער יוד. האָט זיך מיט'ן יודישען געזעלשאַפטליכען לעבען ניט אינטערעסירט. ער פלעגט פּינקטליך דריי מאָל אַ טאָג געהן דאַווענען אין שוהל. בין מנחה למעריב פלעגט ער זיצען ביי'ן שיעור, הערען עין יעקב, מדרש אין ר' ישראל סאַלאַנטער'ס קלויז.

און דאָך פלעגען קומען צו איהם די גרעסטע פּוילישע געלעהרטע

און אריסטאקראטען פון אלע עקען וועלט „נא גאווענדע“, ס׳חייסט אויף א שמועס. אלע זיינע ווערטער פלעגט מען דרוקען—טאקע אין דעם פשומ׳ן זיין פונ׳ם ווארט. פוילישע דיכטער, געלעהרטע, היסטאריקער, זשורנאליסטען פלעגען מיט איהם שטונדען-לאנג פערברייננגען און פארנאטירען ביי זיך יעדען נעשפרעך מיט איהם.

וואס זשע איז דאס געווען פאר א מעשה? פארוואס האט אט דער פשוט׳ער, תמימות׳דינער יוד, וואס האט כמעט ניט געקענט ניט קיין יודיש, ניט קיין פויליש, געהאט צוא הן אין דער פוילישער געזעלשאפט?

דאס ערקלערט זיך דערמיט, וואס קינקולקין איז געווען אן „אנטיקוואר“, האט געהאט א געשעפט אין ווילנא פון אלטע ביכער-אנטיקען. צופעליג זענען די ביכער געווען פוילישע און ניט יודישע. איז ער, קינקולקין, געבליבען פרעמד דער יודישער וועלט. דערפאר אבער איז זיין בוכהאנדלונג געווארען א היסטארישע אין דער געשיכטע פון דער פוילישער קולטור און ליטעראטור. קינקולקינ׳ס בוכהאנדלונג דאטירט פונ׳ם יאהר 1793.

בשעת דער אלטער קינקולקין האט געעפענט זיין קרעמיל, כמעט אויפ׳ן זעלבען פלאץ, וואו זי געפינט זיך איצט, אין ווילנא, אויף דער ברייטער גאס, איז ער געווען דער ערשטער און איינציגער יודישער אנטיקוואר אין ליטא און פוילען. עס איז דעריבער קיין וואונדער ניט, וואס קיין איין פוילישער געלעהרטער, דיכטער און גלאט אינטעליגענט האט איהם ניט געקענט מיידען. די פוילישע שריפטשטעלער האבען שטארק ליעב געהאט דעם תמימות׳דיגען, זעהר אריגינעלען און טיפישען יודישען אנטיקוואר. די דיכטער מיצקעוויטש און סיראקאמליא זענען געווען זיינע פערזענליכע פריינד. צוליב זיין פריינדשאפט מיט דעם לעצטען פוילישען דיכטער, האט ק. זאנאר געליטען. בשעת דעם לעצטען פוילישען אויפשטאנד האט מען ארעסטירט דעם יודישען אנטיקוואר צוזאמען מיט זיין פריינד, דעם דיכטער סיראקאמליא.

אט דאס איז די אורזאך, פאר וואס דער נאמען קינקולקין איז בעריהמט אין דער גאנצער פוילישער וועלט. זיין זוהן, שוין אויך א

פרומער יוד, צו וועמען עס איז איבערגעגאנגען בירושה דער איבער הונדערט יאָהריגער אנטיקוואר־געשעפט פון פוילישע ביכער האָט מיר געוויזען א גאנצען פאק צייטונגען און זשורנאלען, פראנצויזישע און פוילישע, פון אלע עקען וועלט, וואו עס איז געווען געדרוקט די ביאָגראפיע מיט דעם בילד פונ'ם אלטען ק. באלד נאָך זיין טויט.

ווי געזאָגט האָט ער געלעבט מעהר, ווי הונדערט יאָהר. ער האָט געפיהרט זעהר א פינקטליכען לעבען. ביז דעם לעצטען טאָג איז ער געווען געזונד און פלעגט געהן דאווענען אין שוהל דריי מאָל א טאָג.

דער „ווילנער באַלעבעס׳ל״.

(די לעבענס־דראַמע פון אַ יודישען מוזיקאַלישען געני).

זעבציג יאָהר איז אַוועק זינט ער איז געשטאָרבען, און זיין אנדענקען לעבט צווישען די ווילנער יודען, אַזוי ווי ער וואָלט ערשט נעכטען זיך געשיידען פון זיי. און כאָטש זיין אנדענקען איז פריש, האָט אַלעס וואָס מען דערצעהלט וועגען איהם אַ כאַראַקטער פון אַן אַלטער, אַלטער לעגענדע. הערט איהר זיך אָבער איין אין דער לעגענדע, באַמערקט איהר, אַז די לעגענדע איז אייגענטליך קיין לעגענדע ניט, יעדער שטריך אין איהר איז אַזוי טריי דער פּערזאָן, און דערצייט, און דער סביבה, אין וועלכער ער, דער העלד פון זיי, דער „ווילנער באַלעבעס׳ל״ האָט געלעבט, אַז איהר איבערציינגט זיך לייכט, דאָס די אונגלויבליכע מעשה איז אַן אמת׳ע, איז געווען אַ ווירקליכקייט. און ווען די ווירקליכקייט שיינט לעגענדאַריש, איז דאָס דערפאַר, וואָס זי איז אַ ראָמאַנטישע און אַ טראַגישע, אַ קלעמענדע און אַ האַרצנרייפענדע, ווי איהר בעגעגענט זעלטען אין די סאַמע פאַנטאַסטישע אויסגעקלערטע מעשיות און ראָמאַנען. די טראַגעדיע פונ׳ם ווילנער „באַלעבעס׳ל״ דאַרף נאָך ערשט געשריבען ווערען, און זי וועט געשריבען ווערען. וואָרום זי איז זעהר עהנליך צו דער טראַגעדיע פונ׳ם יודישען פאָלק, און קיין ראָמאַן, און קיין היסטאָרישע אונטערזוכונג איז ניט פעהיג אַזוי טיף צו כאַראַקטעריזירען דעם מאָמענט פון דער יודישער

גייסטיגער ערוואכונג, אין בעגין פון דער חשכלה-עפּאָכע, ווי די דראַמאַטישע פּערזאָן פון דעם ווילנער באַלעבעס׳ל.

דער גיהנום פון די גייסטיגע יסורים, וואָס די ערוואַכטע יודישע יוגענד האָט געהאַט אויסצושטעהן אין יענער שרעקליכער און דאָך טיף אינטערעסאַנטער צייט, עטנדעקט זיך פאַר אונז, ווען מיר עפענען די צוויי טראַגעדיעס, די דענקמעלער פון יענער צייט: דער "פּוילישער יונגעל" פון לינעצקי און ליליענבלום׳ס "חטאות נעורים". אָבער פון די טיפסטע נשמה־יסורים, פון דער האַרץ־טראַגעדיע, פון יענע ערשטע שוואַלבען פון דער חשכלה, האָבען מיר נאָך קיין דענקמאָל ניט, און אָט דער דענקמאַל וועט זיין די געשריבענע דראַמע פון דעם ווילנער באַלעבעסל׳ס טראַגישען לעבען און די ערהאַלטונג און פערשפּרייטונג פון זיינע זיסע נגונים, וואָס האָבען געווירקט מיט אַזאַ צויבער אויף די הערצער פון זיין דור

רב יואל דוד לעווענשטיין—אַזוי האָט זיך גערופען מיט זיין נאָמען דער "ווילנער באַלעבעס׳ל"—איז געוועז אַ חזנ׳ס אַ זוהן. זיין פאָטער האָט געהייסען ר׳ הירש ליפּאַיער (ליבאַווער יודען רופען ליבאַווע—ליפּאַי) און איז געווען ווילנער שטאָדט־חזן. די יודען פון באַלטישען געגענד האָבען, נאָך אַ צייט, איידער עס האָט זיך אָנגעהויבען די השכלה אין דער ליטא, געהאַט אַ שטרעבונג צו בילדונג. בשעת דער פאָטער לעווענשטיין איז אַריבער אויף חזנות פון ליבאַו קיין ווילנא, איז דער קליינער יואל אלט געווען זעקס יאָהר. נאָך אין דער פריהער קינדהייט האָט ער אַרויסגעוויזען שטאַרקע סמנים פון אַ אונגעוועהנליכען טאַלאַנט, און דער פאָטער האָט פיעל געזאָרגט פאַר זיין ערציהונג. מיט נאָהענט פון אַ הונדערט יאָהר צוריק האָט דער ווילנער חזן שוין געהאַלטען צו זיין זוהן ניט בלויז די טייערסטע מלמדים, נאָר אויך לעהרער אויף פּויליש און דייטש. אויך לעהרער אויף פידעל און קלאַוויר. צו עלף יאָהר האָט דער קליינער יואל דוד שוין גדאַוונט אין ווילנער גרויסער שוהל פאַרן עמוד אויף אַ בענקעלע. זיין דאַוונען האָט געמאכט אַזאַ רושם, אז ריינקע יודעלס, די ווייב פון מאטע סטראַשון, איינער פון די גרעסטע ווילנער מיוחסים, גבאים און גבירים,

האָט בעשלאָסען דעמזועלבען שבת אין דער ווייבערשער שוהל, אַז דער קליינער חזן מוז ווערען איהר איידים. באַלד טאַקע האָט מען געשריבען מיט מלא תנאים. צו דרייצעהן יאָהר איז ער שוין געווען אַ באַלעבעס׳ל. אין אַ יאָהר אַרום איז געשטאָרבען זיין פאָטער, און דער פערצעהן יאָהריגער יואל דוד איז געוואָרען אויף זיין פאָטער׳ס פּלאַץ אויבער־חזן אין דער גרויסער שוהל פון דער גרעסטער יודישער קהילה אין ליטא. דאָס איז געווען אַן אונערהערטע זאַך. די גבאים פון דער גרויסער שוהל האָבען געוואָלט ווענינגסטענס דעם „כתב חזנות״ אָבהאַלטען אויף עטליכע יאָהר, ביז דער נייער חזן וועט האָבען אַ „חתימת זקן״—אַ שפּור פון אַ באָרד. נאָר דאָ האָט שיער ניט אויסגעבראָכען אַ רעוואָלוציע פונ׳ם המון, וועלכער האָט מורא געהאַט, מען זאָל דעם אַנטיקעל ניט אויסכאַפּען אין אַן אַנדער שטאָדט, און האָט זיך איינגעשפּאַרט: ניין, דוקא שוין אַ „כתב־חזנים״ און טאַקי מיט פולע געהאַלט.... פיער רובל אַ וואָך, וואָס איז דעמאָלט, איבריגס, געווען, גאַנץ פיינע שכירות פאַר אַ חזן.

דער המון האָט אויסגעפיהרט. די גבאים האָבען נאָר מיט מיה אויסגעקעמפפט ביי דער מאַסע כאָטש „טוספים״ פאַר דעם חזן שני, ר׳ ליבעלע קאַנטאָר, דעם ראַבינער און דאָקטאָר קאַנטאָר׳ס אַ זיידע, לאָזענדיג פאַר דעם פערצעהן יאָהריגען אויבער־חזן „כל נדרי״—דער שפּיץ יחוס פון אַלע תפילות.

דער „באַלעבעס׳ל״ האָט געהאַט אויף אַלעמען, אָהן אַן אויסנאַם, אַ מעהר פון אַלעמען, אויף דער יודישער מאַסע, אַ בעצויבערנדע ווירקונג. נאָך איצט זאָגען ווילנער באַלעבאַטים, אַז עס זענען נאָך ניט געבאָרען געוואָרען די נאָטען, וואָס מ׳זאָל קענען מיט זיי פערצייכענען דעם באַלעבעסיל׳ס „נגונים״. אַז ער פלעגט זיך שטעלען זאָגען „ותערב״ אָדער „ברח דודי״, פון פּסח׳דיגען פיוט—דערצעהלט מיר ציונסאָן, איינער פון די ווילנער זקנים־משכילים, וואָס געדענקט נאָך דעם „באַלעבעס׳ל״ און זיינע נגונים, פלעגט די גאַנצע פאָדלאָגע פון „בית המדרש״ פערגאָסען ווערען מיט טרערען. נאָר „ותערב״ „מן המצר״ „הלל״ „מקדש מלך״ (אין קבלת שבת) און „ומפני חטאנו״ זענען בכלל

פון די ריהרענדע שטיקער אין דער יודישער שוהל־מוזיק. דער ווילנער „באַלעבעס׳ל״ האָט נאָר געדאַרפט עפענען זיין מויל אַפילו אין „אַדון עולם״ די גאַנץ געוועהנליכע שלום־תפילה פון יעדען שבת׳דיגען דאַווגען — און ביים ענטציקטען עולם האָבען זיך שטראָמען טרערען געגאָסען, געגאָסען.

נאָר ניט יודען אַליין. קריסטען פון פערשידענע נאַציאָנען, קלאַסען און ראַנגען פלעגען אַ יום טוב, אַ שבת, בעזאָנדערס ביי „כל נדרי״ אָנפילען די יודישע שוהל און טיף אין דער נשמה בעגייסטערט ווערען פון דעם יודישען נאַכטיגאַל׳ס ריהרענדע נגונים. דער בעריהמ־טער פוילישער קאָמפּאָזיטאָר מאָניושקאָ, דאַמאָלסדיגער פּראָפעסאָר פון וואַרשאַווער קאָנסערוואַטאָריום האָט איהם אַמאָל געהערט און איז צוגעשמידט געוואָרען צום יונגען יודישען חזן. ער האָט איהם בעזוכט, געלאַדען צו זיך, געגעבען איהם אַליין לעקציעס אין מוזיק און געמיהט זיך אויף איהם צו ווירקען, ער זאָל לאָזען די חזנות, זאָל פאָהרען קיין אויסלאַנד ענטוויקלען און פערפאָלקאָמנען זיין טאַלאַנט. ער האָט איהם פאָרגעזאָגט, אַז איהם שטעהט פאָר אַ גלענצענדע צוקונפט, אַז מיט זיין נאָמען וועט קלינגען די וועלט.

אין דער צאַרטער, ווייכער, מעלאַנכאָליש־געשטימטער נשמה איז ענטשטאַנען אַ קאַמפּף. דאָס איז געווען אַ קאַמפּף צווישען דער ענגער, פערשטיקטער וועלט פונ׳ם יודישען געטאָ און דער ברייטער פרייער וועלט אַרום, וואָס האָט איהם גערופען, געצויגען צו זיך. דער קאַמפּף איז געווען אַ דאָפּעלטער: צווישען איהם און דער סביבה, אין וועלכער ער האָט געלעבט, און צווישען דער אַלטער וועלט־אַנשויאונג פון דעם יודישען עלוי און דער נייער—פון אַ אייראָפּעאישען קינסטלער. מאָניושקען האָט געקאָסט פיעל מיה, ביז איהם איז געלונגען איינצו־רעדען דעם באַלעבעסיל׳ס שווער און שוויגער, זיי זאָלען איהם אָב־לאָזען אין וואַרשע אויף אַ קאָנצערט. אין אמת׳ן איז געווען געפּלאַ־נעוועט, אַז לעווענשטיין זאָל לאָזען די חזנות, און מיט דער הילף פון זיינע יודישע און קריסטליכע גוטע פריינד, אַוועק אין אויסלאַנד און אָנקומען אין בערלינער קאָנסערוואַטאָריום. די מיטלען האָט ער

געדאַרפט בעקומען דורך אַ קאָנצערט, וואָס מאַניושקא האָט פאַר איהם צוגענרייט אין ווארשא.

אום דער יונגער יואל דוד זאָל ניט געשטרויכעלט ווערען, האָט מען איהם געשיקט אַרומגערינגעלט מיט אַ סוויטע פון פרומע עהרליבע יודען. בעזונדערס האָט געדאַרפט אויף איהם אַכטונג געבען שייקע פייפער—זיין באַס. נאָר די אַלע פּאַרזיכטס-מיטלען האָבען וועניג געהאָלפען. דער באַלעבעסיל איז אין ווארשא דאָך געשטרויכעלט געוואָרען.

זיין אויפהאַלטען זיך אין ווארשא איז בעדעקט מיט אַ נעבעל פון לעגענדען. וויפיעל מענשען איך האָב ניט געפרעגט, סיי די זקנים, וואָס האָבען איהם אַליין געקענט, סיי די יודען, וואָס ווייסען גוט די גאַנצע ווילנער היסטאָריע פון פאַריגען יאָהרהונדערט, האָט קיינער ניט געוואוסט צו זאָגען עפּעס בעשטימטעס. בעקאַנט איז נאָר, אז מיט זיין קאָנצערט אין ווארשא האָט דער „באַלעבעסיל" געמאַכט אַ געוואַלדיגען רושם. די גאַנצע פּוילישע אַריסטאָקראַטיע און די גרעסטע לייט פון די רוסישע מיליטער-בעאַמטע—פון דער יודישער בעפעל-קערונג רעדט מען שוין ניט—האָבען איהם אויף די הענד געטראָגען, מ'האָט איהם מיט בלומען פערוואָרפען. אַ יונגע טאָכטער פונ'ם גראַף פּאַסקעוויטש, איינער פון די גרעסטע פּוילישע מיוחסים, איז, נאָכ'ן קאָנצערט, צו איהם צוגעגאַנגען, איהם אויפגעהויבען די געדיכטע קרויזע שווארצע האָר, און, פאַר'ן גאַנצען טויזענד-קעפּיגען עולם, איהם אַ קוש געטאָן. אַ לעגענדע דערצעהלט, אז נאָך פריהער, פאַר'ן קאָנ-צערט, באַלד ווי דער „ווילנער באַלעבעסיל" איז אָנגעקומען אין ווארשא, איז ער געגאַנגען אַליין שפּאַצירען איבער די ווארשעווער גאַסען. ער איז געגאַנגען פאַרביי אַ רייכען פּאַלאַץ און האָט דערהערט שפּילענדיג פּיאַנאָ. ער האָט זיך אָבגעשטעלט, זיך צוגעהאָרכט. דערנאָך איז ער צוגעגאַנגען צום שווייצער און געפרעגט: ווער שפּילט דאָס. „דעם גראַף פּאַסקעוויטשעס טאָכטער"—האָט דער שווייצער געענטפערט. „גוט מעלד"—האָט געזאָגט דער באַלעבעסיל, אז איינער וויל אריין און דער שפּילערין עפּעס זאָגען. דער שווייצער האָט נאַטירליך בעקוקט

מיט בעוואונדערונג דעם מאָדנעם זשידאק פון קאָפּ ביז די פּיס און איז, פונדעסטוועגן, אוועק איבערגעבן די שליחות. לעווענשטיין איז געבעטן געוואָרן אַרויפצוקומען אין הויז. די פּוילישע געזעלשאַפט, וואָס האָט אויבן פערבראַכט מיט דער יונגער פּאַניענקע, האָט זיך פון אָנהויב פערוואונדערט: וואָס קען דאָס זיין פאר אַ זשידאָק? נאָר באלד איז בּשלאָסען געוואָרן, אז דאָס האָט מסתמא גאָט זיי צו־געשיקט אַ יודעל אויף צו מאכען מיט איהם שפּאַס. יואל דוד איז אריין און האָט פערלאנגט צו זעהן די פּאַניענקע אליין. דאָס האָט נאָך פרעהליכער געשטימט די קאמפּאניע פון די פּוילישע אַדעליגע יונגע לייט. זיין בקשה האָט מען ערפילט. צו איהם איז ארויס די שפּילערין און פרעגט איהם, וואָס פערלאנגט ער? ער האָט איהר ערקלערט, אז געהענדיג פארביי האָט ער איהר געהערט שפּילען און בעמערקט איינינע פעהלערען, וויל ער איהר אויף זיי אויפמערקזאם מאַכען. די גאנצע חברה האָט אויסגעשאָסען אין אַ געלעכטער און האָט באלד גענומען אויסטראַכטען עפּעס אַשטוקע, וואָס אָבצוטאָן דעם עזות׳דיגען, משוגענעם זשידאק. נאָר די פּאַניענקע איז געוואָרען רויט און האָט איהם פון העפליכקייט וועגען געפרעגט: וואָסערע פעהלערען? ער האָט געבעטען ערלויבנים צו זעצען זיך ביי דער פּיאנא, וועט ער איהר וויזען. אָט דאָ איז די שטימונג פון די יונגע לייט נאָך פרעהליכער געוואָרען. מ׳האָט איהם געלאָזט שפּילען, און חברה האָט בעשלאָסען טאַקי דאָ, בשעת מעשה, ביים שפּילען אָבטאָן איהם אַ שפּיצעל.

אָבער דער באַלעבעס׳ל האָט נאָר געדארפט בעריהרען די קלאַווישען און די גאַנצע געזעלשאַפט איז, ווי פער׳כשופ׳ט, צו די ערטער צוגעשמידט געוואָרען, און די פּאַניענקע איז אין אונמאַכט געפאַלען. פון דעמאָלט אָן איז דער באַלעבעס׳ל אָן אָפטער איינגעהער ביים גראף פּאַשקעוויטש געוואָרען, און שטונדען לאַנג פלעגט ער מיט דער פּאַניענקע אין מוזיקאַלישע געשפּרעכען, אָדער אין שפּילען פער־ברענגען. ער פלעגט דאָס טאָן אָב׳גנב׳ענדיג זיך פון זיינע בעגלייטער, געהיים.

דער קלאַנג איז נאָך ווילנא געקומען, אז עפּעס איז מיט׳ן

באלעבעס׳ל ניט גלאַט. מ׳האָט איהם געשריבען, ער זאָל צוריק אַחיים קומען. אָבער ער האָט זיך ניט געאיילט... מ׳וויים ניט געגוי, וואָס צווישען איהם און פּאסקעוויטשעס טאָכטער איז פאָרגעקומען. נאָר פלוצלונג האָט ער אויפגעהערט צו בעזוכען דעם גראַף. איין דעה וויל האָבען, אַז צווישען דעם יודישען חזן און דער גרעפין, וועלכע איז געווען זעהר שען און געראָטען און האָט בעזעסען אַ נשמה פון אַ קינסטלערין, האָט זיך אָנגעפאנגען אַ ראָמאַן. איהרע עלטערן און ארומיגע האָבען דאָס בעמערקט, מ׳האָט זיך בעמיהט צו פער׳מיאוס׳ן דעם „זשיד" ביי דער יונגער גרעפין. דערמיט האָט זיך פעראייניגט די קנאה פון די קריסטליכע ארטיסטען, און, פיליכט נאָך מעהר, די אונרוהיגקייט פון די עלטערן און אייפערזוכט פון די אַריסטאָקראַטישע בעלנים אויף דער האנד און הארץ פון פאסקעוויטשעס טאָכטער. דער באַלעבעס׳ל האָט בעמערקט אַ ענדערונג אין דער האַלטונג צו איהם פון די ארומיגע, איז ער געגנוג שטאָלץ געווען אום צו שוינען זיין ווערדע. ער האָט אויפגעהערט צו בעזוכען פאסקעוויטשעס הויז. דער קוש פון דער יונגער גרעפין דעם באַלעבעס׳ל אויפ׳ן קאָנצערט, איז, פיליכט, געווען אַ דעמאָנסטראַציע געגען די פאָראורטיילען און דער בעליידיגענדער האַלטונג פון איהר געזעלשאַפט צו דעם געניאַלען יודישען קינסטלער. פיליכט איז דאָס אויך געווען אן אויסברוך פון צערטליכער ליבע, וועלכע איהר פאַמיליע און זיינע ארומיגע האבען געוואָלט דערשטיקען.

נאָך דעם האט זיך אָנגעהויבען דעם ווילנער באַלעבעס׳לס טראַגעדיע, וועלכע ער האָט בעהאלטען טיף אין זיין צארטער קינסט־לערישער נשמה, פון פרעמדע מענשען. אין ווארשוי איז ער ארויס־געטראָטען עטליכע מאָל. מ׳האט איהם מיט בלומען פערוואָרפען, מיט פרעזענטען פערשאָטען. די גרעסטע מאגנאטען האבען איהם צו זיך געלאַדען און גרויס כבוד איהם אָבגעגעבען. זיין איבערגעגעבענער פריינד און לעהרער מאַניושקא האָט פאָרבערייטונגען געמאַכט איהם נאָך אויסלאַנד אויסצופיהרען. די גאַנצע פרעסע און געזעלשאַפט איז פול געווען מיט די וואונדערליכסטע מעשיות וועגען דעם בעצויבערנדען טאַלאַנט פון דעם יונגען ווילנער יודישער חזן. מ׳האָט איהם פאָר־

געזאָגט וועלטבעריהמטקייט, עשירות, גדולה, אונשטערבליכקייט.

נאָר אינמיטען אָט די אַלע רווישיגע געשפּרעכען אַרום זיין פּערזאָן, איז דער „ווילנער באַלעבעס׳ל״, פּלוצלונג, אנשטאט אין אויסלאַנד—צוריק נאָך ווילנא געפאָהרען. און דאָ זענען אויך די מעשיות ניט קלאָר. אַ טייל זאָגען, אַז שווער און שוויגער צוזאַמען מיט די ווילנער גבאים, וועלכע האבען ניט געוואלט אָנווערען אַזאַ טייערע כלי, האבען אָנגעווענדט אַלערליי מיטלען איהם אָבצוהאַלטען פון אויסלאַנד. אַנדערע זאָגען, אַז ער אַליין האט ביי זיך ניט געקאָנט בעשליסען, און דערווייל נאָכגעגעבען. ווידער אַנדערע מיינען, אַז דער רעש׳דיגער „קבלת פּנים״ אין ווארשא, צו וועלכען דער שטילער, פּערטראַכטער, פרומער חזן איז ניט געוואוינט געווען, צוזאַמען מיט דעם אונגעוועהנליכען ראָמאַן, האָבען צו שטאַרק אויף זיין הארץ און נשמה געווירקט, און זיין גייסט האָט ניט געקאָנט אויסהאַלטען דעם קאַמפף צווישען צוויי וועלטען, וועלכע האָבען איינע די אַנדערע אין זיין שוואַכען בוזעם געשטורמט.

דער באַלעבעס׳ל איז געבליבען חזן אין ווילנא. אָבער אינגאַנצען אומקעהרען זיך, צו דער אלטער וועלט האָט ער שוין ניט געקענט. צו ענג איז איהם געוואָרען, אי אין דער היים, אי אין שוהל. גראָד זענען איהם, מיט אַ קורצע צייט פריהער, זיינע צוויי קינדער, וועלכע ער האָט, ווי אַ צערטליכער פאָטער, הייס געליבט,—געשטאָרבען. זיין ווייב איז איהם פריהער קיין פאָר ניט געווען. איצט איז זי איהם געוואָרען אין גאַנצען פרעמד. ער האָט זיך געוואָלט מיט איהר גט׳ן, דאָס האט געבראכט צו גוואַלדיגע מחלוקת און סקאַנדאַלען. מ׳זאָגט, אַז שווער און שוויגער האבען דעם דאַמאָלסדיגען גובערנאַטאָר אַריינגעמישט. ער האָט פעררופען דעם באַלעבעס׳ל צו זיך און איהם מיט זיין גובערנאַטאָר־מאַכט געדראָהט. נאָר לעווענשטיין איז שטאָלץ געווען. ער האט דעם גובערנאטאר אפילו אויסהערען ניט געוואָלט. „דו ביזט איינער אין אַ גובערניע״, האָט איהם דער שטאָלצער קינסטלער געענטפערט, „און איך—אין צוואַנציג, און אפשר מעהר. איך האב פאר דיר קיין מורא ניט״. אַ טייל גבירים און אַנדערע שטאָדט־מענשען

האָבען געהאלטען זיין צד, צווישען זיי אויך דער, אין יענער צייט, גרעסטער ווילנער גביר—דער בעריהמטער יודל אָפּאטאָוו. דער גט איז געשעהן. אָבער דער „באלעבעס׳ל האט שוין פון זיין פּוייהייט ניט געקענט פּראָפּיטירען. זיין שטילע, צאַרטע נשמה האָט ניט אויסגעהאלטען און ער איז אַריינגעפאַלען אין אַ מעלאַנכאָליע. דערזעלבער גביר אָפּאטאָוו האט איהם נאכהער געהאלטען ביי זיך. שטאָדט האָט אָנגעווענדט אַלע מיטלען איהם צו ראטעווען. נאָר עס האט גאָר נישט געהאָלפען. איינזאם פלעגט דער „באַלעבעס׳ל״ זיצען ביי זיך אין צימער אָדער געהן ערגיץ אין זייטיגע געסלעך אַליין. צייטענווייז פלעגט ער זיך פערטראַכטען און אָנהויבען ברומען זיינע ליבלינגס-נגונים, דאַן איז אין אַ מאָמענט, שוואַרץ געוואָרען, די גאַס אַרום זיין הויז פון מענשען, און די שטיינער פלעגען פערגאָסען ווערען מיט טרערען. אַ מאָל פלעגט ער שטיל, אַזוי ווי פאַר זיך, זיצענדיג אין וואַנע, אַ זונג טאָן דעם בעוואוסטען פּיוט „משוי ממים״, און, ווי צוגעצויגען פון אַ מאַגנעט, זענען שוין צעהנדליגע מענשען הינטער די ווענט, צופאַלען געווארען פון געוויין. זעלטען פלעגט טרעפען אין זיין קראַנקהייט איינצעלנע ליכטיגע מאָמענטען. דאַן האָט מען מיט אַלע מיטלען זיך געסטאַרעט אַריינצובעקומען איהם אין שוהל. נאָך איהם איז נאָכגעגאַנגען אַ „קדר״ ד. ה. אַ טאָטער מיט אַ געפלאָכטענעם בייטש. זיינע פריינד האבען געגלויבט, אז דער טאָטער מיט זיין שפּרוך און בייטש האבען די מאַכט אָבצואוועגדען פּונ׳ם קראַנקען די „מרה שחורה״. כדי אינמיטען דאַווגען זאָל איהם ניט בעפאַלען די „מרה שחורה״, איז ביין עמוד געבען איהם געשטאַנען דער קדר מיט׳ן בייטש. אין די ליכטיגע מאָמענטען, בעזורכענדיג זיינע פריינד און בעקאַנטע, פלעגט ער דאַרט, אַזוי ווי אויפכאַפּען זיך און אַ זונג טאָן. דאַן האָבען זיך שוין אַרום יענער שטוב אויפגעמאַכט טיר און פענסטער, און מענשען זענען געשטאַנען אויף די קעפּ כאַפּען עפּעס אַ טאָן זיינעם. נאָר ווען ער האט בעמערקט די אויפמערקזאמקייט פון די אַרומיגע, פלעגט ער גלייך אויפהערען, און קיין מאַכט אין דער וועלט האט איהם ניט געקענט צווינגען, אָדער אפילו דורך געבעט ווירקען, ווייטער צו זינגען.

ווילנער האבען איהם ליעב געהאט, ווי טאטע און מאמע זייער געראטענע איינציג קינד. ער איז געווען זייער צויבער, זייער טרייסט, זייער שמערץ, זייער לוסט. און איצט, ווען ווילנער רעדען וועגען „באלעבעס'ל" שפירט מען די זעלבע בענקשאפט און ענטציקונג, גלייך ווי ער וואלט נאך ערגעץ געלעבט, און מ'האפט, אז ער וועט נאך קומען. מ'האט בשום אופן זיך ניט געקענט פארשטעלען, אז דער נאכטיגאל איז אויף אייביג פערשטומט. שטאדט האט זיך פיעל נעלאזט קאסטען. מ'האט דעם קראנקען געפיהרט אין אויסלאנד, אויסלאנד האט אויף איהם גוט געווירקט. ער איז בעסער געווארען. דאן האבען דאקטוירים געראטען ער זאל ארומפאהרען איבער דער פראווינץ, דאס וועט איהם צעשטרייען. דער מיטעל האט ווירקליך געהאלפען. דער באלעבעס'ל איז געזונד געווארען. צו ווילנא'ס פרייד איז קיין שיעור ניט געווען. נאר ניט לאנג האט זי געדויערט. עס האט זיך צונעטשעפעט צו איהם א האלז־שווינדזוכט. מ'איז געלאפען אין ווארשוי. דארט האבען אלע זיינע פערעהרער יודען, ווי קריסטען די וועלט אייננעלעגט. אבער עס האט נישט געהאלפען. ער איז געשטארבען און מקובר געווארען אין ווארשוי—א יונגער מאן פון פיער און דרייסיג יאהר.

אט אזוי האט זיך געענדיגט די טראגישע לעבענס־קאריערע פון איינעם פון די מערקווירדיגסטע יודישע גאונים אין 19-טען יאהרהונדערט. א וואונדער איז, וואס ניט איינער פון זיינע צויבער־נגונים, נאך וועלכע יודען און קריסטען פלעגען אויסגעהן, איז ניט פערצייכענט אין נאטען. ווילנער יודען זאגען, אז עס זענען נאך ניט בעשאפען געווארען די נאטען, וואס זאלען קענען איבערגעבען דעם באלעבעסל'ס טענער. אבער אין אמת לעבען דעם „ווילנער באלעבעסל'ס" נגונים אין פאלק. אהן א נאמען, ווי גלגולים פון הייליגע נשמות בלאנדזשען זיי אום אין פאלק. אונבעוואוסטע חזנים, פאלקס־טאלאנטען, פלעבטען איין פונקען פון זיי אין זייערע נגונים, און ווען און וואו זיי קומען צום הארץ פון פאלק נעהמען זיי געפאנגען זיין נשמה, גיסען אין איהר הייליגע ענטציקונג.

דער „תקיף".

דער מערקווירדיגסטער טיפּ פון אַ יודישען „תקיף" אין פאַריגען יאָהרהונדערט, איז אָהן אַ ספק, דער בעריהמטער ווילנער גביר יודיל אָפּאַטאָוו. דאָס איז געווען אַ מענש, מיט דעם געבאָרענעם טאַלאַנט פון אַ קהל'שען פיהרער. ער אַליין איז געווען אַ פּראָסטאַק, האָט געשטאַמט פון דעם נידריגסטען אָרימען קלאַס אין ווילנא, און נאָר אַ דאַנק זיין אונגעהייערער פּערזענליכער ענערגיע איז ער געשטאַנען אָן דער שפּיץ פון אַזאַ גרויסע, בעריהמטע יודישע געמיינדע, ווי די ווילנער. פאַר יודיל אָפּאַטאָוו האָט ניט בלויז געציטערט ווילנער יודישער קהל, פאַר איהם האט געהאַט דרך ארץ די ווילנער פּאָליציי, די נידריגע און די העכערע. יודיל אָפּאַטאָוו האָט קיינעם ניט געקענט פאָרשטעלען העכער און שטאַרקער פון זיך. עס געהט אין ווילנא אַ ווערטעל: „זיי קריגען זיך איבער יודיל אָפּאַטאָוו'ס נאָז". דאָס הייסט ניט, אז יודיל אָפּאַטאָוו האט געהאַט אַ אונגעוועהנליכען נאָז. דאָס בעווייזט נאָר, אַז ניט בלויז יודיל אָפּאַטאָוו'ס פּערזענליכקייט איז געווען אַ טעמא פאַר אונענדליכע געשפּרעכען ביין ווילנער עולם, נאָר זיין גאַנצע פיגור איז געווען צוגלידערט: מען האָט גערעדט וועגען זיין נאָז, וועגען זיינע אויגען זיינע ליפּען, וועגען זיין יעדען קעהר און ריהר. קורץ: אי

ביי זיין לעבען, אי נאָך יעצט, אפילו, פינף און דרייסיג יאָהר נאָך זיין טויט *) איז ער געווען און געבליבען דער העלד פון לעגענדעס און מעשיות, אנעקדאָטען און וויצען אָהן א צאָהל, ווי דאָס איז זעלטען געווען דער פאַל מיט אנדערע אנטיקען, וואָס ווילנא האָט גענוג געהאַט.

יודיל אָפּאַטאָווס פריהסטע יוגענד, איז בעדעקט מיט א וואָל־קען פון לעגענדעס. מען זאָגט, אַז, אַלס יונגעל, איז ער געווען א שטיוועל־פוצער, א פּראָפעסיאָן, וואָס איז שוין לאַנג פערשוואונדען אין דער ליטא, איז אָבער, גאָר אַמאָל געווען שטארק אין דער מאָדע. ער איז געשטאַנען—זאָגט מען—אויפ'ן שוהל־הויף מיט א בענקעל, א בערשטעל און א פושקע שוה־וואקס, און האָט, פאַר א קאָפּיקע, געפּוצט די שטיוועל יעדען איינעם, וואָס האָט פערלאַנגט. וואָסערע מדרגות יודיל אָפּאַטאָוו איז דורכגעגאַנגען פון א שטיוועל־פוצער ביז א פּאָדראַטשיק, ווייס קיינער ניט. נאָר מען ווייס, אַז ער איז פּלוצלונג געוואָרען א גביר. און ניט פשוט א גביר, נור א גביר מיט אזא שטאַט, וואָס פאַר איהם, און נאָך איהם, האט קיינער אין ווילנא ניט געזעהן: מיט איינענע פערד און קאַרעטען, מיט לאַקייען און שווייצארען ביי דער טיר. אָהן א דאָקלאַד ד. ה. אהן א פריהערדיגע מעלדונג, האט קיינער צו איהם ניט געקענט אריינקומען. דאָס איז געווען מיט 60—50 יאָהר צוריק, ווען קיין איין ווילנער יודישער גביר איז נים איינגעפאַלען צו לעבען מיט אזא שיק. און דאָך האָט קיינער ניט געוואוסט, צי יודיל אָפּאַטאָוו איז ווירקליך א גביר. א סך מיינען, אַז כאָטש ער האט זיך אויפגעפיהרט פירסטליך, האָט ער קיין איינעם ניט געהאט אפילו א קאָפּיקע. עס איז זאָגאר ביז היינטיגען טאָג א סוד, מיט וואָס יודיל אָפּאַטאָוו האָט זיך בע־שעפטיגט. נור איניגע גיבען זיך איבער בסודי סודות—אַזוי ווי זיי וואָלטען נאָך איצט מורא האָבען פאַר איהם—אַז דער ווילנער „תקיף" האָט פשוט געהאַנדעלט מיט פאַלשע פּאַפּירענע געלד. די קלאַנגען זענען געגאַנגען נאָך פאַר זיין לעבען, און מען זאָגט, אַז וויפיל מסירות

*) געשריבען אין 1909

יודיל אָפּאַטאָוו האָט אויף זיך ניט געהאַט, האָבען די מסירות און רעוויזיעס קיינמאָל גאָר נישט ארויסגעבראַכט. וואָרום יודיל אָפּאַטאָוו —אַזוי זאָגט די לעגענדע—האָט געהאַט פאר זיינע פאלשע געלד דעם זיכערסטען אָרט, וואָס קאָן נאָר געבען. מען האָט זיי פערקויפט אין „קאַזנאַטשייסטווא" (קרוין־קאַסע) גופא.... און צוליב אָט די „ביזנעס" האַט טאַקע יודיל אָפּאַטאָוו געהאַט בעקאַנטשאַפט אין היכע, גאָר הויכע פענסטער. די אָרטיגע נאַטשאַלסטווא איז פאר איהם געווען בטל. ער איז געווען פערבונדען דורך זיינע „ביזנעס" מיט די גרעסטע לייט אין פעטערסבורג. ווי ווייט יודיל אָפּאַטאָוו'ס תקיפות האָט דערגרייכט, ווייזט דער פאַקט, אַז אויף זיין „אָרדער" האט מען געשמיסען אין דער פּאָליציי יעדערן, אויף וועמען ער האט נאָר אָנגעוויזען. איז ער געווען אויף איינעם אין כעס האט ער געשיקט צו דער פּאָליציי אַן „אָרדער" אויף יענעם'ס נאָמען. גלייך האט מען יענעם צוגענומען אין צירקעל און מ'האָט איהם דאָרט „אריינגעשאָטען" אזוי פיעל, וויפיעל יודיל אָפּאַטאָוו האט געהייסען. אַמאָל, דערצעהלט מען, איז יודיל אָפּאַטאָוו אין כעס געווארען אויף זיינעם א יודישען משרת, ער האט איהם געגעבען אַ צעטעל און געהייסען אוועקטראָגען אין פּאָליציי־הויז. דער משרת איז אָבער ניט געווען קיין נאַר. און האט זיך אָנגעשטויסען, מיט וואס דער „צעטעל" שמעקט. ער האט בעגעגענט אין גאס א בעקאַנטען, געגעבען איהם עטליכע קאפיקעס און געבעטען—אַזוי ווי ער אַליין איילט זיך ערגעץ אין א שליחות—אריינצוטראגען דעם צעטעל דערביי אין צירקעל. קוים האט מען אבער דעם צעטעל געעפענט, האט מען דעם ארימען יודען געבאַפּט און גלייך „מכבד" געווען, אקוראט נאכ'ן „אָרדער". יענעם'ס ווייב איז געקומען מיט א געשריי צו יודיל אפּאטאוו, וועלבער האט זיך שוין פריהער אנגעשטויסען, אַז די מעשה איז אריבער ניט גלאַט, ווייל דער משרת האט ניט בלויז ניט אויסגעזעהן, ווי א געשטראפטער בעל תשובה, נאר אויף זיינע ליפּען האט נאך געשוועבט א ביטערער שמייכעל. אפּאטאוו האט איהם אבער מעהר גאר נישט געטאן. דער איינפאל איז איהם געפעלען געווארען, און דער משרת איז געווען ביי איהם דערפאר

אויסגענומען.

נאָך מעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר יודיל אָפּאַטאָווס „תקיפות” איז ווייטערדיגער פאַקט, וואָס אַ סך ווילנער עלטערע יודען געדענקען. יודיל אָפּאַטאָוו איז געפאָהרען אין זיין פאַעטאָן מיט זיינע לאַקייען איבער ווילנער גאַסען. ערגעץ אין אַ ענגער געסעל האָט ער זיך אָנגעשטויסען אָן אַ קאַרעטע, אין וועלכער עס איז געפאָהרען דער פּאָליצײַמייסטער.

— שטעה—ווער איז דאָרט? האָט יודיל אַ געשריי געטאָן—לאָז דעם וועג.

— שטעה! ווער איז דאָרט? האָט דער פּאָליצמייסטער אויס־געשריען,—פערקעהר זיך אָן אַ זייט.

— קאָק סמייעש? ווי אַזוי וואַגסטו? האָט יודיל אַ דונער געטאָן, אַרויסשפּרינגענדיג פון פאַעטאָן!

— זשיד! האָט דער פּאָליצמייסטער איהם אבגעדונערט צוריק.

— חזיר! האָט יודיל אַ שניט געטאָן און האָט דערלאַנגט דעם פּאָליצמייסטער צוויי פלאַמעדיגע פּעטש, געזעצט זיך געלאַסען אין זיין קאַרעטע און געהייסען זיין קוטשער פאָהרען.

מאָנאַטען לאַנג האָט געשטורמט ווילנא מיט דער דאָזיגער געשעהניש. עס זענען געפלויגען עסטאַפעטען פון ווילנא אין פּעטערבורג, פון פּעטערסבורג אין ווילנא. נור געענדיגט האָט זיך מיט גאָר נישט. יודיל איז געפאָהרען אין פּעטערבורג און עס איז געוואָרען רעכט.

פּעטש האָט יודיל אָפּאַטאָוו ניט געזשאַלעוועט, אַפילו אין די שפּעטערדיגע יאָהרען, ווען אַרויסגעבען אָרדערס אויף שמיץ האָט מען שוין ניט געקענט. עס איז געוועזן אין ווילנע אַ פּאָעט משה חאַשקעס. ער האָט געשריבען פון ווילנע קאָרעספּאָנדענצען אין „המליץ”. אין איין קאָרעספּאָנדענץ האָט ער קריטיקירט יודיל אָפּאַטאָוו. אין ווילנע איז דאָן אַ קאָרעספּאָנדענט געוועזן קענטיג. משה חאַשקעס האָט יעדער ווילנער יוד געקענט. פון דער קריטיק האָט מען גערעדט אין גאַנץ שטאָדט. דאָס איז געוועזן אַ גרויסע וואַג־שטיק צו „בעשרייבען” אויפ'ן „בלאַט” דעם פערכטבאַרען „תקיף”.

אַמאָל האָט יודיל אָפּאַטאָוו בעגעגענט משה חאַשקעס אין

גאס. ער האט איהם אבגעשטעלט.

— קום א הער, דו, שרייבעריל. דער „קריטיקער״ האט זיך אב־געשטעלט און געקוקט שטאלץ אויף זיין „בעל חבר״. ארום איז באלד געווארען א רעדעל.

— דאס האסטו מיך קריטיקירט אויפ׳ן בלאט?

— אפשר ניט אמת? האט געזאגט דער „עזות פנים״.

— דו ווייסט אבער, אז איך קען אויך קריטיקירען?

— איהר?! און משה חאשקעס האט פערביסען א שמייכעל אויף זיינע ליפען.

ניט בלויז ער, נאר גאנץ שטאדט האט געוואוסט, אז יודיל אפאטאוו איז אן „עם הארץ״, קען מיט צרות חתמ׳ענען זיין נאמען.

— יע איך!... האט יודיל אפאטאוו געענטפערט, און אראב־געלאזען חאשקעס׳ען צוויי פעטש מיט זיין אייזערנער האנד.

אט דאס איז יודיל אפאטאוו׳ס קריטיק—האט ער קאלטבלוטיג בעמערקט און איז אוועק רוהיג זיין וועג.

יודיל אפאטאוו איז בטבע ניט געווען קיין „קמצן״. ער האט געגעבען א סך געלד אויף קהל׳שע זאכען. נאך גבאות און כבוד האט ער זיך ניט געיאגט. ער איז געווען צו הויך, צו פיעל „תקיף״ איהם זאל צופרידען שטעלען א פעטע „עליה״ אין שוהל און נאך אזעלכע כבודים, נאך וועלכע עס יאגען זיך קליינע ברואים.

אויף ווילנער יודישע קהל־פיהרער האט ער געקוקט מיט פעראכטונג און פלעגט זיך אפט אויסדריקען וועגען זיי גראב. אויפ׳ן שטויגער פון געוועזענעם שטיוועל־פוצער. די דאזיגע בעציהונג זיינע צו „קהל״ באראקטעריזירט א פאקט, וואס איז מעהר עהנליך צו אן אנעקדאט, פון וועלכען ווילנא האלט זיך נאך היינט אין די זייטען פון געלעכטער.

עס איז אמאל געגאנגען עפעס אין א נצחון צווישען דעם „תקיף״ און „קהל״. אפאטאוו האט עפעס געהייסען „אזוי זאל געטאן ווערען״. קהל האט דאס ניט געקענט, אדער ניט געוואלט דערלאזען. אימיצער האט בעמערקט דעם „תקיף״:

— וואָס וועט ד׳רויף זאָגען ווילנא?

— ווילנא!? האָט דער תקיף אויסגעשריען, זאָל מיר גאַנץ ווילנא... דערביי האט ער געזאָגט אַ ווערטעל, וואָס איז ניט בעקוועם צו ברענגען אין דרוק.

דאָס ווערטיל, איז, ווי אויף פליגלען, אין איין מאָמענט, צוטראָגען געוואָרען איבער׳ן גאַנצען שטאָדט. קהל האט זיך געפיהלט שטאַרק בעליידיגט. ס׳איז געבליבען, מען זאָל אַזא גראָבקייט דעם "תקיף" ניט שענקען. אָבער וואָס טוט מען? וואָס קען מען געגען איהם טאָן? מ׳האָט גערופען "מאָטקע כאַבאַד", און ער האָט זיך שוין אָנגענומען פאַר אַ פּאָר רובל, אָבצורעכענען זיך מיט׳ן גראָבען יונג, אויף זיין, מאָטקע כאַבאַד׳ישען, שטייגער.

אויף מאָרגען נאָך מיטאָג, ווען דער מורא׳דיגער "תקיף", האט, ווי זיין שטייגער, געכאַפּט אַ נאָכ־וואָרמעסדיגען דרעמיל, איז אַריינגעלאָפען צו איהם אין קיך, אַ פערסאָפּעטער, אָהן אָן אָטעם, מאָטקע כאַבאַד. די דינערשאַפט האט זיך אַ לאָז געטאָן צו איהם:

— וואס איז רב מאטקע?

— גיכער... וואו איז רב יודיל... קהל האט מיר געשיקט... מ׳זיצט אין קהל-שטיבעל...

— ער שלאָפט האט מען איהם געמעלדעט.

— גיכער... קהל... וועקט איהם אויף!.. האט מאָטקע געסאָפּעט.

— וואָס זייט איהר, משוגע, רב מאָטע?...

די שטוב לייט האבען משונה׳דיג אויף איהם אויסגעשטעלט די אויגען. פון מאטקע כאַבאַד איז ווירקליך געווען אַ משוגעת. גאַנץ שטאָט האט געוואוסט, אַז ווען יודיל אָפּאטאוו שלאָפט נאָך וואָרמעס, טאָר מען איהם ניט וועקען, עס מעג אונטערגעהן די וועלט. און ווער עס האט געוואַגט צו שטערען איהם פון זיין שלאָף, איז שוין קיין גאַנצער פון זיין גראָבען שטעקען ניט אַרויס. נור מאטקע איז ניט אבגעשטאַנען.

— איך זאג אייך: קהל... עקסטרא... סכנות נפשות... מ׳האט מיך געשיקט צו רב יודלען... איך זאָל ניט אבטרעטען... מ׳וואַרט אין קהל־שטיבעל... איך מוז זעהן רב יודלען... סכנות נפשות...

אלע אין שטוב זענען געוואָרען פּאַרציטערטע: די מענשען, די ווייב און די קינדער.

— זאָגט וואָס, רבי מאָטע, וואָס איז געשעהן?

— איך קאָן ניט, האָט מאָטע נאָך אַלץ געסאָפּעט,—נור איהם אַליין... אַזוי האָט מיר קהל געהייסען...

מ'האָט נאָך נישט געקאָנט מאַכען. די ווייב האָט זיך איינגע־שטעלט אין סכנות און איז געגאַנגען וועקען דעם „תקיף".

אין אַ מינוט אַרום איז יודיל אַפּאַטאָוו אַריינגעלאָפען ניט טויט, ניט לעבעדיג, אין שלאָפראָק, אַ צעטומעלטער, אַ צעשראָקענער...

האַ!... וואָס איז געשעהן? פרעגט ער בלאָנדזשענדיג ווילד מיט די אויגען אין אַלע זייטען.

— רבי יודיל — האָט מאָטקע געשטאַמעלט, צונויפגעצויגע בלומרשט פון שרעק: קהל האָט מיך געשיקט צו אייך... עקסטרא... מ'האָט זיך אויפגעקליבען אין קהל־שטיבעל...

רייד! וואָס איז! ווערטער! האָט יודיל געשריען אַלץ מעהר צעשראָקען און ברענענדיג פאַר אונגעדולד.

מאָטקע האָט געשטאַמעלט מיט אַ בלומרשט פערצווייפעלטער שטים: קהל האָט מיך געשיקט... פרעגען... אַנטקעגען דעם, הייסט דאָס, וואָס איהר האָט נעכטען געהייסען... גאַנץ ווילנא... ווייס ניט קהל... צי מיינט איהר: מיט סניפּישאָק צי אָהן סניפּישאָק?...

אַפּאַטאָווען האָט זיך געוואָלט ווערען אַ מחותן מיט דעם גביר פּאַרנעס, דעם גרעסטען יחסן פון ווילנא. פּאַרנעס האָט אַרויסגעטרי־בען דעם שדכן, וואָס האָט איהם פּאָרגעלעגט ווערען אַ מחותן מיט דעם געוועזענעם שטיוועל־פּוצער, אָבער דער ווילנער „תקיף" האָט געזאָגט, אַז ער מוז ווערען אַ מחותן מיט דעם גרעסטען ווילנער יחסן. און ער האָט אויסגעפיהרט. פּאַרנעס איז געוועזען אַ פּאָדראַטשיק. האָט יודיל אַפּאַטאָוו גענומען קאָנקורירען מיט אַלע זיינע פּאָדראַדען. אין עטליכע יאָהר צייט איז פּאַרנעס געוואָרען אַן אָרימאַן. דאַן האָט ער דעמזעלבען שדכן, וואָס ער האָט פריהער אַרויסגעטריבען, אויפגענומען מיט כבוד, און פּאַרנעס' זוהן איז געוואָרען יודיל אַפּאַטאָווס איידים.

אז אנטאָקאָלסקי, דער קינסטלער, איז געוואָרען בעריהמט; ער האט געהאט צו טאָן מיט פירשטען און מאַגנאַטען, און ווילנא האט געהאט דורך איהם גרויס כבוד, האט יודיל אָפּאַטאָוו געזאגט, אז ער איז פאר איהם א גוטער חתן, פאר זיין טאָכטער. און אזוי איז געווען. דער וועלט־בעריהמטער בילד־שניצער אנטאָקאָלסקי איז געוואָרען זיין, יודיל אָפּאַטאָווס, איידים.

דער ווילנער תקיף האט געפיהרט א פרייען שטאַט, בשעת מען האט נאָך אין ווילנא פערפאָלגט פאר אן אפּיקורסיש ביכעל.

ער האָט געהאַלטען צו זיינע קינדער פאר א לעהרער דעם בעריהמטען העברעאישען דיכטער מאַפּו, וועלכען ער האט אָבער מכבד געווען מיט א שטעקען, און יענער איז קוים, מיט די ביינער, פון איהם אנטלאָפען. דערפאר האט מאַפּו, שפעטער, ארויסגעשטעלט דעם תקיף פאר דעם העלד אין זיין בעריהמטען ווערק „עיט צבוע“.

דער לעצטער יודישער פּריץ.

בעקאנט געוואָרען בין איך מיט איהם, מיט'ן לעצטען יודישען פּריץ, מיט יאָהרען צוריק. און דאַן האט ער אויף מיך אַ שטארקען איינדרוק געמאכט. זינט דעמאָלט האב איך איהם ניט געזעהן. איך האָב אויף איהם פערגעסען.

דערמאָהנט האָב איך זיך אויף איהם צופעליג. איך בין פאַרביי געפאָהרען, אויף מיינע רייזען איבער יודישע שטעדט און שטעדטלאך, פאַרביי יענע פעלדער און וועלדער, וואו איך האָב זיך, אין מיין יוגענד, מיט איהם בעגעגענט. בין געוועזן ניט ווייט פון יענעם שטעדטעל, וואָס האָט איהם, דעם לעצטען יודישען פּריץ, געבאָרען, און וואו ער האָט דאָן, ווי מ'האָט מיר געזאָגט, דערלעבט זיינע לעצטע יאָהרען.

די אומשטענדען האָבען מיר אָבער ניט ערלויבט אָבצושטעלען זיך דאָרט און זעהען זיך מיט איהם. דער צוג האָט מיך שנעל אַוועקגעטראָגען ווייטער און ווייטער פון איהם. אָבער פערגעסען האָב איך איהם שוין ניט געקענט. אַ לאַנגע צייט האָב איך געטראַכט וועגען איהם, ביז אַנדערע מענשען און אַנדערע געדאַנקען האָבען איהם ווידער ארויסגעשטויסען פון מיין זכרון.

אַ פּאָר יאָהר זענען אַוועק. איך האָב אָן איהם אין גאַנצען פערגעסען. ביז אַ צופאַל, גאַנץ אונערוואַרט פאַר מיר, האט מיך, אין אַן אַנדער אָרט, ווייט, ווייט פון יענע וועלדער און פעלדער, ווייט פון

יענער רוהיגער, שטילע, אָבגעלעגענער ליטווישער שטעדטעלע, געבראַכט נאָהענט צו... זיין קבר.

דאָס איז געווען אין אַ פּויליש יודיש־פאַבריק שטעדטעל. דאָס שטעדטעל איז אַ ניי מאָדיש: דריי פערטעל—פערבויט מיט הויכע קוימענס, ברייטע גאַסען, אַלעען, גלאַטע אספּאַלטענע טראָטואַרען, שענע פערפּוצטע מויערן, נאָכ׳ן וואַרשעווער סטיל, עלעקטרישע בעלייכטונג און נאָך אַזעלכע בעקוועמליכקייטען פון אַ אינדוסטריעלען צענטער. אָן אַ זייט, אָבער פון שטעדטעל, אין אַן עק, טוליעט זיך ענג דאָס אַלטע שטעדטעל מיט זיינע איינגעהויקערטע, צוקרימטע נידריגע הילצערנע הייזלעך מיט צעבראָכענע שינדעל־דעכער... דאָ לעבען די פּראָלעטאַריער, די יעניגע, וואָס שטעלען צו „הענד" פאַר יענע הויכע פּראַכטפאָלע געביידעס מיט די סך פענסטער, מיט קליינינקע שוייבעלאַך. האַרט דערביי איז אויך דער בית עולם פונ׳ם שטעדטעל. דאָ זענען די מתים־הייזלעך און מצבות, אויך אַזוי אָרים, עלענד, אויפגעשטיקט אין איין קופּקע, ווי די וואוינונגען פון די לעבעדיגע, דאָרט, אַביסעל העכער. איבריגענס זענען די איינגעפאַלענע און צו דער ערד געבויגענע, אָדער אין דער ערד איינגעזונקענע שטיבלאַך און מצבות געווען בלויז עטליכע. דער איבריגער פּלאַץ פונ׳ם „בית חיים" איז געווען פּשוט פאַרזייט מיט אַלטע, האַלב צעבראָכענע, האַלב צעפוילטע מיט מאָך בעוואַקסענע ברעטלאַך, אויף וועלכע די אויפשריפטען זענען שוין לאַנג אָבגעמעקט געוואָרען דורך דער גרויזאַמער האַנד פון דער צייט. י ע נ ע שטעדטעל פון די הויכע קוימענס מיט די אַלעען, מיט די שענע מויערן, עלעקטרי און טעלעפאָן האָט נאָך ניט געהאַט דאָ איהרע פאָרשטעהער. דאָרט איז נאָך אַלץ יונג, האַלט אין רעכטען לעבען, שטרעבען און האַבעווען,

נאָר איין קבר האָב איך בעמערקט אין אָט דער קופּקע ענג אָנגעוואָרפענע, פון מאָך פערגרויטע ברעטלאַך און מצבות, וואָס איז געווען אינגאַנצען אַ קאָנטראַסט צו דער אָרומיגער עלענדער און פערלאָזענער מתים־שטעדטעל. אויפ׳ן קבר איז שטאָלץ געשטאַנען אַ שענע, אַ טייערע מצבה מיט פריש אויסגעהאַקטע מיט גאָלד בעפאַרבטע

בוכשטאבען: „פה נקבר... אָט דאָ איז מקובר געוואָרען"...

איך האָב איבערגעלעזען דעם נאָמען. ער איז מיר געווען זעהר בעקאנט. איך האָב נאָכגעפרעגט ביי מיין בעגלייטער, און דער געדאנק, וואָס האָט מיר אַ בליץ געטאָן אין מוח, באלד ווי איך האָב איבערגעלעזען די אויפשריפט, האָט זיך ארויסגעוויזען פאר ריכטיג: דאָס איז געווען דער קבר פון דעם לעצטען יודישען פריץ.

ווי קומט ער אַהער? אָט דער שטאָלצער פאָרשטעהער פון דעם אָבגעלעבטען יודישען פריצים־שטאנד? וואָס פאר אַ שיקזאַל האט איהם אויסגעריסען פון זיינע פעלדער, סטאינעס, פארניקעס, פאראבקעס, און אַלטע פריצישע פאקאָיעס, דארט, טיף אין דער ליטא, און איהם פערווארפען אַהער אין דאָס פוילישע פאבריק־שטעדטעל, אין דעם „תוהו ובהו" פון רויך, עלעקטרי און פראָלעטארישע „הענד".

ביז וואנען איך האָב בעקומען אַן ענטפער אויף מיינע שאלות האָב איך געגוג צייט געהאט צו דערמאָהנען זיך די פערגאנגענהייט פון דעם דאָזיגען מערקווירדיגען טיפ. בשעת איך בין מיט איהם בעקאנט געוואָרען, איז ער געווען אַ יוד נאָהענט צו זיבעציג. גרייז־גראָה, אָבער, נאָך דעמאָלט, הויך, ברייט־שולטערדיג און שטארק, ווי אַ דעמב. זיין טראָט — אייזענפעסט, זיין וואָרט געצעהלט, זיין בליק — אָדלער־שארף און פירשטליך־בעפעהלעריש. עטוואָס מאַיעסטעטישעס איז געווען אויסגעגאָסען אין זיין גאנצער פיגור, און בשעת מ'האָט איהם צוגעפיהרט זיין ליבלינגס־פערד, און ער האט זיך שטאָלץ און זיכער געזעצט אויף איהם רייטען, האט ער דאן אויסגעזעהען, ווי אַ פעלד־מארשאל, וואָס האט צו קאָמאנדירען איבער אַ גאנצע ארמעע.

נאָך דאן איז ער געווען אַ בילד־שענער מאנספערזאָן. נאָר אין דער יוגענד — זאָגט מען — איז ער געווען שטארק עהנליך צו ניקאָלאי דעם ערשטען, און מ'האָט איהם טאקע גערופען: „ניקאָלאי".

די ביאָגראפיע פון אָט דעם יודישען פריץ, איז ניט וועניגער מערקווירדיג, ווי ס'איז געווען זיין אויסערליכע פאָסטאציע. געבאָרען אין אַ קליין שטעדטעל אין מינסקער גובערניע, אין זעהר אַן ארימער פאמיליע, האט ער זיך, אַלס יונגעל, געמוזט לערנען פאר אַ שוסטער.

ד'ער שוסטער־בענקעל איז אָבער געווען צו קליין פאַר זיינע אונגעהייערע אונטערנעהמונגס־פעהיגקייטען. אי גיכען וואַרפט ער דעם אָהל און קאַפּיל און לאָזט זיך צום ניעמאַן — די דאָזיגע טייך, וואָס איז געווען די שפּייזערקע פון טויזענדער יודישע פאַמיליעס און אַ סך פון זיי עשירות געגעבען.

פון אָנהויב לאָזט ער זיך מיט די שיפען, אלס פּשוט'ער טאָג־ארבייטער קיין אויסלאַנד. דערנאָך הויבט ער אָן אונטערצוהאַנדלען מיט קאָנטראַבאַנדע. דערנאָך פיהרט ער שוין אַליין שיפען מיט געטריידע קיין „גינספעריק", ס'הייסט: קיין קעניגסבערג, און לייפּציג. פריהער, אַלס אָנגעשטעלטער, פון אַ פּוילישען פּריץ. דערנאָך אַלס שותּף זיינער, און שפּעטער — אַלס יורש פון זיינע גיטער, וועלכע יענער האָט פערשכורט. דערנאָך, ווען די באַהנען האבען דערשלאָגען דעם געטריידע־האַנדעל, האָט ער, דער יודישער פּריץ, אַ טייל פון זיין קאַפּיטאַל אריינגעלעגט אין די בענק, אַ טייל אריינגעטאָן אין די באַלעבאַטישקייט פון זיין „פּאָסעסיע", און דער פריהערדיגער באַלעבאָס פונ'ם הויף, דער פּוילישער פּריץ, האט ביי איהם אַ פּענסיע בעקומען און זיינע קינדער געניאַנטשעט. צוליב דעם האָט דער יודישער פּריץ זיין גאַנצען לעבען געטראָגען די פאַמיליע פונ'ם פּוילישען פּריץ ווענען ער האָט גע'ירש'ענט.

דאָס הויפּט כאַראַקטעריסטישע פונ'ם יודישען פּריץ איז געווען — זיין איינגעבאָרענער שטאָלץ. דאָס איז געווען דער שטאָלצעסטער יוד, וועמען איך האָב געקענט. כאָטש ער איז געווען אַן אויפגעקומענער נגיד און אַ פּראָסטער, (האָט קוים געקענט דעם „הצפירה" לייענען) דאָך איז אין זיין האַלטען זיך ניט געלעגען קיין פּוסטע אָנגעבלאָזענקייט, נאָר אַ נאַטירליכער בעוואוסטזיין פון אַ שטאַרקען ווילען, פון אַ „סעלף־מעיד־מען", אַ מענש וואָס האט אַלעס אַליין זיך צו פאַרדאַנקען.

אין אמת האבען איהם אַלע ארומיגע יודישע פּריצים גענומען פאַר אַ מוסטער, סיי אין געשעפטליכע, סיי אין הויזליכע פיהרונגען. ביי זיך אין הויז איז ער געווען אַ אונבעשרענקטער זעלבסטהערשער. אַלעם אין שטוב און אין הויף האָט געציטערט פאַר זיין בליק. ריידען

האָט ער ניט גערדאַרפט. ער האָט בכלל ווינציג גערעדט. אַלץ—פון די פאַראבקעס ביז דער אייגענער ווייב און קינדער און אייניקלאַך—האָט געהאַט פאַר איהם אָבשיי, געמישט מיט שרעק. אַז ער פלעגט דורכגעהן אין הויף, צי אין שטוב, האָט זיך אַלץ געשטעלט פאַר איהם, אפילו די ווייב. ריידען עפּעס איהם אַנטקעגען האָט קיינער ניט געוואַגט. און דאָס איז געווען ניט דורך זיין שטרענגקייט, נאָר דורך דער הוילער מאַכט פון זיין שטעל, פון זיין בעפעהלעריש-מאַיעסטעטישער פיגור, פון זיין בליק אַליין.

אַ יודען האָט דער יודישער פּריץ ניט ליעב געהאַט. זיינע יודישע אָנגעשטעלטע (אַ פּאָר יודען—אַ פּאַקטער און אַ עקאָנאָם, האָט ער געמוזט האָבען אין זיין הויף), אַפילו זיין אייגענעם ברודער—אַ גרויסער למדן—וואָס איז געווען ביי איהם אַ בוכפיהרער, האָט ער בעהאַנדעלט כמעט מיט פעראַכטונג. און דאָס איז געווען ניט אַזוי פון שלעכטקייט, נאָר וועיל זיי, די יודישע מענשען, האָבען זיך מעהר פון די גויים, געבויגט און געציטערט פאַר איהם. דערפאַר האָט ער רעספּעקט געהאַט פאַר דעם, וואָס האט געהאַט שטאָלץ און מוט צו שטעלען זיך איהם אַנטקעגען.

ביי דעם יודישען פּריץ איז געווען, ווי ביי אַלע יודישע פּריצים —אַ פּאַרניק, אַ סטאַניע, אַ קוה־שטאַל, אַ שטוב פאַר פּאַראבקעס, אַ באָנדאַרניע, אַ סטאָליארנע, אַ בעזונדער שטיבעל פאַר׳ן רבי׳ן און לעהרער, דאָרט איז שבת אויך געווען אַ מנין, וואוהין עס פלעגען זיך צונויפקומען פון די אַרומיגע נאָהענטע ישובים די עטליכע יודען, וואָס האָבען דאָרט געוואוינט, און פלעגען דערפאַר, אַלע שבת נאָכ׳ן דאווגען, איינגעלאַדען ווערען אין די „פּאַקאָיעס״ אויף לעקאַך און בראַנפען.

כמעט יעדען טאָג זענען ביין יודישען פּריץ געווען אורחים. דאָ פלעגט קומען אַ רב מיט אַ חבור; דאָ אַ מגיד; דאָ גלאַט אַ שענער יוד אויף „הכנסת כלה״, דאָ אַ משולח פון אַ ישיבה. די אַלע מהודר׳דיגע אורחים פלעגט מען לאַדען צום טיש. יעדער פון זיי פלעגט דאַרפען זאָגען תורה, אויף וועלכע דער יודישער פּריץ איז ניט געווען אַ שטאַרקער מבין און ליבהאָבער. אַזוי איז שוין אָבער געווען דער מנהג. נאָך דער תורה פלעגט זיך געוועהנליך דער יודישער פּריץ נאָכפרעגען ביי די אורחים:

וואָס טוט זיך ביי די אנדערע יודישע פּריצים. די אורחים זענען, אויף אזא נ׳אויפן, געווען אַ מין לעבעדיגע פּאָצט פאר די יודישע הויפען. דורך זיי פלעגט אויך דער ישוב־מענש, דער יודישער פּריץ, זיך דער־וויסען, ווי לעבט דער און יענער רב, און וואָס ס׳הערט זיך גלאַט אויף דער ווייסער וועלט. גאָר די „סמעטענע״ פון די אורחים פלעגט דער פּריץ, נאָכ׳ן עסען, אריינרופען צו זיך אין חדר. דאָס איז געווען איינע פון די גרויסע זכיות.

ניט געהויבענע אורחים, אַ שטויגער, ווי: מלמדים, פּשוטע בעל דרשנ׳ס, סתם שנאָרער, קבצנים, דורכגעהער, פּאַקענטרעגער, קאַראַ־בויניקעס, קאַטערינטשיקעס פלעגט מען געבען עסען אין קיך, ערלויבען צו נעכטיגען, און אויף מאָרגען עפּעס געבען אין האנד. ניט געגעסען און מיט ליידיגען פלעגט קיינער ניט אַוועק. די געהויבענערע פלעגט מען, נאַטירליך, אַחוץ אַשענער נדבה, יעדערן נאָך זיין גראַד, אָפּ־שיקען צו דער סטאַנציע, אָדער צו דער נאָהענטסטער שטעדטעל אויף אַ הויפישען פערד.

ווען אַזעלכע געסט, אַ שטויגער, ווי אַ פּאַקענטרעגער, אַ קאַראַ־בייניק, אַ יוד מיט ים־חזירלאַך און מזל־צעטעלאַך, אַ קאַטערינשטשיק, זענען ביים פּריץ אַליין ניט געווען קיין מהודר׳דיגע געסט, פלעגען זיי אָבער שטאַרק חן האָבען ביי דעם פּריץ׳ס קינדער און אייניקלאַך, און סתם אין הויף. מ׳פלעגט מיט זיי פערברייינגען גאַנצענע אָוועָנדען, איבערהויפּט אין די ווינטער־נעכט, וואָס זענען אַזוי לאַנגוויילינ אויפ׳ן ישוב. אַזוינע אורחים איז מען געווען זעהר גערן, ווייל דורך זיי פלעגט מען וויסען, וואָס ס׳טוט זיך ערגעץ, אויסער דעם הויף, אויף דער ווייסער וועלט. אַמאָל פלעגט אָנקומען אין הויף אַ זינגער, אַ קונצען־מאַכער, אַ שפּילער, דאַן איז געווען אין הויף „אַ פּיקניק״. ס׳פערשטעהט זיך, אַז אַזעלכע לייט פלעגען זיך ניט טאָרען ווייזען דעם פּריץ אויף די אויגען. די „ספּעקטאַקלען״ מיט די „קאָנצערטען״ פלעגען מוזען פאָר־קומען ביים פאַקטער, אָדער ביי די פּאַראָבקעס אין שטוב, אין דער אנוועזענהייט און מיט דער שטאַרקער אַקטיווער בעטייליגונג פון דער הויפישער יוגענד, מיט די קינדער און אייניקלאַך

און דער שפּיץ.

די קינדער און אייניקלאך, ביי דעם יודישען פּריץ, זענען ערצוינגען געוואָרען אויפ'ן אלט פּרענקישען שטייגער. אין די שקאָלעס און גימנאזיעס האָט מען זיי ניט געשיקט לערנען. מ'האָט געהאַלטען אין הויף צו זיי אַ רבי'ן, אָדער אַ לעהרער, וואָס האָט זיי נעדאַרפט לערנען לשון קודש, רוס, דייטש, אריפמעטיק ביז „דראָב" און אַ ביסעל פראַנצויז. דעם לעהרער אָדער רבי'ן, אָדער ביידע צוזאַמען, האָט מען געהאַלטען ביז די קינדערשע חתונות. אז די תלמידים אָדער תלמיד'קעס זענען געווען שוין חתנים און כלות זענען זיי געווען פון לערנען שוין פריי. דערפאר האָט דער לעהרער געהאַט אן אנדער עובדא: ער האָט געדאַרפט, ניט זעלטען, שרייבען זיי „ליעבע-בריוועלאך" און בריף צו די מחותנים, מחותנת'טעס און זייער גאַנצער משפּחה.

אָט אַזוי האָט זיך געלעבט דער לעצטער יודישער פּריץ און האָט ניט בעמערקט, ווי אַלץ ארום אין דער וועלט האָט זיך שטאַרק געביטען. ארום איהם איז געוואָרען אַלץ שיטערער און שיטערער אין יודישע פּריצים. די שטאָדט און די עמיגראציע האָבען זיי איינגעשלונגען, צעשטערט זייערע נעסטער און געענדערט אינגאַנצען זייער לעבענס-אַרט און פּסיכאָלאָגיע. נאָר דער לעצטער יודישער פּריץ האָט זיך געהאַלטען פעסט: זיך ניט געוואָלט אונטערגעבען. אַלע זיינע זיהן, טעכטער און אייניקלאך זענען שוין לאַנג אויסגעגעבען געווען אין דער שטאָדט. אַ גרויסען טייל האָט איינגעשלונגען לאָדז. אַ קלענערען טייל האָט אפילו דער ים אָבגעריסען. דער גורל האָט זיך שוין אונטערגערוקט אַלץ נעהענטער, נעהענטער צו איהם אליין. דער אַלטער האָט אָבער פון סיין שטאָדט, פון קיין ים ניט געוואָלט וויסען. זיין שטאָלצער גייסט האָט זיך ניט געקענט שיידען מיט די פרייע פעלדער ארום, מיט דעם געדיכטען וואַלד דערביי, מיט דעם סיווען איינגעהאָבערטען, שטאָלצען, ווי ער אליין, סטאַיענעם פערד. עס האָט אָבער גאָר נישט געהאָלפען. ער האָט זיך געמוזט שיידען.

זיין איינגסטער זוהן, וואָס איז מיט איהם טריי געבליבען צווישען די פעלדער, האָט געמוזט, נאָך ז י י נ ע קינדער, קיין לאָדז אוועק. די

קאַרגע ליטווישע עלדער האָבן ניט געקענט געבן מעהר אַלטען צום לעבען. מ׳האָט געמוזט ראַטעווען די איבערגעבליבענע ביסעל „כּחומן״ און זוכן זיך אַ נייעם נעסט צו בויען.

אַט אַזוי איז דער איינציגער טרייער זוהן מגולגל געוואָרען אין אַ פּויליש—פאַבריק־שטעדטעל, איז געוואָרען אַליין אַ פאַבריקאַנט. דער אַלטער איז אָבער אַוועק ניט ווייט פון הויף אין זיין קליינע גע־בורטשטעדטעל. אין שטאָלצער איינזאַמקייט, נעהענטער צו די קברים פון זיינע פאָטער׳ס זיינע לעצטע יאָהרען צו פאַרברייגגען און דערנאָך לעבען זיי זיין לעצטע רוה צו געפינען. דאָס איז איהם אָבער ניט בעשערט געווען. צי די איינזאַמקייט איז איהם אונמעגליך צו פאַר־טראָגען געווען, צי די בענקשאַפט נאָך די קינדער האָט איהם געצווינגען, — ער איז אָבער באַלד אַוועק נאָך זיי. בעזעצט זיך אין דער רויבערדי־גער, רווישענדער, האַוועדיגער שטעדטעל, אין אַ וועלט, וואָס איז איהם איינגאַנצען פרעמד געווען.

דער גלות האָט ניט לאַנג געדויערט. דער זוהן, וואָס איז ער־צויגען געוואָרען אויף די פעלדער, צווישען סטאַיענע פערד און פּאַ־ראָבקעס, האָט ניט געטויגט פאַר דער פאַבריק. ער האָט „צונעבאַקט״ אַ שענע פּאָר טויזענדער, האָט ווי עס איז געראַטעוועט אַ ביסעל געלד, אַוועק אין זיין אַלטער היים, גענומען אַ „הויף״ אין אַרענדע און גענומען לעבען אויף דעם טאַטענס אַלטען שטייגער. דער אַלטער פריץ אָבער, דער טאַטע זיינער, האָט זיך עס ניט דערוואַרט. ער האָט געפונען זיין אייביגע רוה אויף אַ פרעמדען בית עולם, ווייט פון די זייניגע, אונטער דעם אונערטרעגליכען פייפען פון די פאַבריקען. אמת, געבליבען זענען דאָרטען, ניט ווייט פון איהם, אין די פאַבריקען, אַ פּאָר אייניקלאַך זיינע. זיי קומען אָבער דעם אַלטען זיידען ניט געוואָר ווערען. עלענד און פאַרלאָזען איז דער קבר פון דעם לעצטען יודישען פריץ.

דער בוכארער „בעל מקובל".

צווישען די פארצייטיגע יודישע טיפען, וואס איך האב געפינען אין מאהילעוו, ביי דער פאמיליע איידעלמאן אין אלבאם האט אויף מיך געמאכט א בעזונדער איינדרוק א בילד פון א יונגען יודען אין א שענער מזרח־קליידונג. אויף מיין פראגע: ווער איז דאס? האט מען מיר ערקלערט: דאס איז דער בוכארער „בעל מקובל".

שוין דער נאמען „בוכארער יוד" אליין שמעקט ביי אונז מיט לעגענדע, מיט די „עשרת השבטים". בפרט נאך א „בעל מקובל" דערצו. איך בין געוועזן נייגיריג צו וויסען: וואס איז דאס פאר א פערזאן? און ווי קומט ער צו זיי אין אלבאם?

דערויף האט מען מיר דערצעהלט אזא מערקווירדיגע געשיכטע:

דער דאזיגער בוכארער יוד האט געהייסען ר' חיים. זיין שווער איז געוועזן איינער פון די גרעסטע בוכארער גבירים. די בוכארער יודען ווייסען ניט און האלטען ניט פון תלמוד. זיי האלטען אבער פון קבלה. און לערנען איהם. זיינע שוועגער פלעגען קומען יעהרליך קיין ניזשני אויפ'ן יאריד מיט באוועל און טייערע בירוזא־שטיינער. ער איז געזעסען ביי שווער און שוויגער אויף קעסט און געלערנט „קבלה". ס'האט זיך איהם פערוואלט אין „ארץ ישראל". כדי אבצוציהען איהם פון דעם געדאנק, האבען זיינע שוועגער איהם אמאל גענומען קיין ניזשני אויפ'ן יאריד. דא האט ער זיך דערוואוסט, אז אין ליטא איז דא א צדיק

(ר׳ מענדעלע ליבאָוויטשער), וואָס איז קלאָר אי „נגלה״, אי „נסתר״, ד. ה. אי תלמוד אי קבלה. ער האָט דעריבער בעשלאָסען צו לאָזען זיך אין ליבאָוויטש. אויפ׳ן וועג איז ער אריינגעפאָהרען אין מאָהילעוו. דאָ האָט ער מיט זיין אונגעוועהנליך שענער, שלאַנקער פיגור געמאַכט אַן אונגעהייערן איינדרוק. ביי דעם גביר איידעלמאַן האט מען איהם אָב־געגעבען אַ שאַלקע און געבעטען ער זאָל דאָ בלייבען אויף אַ צייט לערנען. ער האט געבראַכט מיט זיך טויזענד רובל פון דער היים. דער פּלאַן איז איהם געפעלען געוואָרען. ער האָט געדונגען אַ מלמד, איינעם פון די גרעסטע לומדים אין מאָהילעוו פון יענער צייט (דאָס איז געוועזען מיט אַ פופציג יאָהר צוריק) און זיך געזעצט לערנען. געקליידט איז ער געוועזען אין אַ שטריימעל און אַ זופּעצע פון טייערן, קאָלירטען און געבלומ־טען זיידענשטאָף. שבת פלעגט ער טראָגען, אנשטאט דער קאָלירטער — אַ ווייסע זיידענע קאַפּאָטע. ראש חודש האָט ער געטראָגען ווידער אַן אַנדער מלבוש, אָבער אַלץ פון זייד. ראש השנה — אַ קאַפּאָטע פון ווייסען זיידענשטאָף, אויבען אַ חאַלאַט פון אַנטיק — ווייסען מאָרע.

געפיהרט האָט ער זיך אַזוי: אַלע טאָג האָט ער געפאַסט. ביי נאַכט נאָך מעריב, פלעגט ער אָנבייסען: אַ טשאַיניק טיי, און דערביי עסען ראָזינקעס, מאַנדלען, פייגען, טייטלען, פיסטאַשקעס, בולקע און לימאָן. נאָכ׳ן עסען פלעגט ער לערנען, און דערנאָך, אַ ביסעל צולעגען זיך שלאָפען. פונקט האַלבע נאַכט פלעגט ער אָבריכטען חצות און וויינען דערביי מיט ביטערע בכיות. שבת האָט מען איהם געדאַרפט דערלאַנגען דריי קעפּ פיש. ער פלעגט עסען די אויגען פון די פיש. (וואָס, על פּי קבלה, ווערט דאָס גערעכענט פאַר זעהר וויכטיג). פאַר ראש השנה האָט ער געפאַסט פיער מעת לעת. נאָכאַנאַנד, נאָר נישט אָנבייסענדיג ביי נאַכט, ווי אַלע מאָל. ראש השנה ביי נאַכט האָט ער געמאַכט קדוש. נאָך קדוש האָט ער גע׳חלשט.

מיר האָבען זיך אַלע שטאַרק איבערגעשראָקען, דערצעהלט מיר איידעלמאַנס טאָכטער, אַ פרוי פון נאָהענט צו זיבעציג יאָהר, דעמאָלט נאָך אַ יונגע ווייבעלע, אָבער ער איז באַלד געקומען צו זיך, האָט אונז

בערוחינגט: דאָס איז אַלע יאָהר אַזוי,—האָט ער אונז ערקלערט. אַלע טאָג פאַר מנחה פלעגט ער געהן אין מקוה. פרייטאָג, פלעגט ער געהן אין באָד. די וועש, וואָס ער פלעגט אויסטאָן, איז געוועזן קלאָר ווי די זון, גלייך, ווי ערשט אָנגעטאָן. אויף זיינע בגדים איז קיין שפּרינקעלע ניט געווען. לערנען פלעגט ער אין צוויי פּאָר תפילין. „שמחת תורה" האָט ער געטאַנצט און געשפּרונגען גלייך מיט אַלעמען. „שבת בראשית" האָט מען ביי אונז געהוליעט ביז שפּעט ביי נאַכט, ער אויך. נאָר ווי עס איז געקומען צוועלף ביי נאַכט, איז ער פלוצלונג געוואָרען אַן אַנדערער. זיין פנים האָט זיך פערצויגען מיט אַ טיפען טרויער. ער איז אַוועק צו זיך אויבען אין זיין שטיבעל, האָט זיך געזעצט אָבריכטען חצות און געוויינט ווי אַ קינד.

ביי׳ן רבי׳ן אין ליבאַוויטש, האָט ער פערבראַכט איין טאָג. אַז ער איז געקומען, דערצעהלט דער אַלטער לעווין,—איידעלמאַנס איידעם, דעמאָלט אַ יונגער מאַנטשיק פון 18—20 יאָהר,—האָבען מיר איהם געפרעגט: מה ראיתם? ס׳הייסט: וואָס האָט איהר דאָרט געזעהן? (מיר פלעגען מיט איהם זיך קענען אויפריידען נאָר אויף לשון קודש) האָט ער געענטפערט: הבנים אינם יודעים מאומה והרב חולה, על כן לא דברתי עמהם. ס׳הייסט די קינדער ווייסען גאָר נישט און דער רבי אַליין איז קראַנק, האָב איך דעריבער מיט זיי ניט גערעדט.

„ביי אונז, דערצעהלט איידעלמאַנס טאָכטער, די אַלטע פרוי לעווין, האָט ער פערבראַכט אַ יאָהר צייט. דערנאָך איז ער אַוועקגעפאָהרען אַ חיים. ער האָט אָבער אין בוכאַרע ניט געוואָלט זיצען. עס האָט איהם געצויגען אין „ארץ ישראל". האָט ער גענומען די קינדער און איז מיט זיי אַוועק. דאָרט אין „ארץ ישראל" האָט ער געקויפט אַ שטוב און געלעבט פון דירה געלד. אַזוי ווי ביי די בוכאַרער, ווי אויך ביי די ארץ ישראל—יודען מעג מען האָבען צוויי ווייבער, האָט ער דאָרט חתונה געהאַט מיט אַן אַנדערער. די ווייב האָט דאָס דערהערט, איז זי געקומען אין „ארץ ישראל". דאַן האָט ער גע׳גט די צווייטע ווייב און גענומען איבער אַ נייעס די ערשטע.

מיט צוועלף יאָהר צוריק,—דערצעהלט איידעלמאַנס טאָכטער,

— האָבען מיר געהאַט אַ געגרוס פון איהם דורך דעם בעוואוסטען שרייבער יחיאל מיכל פינעס. ס׳איז מעגליך, אז ער לעבט נאך איצט.

דאָס בילד פונ׳ם בוכארער „בעל מקובל" שטעלט פאָר אַ בילדשענעם יונגען יודישען מאנספערזאָן פון אַ יאָהר עטליכע און צוואנציג פון אַ טיף אָריגינעלען יודישען מזרח־טיפּ. עפּעס פירשטליכעס, גייסטיג ערהאבענעס איז אויסגעגאָסען אין אַלע שטריכען פון זיין פנים און פון זיין שלאַנקער, שטאָלצער פיגור. ווען אַ קינסטלער זאָל וועלען מאָלען די געשטאַלט פון אַ שבתי צבי קען ער ניט געבען קיין מעהר אָריגינעלע, מעהר כאראקטעריסטישע, ווי די פיגור פון דעם דאָזיגען מערקווירדיגען בוכארער „בעל מקובל".

יודישע גבירים און זייער פיהרונג מיט הונדערט יאָהר צוריק.

צווישען די בילדער, וואָס געפינען זיך אין אָט דעם באַנד, וועט דער לעזער בעגעגענען אַ גרופּע טיפּען און בילדער וואָס ווייזען יודישע קליידונג, ספּעציעל פרויען־קליידונג, מיט הונדערט יאָהר צוריק. אויף די דאָזיגע בילדער האָב איך זיך צופעליג אָנגעשטויסען אין מאָהילעוו, אין אַ יודיש־אַריסטאָקראַטיש־הויז. זיי רופען אונז צוריק אין דאָס לעבען פון אונזערע באָבעס און עלטער־באָבעס אין יענע אַלטע גוטע צייטען, ווען די יודישע פאַמיליע איז נאָך געווען פּאַטריאַרכאַל; דער פיהרונג ביי יודישע גבירים איז געווען שטאַרק אָריגינעל, איבערהויפּט פון די גבירים—בעלי צדקות, גבירים—לומדים און שטאָדט־פיהרער.

אויף מיינע רייזען איבער׳ן יודישען תחום האָב איך תמיד געזוכט אַזוינע שפּורען פונ׳ם אַמאָליגען יודישען לעבען. ליידער איז ביי היינטיגע יודישע גבירים במעט אינגאַנצען פערשוואונדען די אַמאָליגע אייגענאַרטיגקייט, רוהיגקייט און פּאָעזיע. אויף די מעבעל, אויף דער קליידונג, אויף די שטריכען פון געזיכט, אויף יעדען קעהר און ריהר ליגט קאַריערע־זוכענעס און אונרוהיגע, גראָבע יאָגענעס נאָך לוקסוס און תאוות. מען רייסט פון זיך אָב דעם אַלטען יודישען לעבען, פערניכטעט יעדען שפּור פון אַמאָליגער שענקייט, פון אַמאָליגע

פריידען און ליידען. עס איז טרויעריג צו זעהן ווי אומעטום פערשווינדען, אפילו פון די שולען, די קינסטלערישע שניצונגען, די איידעלע, ערהאבענע מאלעריי פון וואנד און באלקען. אלעס ווערט פערשמירט, פערגרעבט; אומעטום הערשט נאָר דער געלד-גאָט.

נאָר אין אַ פּאָר ערטער האָב איך, אויף מיינע רייזען, געפינען שפּורען פון אמאָליגען יודישען פיהרונג: אין רוזשינא, ביי דער אלטער יודישער יחוס־פאמיליע פּינעס, און אין מאָהילעוו ביי די אייניקלאך פון דעם אמאָליגען אריסטאָקראטישען גביר דוד איידעלמאַן. ביי די פּינעסעס האָט זיך דערהאלטען די גאנצע הויזליכע באלעבאטישקייט און פערפּוצונג, כמעט אין דערזעלבער געשטאלט, וואָס זיי האָבען געהאט מיט הונדערט יאָהר צוריק. די מעבעל, די בילדער אויף די וואנד, די זילבערנע, מעשענע און קופּערנע כלים, דער חנוכה־לעמפּעל, קדוש־ און הבדלה־בעכער, בשמים־פּושקע און אתרוג־האלטער. אלעס געהט איבער פון דור צו דור כמעט אונגעריהרט. אלעס שטעהט כמעט אויף דעמזעלבען אָרט, ווי עס איז געשטאנען פּאר די באבעס און זיידעס. די אומשטענדען זענען גראָד גינסטיג אָט דער אלטער משביליש־אריס־טאָקראטישער יודישער פאמיליע. זיי זענען ניט אזוי רייך, ווי אמאָל, זענען נאָך אָבער ניט געריהרט פון זייער באָדען, ניט צעריסען דורך עמיגראציע און באנקראָטען.

וועניגער איז געבליבען דער גייסט פון אמאָליגען לעבען אין דער פאמיליע לעווין—די אייניקלאך פונ׳ם אמאָליגען מאָהי־לעווער יודישען גביר, בעל צדקה און תקיף—דוד איידעלמאַן. דערפאר ווערען אָבער די זכרונות פון אמאָל אָבגעהיט דאָ אזוי טייער ווי אין רוזשינאי. נאָך מיט 50—60 יאָהר צוריק האָט מען זיך דאָ גע־פיהרט האלב־אייראָפּעאיש: געפאָהרען אין די גרויסע שטעדט, אין אויסלאנד, געלאָזט זיך פאָטאָגראפירען, געהאלטען פון אמאָליגע מאָדעס. אָבער אלץ אין דעם אלטען יודישען סטיל. דאָס ווייזען די בילדער פון זיידעס און באבעס, פעטער׳ס און מוהמעס, וואָס האָבען זיך דאָ דערהאלטען ניט שלעכט.

פריהער פון אלץ וויל איך ווענדען די אויפמערקזאמקייט פון די

לעזער אויף די צוויי פּאַטריאַרכען פונ׳ם אלטען מאַחילעוו: דוד אייד־
דעלמאַן און שמעריל צוקערמאַן. די בילדער זענען גענומען אין זייערע
בעסטע, מיטעלע יאָהרען. דעריבער זענען זיי דאַ נאָך יונג. אָבער אויף
ביידען ליגט אַן אָריגינעלער שטעמפּעל פון יודישע גבירים-לומדים און
תקיפים. טיפער ערנסט, דורכדרינגענדע בליקען פון קאַפּ-מענשען,
שטאָלצער זעלבסטבעוואוסטזיין און הרחבה—ליגט אויףביידע פּנים׳ער,
נאָר בעזונדער אריגינעל, אין אָט דער הינזיכט, איז דער פּנים, די
שטאַטור פון שמעריל צוקערמאַן. ביידע זענען געווען די גרעסטע
גבירים, די „פּני״ פון שטאָדט, מיט 60—70 יאָהר צוריק. ביידע זענען
אויך געווען צווישען זיך שטארק בעפריינדעט. זענען אָבער ניט געווען
גלייך אין יחוס. שמעריל צוקערמאַן איז געווען אַ גביר דורך ירושה און
ערציהונג. איידעלמאַן איז געווען אין דער יוגענד—אַ מלמד און זיין
גביר׳עשאַפט האָט ער געהאַט צו פערדאַנקען זיך אליין, זיין פּערזענליכער
ענערגיע און אונטערנעהמונגס־פעהיגקייט. אזוי ווי שמעריל צוקערמאַן
איז ער אויך געווען אַ גרויסער פּאַדראַדטשיק ביי דער מיליטער, האָט
געהאַט מעדאַלען און אַ בעזונדער טשין „דירעקטאָר פון דער טורמע״,
וואָס קיין יוד האט עס ניט זוכה געווען צו זיין. ער האָט זיך דערשלאָ־
גען צו אָט דעם טשין דורך אַ סך כאבאר. זיין מיין איז געווען צו מקיים
זיין „פדיון שבויים״. ער האָט ווירקליך אַ סך יודען ארויסגענומען פון
נעפּענגנים. מ׳דערצעהלט גאַנצע לעגענדעס וועגען די פערשיידענע
אָרטען, אויף וועלכע מ׳פלעגט אמאָל אונטעררוקען די בעאַמטע
כאַבאַר.

צוקערמאַנס שיקזאַל איז, צום ענדע, געווען עהנליך אויף דער־
ליאַנ׳ס. ער האָט געהאַט אויף זיך שווערע בעשולדיגונגען, און דעמאָלט
איז געווען דער פּסק שטרענג. מ׳האָט איהם פערמשפּט צום טויט.
נאָר ראָטשילד, זאָגט מען, האָט זיך פאַר איהם אויסגעסטאַרעט אַ
מחילה. ווענן צוקערמאַנס עשירות נעהען אויך אום מעשיות, אַז
מ׳פלעגט פיהרען צו איהם גאַנצע פוהרען אסיגנאַציעס. נאָך איהם איז
געבליבען אַ בעריהמטע ביבליאָטעק, וועלכע איז אָבער פערלאָרען
געגאַנגען פאַר דער שטאָדט.

א חוץ אַט די צוויי פּאַדראַטשיקעס דאַרף מען נאָך דערמאָנען די שמאַלינע מאָהילעווער גבירים חאַטשע ראַטנער און חיים שמעון קאַהאַן. חאַטשע ראַטנער איז געווען אַ גרויסער למדן, אַ חכם. האָט ניט געליטען קיין רב און, בכלל, כלי קודש. חיים שמעון קאַהאַן איז געווען אַ גרויסער „הדרת פּנים", אַ אינטעליגענטע נשמה. זיין שטוב איז געווען אָפען פאַר אַלעמען. „אַן אָפענע האַנד און אַן אָפענע האַרץ", זאָגען אויף איהם, מאָהילעווער יודען, דערמאָהנענדיג איהם מיט גרויס דרך ארץ. איבערהויפּט איז ביי איהם אָפען געווען די שטוב פאַר חסידים. יעדער חסיד האָט געמעגט קומען צו איהם, עסען און טרינקען, ווי ביי זיך אין דער היים, טאָגען און נעכטיגען און ווייל ען אזוי לאַנג, וויפיעל איהם האָט זיך אליין געגלוסט. ער איז געווען מיט יעדערן אַ ברודער. פאַהרענדיג אין וועג פלעגט ער ניט דורכלאָזען אַ קרעטשים—אומעטום נעהמען אַ ביסעל בראַנפען, ניט צוזוי פאַר זיך, ווי—געבען צו לייזען און מכבד זיין די אורחים. אַ פאַקט פון קרעמערשער עהרליכקייט דערצעהלט מען פון זיינער אַ פלימעניצע, אַ קרעמערקע, ציפּע פייגעל קאַהאַן. געקומען צו איהר אמאָל, אַ קונד קויפען שניט־סחורה. מ'איז ניט דורכגעקומען אין מקח. ווען ער איז אַוועק האָט איהר פערדראָסען. „מ'האָט געדאַרפט לייזען", האָט זי געזאָגט צו די מענשען אין קראָם. דער קונד האָט זיך אויך בעקלערט און בעשלאָסען צו געבען דעם פּרייז, וואָס זי האָט געבעטען. ער איז אַריין און גע־הייסען געבען די סחורה. מ'האָט איהם אָבגעשניטען די סחורה. אַז ס'איז געקומען צום בעצאָהלען האָט מען ביי איהם גענומען נאָר אַזוי פיעל, וויפיעל ער האָט דעם ערשטען מאָל פאָרגעלעגט. אַ וואָרט—איז פערפאַלען!—האָט די קרעמערין דערקלערט. איך האָב דאָ, צווישען זיך, גערעדט, אַז מ'האָט אייך געדאַרפט לאָזען פאַר'ן פּרייז.

צו יענער צייט איז געווען רב אין מאָהילעוו דער בעריהמטער „מלבים", אָדער, ווי מ'האָט איהם גערופען: דער „קעמפּענער". דער „קעמפּענער" איז בעריהמט אויף דער גאַנצער וועלט מיט זיין פּירוש (דעם „קעמפּענער'ס" פּירוש) אויף „תנך", און מיט זיין ספר וועגען די „שמות הנרדפים", ד. ה. סינאָנימען—פערשידענע ווערטער אין לשון

קודש, וואָס האָבען אַן עהנליכע בעדייטונג, ווי צ. ב. „שמחה" און „ששון" „צער" און „דאגה". דער פּירוש איז בעשטאַנען אין פּערענט־פערן אַלע שווערע ערטער פון „תנך", אויף דעם גרונד פון גראַמאַ־טיקאַלישע ערקלערונגען. דעם קעמפּענערס פּירוש איז נאָך ביז היינ־טיגען טאָג שטאַרק בעליבט ביי אַ סך לומדים און אַלט־וועלטיגע משכילים. דער קעמפּענער איז געווען זעהר פרום, איז אָבער אויך געווען וועלטליך. האָט געקענט עטליכע אייראָפּעאישע שפּראַכען. אַ חוץ וואָס ער האָט בעזעסען גרינדליך די העברעאישע. אין מאָהילעוו איז ער געווען אַזוי בעליבט, אַז מ'פלעגט פאָהרען צו איהם פון אַרום און אַרום פרעגען עצות, ווי צו אַ גוטען יודען. צוליב אָט דעם קעמפּע־נער, איז ענטשטאַנען אין שטאָדט אַ הייסער קאַמפּף צווישען חאַטשע ראַטנער—זיין שטאַרקסטער געגנער, און חיים שמעון קאַהאַן—זיין הייסעסטער אַנהענגער. דער קאַמפּף האָט זיך געענדיגט מיט אַמסירה אויפ'ן „מלבים", אַז ער וויל איינפיהרען אַ נייע סעקטע ביי יודען. דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז די רעגירונג האָט איהם אַרויסגעשיקט, אָדער ער האָט געמוזט אַנטלויפען, פון רוסלאַנד.

רעדענדיג וועגען מאָהילעווער יודישע פּאָדראַדטשיקעס דאַרף מען נאָך דערמאָהנען דעם פּאָדראַטשיק, ישראל ראַטנער, וואָס האָט אויך בעקומען דעם טיטעל „פּאָטאָמסטוועני פּאָטשאָטני גראַזשדאַנין" ד. ה. עהרענבורגער, פאַר זיך און קינדס-קינדער. ער האָט געלעבט נעהענ־טער צו אונזער צייט. צו דער לויה פון אַלעקסאַנדער דעם 3-טען האָט מען איהם געשיקט קיין פּעטערבורג אין דער יודישער דעפּוטאַציע. ער האָט געהאַט אַ בעלמע אויפ'ן אויג. צוריק פון פּעטערבורג איז ער געקומען אָהן דער בעלמע. שטאָדט האָט זיך פערוואונדערט. פאַר בעקאַנטע, וואָס האָבען איהם געפרעגט: וואו איז אַהינגעקומען די בעלמע? האָט ער דערקלערט, אַז, ווי ער איז געקומען אויפ'ן פּאַראַד פון דער לויה און דערזעהען דעם נייעם קיסר, איז ביי איהם פון „אימתא דמלכותא", ד. ה. פון גרויס אימה, וואָס ער זעהט דעם קיסר, די בעלמע אַראָב־געפאַלען.

דער שמש מיט'ן ביינערנעם גארטעל.

אזוי ווי ביאלע און נעסוויזש האָט מאָהילעוו אויך געהאט איהר „גבור", אויף וועלכען מ'האָט דערצעהלט, אז ער איז געבאָרען געוואָרען מיט אַ ביינערנעם גארטעל אויף די לענדען. זיין נאָמען געדענקען ניט געגוי מאָהילעווער יודען. אָבער די מעשה, ווי ער האָט גערעטעוועט די מתים פון די „בורסאַקעס" איז געבליבען אין זכרון פון אלט און יונג און מאָהילעוו, אזוי לעבעדיג, ווי זי וואָלט ערשט נעכטען פאסירט.

די מתים האָט מען געדארפט טראָגען דורך אַ געסיל, וואו עס איז געוועזן אַ בורסע, ד. ה. אַ קריסטליכע שולע. אין דער גאס, וואו די בורסע איז געוועזן, האט קיין יוד ניט געקענט דורכגעהן פון די „בורסאַקעס", די שקצים, הייסט עס, וואָס האבען געלערנט אין דער בורסע. פאַר די בורסאַקעס איז ניט געוועזן געשריבען קיין געזעץ. זיי פלעגען אָנפאלען אויף דעם יודען מיט שטעקענס, מיט שטיינער און שלאָגען איהם ביז צום טויט. קלאָגען זיך האָט ניט געהאָלפען.

אויף אַ לויה פלעגט דעריבער שטענדיג מוזען געהן אַ גרויסער עולם מענשען. דאָס פלעגט אָבער ווייניג העלפען. פון הינטער די פארקאַנעס פלעגען די שקצים פאַרוואַרפען די לויה-לייט מיט שטיינער. יעדע לויה האט שטענדיג געקאָסט קרבנות און איז געוועזן דעריבער פערבונדען מיט סכנות. ס'איז אָבער קיין אַנדער וועג ניט געוועזן און קלאָגען זיך האָט ניט געהאָלפען. אָפט פלעגט טרעפען, אז די לויה-לייט

פלעגען זיך צולויפען און לאָזען אין טויט שרעקעניש דעם בר־מנן אליין. איבער וועלכען די בורסאַקעס פלעגען זיך איזדיעקעווען. ערשט אין טיפער נאַכט פלעגט וואַגען דער שמש ברענגען דעם מת צו דער קבורה.

שטאָדט האָט געזוכט עצות וואָס צו טאָן און גאָר נישט גע־קענט אויסטראַכטען. ביז עס איז געוואָרען קברות־מאַן דער שמש מיט'ן ביינערנעם גאַרטעל. ער האָט זיך אָנגענומען אויסלייזען איין מאָל אויף אלע מאָל די לעבעדיגע און די טויטע פון די בורסאַקעס.

און אָט ווי אַזוי ער האָט עס אויסגעפיהרט.

באַלד, ווי ער איז „קברן" געוואָרען, האָט ער זיך אליין געמאַכט א לעבעדיגע לויה. ד. ה. ער האט זיך אָנגעטאָן אין „תכריכים", אריינ־געלעגט זיך אין דער מטה און געהייסען זיך טראָגען, ווי דער שטויגער, בעגלייט פון אַן עולם־יודען דורך דער בורסע־געסיל. ווי זיי זענען געקומען צו דער בורסע האבען זיך, ווי תמיד, געוואָרפען די שקצים מיט שטיינער. די לויה־לייט זענען זיך צולאָפען און דער „בר־מנן" איז געבליבען. די בורסאַקעס—צו איהם. נאָר פּלוצלונג איז דער „מת" אויפגעשטאַנען, האט זיך געלאָזען צו זיי און גאָר אויפ'ן פשוט'ן שטוי־נער, מיט א שטעקען, אַזוי צו קיילט און צו ביילט, אַז אויף מאָרגען האָבען יודישע רופאים, זיי דערוויַשט אלעמען אין די בעטען טויט־קראַנקע. עטליכע זענען קאַליקעס געבליבען אויף זייער גאַנצען לעבען. אין בורסע־געסיל ווערט נאָך ביז היינט דערצעהלט צווישען די גויים דער מופת, ווי אַזוי דער טויטער זשיד האָט זיך אויפגעכאַפּט און זיך נוקם געווען אָן די בורסאַקעס.

אָבגעטאָן זיין ארבייט האָט דער שמש דער „בר־מנן" זיך ווייטער אוועקגעלעגט רוהיג אין דער מיטה. חברה קדישא איז אונטערגעקומען און איהם אוועקגעטראָגען אויפ'ן „בית עולם". דאָרט האָט דער „בר־מנן" מיט „חברה" געגומען א ביסעל בראַנפּען. און ער האָט עס כשר פערדינט: פון יענעם טאָג אָן פלעגען די בורסאַקעס אַנטלויפען וואו פעפער וואַקסט, ווי זיי האָבען נאָר דערזעהן פון ווייטען א יודישע לויה.

דער „גבור" פון ביאַלע.

די ביאַלער יודען געדענקען נאָך גוט, ווי עס האָט זיך גערופען זייער „שמשון הגבור". דער נאָמען איז טריי איבערגעגעבען געוואָרען פון זיידען צום אייניקעל, פון טאַטען צום זוהן, און דינט אַלס טעמא גיט איין דור פאַר בית-המדרש-שמועסען אין די לאַנגע ווינטערדיגע אָווענדען.

ער האָט געהייסען שמעון-ליב—אַט דער וואונדערליכער יוד, אַ וואַסער-טרעגער, צי אַ שניידער איז ער געוועז. און לעבען האָט ער געקאָנט נור אונטער די וואונדערליכע ראַדזיווילס, די יעניגע פּריצים, וואָס פלעגען זיך אין סאַמע זומער „מאַנטשקעס"*) מאַכען, און זייער קאַטש איז אין בערען געשפּאַנט געוועזן.

ויהי היום, איז דער פירסט ראַדזיוויל דורכ'ן שטעדטיל, אין מיטען תמוז, אויף אַ „מאַנטשקע" געפאָהרען. ווי אין רעכטען שבת-פּראַסט איז זיין שליטען אויף אַ צוקער-שליט-וועג געפלויגען, פון אַ דריילונג „אָדלערס" געטראָגען.

איז צוגעגאנגען שמעון-ליב, פּאַוואָלע, פון אַ זייט, האָט אָנגע-כאַפּט מיט דער האַנד אַ זייט פון שליטען, און די דריי אָדלערס פון ראַדזיווילס בעסטען פערד-שטאַהל, זענען פלוצלונג, ווי אין דער ערד

*) שליטוועגען פון מעהל-צוקער.

איינגעוואקסען, פערגליווערט געוואָרען.

דער שליט־וועג איז נוט: וואָבענלאַנג האָבען אויף איהם די פאַראַבקעס־געהאָרעוועט; דער שליטען איז נאָך בעסער, און לייכטער און פלינקער פון איהם זענען די אָדלער־פערד. אָבער עס העלפט נישט: שמעון ליב האָט דריי פינגער אין שליטען אריינגעשטעקט, און די דריי אָדלער־פערד האָבען שטעהן געמוזט.

ראַדזיוויל האָט זיך אומגעקעהרט און האָט דערזעהן אַזאַך, וואָס זיינע אבות אבותיו וואָלטען עס ניט געגלויבט. אַ פערשלומפערט יודעל מיט אַ צוריסען בריליק האָט זיך ערלויבט מיט איהם, מיט ראַד־זיוויל'ן, אַ שפּאַס צו מאַכען.

נור אנשטאַט אין כעס צו זיין, איז דער מאַגנאַט אראָב פונ'ם שליטען, און האָט דעם יודען אַ קלאַפּ געטאָן איבער'ן פּלייצע: ביזט אַ כוואַט, שימאַנקע! אזעלכע האָב איך ליעב! דו ביזט שטאַרק, שימאַנקע! איך וויל דיר אָבער ווייזען נאָך אַ שטאַרקערן פון דיר: אַ מאַסקאַל, אַ קאַצאַפּ פון סאַמע מאַסקווע. וועסטו איהם איינלעגען — בעקומסטו פינף רענדלעך.

אין אַ וואָך אַרום האָט מען שמעון ליב'ן צו ראַדזיוויל'ן אין הויף געבראַכט. דאָרט האָט געדאַרפט פאַרקומען איינע פון די שענסטע פערוויילונגען ביי דער פוילישער שליאַכטע פון יענער צייט: אַ צוויי־קאַמפּף, אַ באָקס צווישען צוויי גבורים — צווישען דעם דאַרען „זשידאָק" שימאַנקע און דעם גראָבען רויטען קאַצאַפּ פון סאַמע מאַסקווע.

דער קאַצאַפּ איז גלייך צוגעגאַנגען צו שמעון ליב'ן און האָט איהם, אָהן הקדמות און אָהן שאלות און טענות, זיינע פינף גראָבע רויטע פינגער אין פנים אריינגעלעגט.

דער גאַנצער קאָפּ איז ביי שמעון ליב'ן אָבגעדרעהט געוואָרען אויף אַ זייט.

ניט ריידענדיג קיין וואָרט, האָט שמעון ליב צום קאַצאַפּ פעסט און זיכער אַ טראָט געטאָן, האָט איהם פאַר'ן קאָפּ אָנגענומען, אויפ־געהויבען אין דער הויך און אַ לאָז געטאָן אראָב צו דער ערד. קיין קאַצאַפּ איז שוין מעהר ניט געווען... צושאָטענע ביינער זענען אויף

דער ערד געלעגען.

נעמטאָן האָט מען „שימאָנקען“ גאָרנישט. אויף דעם איז עס א באָקס...

מען קאָן זיך לייכט פאָרשטעלן, אז „שימאָנקע“ איז געווען אַן־אוצר פאר אזעלכע שגעון־דיגע פריצים, ווי ראַדזיוויל. זיצענדיג אין א געזעלשאפט ערגיץ אין פּאַריז, צווישען נאָך אזעלכע שגעון־דיגע פריצים, ווי ער, איז זיך געווען מיט וואס צו בעריהמען. קיינער האָט ניט געהאַט ביי זיך אין הויף אזא מערקווירדיגען זשידעק „שימאָנקע“, ווי ער.

און „שימאָנקע“ האָט זיך טאקע געפיהלט, מעשה בן יקיר, עפּיס גאָר א בעזונדער יחסן ביים פריץ. ער האָט זיך ערלויבט אזעלכע „קונץ־שטיק“, וואָס אַן־אַנדערן, ניט „שימאָנקען“ וואָלטען זיי דעם קאָפּ געקאָסט.

אמאָל האָט דער מאגנאט ראַדזיוויל אויף זיין שטייגער, זיך נעטראָגען איבער זיין „מאָנטשקע“, אין זיין שליטען מיט בערען גע־שפּאַנט. „שימאָנקע“ איז דאָ, ניט פון הינטען, נור פון פאָרענט. לויפט אפריהער און רייצט זיך, רייצט זיך מיט די בערען.

די בערען האָבען גענומען טראָגען. דער פריץ האָט פאָהרען ווייטער ניט געקאָנט. ער האָט געהייסען דעם קוטשער מיט אַלע קרעפטען זיך אָבשטעלען. אליין איז ער ארויסגעקראָכען פון שליטען און זאָגט צו־זיין „זשידעק“.

„הער, שימאָנקע, מיינסט, ס׳איז א גרויסער קונץ צו רייצען זיך מיט בערען, ווען זיי זענען געשפּאַנט? אנו, פּרוב זיך, איך וועל אויסשפּאַנען די בערען און דעמאָלט רייץ זיך מיט זיי“.

דאָס איז ניט געזאָגט געוואָרען אויף א געלעכטער, דאָס איז געווען א בעפעהל.

„שימאָנקע“ האָט זיך געמוזט שטעלען ווי פריהער, אנטקעגען די בערען; די בערען האָט מען אויסגעשפּאַנט. איינער פון זיי האָט זיך מיט אימפּעט א לאָז געטאָן אויף שמעון ליב׳ן. פון דער־ווייטען זענען געשטאַנען אַנדערע יודען: ווער אויף פליטען, ווער אויף דעכער,

קוים לעבעדיגע פון ציטערנים און שרעק. איין אויגענבליק און...

„שימאָנקע" איז שוין געזעסען רייטענדיג אויפ'ן בער. מיט ביידע הענד האָט ער איהם פערקרימט דעם קאָפּ אָן א זייט. דאן האָט ער מיט'ן דעבטען קולאַק געגעבען א זעץ איהם אין קאָפּ און אראָב־געשפּרונגען.

דער בער האָט אויך א שפּרונג געטאָן, א צובלוטיגטער. בייסען האָט ער מעהר ניט געקאָנט: דער גאנצער אונטערשטער קינבאַק מיט ציינער און צונג זענען געלעגען אויף דער ערד...

מ'ווייס ניט, וואָס פאר א ראָלע שמעון ליב האָט געשפּילט אין שטעדטיל גופא, צווישען יודען. נור אַלע גויים האָבען געציטערט פאר'ן מנושם'דיגען גבור. אין אַלע דערפער ארום האָבען די געזינדסטע שקצים געמאַכט פּליטה, ווי זיי האבען נור דערזעהן פון ווייטען „שימאָנקען".

נור אין איין דאָרף, אפּנים, האָבען די שקצים ניט געקענט „שימאָנקען". און אַז ער איז אַמאָל דורכגעגאַנגען דורכ'ן דאָרף, זענען זיי, די שקצים, איהם נאָכגעלאָפען און געזידעלט: זשידעק, זשידעק...

„שימאָנקע" איז געגאַנגען ווייטער רוהיג זיין וועג. נור, אַז די שקצים האָבען איהם גוט דערעסען, האָט ער זיך אָבגעקעהרט, גע־כאַפּט ביי איינעם פון זיי דאָס היטעל, צוגעגאַנגען צו דער נאָהנטסטער שטוב, א הויב געטאָן מיט איין האַנד דעם פונדאַמענט, מיט דער אַנדערער אונטערגעלעגט דאָס היטעל—און אַוועק ווייטער זיין וועג, ווי גאָרנישט געוועזן.

מ'זאָגט, אַז דאָס היטעל ליגט נאָך דאָרט אונטער'ן פונדאַמענט ביז היינטיגען טאָג. נור פון דעמאָלט אָן האָט מען שוין אויך אין יענעם דאָרף געוואוסט: ווער איז „שימאָנקע"...

די גבורים שטעדטעל.

יעדע שטעדטעל אין יודישען תחום האט זיך איהר בעזונדער ארטיקעל, מיט וואס זי צייכענט זיך אויס פון אנדערע שטעדט און שטעדטלאך. נעסוויזש איז א שטעדטעל פון יודישע גבורים, פון יודען, וואס זענען „געבארען געווארען מיט ביינערנע רייפען״ אויף זייער לייב. אזוי, ווענינגסטענס, זאגט מען אויף זיי אין שטעדטעל.

אט וויזט מען אייך אויף איינעם, א יונגען בחור ישראל. אז ס׳טרעפט זיך אין א שענק—גויים מאכען סקאנדאלען, רופט מען איהם אריין. טאן טוט ער גארנישט. ער נעהמט נאר א האנדטוך, פארווארפט איהם אויף איין גוי, ווארפט איהם, דעם גוי, ארויף אויפ׳ן פלייצע און טראגט איהם ארויס, ווי א שעפס. דאן טוט ער אזוי א צווייטען, א דריטען, ביז דעם לעצטען. שטעלען זיך איהם אנטקעגען ציטערט מען. עס מעג זיין הונדערט גויים, ווארום מ׳וויים, אז ער האט א „רייף״. א צווייטער „רייפינגער״ יוד—א שוסטער איז ער—און חיים, דאכט זיך, הייסט ער, איז דא אין נעסוויזש. זאגט מען אויף איהם, אז ער האט מורא פאר א קלאפ. און ווייכט פון א געשלעג. דאס הייסט— ער האט מורא ניט פאר יענעמ׳ס קלאפ, נאר פאר זיין אייגענעם. ווארום, זאגט מען, אז ער לעגט נאר אויף איינעם א האנד, איז יענער קאפוט.

נאך א דריטען האט מען מיר אנגערופען—זיין נאמען האב איך

פערגעסען, וואָס האָט געקענט מיט די ציין אויפהויבען א טיש מיט צוויי מענשען, זיצענדיג אויפ'ן טיש.

נאָר די פער פון די אַלע גבורים איז אָהן א ספק, דער „שמשון הגבור" פון נעסוויזש—משה גאָך (אייגענטליך—„נח"—די ערשטע בוכשטאבען פון די העברעאישע ווערטער „גבור חזק", דאָס חייסט א שטאַרקער העלד) א האלב היסטאָרישע, האַלב לעגענדאַרע פער־זענליכקייט, וואָס האָט געלעבט אין איין צייט מיט „שמעון ליבן"— דעם „שמשון הגבור" פון ביאלא, פאר דעמזעלביגען ראדזיווויל־„פאניע־קאָכאנקו" וואָס איז, פונקט, ווי יענע יודישע גבורים, ביי יודען א לעגענדארע פערזענליכקייט געוואָרען, און אין די יודישע שטעדטלאך ווערען פון איהם די וואונדערליכסטע מעשיות דערצעהלט.

„פאַניע קאַבאַנקו״.

„פאַניע קאַבאנקו״ איז אי אַ היסטאָרישע, אי אַ לעגענדאַרע פערזאָן. דאָס איז געווען איינער פון די ראַדזיוווילס, וואָס האָט געלעבט אין איין צייט מיט׳ן ווילנער גאון, מיט משה מענדעלסאָן, אין יענער צייט, ווען אין אייראָפּא האָט געשמעקט מיט דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, פוילען איז געווען ערב איהר פּאָליטישען חורבן, רוסלאַנד האָט פערשפּרייט אַלץ גרעסער איהר מאַכט און די פּוילישע יודען זענען געווען אין אַ מין הינ־ךהער פּלעט: האָבען געהאַלטען ביי אָנווערען אַ שטיפמוטער און בעקומען אַ שטיף־פאָטער.

דער שטיף־פאָטער איז אָבער נאָך ניט געקומען. די שטיפמוטער האָט געהאַלטען ביי „אויס״. איהר מאַכט איז שוואַך געווען. יודען האבען דעמאָלט געקענט אַ ביסעל אָברוהען. זייער לאַגע איז טאַקע דעמאָלט געווען גאָר ניט שלעכט, סיי עקאָנאָמיש, סיי קולטורעל, סיי פּאָליטיש. מ׳האָט זיך מיט זיי ווענינ בעשעפטיגט, וויילביידע צדדים זענען געווען צו פיעל פערנומען מיט זיך. און טאַקע דערפאַר, וואָס די יודישע לאַגע איז דעמאָלט געווען אי עקאָנאָמיש, אי קולטורעל ניט שלעכט האָבען זיך ביידע צדדים געמוזט מיט זיי רעכענען. דאָס איז געווען די פערמעגענדסטע, די ענטוויקעלטססטע שטאָדטינע בעפעל־קערונג.

די ראַדזיוווילס זענען בכלל געווען זעהר רייכע און „האַנאַרנע״

פירשטען. בעזונדערס די נעסוויזשער. און פון די נעסוויזשער האָט זיך אויסגעצייכענט דער ליטוויש־פוילישער „וואָיעוואָדאַ" קאראָל ראַד־זיוויל, אָדער ווי מ'האָט איהם געוועהנליך גערופען: „פּאַניע קאָכאַנקו" אין איהם האָבען זיך פערקערפּערט אַלע שגעונות, קאַפּריזען און פּוסטע גאווה פון אַ פּוילישען פּריץ. אַן „אויפגעקאָכטער", אַ כעסן, אָבער ניט קיין שלעכטער. ניט קיין איבערגעשפּיצטער, אָבער ניט קיין גראָבער נאַר; אַ הוליאַקע, אַן אומרוה; האָט האָלד געהאַט אַליין צו לעבען און געגעבען יודען צו פערדינען. בעזונדערס די יעניגע, וואָס האָבען נאָכגעגעבען זיינע שגעונות.

אָט אַזאַ איז געווען דער פּוילישער פּריץ אין זיינע בעסטע פּאָרשטעהער, און „פּאַניע קאָכאַנקו" איז געווען פון איהם דער שאַרפסטער, דער קענטיגסטער טיפּ.

ער איז געווען, ווי געזאָגט, אַ „העטמאַן" אַ „וואָיעוואָדאַ" — אַ מין שטאַטהאַלטער. אין יענער צייט, ווען די קעניגליכע מאַכט איז געווען אַ פּון אינעווענינג, אַ פון דרויסען געבראָכען, זענען אָט די מאַגנאַטען אין זייערע שטאָלצע שלעסער־פעסטונגען געווען קליינע מלכים. מעהר ווי אַלע שלעסער איז געווען בעפעסטיגט דער נעסוויזשער שלאָס. נאָך יעצט ווייזט מען אייך אין שלאָס די אַמאָליגע באַטאַרייען, וואָס זענען דאָרט געשטאַנען. דער „העטמאַן" האָט געהאַט זיינע אייגענע מיליטער. דער שלאָס איז געווען פון אַלע זייטען אַרומגערינגעלט מיט אַ טיפען וואַסער־גראַבען. שלאָס און שטעדטעל איז געווען פערבונדען דורך אַ ענגבריק. הינטער דעם טיפען און ברייטען וואַסער־גראַבען, די האַר־מאַטען און דעם ענגבריק זענען די ראַדזיווילס געווען זיכער.

„יאַ יעסטעם קרול" — איך בין דער קעניג — פלעגט „פּאַניע קאָכאַנקו" מיט גאווה טענה'ן, און טאַקע ניט וועלען פאָלגען דעם קעניג'ס בעפעהלען. דעם גאַנצען לעבען האָט ער געהאַלטען אין איין קאַמפּפען מיט דער קעניגליכער מאַכט. געגען רוסלאַנד האָט ער דאָ געבתטעוועט, דאָ געבויגען דעם רוקען. זיין לעבען איז געווען אַ שטורם־דיגער. פון זיינע הוליאַנקעס, שטוקעס און שגעונות זענען געבליבען מאַסען אַנעקדאָטען און לעגענדעס ביי די פּאָליאַקען און ביי יודען. די

שפורען וואָס ער האָט געלאָזען אין יודישען לעבען זענען אזוינע שטאַר־קע, אז ווען א נעסוויזשער יוד דערצעהלט אייך וועגען „פאניע קאָ־באנקו”, רעדט ער מיט אזא התפעלות, אזוי ווי דאָס וואָלט ערשט נעכטען געשעהן.

גערופען האָט מען איהם „פאניע קאָבאנקו” דערפאר, וואָס ער אליין פלעגט זיך צו יעדען ווענדען מיט דיזעלבע ווערטער: „פאניע קאָבאנקו”—„מיין ליעב הארציגער פריינד”. אלץ איינס, צי צו זיינעם אן אמת׳ן פריינד, א ברודער, א קרוב, צי צו א פויער. מיט די ווערטער „פאניע קובאנקו” פלעגט ער הייסען א פויער א נידערלעגען שמייסען אויך.

אָט זענען אייניגע אנעקדאָטען־לעגענדען וואָס כאראקטעריזירען דעם דאָזיגען מערקווירדיגען שגעונ׳דיגסטען פון אלע שגעונ׳דיגע פוילישע פריצים־מאגנאטען.

„נאַ קאָנאַ טעראַס ווינגליאַנדאַס"

„פּאַניע קאָבאַנקאָ" האָט קיין גליק נים געהאט צו פרויען. פונדעסטוועגען האָט ער אַליין געהאט אַ הויכע מיינונג וועגען זיין אויסזעהן. בעזונדערס—וועגען זיינע וואָנצען. ער פלעגט ליעב האָבען צו זעצען זיך אנטקעגען שפּיגעל, דרייען די וואָנצעס און פרעגען ביין לאקאי, וואָס איז געשטאַנען פון הינטען: אַ צאַ, פּאַניע קאָבאַנקאָ, נאַ קאָנאַ טעראַס ווינגליאַנדאַס? צו ווענען, הייסט עס, בין איך איצט ענליך? דער לאקיי האָט געמוזט אָנרופען, כסדר, אַלע וויכטיגע יאַגד־חיות פון וואַלד. נאָך יעדע חיה האָט „פּאַניע קאָבאַנקאָ" אויף דאָס ניי איבערגעדרייט די וואָנצעס, זיך נאָך שטאָלצער און וויכטיגער, פּונקט ווי אַן ענדיק, אָנגעבלאָזען, און ווייטער געפרעגט: נאַ קאָנאַ טעראַס ווינגליאַנדאַס? ביז עס איז געקומען צום לייב. העכער האָט מען שוין נים געקענט געהן, און דער „וואָיעוואָדא" האָט דאַן בעשטעטיגט: אָט—טאָ פּראַוודו מואוויש, פּאַניע קאָבאַנקאָ, ביזט געראָטען! אַן אמת׳ער לייב...

און אָט האָט אַמאָל געטראָפען, אַז, ווען ס׳איז געקומען צום „לייב", האָט דער לאקיי, אויף דער געוועהנליכער פראַגע פון „פּאַניע קאָבאַנקאָ": נאַ קאָנאַ טעראַס ווינגליאַנדאַס? געענטפערט: נאַ דורניאַ!

---

*) אויף וועמען בין איך איצט ענליך.

ס׳הייסט אויף—אַ נאַר.

„פאַניע קאַבאַנקו״ איז אויפגעשפּרונגען, ווי אַ שלאַנג וואָלט איהם אַ ביס געטאָן. ער האָט אַרויסגעכאַפּט זיין שווערד, זיך אַ וואָרף געטאָן אויף הינטען—ניטאָ קיינער! ס׳איז געוואָרען אַ לאַרם, אַ שטרענגע אונטערזוכונג. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דער לאַקעי איז גאָר אינגאַנצען ביי איהם אין צימער ניט געווען. ער איז אַרומגעלאָפען אומעטום, ווי אַ משוגענער. אַריינגעלאָפען צוריק צו זיך. ניטאָ קיין נפש! נאָר די סטאַטועס, וואָס זענען דאָ געשטאַנען פון דור דורות האָבען אויף איהם געקוקט, און אויף זייערע מאַרמאָרנע ליפּען האָט זיך ווי געקרימט אַ פערביטערטער שמייכעל, ווי זיי וואָלטען נאָכגעזאָגט יענעם׳ס: „נאַ דורניא! נאַ דורניא!״.

— האַ! דאָס זייט איהר, פּסיאַקרעווס, האָט ער ווילד אויס־געשריען, אַרויסגעכאַפּט זיין שווערד און גענומען האַקען רעכטס און לינקס.

אין איינינגע מינוטען איז פון דער רייכער שטיינבילדער-גאַלעריי, וואָס זיינע זיידעס האָבען זייער גאַנצען לעבען געקליבען און אוצרות מיט גאָלד דערפאַר בעצאָהלט—געבליבען נאָר אַ הויפען חורבות און זאַמד.

א יוד - פאר א קוקאווקע.

„פאניע קאבאנקו איז אמאל געפאהרען אין זיין פאעטאן. אויפן וועג האט ער בעגעגענט א יודען, געהענדיג צופוס.

— שטעה, זשידקו! האט ער איהם בעפוילען. דער יוד האט זיך אבגעשטעלט און טיף זיך איינגעבויגען פאר דעם מאגנאט.

— קענסט קרקריען ווי א קוקאווקע?

אז דער "וואיעוואדא" האט געהייסען, האט מען געמוזט קענען.

— נו?

דער יוד האט מיט טויט-שרעק גענומען קוקויען מיט דעם נגון פון ודוי.

— ניט גוט! פאניע קאבאנקו, האט דער פריץ שטרענג געשאקעלט מיט'ן קאפ. קריך ארויף אויף אט יענעם בוים און מאך "קרקו", ווי אן אמת'ע קוקאווקע.

אז דער וואיעוואדא האט געהייסען האט מען געמוזט קריכען.

„פאניע קאבאנקו" האט ארויסגענומען די ביקס, זיך גוט געצילט און אויסגעשאסען—גלייך דעם יודען אין הארצען.

אין הויף האט ער זיך בעריהמט:

— דזיס קוקאווקע זאסטשאלעם... היינט דערשאסען א קוקאווקע...

„פאניע קאַבאַנקו" שיסט א „ספר תורה".

אמאָל איז „פאניע קאַבאַנקו", נאָך א פיינער הוליאַנקע, געווען שטאַרק אויפגעראַמט און געלאָזען זיך מיט קאָמפּאַניע צו דער יודישער שוהל. ער האָט געשיקט רופען דעם רב. דער רב איז געקומען. ער האָט געהייסען עפענען דעם „ארון קודש". מ'האָט געעפענט דעם ארון קודש. ער האָט געהייסען ארויסנעהמען א ספר תורה. מ'האָט מיט אנגסט און ציטערנעס געמוזט פאָלגען. דאַן האָט ער זיך געשטעלט אנטקעגען מיט זיין ביקס און אויסגעשאָסען.

געטראָפען האָט ער אָבער ניט דער „ספר תורה", נאָר דעם רב, ר' יענקעלע. דער רב האָט מיט זיך פערשטעלט די „ספר תורה" און האָט צוגענומען די קויל, וואָס האָט געזאָלט זי טרעפען.

אויף מאָרגען האָט „פאניע קאַבאַנקו" זיך אויסגעניכטערט. צום גליק איז די וואונד געווען ניט קיין געפעהרליכע. ער האָט דעם רב געהיילט אויף זיין רעכנונג און האָט איהם און זיין פאמיליע גליקליך געמאַכט.

אַן אנדערס מאָל האָט „פאניע קאַבאַנקו" געהייסען אַלע יודען פון שטעדטעל ארויסגעהן מיט קאָסעס און שטעלען זיך אויפ'ן באַרג. „אויף אָט דעם באַרג, וואו איצט איז א מין „שטאָדט-גאָרטען",— האָבען מיר נעסוויזשער יודען געוויזען. זיי זענען געשטאַנען עטליכע ש'ייזה. דערנאָך האָט ער זיי געהייסען געהן א היים.

„ריבא בענדזי דראַגאַ״ *)

אמאָל האָבען זיך אויפגעקליבען ביי „פאניע קאָבאנקו״ ארומיגע פריצים אויף א „סיימיק״, דאָס הייסט א קליינעם סיים. די וויכטיגסטע טעמע אויף דער טאגעס־אָרדנונג זענען געווען — יודען. די שטימונג געגען די יודען איז, ווי עס פלעגט אָפט פאסירען אויף די פראווינציעלע קליינע סיימען, געווען זעהר א פיינדליכע. יעדער פריץ האָט פאָרגע־לעגט זיינע גזרות: דער האָט פערלאנגט, מ׳זאָל די יודען ארויסטרייבען פון די קרעטשמעס; יענער — מ׳זאָל זיי פערוועהרען צו טרייבען בראנפען; א דריטער — מ׳זאָל זיי פערבאָטען טראגען שטריימעלאך און אטלע־סענע בגדים. און אז. וו. און אז. וו.

„פאניע קאָבאנקו״ האָט, אין דער צייט פון די הייסע יודענפיינד־ליכע דעבאטען, גאָרנישט גערעדט. ער איז געזעסען אָנגעשפארט אויף די פויסטען און אזוי ווי געדרימעלט.

— א צאָ, „פאניע קאָבאנקו״ וואָיעוואדא, ניץ ניע פאָוויעש, — וואָס שווייגסטו עפעס, פירשט וואָיעוואדא, האָבען זיך ענדליך די פריצים צו איהם געווענדעט. זאָג איצט ארויס דיין עצה: וואָס טוט מען מיט די יודען.

„פאניע קאָבאנקו״, האָט זיך אזוי ווי אויפגעוועקט פון שלאָף,

---

*) פיש וועט זיין טייער.

און האָט גענומען רייבען די אויגען.

— נו, רייד, פאַניע וואָיעוואָדא, זאָג דיין עצה!

— ריבא בענדזי דראָגא, פיש וועט זיין טייער! האָט אזוי ווי צו זיך אין פויסט אריין א זאָג געטאָן „פאַניע קאָבאַנקו".

— דער גאַנצער סיים האָט איהם אָנגעקוקט מאָדנע. מ'איז אמת, געוואוינט געווען צו זיינע שגעונות. אָבער דאָ, ביי אזעלכע ערנסטע דעבאַטען, ווען עס האנדעלט זיך אום אזא וויכטיגע פראַגע...

— „ריבא בענדזי דראָגא"—האָט דער וואָיעוואָדא, געטענה'ט דיינס, קוקענדיג רוהיג אין זייערע צוהיצטע פנים'ער, און געדרעמעלט זיך ווייטער, אָנגעשפּאַרט אויפ'ן פויסט.

ענדליך האָט איינער פון די פערזאמעלטע זיך אָבגעוואַגט און געפרעגט מיט פערדרוס און מיט שטוינען:

— פּשעפּראַשעם, פאַניע... פאַניע קסיענצו... מיר פערשטעהען ניט... וואָס פאר א פיש?... וואָס איז שייך תהלים צו געשווילעבטם?..

„פאַניע קאָבאַנקו" האָט האלב אויפגעהויבען דעם פנים איבער'ן פויסט און, אזוי ווי נאָך אַלץ זוכענדיג זיך, האָט ער געזאָגט:

— פערשטעהט איהר מיך, פאַניע קאָבאַנקו: יודען האָבען אַמאָל געהאַט איין המן, האָב איך געכטען, צוליב דעם, קיין פיש ניט געקענט קריגען אויפ'ן מארק. פורים איז ביי זיי געווען. האָבען זיי די גאַנצע פיש אויסגעקויפט. היינט שטעלט אייך פאָר: דאָ זענען פאראַנען אזוי פיעל המנ'ס... נייז!... איך דאנק אייך, פאַנאָוויע! איהר ווילט, א פנים, אז קיין פיש זאָל שוין קיינמאָל צו מיר אין מויל ניט אריינקומען...

„פאַניע קאַבאַנקו" פערשפּילט אַ שאַך.

„פאַניע קאַבאַנקו" האָט ליעב געהאט צו שפּילען אין שאַך. פערשפּילען אָבער האָט ער פיינט געהאט. בלייבען „מאַט" האָט שטענדיג געמוזט ניט ער, נאָר זיין פאַרטנער.

אַזאַ פאַרטנער האָט ניט געקאָנט זיין קיין פריץ. אפילו דער קלענסטער פריץ, ווי בעוואוסט, איז זעהר האָנאָרנע. און ווען ער שפּילט שאַך, וויל ער זאָגען „מאַט". אז ניט—צו וואָס טויג דער שפּילען?

האָט „פאַניע קאַבאַנקו" געמוזט האָבען, אלס פאַרטנער אין שפּילען שאַך, אַ יודען. און אין נעסוויזש איז טאַקע געווען אַזאַ יוד, שבנא האָט ער געהייסען, און איז געווען אַ גרויסע בריה איי שפּילען שאַך.

נאַטירליך בעשטעהט די גאַנצע בריה'שאַפט אין שאַך-שפּיל דערין, וואָס מ'סטאַרעט זיך יענעם'ס קעניג נעהמען געפאַנגען; זאָגען איהם „מאַט!".

אָבער וואָס טוט אַ יוד ניט צוליב פּרנסה? שבנא איז געווען דער נגיד פון שטעדטעל און געלעבט האָט מען דאָך פון הויף. בפרט אַז „פאַניע קאַבאַנקו" איז געווען ניט קיין געוועהנליכער פריץ. ער איז געווען דער „וואָיעוואָדע" איבער האַלב ליטא. ער איז געווען אַזוי שטאַרק, ווי דער „קרול" (קעניג) אַליין און אפשר נאָך שטאַרקער פאַר'ן „קרול".

עס פערשטעהט זיך אליין, אז דערפאר, וואס „פאניע קובאנקו“ האָט זיך געקענט בעריהמען פאר זיינע חברים—אנדערע פריצים, אז ער גיט שטענדיג מאט דעם סאמע שכנא, וואָס אלע פריצים האָבען געוואוסט, אז ער איז א גרויסער שפילער, האָט שכנא געהאט פון הויף טאקע גוטע פרנסה און איז, צוליב זיין שאָך, געווען דער גביר פונ׳ם שטעדטעל.

אזוי פלעגט אָפט שכנא זיצען אין זיין יארמאָלקע מיט׳ן „וואָיע־וואָדא“ איבערן שאָך־ברעט און נאָך יעדען מאָל שפילען איז ביי איהם צוגעקומען פרנסה אין זיין וויין־געשעפט.

אָבער שכנא האָט זיך ניט געפיהלט גוט, כאָטש ער איז געווען דער גרעסטער גביר פון שטעדטעל; כאָטש אין שול האָט ער געהאט די פעטסטע עליות און אין קהל־שטיבעל איז ער געווען דער ערשטער פרנס־חודש.

געהן געצוואונגענערהייט אויף קוליעס, בשעת איהר האָט געזונטע פיס און קענט שפרייזען ווי א העלד; ריידען נארישקייט, אז נאראָנים זאָלען פון אייך הנאה האָבען, בשעת איהר קענט אונטער־האַלטען א געזעלשאפט פון קלוגע—דאָס, פערשטעהט יעדער, איז ניט זעהר אנגנעהם. אין אזא לאגע זענען גאנץ אָפט געווען אלע יודען אונטער די שגעונ׳דיגע פוילישע פריצים. און שכנא איז געווען א יוד. און א יוד דארף האָבען פרנסה.

אָבער שכנא איז ניט בלויז געווען א יוד. ער איז אויך געווען א קונצינער שאך־שפילער. און שפילענדיג אין שאָך האָט ער ניט אלע מאָל געקענט אין זינען האָבען זיין פרנסה.

האָט זיך אמאָל שכנא, זיצענדיג מיט׳ן „וואָיעוואָדא“ איבערן שאכברעט, „מעשה שטן“, פארטראכט. און ווי ער האָט זיך פארטראכט, אזוי האָט ער פערגעסען אָן זיין פרנסה. און ווי ער האָט זיך אויף א מינוט פערגעסען אָן זיין פרנסה, אזוי איז צוגעטראָטען זיין פערד צום סאמע „קעניג“ פון זיין מיטשפילער און ער האָט [illegible] „פאניע קאבאנקו“; שאך און מאט!..

אזוי יאָרן נאָך דעם איז געווען א חורבן אין שטעטעלע. שכנא

„פאניע קאָבאנקו“ פערשפילט א שאך

דער נגיד איז אן ארימאן געווארען. זיין גליק איז געוועז, וואס ער האט געהאט א שענע טאכטער. זי איז אוועק אין הויף און האט קוים, מיט צרות, אויסגעבעטען אן אמנעסטיע פאר איהר טאטען.

שבנא איז ווידער געווארען דער נגיד פון שטעדטעל; האט ווידער געשפּילט מיט „פאניע קאכאנקע“ שאך. אבער „מאט“ האט ער שוין קיינמאל ניט געזאגט.

„פאניע קאבאנקי” און משה „גאה”.

די לעגענדעס, וואס גערען אום וועגען משה ב״ח, זענען ווי צוויי טראפען וואסער עהנליך צו די לעגענדעס, וואס זענען פריהער דערצעהלט וועגען דעם ביאלער „שמשון הגבור”—שמעון ליב. פון אויבען אויף דוכט זיך, אז דאס איז, אייגענטליך, די זעלבע פערזאן. נ׳ור אונטער פערשיידענע נעמען. עס לאזט זיך נאך מעהר גלויבען דערפאר, וואס ביידע האבען געלעבט אין איין צייט; וואס די לעגענדעס טראגען דעמזעלבען כאראקטער און בעציהען זיך צו דיזעלבע ראדזיווילס. און פון „פאניע קאבאנקרס” ביאגראפיע ווייס מען, אז ער האט געהאלטען אין איין וואנדרעווען: פון נעסוויזש אין ביאלע, פון ביאלע אין נעסוויזש. זענענדיג אבער אין ביידע ערטער אויפ׳ן פלאץ, איז מיר געווען ניט שווער צו איבערציינגען זיך, אז דאס זענען געווען צוויי פערשיידענע פערזאנען. אין ביאלע האט מען מיר געזאגט, אז שמעון ליב׳ס אור איינקלאך לעבען נאך. אין נעסוויזש האב איך אליין גערעדט מיט אן אור־אור־אור־אייניקל פון משה ג״ח, וועלכער הייסט מיט דעמזעלבען פאמיליען־נאמען. אייניקלאך פון דעמזעלבען ג״ח זענען אויך פאראן אין ווילנא. ביז היינטיגען טאג זענען דא „רייפיגע” יודען, יודען מיט אייזערנע מוסקולן, מיט שטאהלענע פויסטען.

משה ג״ח איז געווען א חשובער יוד, איינער פון די שטעדטעלדיגע נגידים אין זיין צייט. ער האט געהאלטען א ביר־ברויז. די ראלע

פון א „ליץ" ביי דעם פריץ האָט ער ניט אַזוי לייכט געטראָגען, ווי דער ביאַלער העלד. און ער האָט טאַקע, צוליב זיין כח, געענדיגט זיין לעבען פראַגיש.

פאַר גה״ן, אַזוי ווי פאַר דעם ביאַלער „שמשון הגבור" האָט געציטערט גרויס און קליין. ער איז פאַר שטעדטעלדיגע יודען געווען דאָס זעלבע, וואָס דער גראָבען מיט דעם הענגבריק איז געווען פאַר דעם שלאָס. אַ גוי האָט מורא געהאַט צו טשעפּען זיך מיט אַ יודען, חיסענדיג, אַז ס'איז פאַראַן ביי יודען אַ משה ג״ח.

נאָר אין איין סעמינאַריע־געסעל האָט מען ניט אַנערקענט משה ג״ח'ס כח. דאָס איז געווען די איינציגע געסעל, וואו אַ יוד האָט ניט געטאָרט אריינשטעקען דעם נאָז. וואָרום דאָרטען זענען בעל־באַטים געווען די „סטודענטען"—די פּוילישע „סעמינאַריסטען". אַ „סטודענט" אַ פּוילישער איז פון תמיד אָן געווען די שרעק פון דער יודישער בעפעלקערונג. זיי האָבען ניט אַנערקענט קיין שום מאַכט איבער זיך. ווען זיי האָבען זיך ווי אַ שטורם געטראָגען איבער די יודישע גאַסען, האָבען יודישע קינדער זיך געמוזט צולויפען אין אַלע זייטען. קרעמער האָבען געמוזט פאַרהאַקען זייערע געוועלבער, ביז דער „רוח" האָט זיי איבערגעטראָגען.

עס פערשטעהט זיך אליין, אַז אין סעמינאַריע־געסעל האָט זיך אַ יוד ניט געטאָרט בעווייזען. ער וואָלט קיין לעבעדיגער פון דאָרט ניט ארויס.

דאָס האָבען געוואוסט נעסוויזשער יודען. אָבער פרעמדע, אַנ־געפאָהרענע יודען האָבען עס ניט געוואוסט.

אַמאָל, ראש השנה, איז אַ ישובניק, וואָס איז געקומען אין שטעדטעל אויף „ימים נוראים", גענאַנגען צו דער אָזערע צום תשליך. נעהענדיג פון תשליך, האָט ער פערבלאָנדזעט אין סעמינאַריסטען געסעל.

אין איינציגע מינוט אַרום איז געוואָרען אַ ליאַרם אין שטעדטעל, אַז אין סעמינאַריסטען-געסעל ליגט אַ יוד מיט אַ צעשלאָגענעם קאָפּ.

משה ג״ח האָט קיין שאלות ניט געמאַכט און איז אַוועק אַהין.

דערזועהענדיג אין זייער „מלוכה" נאָך א יודען האָבען זיך אויפגעקליבען אלע סעמינאַריסטען אויף אַן עבטע גע׳עג, ניט איינקוקענדיג זיך רעכט, ווער דער נייער „העבט" איז געווען. זיי האבען אָבער נאָך קיין צייט ניט געהאַט אויסצושטעלען זיך, ווי מ׳דאַרף, און בעוואפענען זיך מיט שפיינער, איז משה ג״ח צוגעגאנגען צו דער באנדע, האָט אויפגעהויבען איינעם פון זיי, און מיט איהם, ווי מיט א שטעקען, צוקיילט און צובייזם אלע שקצים. אָבגעטאָן זיין זאך האָט ער אויפגעהויבען דעם צובלו־טיגטען יודען און איז רוהיג אוועק מיט איהם אין שוהל.

משה ג״ח איז געווען א „בן יקיר" ביי „פאניע קאָבאַנקו". אָבער אזא זאך האָט מען איהם ניט געקענט שענקען.

דער וואָיעוואָדא האָט אָבגעפסק׳ענט זיין משפט קורץ: אויב ער, משה ג״ח, וועט אראָבשפרינגען פון מאגיסטראַט אויף דער ערד און וועט בלייבען לעבען, וועט איהם ווערען געשאָנקען.

דאָס איז געווען אלץ איינס, ווי פערמשפט צום טויט, צו א שרעקליכען טויט פון „רסוק אברים"—צושמעטערט ווערען אויף פיצלאך.

דערזעלבער מאגיסטראַט עקזיסטירט נאָך איצט. ער שטעהט אין מיטען שטעדטעל. ער איז איינע פון די העכסטע געביידען אין שטאָדט. נאָר דאַן—האָבען מיר געסוויזשער יודען דערצעהלט—איז געווען נאָך א שטאָק העכער.

משה ג״ח האָט פריהער פון אלץ—אזוי דערצעהלט די לעגענדע —געוואָלט מאַכען דעם מאגיסטראַט מיט א שטאָק נידריגער. ער האָט אָנגענומען, ווי שמשון הגבור דעם פאַלאַץ פון די פלשתים, ביי א ראַג די אייבערשטע שאַלקע פון מאגיסטראַט, און האָט זי איינ־גאנצען אראָבגעשמיסען צו דער ערד. דאַן איז ער אראָבגעשפרונגען.

וועגען דעם שפרונג איז פאַראַן פערשיידענע דעות: איין לע־גענדע זאָגט, אז אונטען, אויף דער ערד, איז געווען אָנגעשטעקט שפּיזען און ער האָט געדאַרפט זיי אויסמיידען און בלייבען שטעהן אויף דער ערד. א צווייטע דעה, וויל האָבען, אז ווי נאָר משה ג״ח איז שפרינגענדיג געקומען צו די שפּיזען, האָט ער זיך פון זיין אייגענעם בח,

א חויב געטאָן צוריק און געקומען אויף דאָס ניי אויפ׳ן דאַך.

אָבער עס האָט איהם ניט געהאָלפען: שפּרינגען האָט ער געמוזט.

ער איז געשפּרונגען און געבליבען לעבען. אָבער פון דעמאָלט אָן איז ער שוין ניט געווען דער ג״ח, וואָס פריהער.

עס האָט זיך ביי איהם אין די אינגעווייד עפּעס אָבגעריסען. זעקס וואָכען האָט ער נאָך געזשיפּעט. אַנדערע זאָגען, אַז זעקס יאָהר האָט נאָך דער גבור געלעבט נאָכ׳ן שפּרונג. נאָר ריכטיגער איז דער ערשטער נוסח.

„פּאַניע קאָבאַנקו״ איז אָפט געקומען צום קראַנקען געוואָר ווערען איהם.

— בילעש גאַבאָם—א טעראָס פּאָד וועלקים סטראַבאָם,—ביזט געווען א ג״ח, און איצט ביזט דו אין גרויס ציטערנעס, האָט זיך „פּאַניע קאָבאַנקו״ געווענדט צום גבור, ווען יענער איז כמעט געלעגען א גוסס.

נאָר ג״ח האָט געוויזען, אַז אַזוינע גבורים, ווי ער, האָבען קיין מורא ניט פאַר׳ן טויט.

ער האָט מיט׳ן וואונק געוויזען דעם וואָיעוואָדא, ער זאָל איהם דערלאַנגען א שטיין. ער האָט דערלאַנגט.

דער גוסס׳ער ג״ח—אַזוי דערצעהלט די לעגענדע—האָט גענומען דעם שטיין, אויפגעלעגט די האַנד אין א פויסט, און מיט׳ן פויסט געגעבען א זעץ איבער׳ן שטיין, אַז ער איז צעשאָטען געוואָרען אויף פייך־ברעקלאַך.

איך האָב בעזוכט אין נעסוויזש דעם שטאָלצען שלאָס פון די ראַדזיוולס. דער פּראַכטפאָלער פּאַרק און די רייכע פּאַלאַצען עקזיסטירען נאָך איצט, ווי אַמאָל. נאָר פון דער אַמאָליגער גדולה, און שטעוב׳דיגע פאַנטאַזיעס איז געבליבען א זכר בלויז אין דעם רייכען

פירשטליכען מוזעאום און ארכיוו. אין מוזעאום קענט איהר זיך, צווישען אנדערע אנטיקען, אנשטויסען אויף א מין שטאָהלענע מאשינקע, וואָס הייסט „צונג-קראַצער". נאָך א פעטע הוליאַנקע פון צעהנדליגע פאַטראַוועס פלעגען זיך די פירשטליכע פרעסער קראַצען די פערשמאָלצענע צינגער, כדי זיי זאָלען קענען „ארבייטען" ווייטער.

די באַטארייען שטעהען איצט פעררוסטעטע— א זכר לחורבן...
דער טיפער און ברייטער גראבען איז אויסגעטריקענט. אין דער אָזערע זענען שוין מעהר ניטאָ קיין גאָלדענע פיש; און דער הענגבריק, וואָס האָט געשיצט דעם שלאָס, איז פערוואנדעלט געוואָרען אין א שטענדיגען פעסטען בריק, איבער וועלכען יעדער קען אריין און ארויס. דער הענגבריק מיט די באַטארייעס, מיט דעם טיפען וואסער־גראָבען זענען יעצט איבריג. אנשטאט זיי האָט דער שלאָס אנדערע וועכטער—די רוסישע קאזארמעס, טאַקע דאָ דערביי.

די איצטיגע ראַדזיווילס געפונען זיך זעלטען אין זייער נעסוויזשער שלאָס. זיי פערברייגען דעם גרעסטען טייל פון יאָהר אין רוים. פון דער נייער קולטור האָבען זיי אָנגענומען בלויז דעם אויטאָמאביל, וואָס איז ווי צוגעפאסט פאר זייער ליידענשאפט צו וואנדערן. פון אויטאָמאָביל געהען זיי כמעט ניט ארויס.

צו דער א סך פערקלענערטער (זינט נאָך די שרפות, מיט צוואנציג יאָהר צוריק) נעסוויזשער יודישער בעפעלקערונג זענען די לעצטע ראַדזיווילס ניט שלעכט. אָבער די היגע יודען לעבען שוין לאנג מעהר פון רוסישען זעלנער, ווי פון שלאָס.

איבעריגענס האלט שוין אויך די שטאָלצע אדעליגע פאמיליע ביין חורבן. זי האָט זיך ניט געקענט צופאסען צו די נייע פאָדערונגען פון דער קאפיטאליסטישער עפּאָכע, ווי גראף טישקעוויטש צ. ב., וואָס איז שוין לאנג א בעקער געוואָרען (ער האָט אין ווילנא א גרויסע מעבאנישע בעקעריי און קאָנדיטעריי, און קאָנקורירט שטארק מיט יודישע בעקער). דער לעצטער ראַדזיוויל פון נעסוויזש איז איינגעשלאָסען אין א פּריוואטען משוגעים־הויז אונטער וויען. ער האלט אין איין צעהלען פאפירלאך, פאָרשטעלענדיג זיך, אז דאָס איז געלד. ער איז משוגע

געוואָרען אין מאָנטע־קאַרלאָ נאָך אַ ניט געלונגענעם שפּיל, ביי וועלכען ער האָט פערלאָרען אַ מיליאָנען־פערמעגען.

און זיין זוהן, נאָר דער לעצטער צווייג פון די ראָטשילדס, האָט אריינגעבראַכט אין דער פאַמיליע נאָך אַ גרעסערן חורבן: ער האָט חתונה געהאַט מיט אַן אַמעריקאַנער קאָפע־שאַנטאַן־זינגערין, און עס איז אַ סברה צו זאָגען, אַז די שטאַמט פון יודען.

אַז „פּאַניע קאָבאַנקאָ", וועלכער האָט דערשאָסען אַן איינענע פּלימעניצע דערפאַר, וואָס זי האָט געוואַגט זיך צו פערליבען אין אַ פּשוט'ן יעגער, וואָלט איצט אויפגעשטאַנען פון קבר און דערזעהן, וואו עס האַלט מיט זיין שטאָלצען שליאַכטענעם יחוס, וואָלט ער זיך אַ לעבעדיגער צוריק אין קבר געלעגט....

וואָס דער „פּנקס" דערצעהלט...

אַ פּאָר ווערטער אַלס הקדמה.

דאָס וואָכעדיגע טאָג-טעגליכע לעבען פון אַ פאָלק איז דער יסוד פון זיין געשיכטע. די ביבעל איז דעריבער דאָס בוך פון דער מענשהייט, ווייל אין איהר, אַ חוץ די גרויסע סאָציאַלע און עטישע אמת'ן, וואָס זי אַנטפּלעקט, מאָלט זיך פאַר אייערע אויגען אַ וואונדערשענע פּאַנאָראַמע פון דעם פּשוט'ן לעבען פון די מענשען, אין דעם האַלבנעבעל-דיגען פאַרטאָג פון דער מענשליכער געשיכטע. דאָס זעלבע איז מיט האָמער—די ביבעל פון די אַלטע גריכען. דאָס זעלבע איז אויך מיט'ן תלמוד, וואָס האָט געהאַט אַזאַ בעצויבערנד מאַגנעטישע ווירקונג אויף גאַנצע דורות פון אונזער פאָלק. ניט אַזוי גליקליך איז געווען אין אַזוינע ווערק דער מיטעלאַלטער. און וואָס נעהענטער עס קומט צו אונזער צייט, אַלץ אָרימער ווערט אונזער ליטעראַטור אין פאַקטען און בילדער, וואָס זאָלען אונז בעקאַנט מאַכען מיט דעם אינערליכען לעבען פון אונזער פאָלק. נאָר בעזונדער אָרים אין קוואַלען, צו שטודירען פון זיי דאָס אינערליכע יודישע לעבען, איז דער פאָריגער יאָהר-הונדערט. און דאָס איז ניט דערפאַר, וואָס דער יודישער „בית", דער טאָג-טעגליכער יודישער לעבען, איז געווען אָרים אין אינהאַלט. גאַנץ פאַרקעהרט: קיין אין יאָהרהונדערט, דאַכט זיך, פאַר די גאַנצע

לעצטע טויזענד יאָהר איז ניט געווען אזוי רייך אין פארבען, ווי דוקא, אַט דער לעצטער נײנצעהנטער יאָהרהונדערט. אָנהויבענדיג פון דער פראנצויזישער רעוואלוציע, און בעזונדערס, זינט דעם רוסיש-פראנצויזישען קריג פונ׳ם יאָהר 1812. דער טויזענד-יעהריגער דרעמיל פונ׳ם מיטעלאלטער הויבט ביסלעכווייז אָן פערשווינדען. דאָס יודישע פאָלק, צוזאַמען מיט אַלע אייראָפּעאישע פעלקער, הויבט זיך אָן צוכען, הויבט אָן אי גייסטיג, אי עקאָנאָמיש צו ערוואַכען. די ערוואַכונג קומט פאָר, וואָס ווייטער, אַלץ שטאַרקער, אַלץ האַסטיגער און פארכאַפּט אַלץ ברייטערע און ברייטערע פאַכען פונ׳ם פאָלק, מונטערט אויף צום קאַמפּף און וועקט א שטאַרקען אינטערעס צום פשוט׳ן ערדישען לעבען.

און דאָך, ניט קוקענדיג, וואָס דער אינערליכער יודישער לעבען אינ׳ם פאָריגען יאָהרהונדערט איז אזוי רייך אין פאָרבען, האָבען מיר דאָך אזוי ווייניג שטאָף צו שטודירען דעם דאָזיגען לעבען. דאָס יודישע פאָלק האָט בעזעסען אינ׳ם פאָריגען יאָהרהונדערט ניט ווייניג טאַלאַנטען און גרויסע גייסטער. נאָר אין זייערע ווערק שפּיגעלט זיך זעלטען אָב דער יודישער „ביט״ *) אין די ווערק אפילו פון די שפּעטערדיגע שריפטשטעלער ווערט דאָס אַלטעגליכע לעבען פונ׳ם פאָלק זעהר קאַרג געשילדערט. די סצענעס און בילדער פונ׳ם פאָלקסלעבען אפילו ביי אַזעלכע טאַלאַנטפאָלע שרייבער, ווי מאַפּו, סמאָלענסקין, יהודה ליב גאָרדאָן און אייזיק מאיר דיק, זענען זעהר אָפט גוזמא׳דיג און האַמעטנע. און דאָס לעבען איז פול געווען ארום זיי מיט העכסטע כאַראַקטעריסטישע טיפּען, בילדער, סצענעס, וואָס האָבען געקענט געבען וואונדערליכען שטאָף פאַר די גרעסטע קינסטלערבעאָבאַכטער פונ׳ם יודישען לעבען. אפילו דאָס לעבען פון אָט די שריפטשטעלער אַליין איז אונגעהויער אינטערעסאַנט און בעלעהרענד. און מיר וואָלטען געקענט בעקומען רייכע בילדער פונ׳ם פאָלקסלעבען,

*) דעם רוסישען וואָרט „ביט״ האָב איך אויבען ערקלערט. אָט דער אויסדרוק קען ניט ווערען איבערזעצט אין יודיש מ׳ט איין וואָרט וואָס זאָל איבערגעבען ריכטיג זיין מיין. איך לאָז ז׳עריבער דעם וואָרט, אַזוי ווי ער איז.

ווען זיי וואָלטען אונז געקענט דערצעהלען וועגען זייער אייגענעם לעבען, אזוי ווי דיקענס צ. ב. האָט דערצעהלט וועגען זיין לעבען.

נאָר די מעשה איז, אז כמעט אלע אונזערע שריפטשטעלער פונים פאָריגען יאָהרהונדערט, זענען אָדער געווען מעהר קעמפפער, ווי קינסטלער, אָדער זיי האָבען געשוועבט אין די הימלען און האָבען זיך וועניג צוגעקוקט צו דער זינדיגער ערד.

און ווען מיר ווילען בעקאַנט ווערען מיט די ווירקליכע איבער־לעבונגען פונים יודישען פאָלק פאַר די לעצטע פאַר הונדערט יאָהר, האָבען מיר ליידער קיין אנדער קוואַל ניט, ווי דעם „פנקס" פון די יודישע קהילות און די „שאלות ותשובות" פון די רבנים. נאָר אין די רבנישע ספרים דאַרף מען לאַנג זיפען און זוכען, ביז מיר קריגען עפּעס אַ „רמז" אויף אַ לעבעדיגען פאַקט און געשעהענים. אינטערעסאַנטער פון זיי זענען די פנקס'ען. אָבער די זענען כמעט אומעטום פער־שוואונדען געוואָרען. אויף מיינע רייזען איבער פוילישע און ליטווישע שטעדטלאַך האָב איך זיי, די פנקס'ען פון די קהילות, געזוכט און נאָר אין עטליכע ערטער האָט זיך מיר איינגעגעבען זיי צו קריגען.

די פנקסים פון קהל זענען כמעט אומעטום פערניכטעט אין די אָפטע שרפות, וואָס פלעגען חרוב מאַכען גאַנץ שטעדטעל. עס איז אויך גאַנץ וואהרשיינליך, אז די קהל'שע פיהרער האָבען מיט אַ כיוון פערברענט דעם פנקס אין אַ קריטישען מאָמענט, כדי זיי זאָלען פטור ווערען פון אָבגעבען „דין וחשבון" פאַר דער געמיינדע אין די קהל'שע געלדער, וואָס זיי האָבען געהאַט אין זייערע הענד, אָדער ווען אימיצער אַ גבאי (אזוי ווי אין קאָוועל צ. ב.) האָט פערקאַפט קהל'שע הייזער, אָדער פלעצער און האָט געוואָלט פערניכטען דעם קאָנטראַקט, אָדער איינענטומס-רעכט פון די געמיינדע-גיטער, וואָס זיי האָבען פערקאַפט. אם מעהרסטען אָבער, איז דער פנקס, די איינציגע קוועלע פון דער יודישער געשיכטע אין ליטא און פוילען, פערפאַלען געוואָרען צוליב דער נאַכלעסיגקייט און אונוויסענהייט פון די גבאים און קהל'שע רעדעל-פיהרער פון די גוטע אַלטע צייטען. וואו דער פנקס איז עפּעס מיט אַ נס געבליבען גאַנץ—איז דאָס דער פנקס פון חברה-קדישא. און

אידאר דאַרפט דאָרט דורכבלעטערן הונדערט, און, ניט זעלטען, הונדער־טער בלעטער אום אַנצושטויסען זיך אויף איין בלאַט, וואָס האָט פאַר איהם אַ ווערט.

אָט זענען אייניגע שטעלען פון קאָרעליטשער פנקס, טאַקע ניט פון חברה־קדישא־פנקס, נאָר פונ׳ם אמת׳ן קהל׳שען. ער איז אַלט אַ ערך הונדערט און פופציג יאָהר.

I אַריינגעוואָרפען אַ ווייבעל אין חרם, פאַר וואָס זי איז געפאָהרען מיט אַן „ערל" אָהן אַ שומר.

אַזוי ווי די אשה בתיה בת ר׳ יצחק אייזיק—ווערט דערצעהלט אין פנקס, אויף דער צווייטער זייט פונ׳ם בלאַט 137 האָט געטאָן אַ מעשה נבלה: זי איז געפאָהרען מק״ק נאַוואָהרודאק מיט אַן ערל, ימח שמו, אָהן אַ שומר; אַ חוץ דעם האט זי בעגאנגען נאָך אַ זינד: האט אויפגעעפענט איהר ברייטען מויל און געזידעלט די פיהרער פון קהל אויף אַן אסיפה אין קהל־שטיבעל; איז פון אונז, די אונטערגעשריבענע פיהרער פון קהל, אַרויס דער פסק, אַז די אשה בתיה זאָל זיין אין גרויסען חרם: מ׳זאָל איהר ניט רופען אויף קיין זאַך, אויך, די בייזע שעה זאָל ניט זיין, צו מתעסק זיין זיך אין אַ „מת מצוה", און קיינער זאָל זיך ניט דערוועגען מיט איהר צו האנדלען, ביז זי וועט ניט איבערבעטען די פיהרער פון קהל און וועט ניט נעהמען אויף זיך: מעהר ניט צו טאָן אַזאַ פאַרברעך.

אונטערגעשריבען: שבת־צו־נאַכט, דעם 6־טען תמוז תק״ם (1780)

(פיער אונטערשריפען פון די קהל׳ס־לייט).

ווייטער אַ ביסעל צוגעשריבען עטליכע שו.־ות: באשר די אשה חנ״ל האָט מתקן געווען איהר פעהלער און האָט אויף זיך גענומען, זי

זאָל אזוינס מעהר ניט טאָן, דעריבער האָבען מיר, די אלופי הקהל [1], בעשלאָסען, אז דער חרם זאָל זיין בטל כחרס הנשבר, ווי א צעבראָכען טעפּעל.

II אַ בית-דין שמש—אַ גנב און זיין שטראָף.

צום אָנדענקען און עדות פאַר שפּעטערדיגע דורות—שטעהט פאַרשריבען מיט א בלאט ווייטער—ווי אזוי ה' צבי בר' חיים „סגל" האָט אָבגעטאָן מיט זיין „האַנד־ארבייט" צו גנב'ענען פון אנדערע קהילה-לייט, ביי כמה בעלי בתים, אזוי ווי עס איז קלאָר בעוויזען גע־וואָרען פאַר די אלופי הקהל, און די אַלופי „בית דין צדק" פון אונזער קהילה; איז ביי אונז, אלופי הקהל ובית דין צדק בעשלאָסען געוואָרען, אז דער „אָזיגער לויפער [2] (ד. ה. דער שמש) זאָל זיין פּסול לעדות און פאַר א שבועה, פון היינט אָן און ווייטער.... ביז ער וועט שווערען אין טלית און קיטעל, אז ער וועט מעהר ניט גנב'ענען. אונטערגעשריבען די קהל'ס-לייט און בית דין אין יאָהר תקנ"ד. 1794.

---

1) אלופי הקהל—ד. ה. פירשטען פון קהל—א טיטעל, וועלכען עס האָבען געטראָגען די פיהרער פון דער יודישער געמיינדע. 2) „לויפער" אין פנקס—„רץ". ער ווערט אויך אָנגערופען „שליח־מיוחד". דאָס איז געווען דער געוועהנליכער שמש, אָדער אן עקסטרא-שמש, וואָס האָט געדינט ביי קהל אַלס „עקסטרא־פּאָטשט", אויך אויף דעם פאַל, אַז מ'האָט געדאַרפט עפּעס אָנזאָגען אין א צווייטער שטאָדט, אָדער שטעדטעל, ווען עס האָט זיך געהאנדעלט אום אַ גזרה, אָדער אַן אַנדער צרה אויף יודען.

III א טאַקסע פאַר שניידער.

ווענגען דעם גרויסען געשריי פון דער שטאָדט, וואָס איז אויפגעגאַנגען אין אונזערע אויערן—שטעהט פערשריבען אויפ'ן בלאַט 118, זייטע 2—דערפון וואָס די שניידער דריקען די בעלי־בתים מיט די זעהר טייערע מקחים, וואָס זיי נעהמען פאַר נייהען מלבושים, אזוינע מקחים, וואָס זענען ניט געהערט געוואָרען אין די קהילות, וואָס אַרום אונז, האָבען מיר, אלופי הקהל, דעריבער פאַררופען אַן אסיפה און עס איז בעשלאָסען געוואָרען צו מאַכען פון היינט אָן א פעסטע תקנה, און עס זאָל ניט געהערט ווערען מעהר קיין געשריי ח"ו אין אונזער גרעניץ. היינו, אַז קיינער פון די היגע בעלי בתים, ווער עס זאָל ניט זיין, זאָל ניט וואַגען צו געבען אַ שניידער פאַר נענייה מעהר פון דעם „אינסטרוקטער" (טאַקסע), וואָס איז אָבגעשטעלט געוואָרען צווישען אונז, און אָט זענען די פונקטען:

מאַנספילשע קליידער:

א) א זופיצע 3) א גלאַטע, אָהן פאַסעמאַנען 4)—צוויי גילדען, און מיט פאַסעמאַנען—צוויי גילדען מיט 15 גראָשען. א זיידענע זופיצע

---

3) לאַנגע קאַפּאָטע אָהן אַ שפּאַלט. 4) פאַסען סאַמעט ביי די ברעגען אַרום.

—דריי גילדען; א דעליע 5)—דריי גילדען; א זיידענע דעליע יע[illegible] גילדען.

ב) א פוטער מיט קעץ—צוויי גילדען מיט 15 גראשען; מיט פיקס אדער מיט פיי—פיער גילדען. פוטער של פלאצייניקע (?) מיט פעליך—צוויי גילדען. א סאראקו (?)—א גילדען מיט דרייצעהן גראשען. א קאפטען פון יעדער צייג—א גילדען. דאס איז אליך פאר גרויסע. פאר קליינע זאל זיין נאך ערך פון די אויבען בעשטימטע פרייזען.

ווייבערשע קליידער:

א) א טשוהיי 6) מיט קעץ—דריי גילדען; מיט פיקס—דריי גילדען מיט פופצעהן גראשען; מיט פיי—פיער גילדען. א גלאטער טשוהיי—צוויי גילדען. מיט „אבנאוו“, (ד. ה. בלויז מיט א פוטערנעם קאלנער)—צוויי גילדען מיט פופצעהן גראשען.

ב) א טשוהיי פון מארע (געבלומטע זייד) און מיט קראדישור (?) בערעקט—דריי גילדען, און א גלאטען—צוויי גילדען מיט פופצעהן גראשען.

ג) א בגד פון קארטון (ציץ) און פון קיטאי (שווארצע געדיכטע באוועלענע סחורה אין גראטעס)—איין גילדען. א בגד ארומגעלעגט מיט מארע ארום די ברעגען—צוויי גילדען; ארומגעלעגט מיט קראדישור—א גילדען מיט פופצעהן גראשען; א גלאטער—א גילדען מיט דרייצעהן גראשען.

---

5) א מין ווייבער-מאנטעל. 6) א סובע (פון רוסיש, „שובא“—פוטער, אויבערמאנטעל) פון זיידען און לאסטיג-קארט, גענייהט צום טאליע, פון פאריגט מיט קנעפלאך, הינטען אהן א נאט. די ארבעל זענען פריהער געווען ברייטע, דערנאך איז ארויס א מאדע—שמאלע ארבעל.

ד) אַ וויסט 7) פון מאָרע, בעדעקט מיט גאָלדענע פליטערלאַך — דרייצעהן גראָשען. פון לאַמע (גאָלדענע שטיקעריי) צוויי גילדען. אנדערע וויסטען, לויט'ן ערך פון די דאָזיגע.

ה) לייבעל פון ליאַמע 8)—צוויי גילדען; פון אנדערע סאָרטען זייד—אַ גילדען מיט דרייצעהן גראָשען; פון קאַרטון—איין גילדען. אַ וואָכעדיגען לייבקאַפּטען מיט האָזען אָדער מיט קעץ—איין גילדען. אַ קאַפּטען און זאַלעשקעס 9), געשטעפּט און מיט פוקס—אַ גילדען; אַ זאַלעשקע פון גוטען שטאָף, מיט גאָלד, אָדער אַ גלאַטע פון מאָרע מיט שטיינגעס—פופצעהן גראָשען. אנדערע זאַלעשקעס, לויט דעם ערך פון ד״י.

די אַלע תקנות זענען בעשטימט געוואָרען פון אַלע קהל־פאָר־שטעהער—עס זאָל זיין אַ געזעץ, וואָס קיינער פון די בעלי בתים טאָר ניט אריבערטרעטען, ווער עס זאָל ניט זיין. און די שניידער טאָרען ניט נעהמען מעהר פון דעם דאָזיגען "אינסטרוקטער". אפילו איינער פון די פערזאַמעלטע קען פּראָטעסטירען 10) און זעהען, אז די טאַקסע זאָל אָבגעהיט ווערען שטרענג. און אויב עס וועט זיך ארויס־ווייזען, אז א

---

7) ס'האָט אויך געהייסען: "פיגאַראָ", אָדער "בעזרוקאַווניק"—אַ מין יאַקעל אָהן אַרבעל. הינטען ביי דער טאַליע איז געווען צוגענעהט פון וואַטע אַ מין קישקע, ס'זאָל זיך האַלטען דאָס קלייד. 8) אַ מין אינטער־יאַקעל, ס'האָט אויך געהייסען "זעלעוועררם", רוסיש: דושעגרייקאַ 9) א מין גאָלד געוועבט שטיק שטאָף מיט אונטערלאַג, וואָס פרויען פלעגען טראָגען אויף דער ברוסט, בשעת זייגען אַ קינד. 10) אויף די יודישע אסיפות, אַזוי ווי אויף די פּוילישע סיימען, האָט געהערשט דאָס "וועטאָ־רעכט". ד. ה. ענדערן אַ פריהער אָנגענומען בעשלוס האָט מען געקענט נאָר, ווען די פערזאַמלונג האָט זיך אויסגעזאָגט א י י נ ש ט י מ י ג. ווען איינער פון די פערזאַמעלטע איז אָבער געווען דאַגעגען, האָט ק י י ן בעשלוס ניט געקענט האָבען קיין טאָקע.

שנײדער טרעט איבער די תקנות און נעהמט טײערער בײ עמיצען פון די בעלי בתים, װער דאָס זאָל ניט זײן, דארף יענער שנײדער געקנס׳עט װערען מיט א גרױסען „קנס“ לױט דעם אײנזעהן פון די, װאָס װעלען זיך געפינען אויף דער אסיפה.

אונטערגעשריבען: צװײ גבאים, דער שמש און דער נאמן.

כ״ה ימים לחדש תשרי תקס״ה (1805).

IV פאַר ניט מאַכען קײן סעודה צו אַ ברית.

אמאָל איז געװען א מנהג צו רופען אויף יעדער שמחה אלע קרובים, נאָהענטע און װײטע מיט זײערע װײבער און קינדער און קינדס־קינדער. אזױ װי האלב שטעדטעל איז געװען צװישען זיך „גע־קנעפּילט“ איז לײכט צו פערשטעהן, אז פראװען א שמחה איז פאר א געװעהנליכען בעל הבית, בײ דער אמאָליגער אָרימקײט, געװען אלץ אײנס, װי דורכלעבען א פּאָגראָם. דעריבער פלעגען א סך בעלי בתים מורא האָבען אָנצוזאָגען פאר׳ן ברײטען עולם װעגען א חתונה, א ברית, א מזל טוב און ד. ג. מ׳פלעגט אָבפּראװען די שמחה בקצור פאר „אײגענע מענשען“—די סאמע נאָהענטסטע צו שמחה-לײט.

„קהל“ האָט זיך אָבער ניט געלאָזען „שפּײען אין דער קאשע“. װאָס הײסט ניט מאַכען קײן סעודה? געהן הינטער ארום די כלי קודש?

און אין קארעליטשער פּנקס, אין יאָהר תקס״ח (1808) איז פערשריבען אזא מין „פּריקאַז“, כדי אראָבצונעהמען די „שטרױכלונג“ פונ׳ם פאָלק ישראל:

„מחמת עס איז געװאָרען בעװנותינו הרבים, א גרױסער בראָך אין קהל, מבטל צו זײן די סעודה פון א „ברית מילה“, װאָס װעגען דעם איז אָנגעװאונקען אין די און די ספרים, אז מען מוז מאַכען א מאָלצײט פאר אלע געלאַדענע; און אפילו דער, װאָס איז אין שטאַנד צו מאַכען

א סעודה, מאכט ער אויך ניט; בכן איז אָנגענומען געוואָרען איינ־שטימיג, אז דער וואָס וועט ניט מאַכען קיין סעודה, על כל פנים, פאַר־צעהן מענשען, איז א חרם גמור און אן איסור אויפ'ן שמש פון קהל, אז ער טאָר ניט רופען קיין שום מענשען אויף א מזל טוב און אויף קיין שום שמחה, און עס איז א חרם און איסור גמור, אז קיינער טאָר ניט געהן אויף א מזל טוב, אפילו די „מוהלים" און דער גרויסער סנדק און דער קליינער סנדק, אפילו אייגענע ברידער דעם בעל שמחה'ס טארען ניט געהן. צום שלום ווערט קהל וויכער און לעגט ארויף א חוב אויף די מוהלים און אלע, וואָס זענען זיך עוסק אין דעם ברית מילה צו סטאַרען זיך מאַכען א סעודה ביי דעם וואָס איז ניט אין שטאַנד אליין צו מאַכען א סעודה.

אונטערגעשריבען: צוויי גבאים, ערב פורים תקס"ח (1808).

V אן אָבצאָהל אויף „סנדק" און „מוהל".

א „מוהל" „ומסדר קדושין" איז אין אמעריקא א פיינע ביזנעס. דער מוהל האַלט אָן אן אָפיס, א קאַבינעט הייסט עס, גאָר ווי דער דאָקטאָר און אדוואָקאַט, און פערדינט ניט זעלטען בעסער פון זייביידען. א פרנסה איז שוין דאָס די לעצטע צייט אויך געוואָרען אין רוסלאַנד. אמאָל איז דאָס אָבער געוועזן א גרויסער כבוד. א חוץ דעם, וואָס דאָס איז געוועזן אומזיסט, האָבען נאָך, ווי דער אויבערשטער אויסצוג פונ'ם קאָרעליטשער פנקס בעווייזט, די „מתעסקים" אויף א ברית געדאַרפט מאַכען ביי אן אָרימען „בעל שמחה" א סעודה פון דער אייגענער קעשענע. ס'איז אָבער נאָך דאָס ווינציג. מיט צוויי יאָהר שפּעטער ווערט אינ'ם זעלבען קאָרעליטשער פנקס פערשריבען

אזא תקנה: עס איז אָבגעשטימט און בעשלאָסען געוואָרען אין דעם „ועד“ פון דער אסיפה ביי די „אלופי הקהל“, אז ווער עס וועט זיין „סנדק“ אויף א „ברית מילה“ איז מחויב צו געבען אויף צדקה ח״י ג״פ ד. ה. אכטצעהן גראָשען, דער מוהל—ניין גראָשען: פון „פריעה—זעקס גראָשען, „מציצה“—דריי גראָשען. די אלע געלדער זאָלען אָבגעגעבען ווערען די גבאיטעס און דערפון זאָל מען אויסהעלפען אָרימע קינפּער־טאָרינס. ביי יעדער חתונה דארף אויך געבען דער חתן אויף צדקה ח״י ג״פ, פאר די דאָזיגע גבאי׳טעס.

VI געכאַפּט אַ יודען מיט אַ ווייבעל אין אַ „חדר מיוחד“.

היות, ווי עס איז בעוונותינו הרבים, אָ ב ג ע ט אָ ן געוואָרען אין אונזער הייליגער קהילה א נבלה, היינו מ׳האָט געפונען דעם מאַן מרדכי מיט דער אשה לאה בת ר׳ חיים סגל, וועלכע איז אן „אשת איש“, אין א „חדר מיוחד“, און דאָס איז בעשטעטיגט געוואָרען דורך עדות, דעריבער האָבען מיר, די אלופי הקהל, פון אָנהויב נאָקלערט צו בעצאָהלען זיי נאָך זייערע בייזע מעשים און איהר אָ ר ו י ס ג ע ב ע ן א פ ס ק, ווי עס קומט אזא „א ש ה מ ו פ ק ר ת“ ווי ז. איז אָבער דערווייל, איבער נאַכט, קאַליע געוואָרען דער ענין, היינו דיזעלבע נאַכט האָט זי פון דאַנען פליטה געמאַכט און מיר האָבען ניט געקענט א ו י ס פ י ה ר ע ן דעם פסק, ווי מיר האָבען געמאַכט. אזוי אָבער ווי מיר האָבען מורא, טאָמער וועט אמאָל די דאָזיגע „מופקרת“ ווידער ק ו מ ע ן, איז דעריבער בעשלאָסען געוואָרען ביי אונז אַלעמען, די אלופי הקהל, אין דעם דערביי־זיין פון הרב הס״גיד און בית דין צדק דפה אויסצורופען א גרויסען חרם: אויף יעדען פון די לייט פון אונזער קהילה, ווער עס זאָל ניט זיין, וואָס וועט אַריינלאָזען די דאָזיגע „מופ־

קרת״ צו זיך אין שטוב, אפילו אויף איין רגע, זאָל יענער זיין אויס־געטיילט און אָבגעשיידט פון כלל ישראל און פון כלל דת יהודית פון אַלע פיהרונגען, וואָס זענען איינגעפיהרט אין ישראל. דאָס אַלץ איז בעשלאָסען געוואָרען דורך אַ מערהייט שטימען פון די ״אלופי הקהל״ און דערביי זענען אויך געווען די יחידי סגולה 11) און הרב המגיד און בית דין צדק און די אסיפה איז געווען אין קהל־שטיבעל, און לויט דעם רב׳ס באַפעהל האָב איך געחתמ׳עט: אור ליום ד׳, י״ב שבט תק״ע (1810).

אונטערגעשריבען: זאב וואָלף ש״ץ ונאמן דפ״ק.

דאָס אינטערעסאַנטעסטע פון אָט דעם בלאַט אין **פנקס** איז, וואָס איהם, דעם מאַן, האָט מען גאָר נישט געטאָן. **דער גאַנצער חרם איז אויף דער ווייבעל.**

VII ניטאָ קיין בעלנים אויף קוואַטער און אונטערפיהרער!

דאָס איז זיך שווער פאַרצושטעלען. קוואַטער און אונטערפיהרער — די שענסטע כבודים ביי פרומע יודען. און אין קאָרעליטש, מיט הונדערט יאָהר צוריק, האָט מען אויף אָט די כבודים ניט געקענט קריגען קיין בעלנים.

וואָס זשע איז געווען די מעשה? ווער איז געווען שולדיג דערין?

11) אויסגעקליבענע שענע באַלעבאַטים.

שולדיג זענען געווען די כלי קודש מיט די טעלער, וואָס משמעלט ביי יידען אָן צו יעדער שמחה. אַט די טעלער־אַבצאָהלונג פאַר די „כלי קודש" האָט געהייסען אין קאַרעליטש „צושרייעך". דאָס האָט געלעגט אַזאַ שווערע לאַסט אויפ'ן בעל הבית, אַז ער האָט מוחל געווען דעם „כבוד" מיט דער „סעודה" און האָט געוויכט פון אַ חתונה און אַ ברית. קהל האָט געגען דעם געמוזט אָננעהמען מיטלען, און מיט אַ הונדערט יאָהר, אונגעפעהר, צוריק איז פערשריבען געוואָרען אין קאַרעליטשער פּנקס אַזאַ מין תקנה:

היות, ווי דאָ איז געווען אַן אלטער מנהג, אַז יעדער קוואַטער אויף אַ ברית־מילה און אונטערפיהרער אויף אַ חתונה האָט געמוזט געבען „צושרייאַך" די כלי קדש, און מחמת דעם איז די מצוה פון קוואַטער און אונטערפיהרער אין געפאַהר אונטערצוגעהן, און דערפון געהט אַרויס אַ גרויסע חורבה פאַר'ן בעל שמחה, וואָס קען ניט קריגען קיין קוואַטער און קיין אונטערפיהרער; דעריבער: כדי צו פעררויכטען, אַז די דאָזיגע מצוה זאָל ניט אויספעהלען און אויפצוהויבען זי פון דער ערד, ווי זי איז געווען ביז איצט געפאַלען, איז בעשטימט געוואָרען ביי די „אלופי הקהל" אינ'ם דערביי זיין פון די „יחידי סגולה", און פון בית דין און פון רב, מיט אַ שווערען חרם, אַז כדי ניט צו פערשעמען דעם, וואָס האָט ניט, איז פון היינט אָן און ווייטער אַן „אסור גמור", אַז קיין שום קוואַטער און אונטערפיהרער זאָל ניט געבען קיין צושרייאַך צו קיין שום „כלי קדש", און ווער עס וועט עובר זיין דאַרויף וועט, אַ חוץ דעם שטראָף פון דעם חרם, געקנס'ט ווערען מיט גרויסע קנסים און גרויסע בזיונות. דערזעלבער חרם פאַלט אויך אויף די „כלי קדש", אויב זיי וועלען ניט לאָזען וויסען פאַר אַלעמען, ווער עס האָט עובר געווען אויף דעם חרם פון „צושרייאַך". ווער עס ווייס, אַז אימיצער האָט עובר געווען, איז מחויב צו לאָזען וויסען דעם פּרנס חודש 12). אכט אונטערשריפטען.

---

12) איינער פון די צוועלף געמיינדע־פיהרער, וואָס האָבען אויך געהייסען „אלופי הקהל". יעדער איז געווען אַ מין פּרעזידענט אויף איין חודש. אין דעם חודש, ווען איינער איז געווען פּרנס האָבען די איבריגע ניט געהאַט קיין רעכט זיך צו מישען, בלויז אויף אסיפות פלעגען אַלע צוועלף קומען און האָבען שטימרעכט.

VIII פאַר זידלען דעם „פרנס חודש״.

היות, ווי די שטעדטעלדיגע בעלי בתים צבי בן יעקב, און גרשון בהר״י האָבען, גענעפענט זויער מויל און געזידעלט דעם „פרנס חדש״ אין זיין חודש 13) און אנדערע אָנגענומענע מענשען אין בית המדרש און אין צייט פון דאַווענען, דעריבער, בכדי צו מאַכען אַ צאָם, אַז די „קינדער ישראל״ זאָלען ניט זיין „ווי שאָף אָהן אַ פּאַסטוך״, האָבען מיר איינשטימיג בעשלאָסען צו קנס׳ענען די דאָזיגע מענשען מיט דעם קנס, וואָס דאָ איז אויסגערעכענט. היינו: ניט אויפצורופען קיינעם פון זיי צו דער „ספר תורה״ מיט דעם טיטול „מורנו 14) נאָר מיט דעם טיטול „חבר״ 15) פון איצטער אָן אויף אייביג, און דער ה׳ גרשון ווערט אראָבגעוואָרפען פון גבאות אויף אַלע מאָל, און קיינמאָל זאָל מען זיי ניט אויסקלייבען אויף קיין שום קהל׳שען און חברה׳שען אמט.

13) דער „פרנס חודש״ האָט זיך גערעכענט פאַר אַן אָפיציעלע פּערזאָן בלויז „אין זיין חודש״. אין די איבעריגע מאָנאַטען איז ער געווען גלייך מיט אַלעמען. 14) דעם טיטעל „מורנו״ האָט בעקומען אַ „שענער יוד״, אַ למדן, אָדער אַ פּשוטער בּאַלעבאָס, ווען האָט געהאַט געוויסע פאַרדינסטען פאַר דער געמיינדע. 15) דעם טיטעל חבר (קאַמעראַד, גענאָסע) האָט בעקומען יעדער יונגער מאַן, באַלד נאָך דער חתונה. מיט „דעם טיטעל איז בעצייכענט געוואָרען אַז ער איז אַ גלייבבערעכטיגטער מיטגליעד אין דער געמיינדע די טיטולען פלעגט מען געוועהנליך געבען בשעת אויפרופען צו דער תורה אין שוהל און אין שריפטליכע ווענדונגען צו דער פּערזאָן, וואָס האָט געהאַט דעם טיטעל.

אויף יעדער אסיפה קען אפילו איינער פון די אנוועזענדע אבהאלטען מיט זיין פראטעסט פון אויסקלייבען זיי ווידער. און כדי צו בעשטעטיגען און געבען מעהר קראפט דעם דאזיגען בעשלוס פון קהל, וואס איז געפאסט געווארען אין קהל־שטיבעל, האבען מיר געחתמ׳עט: יום א׳ ב׳ ימים בחדש ניסן תקמ״ד (1784) לפ״ק. קארעליטש.

(פינף אונטערשריפטען)

פונקט אין א מאנאט ארום קומט אין פנקס, אויף דערזעלבער זייט פון זעלבען בלאט, אזא צושריפט אונטער דעם אויבערשטען בעשלוס:

אזוי ווי די אויבען אנגערופענע מענשען האבען זיך געבויגען פאר׳ן „בית דין הגדול״, וואס דא איז נעווען און האבען געבעטען מחילה ביי אלע פיהרער פון קהל, איז: דערפאר וואס די לייט האבען זיך אונטערגעגעבען, האבען מיר בעשלאסען מוחל צו זיין זיי אויף דאס, וואס געווען, און פון איצט אן קעהרען זיך די לייט אום צו זייער פריהערדיגען שטאנד.

(פינף אונטערשריפטען).

IX ווען־יגער עולם איז מעהר שמחה.

נאך מעהר, ווי א ברית איז א חתונה געווען פון איין זייט א שמחה, פון דער אנדערער—א צרה. לויט׳ן מנהג פון אלטע צייטען האט מען געמוזט רופען אלע ווייטע און נאהענטע קרובים ביז׳ן צעהנטען גליעד, פון ביידע צדדים, א חוץ פריינד, בעקאנטע, שכנים און גלאט „כלי קדש״. פאר א מיטעלען באלעבאס איז פראווען א חתונה דעריבער געווען, ממש, א חורבן. קארעליטשער קהל האט זיך דעריבער געזעהען געצוואונגען ארויסצוגעבען אזא פעראָרדנונג און פערשרייבען אין פנקס:

עס איז איינשטימיג אָנגענומען געוואָרען פון די פאָרשטעהער און פיהרער פון אונזער קהילה אינ׳ם דערביי זיין פון איינצעלנע דיטיגע אָנגענומענע לייט (יחידי סגולה) א בעשלוס, וואָס קעהר זיך אָן צו די בעדערפניסען פון אונזער געמיינדע, לויט די תקנות פון פנקס: אז ווער עס וועט פראַווען א חתונה, ווער דאָס זאָל ניט זיין, פון אונזער קהילה, טאָר ער ניט איינלאַדען אויף דער סעודה קיין אנדערע, ווי נאָר די נאָהענטסטע קרובים ביז א „שלישי בשלישי" (גלידס־שוועסטער־קינדער), פון ביידע צדדים, אויך דעם „פרנס חדש" וואָס וועט זיין אין יענעם חודש, און די נאָהענטסטע שכנים, וואָס וואוינען פון ביידע זייטען, נעבען זיין הויז, און די „כלי קדש", און די אונטערפיהרערס, און דעם ווירט פון דעם הויז, וואו דער חתן שטעהט איין. און ווער עס האָט א מחותן אין שטאָדט, מעג ער איהם אויך לאַדען אויף דער סעודה. אויך דער נאָהענטסטער קרוב פון יעדען מחותן (ווייטער פון שלישי בשלישי) און דער מחותן פון דעם ערשטען קרוב פון דעם בעל הסעודה (א וואו מען מאַכט די סעודה). אויך די קרובים ביז „שלישי בשלישי" פון מחותן מצד החתן מעג ער רופען אויף א חתונה; אָבער אויף א „סעודת־ברית" טאָר ער מעהר ניט רופען, ווי די וואָס זענען אויבען איינגערעכענט און די מוהלים און „כלי קדש", דוקא די וואָס דיענען ביי קהל. אָט דער „תיקון" איז א חוב אויף יעדען איינעם פון אונזער קהילה, ווער עס זאָל ניט זיין, א חוץ די ישובים ארום. זיי פאַלען ניט אונטער דעם דאָזיגען תיקון, אויך די „כלי קדש" זענען אויסגע־שלאָסען. דאָס אַלעס איז בעשלאָסען געוואָרען אויף א פערזאַמלונג פון קהל מיט׳ן „חרם הגדול" און ווער עס וועט עובר זיין אויף דעם, וועט געקנס׳עט ווערען מיט גרויסע קנסים. וואָס פאַר א קהל פון אונ־זער קהילה עס וועט וועלען מבטל זיין אָט די „תקנה", קענען דריי כשרים (כשרה יודען ד. ה. וואָס האָבען שטימרעכט) זיי וועהרען דאַרין מיט זייער פראָטעסט.

פערשריבען יום ה׳, ח״י מרחשון, תקנ״ד (1794).

(פיער אונטערשריפטען).

דער לעזער זעהט, אז לויט דעם דאָזיגען תיקון, וואָס האָט

שטארק בעגרענעצט דעם מנהג פון „איינלאדענעס" איז נאָך געבליבען
אַ גאנץ היבשע משפחה צו רופען אויף אַ שמחה. טאקע פונקט, ווי עס
ווערט געוויצעלט אין אַ פאָלקסווערטעל: ווער איז מיין געזינד? משטיינס
געזאָגט! איך און ער, שוויגער און שווער, הענדעל און מענדעל, זורח
און ברוך, צוויי צווילינגלאך, זאָלען געזונד זיין, „להבדיל די גויע"
„אַ כפרה דער בחור".

X אַ תקנה געגען לוקסוס.

נאָך אין די צייטען פון די נביאים ווערט ביי יודען געסעמפפט
געגען אויסערליכען פוץ און לוקסוס. נאָך שטארקער ווערט דער קאמפף
אין גלות. אַן איינפאַך לעבען איז ניט בלויז די גרונד-פאָדערונג פון דער
יודישער אמונה, נאָר אויך די נויטווענדיגקייט פון דער
פאָליטישער און עקאָנאָמישער לאגע פון די יודען צווישען די פעלקער.
די יודען האָבען אָבער ניט אלע מאָל געפאָלגט, וואָס זייער תורה, וואָס
זייערע גייסטיגע פיהרער האָבען זיי געהייסען. די הויפטבעשעפטיגונג
פון יודען אין גלות, צוליב סבות, אין וועלכע ס'זענען שולדיג מעהר די
אויסערליכע אומשטענדען, ווי זיי אליין, איז האנדעל און פראַצענט.
אַ סך קלייבען אָן עשירות. ווילט זיך ארויסוויזען; ווילט זיך שטאָל-
צירען קעגען אייגענע און פרעמדע. קעגען אייגענע איז אַ זינד. קעגען
פרעמדע אָבער—אַ געפאהר. ניט איין צרה, ניט איין בלוט-בלבול איז
געקומען אויף יודען, צוליב דעם. גויים זעהען יודען פיין געקליידט,
נעהמט זיי אָן אַ קנאה. זאָגען זיי: דאָס איז אונזער גוטס. קומען ארויס
דערפון גזרות, פאָגראָמען. דאָס איז אַן אַלטע געשיכטע: דער שטאַר-
קער מאָג, דער שוואַכער טאָר ניט...

וואָס טוען יודען?

דער „יצר הרע" איז גרויס. אַז גאָט העלפט, ווילט זיך געהן אין שוהל אויסגעפוצט אין אַ שענעם „לייבקאַפּטען", אין אַ פיינע „זאַלעסקע", אין אַ יאַרמולקע אויסגענייהט מיט גאָלד. אָבער: „מה יאמרו הגויים"—וואָס וועלען די גויים זאָגען? דאָס מוזען יודען תמיד געדענקען.

קלינגט מען זיך. ווערט אין ניעסוויזשער פּנקס אַריינגעשריבען אַ תקנה, אַז די אַלע „שענע זאַכען" טראָגען ביי זיך אין דער היים און אינעווייניג אין שוהל איז מותר. אָבער אין גאַס דאַרף מען זיי אויסקעהרען אויף דער לינקער זייט. די רעכטע זייט פאַר אונז, הייסט עס, די לינקע פאַר זיי. וואָרום.... פן יאמרו הגויים... טאָמער וועלען די גויים זאָגען...

נאָר לאָמיר לאָזען רעדען דעם פּנקס מיט זיין אייגענעם לשון:

אַזוי ווי די צייטען זענען שווער געוואָרען; די פּרנסה, וואָס אַ טאָג—ווינציגער, האָבען מיר אויפגעעפענט די אויגען, און אַ קוק געטאָן, אַז דאָס איז אַלץ געקומען צוליב די לוקסוס-קליידער מיט גאָלד-געוועבטס, וואָס איז נתרבה געוואָרען דאָ אין אונזער קהילה, און אין דעם שווערען און ביטערן גלות—שטעכט דאָס זיי (די גויים) די אויגען, דעריבער קומען אויף אונז צרות, און קנאה דערוועקט זיך אין זייערע הערצער.

דעריבער האָבען זיך דערוועקט אַ סך קהילות שוין פון כמה יאָהר, צו פערצאַמען דעם בראַך, אַז קיין שום אשה זאָל ניט אָנטאָן קיין קליידער, געשטיקט מיט גאָלד, אָדער זילבער. און לויט דעם דאָזיגען צאַם, וואָס מיר האָבען געזעהן אין כמה גרויסע קהילות האָבען מיר אויך אויפגערופען אַן אסיפה מיט א גזרה פון דעם גרויסען חרם, אַז קיין שום אשה טאָר ביי אונז ניט אָנטאָן קיין שום קליידער מיט גילדען-געשטיק, אָדער זילבער-געשטיק, היינו אַ טשוהאַי, אַן אויבער-בגד, אַ פּאַרטוך און אַ היטעלע. נאָר אַ וויסט, אַ לייבקאַפּטען און זאַלעסקע, ווען זיי זענען צוגעדעקט פון אויבען מיט'ן טשוהיי, זענען ניט בכלל חרם. אויך מעג מען געהן אין אַ וויסט און לייבקאַפּטען פון דער איינענער שטוב צו אַ שכנה. און ווען מ'געהט דערין אין שוהל מוזען די

דאָזיגע בגדים זיין אויסגעקעהרט אויף דער לינקער זייט. אין שוהל גופא מעג מען זיי ווייטער איבערקעהרען אויף דער רעכטער זייט. נאָך הענדיג פון שוהל אָבער מוז מען איבער אַ נייעם איבערקעהרען די קליידער אויף דער לינקער זייט. און דער חרם פאַלט אויף יעדערן פון אונזער קהילה אָהן אַ שום אויסנאַהם און האָט אַ קראַפט צעהן יאָהר פון היינטיגען טאָג אָן. נאָר דעם רב׳ס ווייב, די גאַנצע צייט פון רבנות, איז ניט אין כלל פון דעם דאָזיגען חרם. אויך אַ בחור, אָדער אַ חתן מעג געהן אין אַ יאַרמולקע פון גילדען-געשטיק ביז דעם ערשטען שבת נאָך דער חתונה. און אַ מיידעל, אָדער אַ כלה, מעגען געהן אין אַ גילדערנעם טרעסט ביז דעם ערשטען שבת נאָך דער חתונה, און זענען ניט אין כלל הרם. און יעדער מענש, וואָס וועט איבערטרעטען דעם דאָזיגען חרם, אַ מאַן, צי אַ פרוי, זאָל זיין מוחרם און אויסגעשלאָסען פון כלל ישראל. נאָר קיינער איז ניט ערוב פאַר אַ צווייטען, מעג זיין אַ חבר, אָדער אַ קרוב, אָדער אייגענע קינדער. אַ חוץ דעם חרם ווערט יעדער פערברעכער געקנס׳עט מיט אַ געלד־שטראָף, און מיט גרויס בזיונות, ווי די פיהרער פון קהל וועלען אויף זיי אַרויפלעגען. און דער זעלבער חרם פאַלט אויך אויף יעדערן פון קהל און אויף די „פרנסים חדשים״. קיינער טאָר ניט זוכען קיין שום מיטעל, סיי דורך בית-דין, סיי דורך אסיפה־לייט, מבטל צו מאַכען דעם דאָזיגען חרם. און אויב קהל וועט פרובען אַראָבנעהמען דעם חרם איז קהל אַליין מוחרם און פערוואָגעלט, אָבגעטיילט און אָבגעשיידט פון כלל קדושת ישראל, און אַלע קללות פון דער תוכחה זאָלען פאַלען אויף זייערע קעפּ. דער וואָס וועט אָבער געהאָרכען וועט רוהען אין זיכערקייט און עס וועט אויף איהם קומען די ברכה פון גוטע לייט.

אונטערגעשריבען די פיהרער פון קהל, די גבירים, דער רב.

יום ו׳ דעם 19 אייר, תקל״א (1781).

XI אַ סדור — אַ משכון פאַר קבורה-געלד.

קריגען אַ „בר־מנן" האָט געהייסען פאַר „חברא קדישא" — האָבען אַ סעודה. און אַ סעודה האָט „חברא סדישא" ליעב געהאַט, אוי, האָט זי ליעב געהאַט אַ סעודה! און דעריבער טאַקע האָט מען ניט בענקראַ־בען אומזיסט קיין שום בר־מינן! אפילו דעם גרעסטען אָרימאַן, אויב ער האָט ניט געהאַט קיין „זכות-אבות". האָסט קיין געלד ניט, גיב אַ משכון. אַלץ פערזעצט? איז דאָך געבליבען אַ סידור! דאָס איז ביי „חברה קדישא" אויך אַ סחורה. אין שענק נעהמט מען און מ'גיט דערויף אַ פלעשעל משקה, און, נאָך אַמאָליגער טאַקסע, אַ גענזיל אויך. ווילט איהר ניט גלויבען, לייענט, איך בעט אייך אין קיידאַנער פּנקס פון חברה קדישא, אויף דער 17-טער זייט. דאָרטען איז בפירוש פערשריי־בען: פון „פלוני בן פלוני" פאַר קבורה האָט מען בעקומען אַ משכון אַ סדור פון אַמסטערדאַמער דרוק און... פינף גראָשען מזומן.

XII די סעודה פון חברה קדישא.

ניט בלויז פון אַ „בר מינן" האָט חברה קדישא אָבגעלעקט אַ ביינדעל. אַ סעודה האָט געמוזט מאַכען יעדער נייער מיטגליעד, וואָס האָט זיך איינגעשריבען אין חברה. איינצושרייבען זיך אין „חברה קדישא"

איז געווען אַ כבוד. אגב האָט מען דאָ ניט אזוי געמיינט די „הגדה״, די „קניידלאַך״. דער גאַנצער לוצקער פּנקס פון ח״ק איז פאַרשריבן, אַ משך פון הונדערט יאָהר כמעט אויסשליסליך מיט אַזוינע „געשעהעניסען״. אז גאָט האָט געהאָלפען איינשרייבען זיך אַליין, אָדער אַ קינד אין חברה, איז דאָס געווען אַ יום טוב. מ׳האָט געפּראַוועט מיט גרויס פּאָמפּ אַן אסיפה, „געוואָרפען גאַלקעס״, און פאַרשריבען, אויף אַ בלאַט די לענג, די געשעהענים און דעם צערמאָניאַל פון איינשרייבען זיך. האָט איינער ניט געהאַט גענוג אויף אַ סעודה, איז חברה מיט איהם דורכגעקומען. מ׳האָט איהם צוגעהאָלפען, צוגעבאָרגט. אבי אַ סעודה. צו דער אסיפה פון די אלופי ח״ק—שטעהט פאַרשריבען אין קיידאַנער פּנקס, איז געקומען רבי אברהם ב״ר הילל בעטען, מ׳זאָל איהם אריינגעהמען אין חברה. האָבען מיר איהם אויפגענומען, באופן ער זאָל געהן אויפ׳ן בית הקברות, „על כל צרה שלא תבוא״, מיט אַלע זיינע קינדער, גרויס און קליין, אַ יאָהר צוויי נאָכאַנאַנד... האַנדגעלד דרייסיג גראָשען און צעהן שילינג *) זאָל ער געבען שוין. פינף גילדען בעט ער מ׳זאָל איהם אַרונטערלאָזען פון דער טאַקסע...

חיים סג״ל איז מחויב צו געבען—שטעהט דאָרטען ווייטער—פופצעהן גראָשען אַן אדערויף און מאַכען אַ סעודה. ער בעט מ׳זאָל געבען צו שטייער דריי גילדען...

אַ דריטער קלאָגט זיך: די צייט איז איהם שלעכט. איז ח״ק איינגעגאַנגען מיט איהם אויף אַ פּשרה: חברה גיט אַ פעסעל ביר. פיער גילדען דאַרף ער בעצאָהלען כאַר פּסח. אָבער, אז דער אויבערשטער וועט „ברייט מאַכען זיין גרעניץ״ מוז ער מאַכען אַ סעודה גאָר אויף דאָס ניי.

*) אַ שילינג, אָדער שילינגער איז געווען אַמאָל אַ דריטעל פון אַ גראָשען.

XIII וואָס האָט געקאָסט אַ סעודה מיט צוויי הונדערט יאָהר צוריק.

א גוטע העלפט פון קיידאנער פנקס פון ח״ק איז פערנומען מיט די חשבונות, וואָס א סעודה האָט אָנגעטראָפען און פון וואָס זי איז בעשטאנען. דער שרייבער רעכענט אוים יעדע קליינינקייט. עס זעהט אוים, אז, שוין שרייבענדיג, האָט ער הנאה פון די אַלע גוטע זאכען, וואָס וועלען זיין אויף דער סעודה. איינעם פון די רעכנונגען האָב איך פארנאָטירט. ער איז, איבריגענס, זעהר אינטערעסאנט דערמיט, וואָס ער ווייזט, ווי טייער האָבען דעמאָלט געקאָסט לעבענסמיטעל. אָט איז דער צעטעל פון א סעודה אין יאָהר תמ״ג, ד. ה. ענדע פונ׳ם 17-טען יאָהרהונדערט.

4 הענער — — 28 גראָשען.
4 גענז — — 20 „
1 וואָגען האָלץ — 10 „
1 אינדיק — — 35 „
1 צעהנדליג אייער 4 „
4 גענז — — 1 גילדען מיט 19 גראָשען.
4 קלענערע הענער 12 גראָשען.
10 אינדיקעס — 3 גילדען מיט 20 גראָשען.
1 פאַס ביער — 6 „ „ „ „

בילינ איז געווען דאָס לעבען פון אונזערע עלטער־זיידעס. ס׳איז אָבער א פראגע, צי איז עס שענער געווען?

VIX מחלוקת און מסירות צוליב דער סעודה.

אויף א סעודה האָבען קיין זייטיגע, וואָס בעלאַנגען ניט צו „חברה קדישא" ניט געטאָרט זיין. נאָר יעדער „פרנס חודש" האָט געמעגט ברענגען איין פריינד. האָט זיך אָבער אמאָל געטראָפען, אַז איין „פרנס חודש'ס" פריינד איז געווען דעם צווייטען פרנס חודש'ס פיינד. און אָט דער „פרנס חודש" איז גראָד געווען אין „זיין חודש", ד. ה. ער האָט בעטראָטען אין יענעם חודש זיין אמט. איז ער געווען דער „בעל הבית", דער גאַנצער „האָחן" אויף דער סעודה. האָט ער יענעם פרנס חודש'ס פריינד, ד. ה. זיין שונא ארויסגעטריבען. איז יענער אוועק און האָט געמסר'ט דעם פריץ (ראַדזיוויל), אַז דער „פרנס חודש", וואָס האָט איהם ארויסגעטריבען, שטעלט איהם (דעם פריץ) „פיינען", בשעת ער פאָהרט דורכ'ן שטעדטעל. האָט ראַדזיוויל גע־הייסען ארויסטרייבען יענעם „פרנס חודש" פון קיידאַני מיט זיין גאַנצער פאַמיליע. פון דעמאָלט אָן איז געמאַכט געוואָרען אַ תקנה, אַז אפילו דער „פרנס חודש" טאָר קיין שום זייטיגען מענשען ניט ברענגען אויף דער סעודה, אַ חוץ רח"ש, ד. ה. רב, חזן, שמש. כאַ־ראַקטעריסטיש איז נאָך אַ תקנה, פערשריבען אין זעלבען פנקס. „צו מאַכען אויף א סעודה פון ח"ק אַ וועלכע ס'איז „שפּיעל", וואָס מ'רופט דאָס „פאָרשטעלען", אַזוי ווי מ'איז זיך נוהג אויף אנדערע שמחות, איז דאָס אַ שטיק אסור. דערפון זעהט מען, אַז ניט בלויז פורים האָט מען געמאַכט אמאָל „פאָרשטעלען", נאָר אויך אויף אנדערע שמחות, און אַז אפילו אויף א סעודה פון ח"ק האָט מען „געפראַוועט קאָמעדיע".

איבריגענס איז ביי „חברה קדישא" אויך געווען אַגוטער מנהג: אויב עס איז געווען אין שטעדטעל אַ קראַנקער, האָט מען איהם געמוזט ברענגען פון דער סעודה וואַרימע געקעכטס, „תיקף", ווי נאָר אבענד. און די איבערבלייבעכטסען פון דער סעודה האָט מען געדאַרפט צוטיי־לען אָרימע לייט.

דער בונט פון די שניידער.

!א מעשה, וואָס האָט זיך פערלאָפען אין קיידאַני מיט הונדערט יאָהר צוריק.

די היסטאָריע פון דעם דאָזיגען בונט איז פערשריבען אין קיידאַנער שניידערשען פּנקס—דער איינציגער פּנקס אין גאַנצען יודישען תחום, וואָס איז געפיהרט געוואָרען זעלבסטשטענדיג פון בעלי מלאכות. ליידער איז דער דאָזיגער מערקווירדיגער פּנקס, ווי מ׳האָט מיר דערצעהלט, פערפאלען געוואָרען אין דער רעדאקציע פונ׳ם אמאָליגען „וואָסכאָד״. נאָר די מעשה, וואָס איך וויל דאָ בעשרייבען, לעבט אין מויל פון קיידאַנער אלטע לייט אזוי פריש, ווי זי וואָלט ערשט נעכטען געווען געשעהן. איך האָב זי פערצייכענט פון מויל פון איינעם א קיידאַנער באַלעבאָס און גבאי, וואָס האָט מיר געבעטען, איך זאָל זיין נאָמען ניט דערמאָהנען, ווייל „ער האָט מורא פאַר די בעלי מלאכות״.

דאָס איז געווען דעם ערשטען טאָג ראש השנה—דערצעהלט די לעגענדע, לויט דעם קיידאַנער שניידערשען פּנקס. דער עולם איז געשטאַנען נאָטספּאָרכטיג אין שוהל און מיט גרויס בכיות געבעטען ביי דעם „רבונו של עולם״ א גוטען צעטעל. פּלוצלונג איז געוואָרען עפּעס א גערודער, א געטומעל, פריהער שטיל און דערנאָך צלין קאָבינער, אונרוהיגער. מ׳האָט פערגעסען אָן דעם „צעטעל״ אָן דעם רבונו של עולם, אָן די בכיות, אָן די תקיעות, אָן דעם מחזור. עס איז

געשעהן אין שוהל א „מורא׳דינע״ „מעשה נבלה״, וואס זינט קיידאני איז געוועזן קיידאני האט זיך אזוינס ניט פארלאפען.

פון אנהויב האט דער עולם אויף ריכטיג ניט געוואוסט, וואס אייגענטליך איז אזוינס געשעהן. דער געמורמעל און גערודער איז געווען נאר אויף יענע בענק, אין מזרח-זייט. ביסלעכווייז איז דער קאך אריין טיפער אין עולם און אלעמענס אויגען און הענד זענען געווענדט געווען צו די הינטערשטע בענק, דער עיקר—צו איין באנק, הינטער דער בימה, און אויף יענער באנק—צו איין שטענדער, ביי וועלכען עס איז געזעסען דער „שולדיגער״, דער „עוכר ישראל״, וואס האט פארשטערט קיידאנער באלעבאטים דעם „יום הדין״, האט זיי צומישט די תפילות, האט געמאכט פערטרייבען דעם כבוד פון ישראל.

אין שוהל האט אלץ שטארקער און שטארקער געברויזט ווי ווילדע רוישענדע כוואלעס פון ים, בשעת ער צעשפילט זיך אין א שטורם.

וואס זשע איז אזוינס געשעהן אין קיידאנער שוהל? וואס פאר א נבלה האט אבגעטאן דער שניידער? מיט וואס האט ער בעטריבט דאס געמיט פון אלע באלעבאטים, גבירים, רבנים און קהל׳שע פיהרער און פארזארגער?

דער שניידער האט געטאן אזא זאך, וואס איז ניט געזעהן און ניט געהערט געווארען אין אלע גרענעצען פונ׳ם פאלק ישראל אין יענער צייט: ער איז געקומען אין שוהל אין א... יארמולקע אונטער היטעל. מיט א מורא׳דיגע חוצפה, וואס קיין שניידער האט ביז דער־מאלט ניט געוואגט, האט ער, דער „עזות פנים״, דער „עוכר ישראל״, דער „חייט״ אראבגענומען פאר כל ישראל אין די אויגען די היטעל, האט פערצויגען דעם טלית איבערן קאפ... ניין, איבער דער יארמולקע און די יארמולקע איז געווען אן אמת׳ע יארמולקע—א סאמעטענע, א נייע, פונקט, ווי ביי דעם רב, ווי ביי דעם גבאי, פונקט ווי ביי אלע די יענע, וואס שטעהען דארט אויבען אן אין מזרח-וואנד.

— אוי, וועה געשריען! איצט איז שוין אן עק פון דער וועלט!

— האט געשטורעמט אין שוהל. מיט וואס וועט מען דערקענען איצט

דעם אונטערשייד צווישען רב, פּרנס חודש און בעל מלאכה, אז שניי־דער וועלען אָנהויבען טראָגען יאַרמולקעס, סאַמעטענע יאַרמולקעס, פּונקט ווי אַלע געחויבענע באַלעבאַטים, ווי אַלע שענע יודען...

— קנס׳ענען! מ׳זאָל איהם קנס׳ענען!... האָט געקלונגען פון אַלע זייטען.

נאָר דער רב האָט געהייסען דעם שמש געבען אַ פּאַטש און דעם חזן—נעהמען זיך צו די תפילות. אין מזרח איז עקספּראָמט אָנגענומען געוואָרען אַ בעשלוס: מ׳זאָל דעם „עזות פנים״, וואָס האָט געוואָגט צו צעשטערען אייביגע גרעניצען צווישען בעל מלאכה און באַלעבאָס—ברענגען אויף מאָרגען נאָך יום טוב צו קהל און קנס׳ענען, ער זאָל פאַרזאָגען אַ צעהנטען נאָך אמאָל צו טאָן אַזאַ „נבלה״. און דערווייל זאָל מען דאַווענען.

אויף מאָרגען נאָך ראש השנה האָט מען געבראַכט דעם זינדי־גען שניידער אין שוהל און מ׳האָט איהם געמאָלדען זיין פּסק: צעהן פונט ליכט אויף שוהל. די יאַרמולקע האָט מען ביי איהם אָבגענומען.

אין שניידערשען פּנקס שטעהט ניט, צו דער שניידער האָט מקיים פּסק געווען. נאָר דערמיט האָט זיך די מעשה ניט געענדיגט. הערט ווייטער.

דעם ערשטען טאָג סכות זענען געקומען קיידאַנער גבירים, פּרנסים, באַלעבאַטים אין שוהל—יום טוב׳דיג, שיינענדיג, אונטער די אַרעמס די טלית-זעקלאַך, אין די הענד די לולבים מיט די אתרוגים, — אַליין אויסגעפּוצט אין שטריימעלאַך און אַטלעסענע זופּעצעס, אַרומגעגאַרטעלט מיט פיינע גאַרטלען. זיי געהען אריין בהרחבה׳דיג, גאוה׳דיג אין בית המדרש, במנהג גבירים און שענע יודען; זעצען זיך אָנגעבלאָזען אויף זייערע מזרח־שטעדט, און בלאָזענדיג זיך נעהמט מען אַרויס, לאַנגזאַם, מיט אַ יום טוב׳דיגען געניץ, די טליתים מיט די זיל־בערנע עטרות פון די סאַמעטענע, מיט גאָלד געוועבטע, טלית-זעקלאַך. מיט שטאָלץ נעהמט מען פאַרנאַנדער די טליתים, וואַרפענדיג דערביי, ווי ניט בכיוון, אַ קוק אויף די הינטערשטע בענק, אויף דער שניידער־באַנק.

פינסטער איז געוואָרען גאַנץ קיידאַנער קהל אין די אויגען...
שטעלט זיך פאָר: אויף דערזעלבער באַנק, וואו ראש השנה איז גע-
זעסען דער געקנס׳עטער שניידער, איז שוין געזעסען, נים איינער, נייַן—אַ
גאַנצע רייה שניידער, שוסטער, קירזשנער, נים בלויז אין יארמולקעס, נאָר
אין שטריימעלאַך, אין זופּעצעס, מים גארטלען פּערגאַרטעלט, פּונקט
ווי יענע, דאָרט אין מזרח-וואַנט. און נאָך אפילו שענער... וואָרום,
פערשטעהט איהר מיך, דאָס האָבען דאָך די שניידער, קירזשנער
געמאַכט די זופּעצעס און שטריימעלאַך פאַר זיך... דאָס ערשטע מאָל
אין לעבען האָבען זיי געניידט נים פאַר אנדערע, נאָר פאַר זיך אַליין...
— וואָס איז דאָס... הא... אַ בונט! אַ בונט פון שניידער,
שוסטער, פון אַלע קיידאַנער בעלי מלאכות געגען קהל, געגען די איי-
ביגע מנהגים פון די עלטער-עלטער-זיידעס... אוים יחוס!... אוים
מזרח-וואַנט...

נאָר דער שטורם, וואָס האָט געהאַלטען ביי אויסברעכען איז
פלוצלונג שטיל געוואָרען. די בייזע בליקען פון מזרח-וואַנט האָבען דאָס
מאָל בעגעגענט נאָך בייזערע בליקען אין מערב-וואַנט. די שניידער,
שוסטער, קירזשנער און אנדערע בעלי מלאכות, זענען נים בלויז גע-
שטאַנען חוצפּה׳דיג: זופּעצע אנטקעגען זופּעצע, שטריימעל אנטקעגען
שטריימעל, גארטעל אַנטקעגען גארטעל. אונטען, אונטער די גארטלען,
האָט זיך געביילט אַ געזונטער פויסט, אַזאַ שטאַרקער און געזונטער,
ווי עס קען נאָר זיין ביי אַ בעל מלאכה. קהל האָט דאָ געהאַט צו טאָן
נים מים איין שניידער נאָר מיט׳ן גאַנצען „צעך״ שניידערס, און נים
מיט דעם איין צעך שניידערס, נאָר מיט אַלע צעכען בעלי מלאכות...
עס זענען געשטאַנען אין שוהל צווויי פיינדליכע מחנות: מערב-וואַנט
אַנטקעגען „מזרח-וואַנט״, דער המון אַנטקעגען „קהל״. און וועמעס
צאָהל איז געווען מעהר און וועמעס פויסט איז געווען שטאַרקער—דאָס
האָט ביי קיינעם קיין פראַגע נים געקענט זיין...
„קהל״ האָט געמאַכט אַ שווייג. דער דאַווענען איז שוין נים איינ-
געגאַנגען. עס איז אין שוהל—ד. ה. אייגענטליך נים אין גאַנץ שוהל,
נאָר אויף די מזרח-בענק, געווען נים יום טוב, נאָר תשעה באב. דער-

פאַר איז קיינמאָל ניט געווען אזוי „יום טוב׳דיג, אזוי לוסטיג און לעבעדיג אויף די מעריב-בענק, ווי היינט. די שניידערס האָבען, מזרח־וואַנט אויף צופוקענעס, געוואָרפען „עזות׳דיג״ מיט די פּאַלעס פון די זופּעצעס, געהויבען די קעפּ מיט די שטריימעלאך, געהאַלטען „חוצ־פּה׳דיג״ די הענד אין די גאַרטלען און געהויבען ביים אתרוג־בענשען די אתרוגים אזוי הויך און די לולבים אזוי געטרייסעלט, ווי שניידער האָבען דאָס נאָך קיינמאָל ניט געוואַגט.

עס איז אַוועק דער ערשטער טאָג סכות. דער צווייטער אַוועק. מערב־וואַנט טריאומפירט! מזרח-וואַנט זיצט טרויעריג מיט אַראָב־געלאָזענע קעפּ און וואַרפט נאָר צייטענווייז בייזע, גיפטיגע בליקען אויף דעם צעבונטעוועטען און טרומפירענדען המון, דאָרטען—הינטער בימה, אין די הייזער, אויף די גאַסען—אַ חוץ די געסלאך, וואו עס וואוינען די בעלי מלאכות—איז געווען ניט סכות, נאָר יום כפור. מערב-וואַנט טרומפירט...

נאָר אזוי האָט זיך געדוכט דעם אויבערפלעכליכען צוזעהער. אין אמת׳ן האָט קהל ניט געדרעמעלט.

אויפ׳ן דריטען טאָג—דעם ערשטען טאָג חול המועד, דאָס איז געווען שבת חול המועד—זענען גאַנץ פריה אָנגעקומען אין שטעדטעל דעם גראַף טשאַפּסקי׳ס קאָמיסאַר מיט צוואַנציג פּויערן. צעהן פון די פּויערן האָבען אַרומגערינגעלט דעם בית המדרש, אנדערע צעהן זענען אַוועק אין די געסלאך, וואו עס האָבען געוואוינט די בעלי מלאכות. און האָבען דאָרטען אַרויסגענומען אַלעמען פון די בעטען—אַלט און יונג, מייסטערס און אַרבייטער, און אַוועקגעפיהרט זיי אין צענטראַלען סקלאַד—דאָס איז געווען דעם פריץ טשאַפּסקי׳ס אַלעדיגע הויז—און מ׳האָט אַלעמען געשמיסען.

טייער האָט געקאָסט קיידאַנער בעלי מלאכות זייער „חצוה״ צו וועלען זיין גלייך צו די באַלעבאַטים. אָבער ניט ביליג האָט אָט די קערפּער-שטראָף געקאָסט אויך קיידאַנער קהל. אזא שענדליכע מעשה

איז נאָך ניט געהערט געוואָרען פאַר די גאַנצע יאָהרהונדערטען זינט יודען האָבען געוואוינט אין פוילען און ליטא, פיליכט פאַר דער גאַנצער צייט פון דער יודישער היסטאָריע... אַלע פריווילעגיעס, וואָס יודען האָבען מיט די גרעסטע אָפּפער און מיה, אויסגעסטאַרעט זיך ביי די ליטווישע און פוילישע קעניגע און מאַגנאַטען, האָבען געהאַט זייער הויפּטציעל: די פרייהייט פון דער איינצעלנער פּערזענליכקייט ביי דעם יודישען פאָלק. די אונבעריהרבאַרקייט פון דער פּערזאָן אינ׳ם אינערליכען יודישען לעבען גופא. און יעצט איז פערשוועכט געוואָרען אָט דער אַלטער טויזענדיעהריגער הייליגער פּרינציפּ, פערשוועכט גע־וואָרען פון יודען אַליין. אויפ׳ן גרעבסטען, ווילדעסטען אופן.

ווי דערשלאָגען און טעמפּ, אין אַלגעמיין, די מאַסע איז ניט געווען ביי יודען, אָבער אַזאַ רציחה איז שוין געווען צו גוואַלדשרייענד. די טיעפע בעליידיגונג האָט פעראייניגט די קיידאַנער יודישע בעלי מלאכות אין דעם ברענענדיגען געפיהל פון נקמה אָן זייערע פיינדער. עס איז זיי געמעלדעט געוואָרען אַ הייליגער קאַמפּף. דער קאַמפּף איז אַריבערגעטראָגען געוואָרען אין די רעגירונגס־געריכטליכע קאַנצע־ליאַריעס. די העכערע געריכטס־וואָגשאָל האָט זיך שוין דעמאָלט געפונען אין די הענד פון דער רוסישער רעגירונג. דאָס איז געווען אין די צייטען פון אַלעקסאַנדער דעם ערשטען. דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען דער געשריי פונ׳ם פאָלק געגען דער ווילדער מוטווילינקייט פונ׳ם „קהל״ האָט זיך שוין געהערט פון אומעטום. די רוסישע געזעצ־געבונג איז ניט געווען פיינדליך צו יודען, האָט זיך אַ פּנים צוגעהאָרכט צום געשריי פון פאָלק און האָט געשטרעבט דורך אַ גאַנצע רייה פעראָרדנונגען צו בעפרייען דעם יודישען יחיד פון דער מאַכט פונ׳ם קהל. נאָר ווי גינסטיג די שטימונג איז ניט געווען אין די הויכע פענסטער, קהל האָט בעזעסען אַ מאַכט, וואָס האָט געמאַכט צום נול אַלע פער־אָרדנונגען פונ׳ם געזעץ צו גונסטען פונ׳ם המון. די מאַכט איז געווען כּאַבאַר. און מיט דעם דאָזיגען געוועהר איז קהל געווען שטאַרקער.

יאָהרען לאַנג איז אָנגעגאַנגען דער קאַמפּף צווישען דעם המון און קהל אין קיידאַני. צעהנדליגע טויזענדער האָט ער אָבגעקאָסט

ביידע צדדים, און די בעלי־דינגטע בעלי מלאכות האָבן כמעט פער־
לאָרען יעדע האָפנונג אויף גערעכטיגקייט.

פלוצלונג איז ארויס אַ קלאַנג, אַז דעם קייזער׳ס ברודער,
קאָנסטאַנטין פּאַוולאָוויטש, דאַרף אין קורצען דורכפאָהרען קיידאַני.
דער המון איז אויפגעמונטערט געוואָרען. זיי האָבען יעצט אַ געלעגנהייט
דערלאַנגען דער העכסטער מאַכט אַ פּאַפּיר אין האַנד, אַ קלאַגע אויף
זייערע דריקער און בעלי־דינגער, מיידענדיג די אונטערשטע קאַנצע־
ליאַריעס. דאָ וועט שוין פאַר זיי געוויס אויפשיינען די גערעכטיגקייט.

אין דער פרייד פון נצחון האָבען אָבער די נאַאיווע בעלי מלאכות
פערגעסען צו „האַלטען צונג״ און קהל איז באַלד געוואָהר געוואָרען פון
זייערע פּלענער. מ׳איז אַוועקגעלאָפען צום איספּראַווניק, אָדער
סטראַפּטשע, ווי ער האָט דעמאָלט געהייסען, אריינגערוקט איהם אין
יד אַ שענע מטבע און געבעטען: ער זאָל זיין אַ פאָטער און ראַטעווען.

— איך קען אייך גאָר נישט העלפען,—האָט ער זיי געמעלדעט
— לויט דעם געזעץ איז יעדען אונטערטאַן ערלויבט, בשעת אַ הויכע
פערזאָן פאָהרט דורך, צו דערלאַנגען איהם אַ בקשה. אָבער... דער
פּאָליציסט האָט זיך פערקלערט—אַן עצה איז דאָ... בשעת דער קייזער,
אָדער אַ פערזאָן פון דער קייזערליכער פאַמיליע פאָהרט דורך, לויפען
אַ פריהער העראָלדען אָנזאָגען, כדי שטעדטעל זאָל וויסען און זאָל
ארויס אַנטקעגען „מקבל פנים״ זיין. ווען עס לויפט דורך דער ערשטער
העראָלד, צושטעלט זיך דער עולם איןביידע זייטען און דאַן פערנעהמען
אויך די „קלאָגער״ מיט די פּאַפּירען זייער פּלאַץ. ביים צווייטען העראָלד
טאָר מען קיינעם ניט ריהרען פון זיין אָרט. דאַן איז פערפאַלען. איהר
פאַרשטעהט? נאָר באַלד נאָכ׳ן ערשטען העראָלד, ווי נאָר דער שנײ־
דער וועט זיך שטעלען מיט דער פּאַפּיר אין האַנד, וועט עמיצער וועט,
אַ שטויגער, אונטערגעהן צו איהם, טאַקע פון אייערע גופא, און וועט
זיך מיט איהם... צעשלאָגען, דעמאָלט קען איך צונעהמען ביידען און
פערשפּאַרען אין רעשאָטקע. וואָס שפּעטער וועט זיין, דאַרפען מיר שוין
ניט זאָרגען. דערווייל וועט איהר זיין פון איהם פּטור.

קהל האָט מען קיין פינגער אין מויל מעהר ניט געדאַרפט

ארײַנלעגען. פֿאַר אַ פּאָר גילדען האָט זיך געפֿונען אַ „בונד"־אַ פּערעטער, טאַקע אַ שנײַדער־יונג נופֿא, וואָס האָט בײַ זײַן שנײַדער געדינט. אַלעס איז פֿאָרגעקומען, ווי דער פּאָליציײאַישער „בלעם" האָט געעצה׳ט. דער שנײַדער מיט דער פּאַפּיר, מיט׳ן שנײַדער־יונג זענען פֿערטריבען געוואָרען אין רעשאַטקע, דעם קײַזערס ברודער איז דורכגעפֿאָהרען, און קהל איז אויך דאָס מאָל נצול געוואָרען.

נצול געוואָרען, אָבער ניט אויף אַלע מאָל. קהל האָט גוט פֿערשטאַנען, אַז ווען די טויערן פֿון גערעכטיגקייט זענען פֿאַר די שנײַדער און שוסטער אויף אַ לאַנגע צייט פֿערשפּאַרט געוואָרען, איז נאָך אָבער געבליבען דער ברייטער שליאַך, און דער וואַלד, און דער אײַזערנער שנײַדערשער פּויסט. און עס איז געבליבען, אַז מ׳זאָל זוכען מיט די בעלי מלאכות אַ שלום.

מ׳האָט געשיקט צו זיי אַ שמש: וואָס געווען איז געווען, זאָגט, וואָס פֿערלאַנגט איהר? און עס זאָל זײַן שלום.

די בעלי מלאכות האָבען ארויסגעשטעלט דריי פֿאָדערונגען: ערשטענס—זאָל די יאַרמולקע און זופּעצע און דער גאַרטעל זײַן פֿריי פֿאַר כל ישראל און ניט פֿאַר מזרח-וואַנט־יודען אַליין. צווייטענס —זאָל אין בית דין, בשעת עס וועט פֿאָרקומען אַ משפּט צווישען אַ בעל מלאכה און אַ בעל הבית, זײַן איין דין (לעז: דאַיאַן) פֿון זייער, פֿון די בעלי מלאכות צד. און אין קהל־שטיבעל—אויך זייערער אַ סטאַרשינא, כדי די בעלי מלאכות זאָלען זײַן זיכער אין אַן אונפּאַרטייאישען געריכט.

די בעדינגונגען זענען אָנגענומען געוואָר׳ען און צווישען מזרח-וואַנט און מערב-וואַנט איז געוואָרען געשלאָסען שלום.

איבריגענס האָבען די בעלי מלאכות שוין דעמאָלט געהאַט זייער אייגענע שוהל, מיט זייער אייגענער מזרח־וואַנט. אינטערעסאַנט איז דער אָבמאַך, וואָס איז געשלאָסען געוואָרען צווישען די בעלי מלאכות און דעם דין. לויט דעם דאָזיגען אָבמאַך, איז דער שנײַדער־שער דין געווען מחויב צו קומען צו די בעלי מלאכות אין שוהל דאַווענען דריי מאָל אין טאָג. נאָך מנחה האָט ער געדאַרפֿט זאָגען פֿאַר זיי

חומש. שבת נאָך מנחה—לערנען מיט זיי „חיי אדם״. „שכירות שלו״— די שכירות זיינע—דעם דין'ס הייסט דאָס (אזוי איז געווען פערשריבען אין שניידערשען פנקס) איז ח״י קאָפּ. מכל לערניונגעל על משך ג׳ שנים. ד. ה. די נייע הוצאות אויפ'ן דין האָט מען בעקומען פון אן אָבצאָהל אויף די לערניונגלאך. יעדער לערניונגעל האָט, א חוץ דעם טערמין דריי יאָהר, פון איצט אָן געדארפט צו צאָהלען אכטצעהן קאָפּיקעס. פון די אכטצעהן קאָפּיקעס האָט בעלאנגט צוועלף קאָפּיקעס צו די באַלעבאָטים און זעקס קאָפּיקעס לטובת דעם דין.

אָט אזוי האבען די שניידער נאָך דעמאָלט שכל געהאט איבערצ'ולעגען די פערגרעסערונג פון זייער בודזשעט אויף זייערע ארבייטער און פערדינען נאָך עפּעס דערביי...

ווען שקלאָוו איז געווען „ארץ ישראל".

שקלאָוו איז איינע פון די מערקווירדיגסטע שטעדט אין יודישען תחום. ווען אָרשע איז געווען די וויגעלע פון דער יודישער גרויס-בורזשואַזיע, איז שקלאָוו געווען איהר חדר, איהר שולע, וואָס האט איהר אויפגעהאָדעוועט און ערצויגען. מיר קענען זיך איצט קוים פאָרשטעלען, וואָס פאַר אַ ראָליע שקלאָוו האט געשפּילט אין יודישען האנדעל מיט הונדערט יאָהר צוריק, און נאָך פריהער, פון יעקאַטערינען, ביז ניקאָלאַי דעם 1-טען. שקלאָוו איז ניט בלויז געווען דער צענטראַל-אָרגאַן, וואָס האט פעראייניגט און אָרגאַניזירט די יודישע סוחרים וועלט אין תחום, נאָר זי איז געווען דער קוואַל, פון וואַנען עס האָבען זיך שפּעטער פערשפּרייט שטראָמען פון יודישען האנדעל איבער גאַנץ רוסלאַנד. אַי-בערהויפּט אין מאַסקווא און פּעטערבורג. „שקלאָווסקי דוואָריאַנין", איז געווען דער טיטעל, מיט וועלכען דער מאַסקווער פּאַניע האט אין שפּאַס געקרוינט דעם יודען. נאָר דאָס איז געווען מעהר ווי אַ שפּאַס. דאָס איז געווען די ווירקליכקייט.

די ראָליע וואָס, צום טייל, שפּילט איצט האָמעל, האט אַמאָל געשפּילט שקלאָוו אין אַ סאַך גרעסערען מאַסשטאַב. האָמעל, איז אַזוי צו זאָגען, דער האנדעלס-שליסעל צווישען ליטא און פּוילען פון איין זייט, און ראַסיי, קאַווקאַז, סיביר און בוכאַרע פון דער אַנדערער. ווי אויך בכלל, צווישען אויסלאַנד און טיף ראַסיי. אָט דער שליסעל אין אַ סך

א גרעסערער מאָס, איז געווען אמאל—שקלאָוו.

אינטערעסאַנט איז, אַז דעם פונדאַמענט צום יודישען האַנדעל אין שקלאָוו גופא און דעם גאַנצען געגענד ארום, האבען געלעגט ניט די יודען אליין, נאר צוויי רוסישע גענעראלען,—פון די וואס האבען א געוויסע צייט גענאסען יעקאטערינא'ס ליבע, דאס זענען געווען: דער בעריהמטער פירשט פאטיאמקין און דער סערב—גענעראל זאריטש. זאריטש איז געווען יעקאטערינאס פאווארים פ א ר פאטיאמקינען. ער האט געגעבען יודען פערשידענע פריווילעגיעס צו ענטוויקלען האנדעל. ער האט, פערשטעהט זיך, ניט געמיינט יודישע טובה, נאר ער האט פשוט אליין געוואלט רייך ווערען. זאריטש, אזוי ווי פאטיאמקין, זענען געווען פראקטישע און ענטוויקעלטע מענשען. זיי האבען זעהר גוט געוואוסט די בעדייטונג פון יודען פאר דער פערשפרייטונג פון האנדעל אין רוסלאנד, וואס איז דעמאלט געווען זעהר אבגעשטאַנען. זאריטש האט זיך ניט בענוגענט מיט אָנקלייבען רייבקייט אינדירעקט, דורך פראטעזשירען יודען. ער האט, פשוט, אליין געטריבען טרייפע בראנפען און געמאכט פאלשע געלד. כדי בעסער אויסצובערענגען די בראנפען האָט ער געצוואונגען יודען זיי זאָלען ביי איהם קויפען די בראנפען און פערקויפען די פויערים. ווען מ'האט שפעטער, ביי איהם געמאכט א רעוויזיע און געפונען די פאלשע מטבעות, האט ער ארויפגעווארפען די גאנצע שולד אויף יודען.

צוליב זיינע טרייפע ביזנעס האט זאריטש נויטיג געהאט, אז קיין שום „קנעפעל", סיי פון די הויכע, סיי פון די נידעריגע זאָל ניט ארייִשמעקען אין זיין „מלוכה". אפילו דאַן, ווען ער איז שוין געווארען אוים „מחותן" מיט יעקאטערינען און זיין פלאץ האט פערנומען פאטיאמקין, האט ער אויך גענאסען א געוויסע אונבערירהרליכקייט פון פערזאן. אלס געוועזענער געליבטער פון דער קייזערין, האט ער אָנגעוועגדעט אלע מיטען צו האלטען די קנעפעל-לייט וואס ווייטער פון ויינע מאיאנטקעס. אפילו די איצטיגע שקלאָווער יודען קענען זיך ניט פערוואונדערן, וואס פאר א מין „ארץ ישראל" דעמאָלט איז געווען.

כדי וואס לענגער אויפצוהאלטען זיין חן אין יעקאטערינעס

אווינען, האָט זאַריטש זיך געמיהט צו ברענגען דער קייזערין פערשידענע מתנות, איבערהויפט—קליידער און פוץ־שטאָפען. אין רוסלאַנד האָט מען, פערשטעהט זיך, קיין גרויסע אַנטיקען ניט געקענט בעקומען, האָט מען עס געמוזט בעציהען פון אויסלאַנד. דאַן איז אָבער געווען דער גרעניץ־אָבצאָהל אַזוי אונגעהויער גרויס, אַז עס איז פשוט גיט מעגליך געווען צו בעקומען אויסלענדישע סחורה. האָט זאַריטש געפונען אַ מיטעל. ער האָט די יודען געהאָלפען דורכפיהרען פון אויסלאַנד די אַרטיקלען, וואָס ער האָט נויטיג געהאַט אויף מתנות דער קייזערין, אָהן אָבצאָהל: פשוט אויפ׳ן קאָנטראַבאַנדע וועג. ס׳איז לייכט צו פערשטעהן, אַז יודען האָבען זיך ניט בענוגענט מיט דורכפיהרען בלויז זאַריטשעס סחורה. גאָר אין קורצען טאַקע האָט זיך ענטוויקעלט אַ ריזיגער מסחור מיט אויסלענדישע סחורה איבער׳ן גאַנצען תחום. אויף אַלע וועגען, וואָס פיהרען פון די גרעניצען ביז שקלאָוו. אַלץ און אַלע אויף די וועגען, וואו די קאָנטראַבאַנדע־סחורה האָט געדאַרפט געהן, איז געווען „פערשמירט״, ווי שקלאָווער יודען דריקען זיך אויס.

אין יענע צייטען האָט מען געבויט אַ שאָסע פון פעטערבורג אין מאָסקווע. דער שאָסע האָט געמוזט דורכגעהן שקלאָוו. זאַריטש׳עס מאַכט איז אָבער געווען אַזוי גרויס, אַז מ׳האָט מיט אַ ביון אָבגעצויגען פון דאַנען דעם שאָסע אָן אַ זייט אויף ניין וויאָרסט. און דעריבער: וועהרענד אַלע אַרומיגע יודישע שטעדטלאַך האָבען נאָך פון פאַר הונדערט יאָהרען דעם גלאַטען שאָסע־וועג, האָט מען אין שקלאָוו, ביז מיט צעהן יאָהר צוריק, ווען דער באַהן איז דאָ געוואָרען, געמוזט פאָהרען מיט אַ קאַליקען בלאָטיגען שליאַך. דאָס איז אַלץ געמאַכט מיט אַ מיין, אַז די „קנעפ־טייוואָלים״ זאָל זיך ניט געלוסטען צו מאַכען אַ העראָפּטע וויזיטען.

דער מסחור מיט קאָנטראַבאַנדע האָט זיך אָבער אַזוי אונגעהייער פערשפרייט, אַז די רעגירונג האָט ניט געקענט בלייבען אַ לאַנגע צייט אין אונוויסענהייט וועגען דעם, וואָס דאָ, אין שקלאָוו, טוט זיך. עס האָבען זיך גענומען שיטען רעוויזאָרען, וועלכע האָבען אָבער „גאָר נישט געפונען״. די רעוויזאָרען זענען דאָך אויך געווען ניט מעהר, ווי

„זינדיגע מענשען". בשעת זיי האָבען דורכגעזוכט און דורכגעאַקערט גאַנץ שטאָדט, זענען הונדערטער פּעק קאָנטראַבאַנדע, גאַנץ רוהיג זיך געלעגען אין די שפּייכלערס, וואָס זענען געווען אויסגעשטעלט אויפ'ן גאַנצען ברעג פונ'ם דניעפּר, אויסער'ן שטאָדט. האָט זיך פערגלוסט אַ רעוויזאָר אַריינצוקוקען אין די שפּייכלערס, זענען שוין די שפּייכלערס געווען פּוסט און לעער און די גאַנצע סחורה איז געווען אויסגעלעגט אויף שיפען און פעראַנקערט אין מיטען דניעפּר. צו די דאָזיגע שיפען האָט קיין רעוויזאָר ניט געוואָגט צו צוטרעטען. די שיפעל, מיט וועל־בער זיי האָבען געזאָלט צוקומען צו די פעראַנקערטע שיפען מיט די קאָנ־טראַבאַנדע האָט זיך געקענט איבערקעהרען און וואָלט זיך זאָגאַר געווים איבערגעקעהרט, און זיי וואָלטען שוין צוריק פון דניעפּר ניט אַרויס. וואָרום אין דעם, אַז מ'זאָל די טרפה סחורה ניט געפינען, זענען געווען פעראינטערעסירט ניט בלויז טויזענדער יודען, נאָר נאָך אַזוי פיעל קריסטען—בעאַמטע פון דער רעגירונג.

עס איז געקומען דערצו, אַז אפילו, ווען אימיצער פון דער קייזערליכער סוויטע אַליין פלעגט דורכפאָהרען אַ יודישע שטאָדט, פלעגט ער זיך בענוצען מיט דער געלעגענהייט צו בעקומען אין די יודישע קראָמען קאָנטראַבאַנדע, וואָס דער מסחור דערמיט האָט זיך מורא'דיג ענטוויקעלט, ניט קוקענדיג אויף די אָפטע, שטרענגע רעוויזיעס. די רעגירונג האָט ערשט אין אַלעקסאַנדער דעם צווייטענס צייטען זיך געזעהן געצוואונגען קלענער צו מאַכען דעם אָבצאָהל אויף אויסלענ־דערשע סחורות. דאָס האָט געגעבען אַ טויט קלאַפּ דעם ריזיגען קאָנ־טראַבאַנדע-מסחור. די קאָנטראַבאַנדע, אַלס שטענדיגע פּרנסה, איז געבליבען נאָר הארט ביי די גרענעצען.

די פערבינדונגען, וואָס יודישע סוחרים האָבען אָבער געמאַכט מיט אויסלאַנד, זענען ניט געבליבען אָהן אַ רעזולטאַט. פון דעמאָלט אָן הויבען יודען אָן נעהמען אַ גרויסען אַנטייל אין דעם ריזיגען רוסישען עקספּאָרט און אימפּאָרט. זיי בעשאַפען זיי. דאָס הויבט אויף שטאַרק דעם וואוילשטאַנד פון דעם יודישען סוחרים-קלאַס. מ'קען זאָגען, אַז דריי פערטעל פון דעם אויסערליכען האַנדעל אין רוסלאַנד איז געלעגען ביי

ווען שקלאָוו איז געווען „ארץ ישראל"

יודען אין די הענד און קיין באַיקאָט איז ניט אין שטאַנד זיי פון דאַנען אַרויס צושטופען.

די שקלאָווער גבירים אָבער האָבען זיך פון דעמאָלט אָן געלאָזען אין די רוסישע שטעדט, מיט וועלכע זיי האָבען שוין לאַנג געהאַט פעסטע פערבינדונגען. איבערהויפּט אָבער האבען זיי זיך אַוועקגעלאָזען אין מאסקווע און פּעטערבורג. דאָרט האבען זיי גאָר איינגיכען אָנגעהויבען שפּילען נאָך אַ גרעסערע ראָליע, ווי פריהער, ענטוויקלענדיג צו דערזעלבער צייט, דעם רוסישען מסחור.

דיזער בליהענדער צושטאַנד פון דעם יודישען סוחרישען קלאַס דויערט ביז דעם סאַמע „גירוש מאָסקווע״ פון 1901. דאַן איז זי געצוואונגען צו עמיגרירען. אַ טייל לאָזט זיך אין אמעריקא. אנדערע פערבלייבען אין רוסלאַנד און בעזעצען זיך אין ווארשא און אין לאָדז. אַ געוויסער טייל, אָבער,—סוחרים און בעלי מלאכות, ווי צום ביישפּיל, די רויכוואַרגער וואס מוזען האבען נאהענט ראסיי און איבערהויפּט דעם ניזשנער ירידּ, קענען זיך ניט לאזען ווייט און בעזעצען זיך אין דער אלטער היים, אין שקלאָוו צוריק. אָט אזוי ווערט פון מאסקווער חורבן שקלאָוו ביסלעכווייז ווידער אויפגעבויט. אָבער, פערשטעהט זיך, ניט אין אזא מאס, ווי פריהער. דערצו איז דא פון אמאָל נאך געבליבען דער מסחור מיט זוימען און פלאקס, אביסעל וואלד, אביסעל תבואה. אז איהר וועט צוגעבען די יודישע פּאפּיר-פּאבריק, וואס האט נאר אינדירעקט א שייכות צו שטעדטעלדיגע פרנסה (זי בעשעפטיגט פינף הונדערט ארבייטער—אלע קריסטען און נור אין דער פערוואלטונג, ווי אומעטום, ארבייטען יודען)—האט איהר די גאנצע קוועלע פון שקלאָווער יודענ׳ס חיונה. ניט גאר קיין רייכע. ניט אמאליגע שקלאָוו! אבער אויך ניט קיין ארימע. שקלאווער יודען לעבען זיך דורך נישט קשה.

נאר לאמיר זיך אומקעהרען צוריק צום אלטען שקלאָוו.

שקלאָוו איז,ווי איהר זעהט, געווען אַ גאַנץ אויסגענומענע יודישע וועלטעלע. אַן אייגענע „ארץ ישראל״ אין סאמע רוסלאַנד. גאַנצע דורות האבען יודען דארטען קיין מעשענעם קנעפּיל ניט אנגעזעהן.

פריהער איז שוין ערקלערט, ווי אזוי דאָס איז געקומען.

דאָרטען האָבען יודען, נאָר אמאָל, אויך געהאט אין די הויכע פענסטער אזוינע שטארקע מליצים, ווי נתן נטע דער שתדלן און ר׳ יהושע צייטילס, און שפּעטער—די מאָסקווער און פּעטערבורגער גבירים.

אזא שטעדטעל האט געמוזט אויסארבייטען גאָר וואונדערליכע טיפּען, וואָס זייער גלייכען בעקומט איהר ניט אָפט אין אנדערע גע־בענשטע שטעדטלאך פון תחום, צו בעשרייבען די „אנטיקען" פון שקלאָווער יודישען לעבען האָט מען געדאַרפט אָנפילען מיט זיי גאנצע ביכער. נאָר איך וועל אין קורצע שטריכען שילדערן דאָ איינינע, די מעהר כאראקטעריסטישע פון זיי.

פריהער פון אלץ מוז דערמאָנט ווערען די שקלאָווער יודישע פּאָטשט, וואָס האָט זיך דערהאלטען אויף איהר אלטען שטייגער נאָך ביז דער רוסישער רעוואלוציע. נאָך איצט לעבט אין שקלאָוו דערלעצטער יודישער פּאָטשטער, וואָס האט בעקומען די פּאָטשט בירושה פון זיין טאטען; דער טאטען פון זיידען; דער זיידע פון עלטער זיידען—4 גאנ־צע דורות יודישע פּאָטשטער. דער פּאָטשטער האָט געהאט, פער־שטעהט זיך, א פּאָטשטערקע, א וויב מיט זיבען קינדער—דריי זיהן מיט פיער טעכטער. די בריף זענען פאַרנאַנדערגעקליבען געוואָרען און צעטיילט אויף די 9 הענד אין איין מאָמענט, און יעדער שקלאָווער יודישער באלעבאָס האָט בעקומען זיין בריף פּינקטליך צום מינוט, נאטירליך, אויף וויפיל די פּאָטשט אליין איז אָנגעקומען אין שקלאָוו פּינקטליך.

איהר דאַרפט געדענקען, אז דער שאָסיי איז דאָ אָבגעפיהרט געוואָרען נאָך גאָר אמאָל, מיט אַ כיון ניין וויאָרסט אַן א זייט. די וועג איז געווען א קלאָגעדיגע. אין אָסיענדיגע און פאר־פּסח׳דיגע בלאָטעס, און ווינטערדיגע זאווייעס פלעגט די פּאָטשט פערשפּעטיגען זעהר אָפט אויף א גאַנצען מעת לעת. אָבער דער פּאָטשטער אליין איז געווען פּינקטליך. ער פלעגט אנקלאַפּען מיט א בריף באָטש אין האלבע נאכט. און אמאל אפילו אהן א בריף. אט איז געווען אין שקלאָוו, א שטייגער, א

יוד ר׳ חיים נחמנ׳ס, וואָס האָט זעהר ליעב געהאַט צו בעקומען אַ ידיעה פון דער פּאָטשט אַלע טאָג. האָט ער אָבגעמאַכט מיט׳ן פּאָטשטער, אַז ער זאָל איהם קומען אָנזאָגען, אַלץ איינס: צי ס׳איז דאָ אַ בריף, צי ניטאָ קיין בריף.

טרעפט אַמאָל, דריי אַ זייגער נאָך האַלבע נאַכט. ר׳ חיים נחמנ׳ס מיט זיין גאַנצער געזינד ליגט זיך רוהיג אין זיין דרעמיל. פּלוצלונג: טרררך! טרררא-ך! מ׳האַקט ביי איהם אין לאַד.

ר׳ חיים נחמנ׳ס שפּרינגט אויף ניט טויט, ניט לעבעדיג.

האַ! וואָס?! וואו ברענט?

— דאָס בין איך, ר׳ חיים, מעלדעט איהם רוהיג דעם פּאָטשטער׳ס קול.

— אהאַ! וואָס?... וואָס?... פרעגט ר׳ חיים נאָך אַלץ דערשראָקען.

— די פּאָטשט איז געקומען!

— נו... נו?...

— בין איך געקומען אייך אָנזאָגען, אַז צו אייך איז ניטאָ קיין בריף.

אינטערעסאַנט איז, אַז אויך אין מאָסקויא האָבען יודען ביז׳ן סאַמע גירוש געהאַט זייער אייגענע פּאָטשט, אָרגאַניזירט אויפ׳ן שקלאָווער שטייגער. און עס איז געווען גענוג אָנצושרייבען אויפ׳ן אַדרעס בלויז אויף רוסיש „וו מאָסקווא“ און דערצו אויף יודיש: „ר׳ ברוך בר׳ טרייטעל, אַז דער בריף זאָל אָנקומען פּינקטליך דעם געהעריגען מענשען אין האַנד. שבת האָט יודישלעך גערוהט אי די שקלאָווער, אי די מאָסקווער יודישע פּאָטשט.

אין מאָהילעוו איז דאָ אַ יודישער בון-העגדלער מיט דער פּאַמיליע „דע נאָטקין“. דאָס איז דער אור־אור־איינִיקעל פון דעם בעריהמטען נטע שתדלן. נטע שתדלן איז געווען אין אַלעקסאַנדער דעם ערשטענ׳ס און נאַפּאָלעאָנ׳ס צייטען אין שקלאָוו אַ זייגער-מאַכער, אַ נאָטאַריוס, אַ פּאָדראַטשיק. ער איז געווען אַ זעלטענער מדינה־חכם. די לעגענדע זאָגט, אַז ער פלעגט אומגעהן מיט די רוסישע מיניסטאָרען אונ־

טערן חאַנד, איז געווען בעהאַנגען מיט מעדאַלען און נעהאַט אַ גאָלדענע שפּאַגע. דעם „רע׳ צו זיין פאַמיליען-נאָמען האָט איהם—זאָגט די לעגענ־דע—געגעבען דער קיסר אַליין. אַנדערע זאָגען, אַז דאָס האָט ער בעקומען פון נאַפּאָלעאָן, וואָס איז געווען איבערראַשט פון דעם שתדלנס שכל.

פון שקלאָוו האָט געשטאַמט דער בעריהמטער ר׳ הערש־ליב, ראש ישיבה פון וואָלאָזשין. פון דאַנען איז געווען דער ניט וועניגער בעריהמטער אַמאָליגער בריסקער רב, דיסקין, מיט זיין ווייב—די וועלט בעקאַנטע בריסקער רביצין, וואָס האָט געהאַט צוויי אַרוועגס—אַ מיל־כיגע און אַ פליישיגע. דאָ האָט פערבראַכט זיין יוגענד און געלערנט דער העברעאישער שרייבער סמאָלענסקין. דאָ האָט אויך געלעבט איינער פון דעם בונד׳ס גרינדער, דער בעוואוסטער אַמסטערדאַם, וואָס איז דערטרונקען געוואָרען דאָ אין דניעפּר. דער בעריהמטער שקלאָווער מוסר „סינאַגאָג״—איז געווען דער מוסטער, פון וועלכען סמאָלענסקין האָט געמאָלט דעם העלד פון זיין בעסטען ווערק „קבורת חמור״. ביי סמאָלענסקין איז דער דאָזיגער העלד, איבריגענס, אַרויס אַ קאַריקאַטור. אין דער ווירקליכקייט איז דער אַמאָליגער יודישער מוסר געווען זעהר אַ קאָמפּליצירטער טיפּ, אַ געמיש פון יאַבעדניק, עזות פּנים, און קעמפּפער פאַר דער בעפרייאונג פון דער פערזאָן פון די אייזערנע קייטען, אין וועלכע קהל האָט אין אָנהויב און אין מיטען פון פאָריגען יאָהרהונדערט געהאַלטען פערשקלאַפּט די איינצעלנע פּערזאָן.

אין שקלאָוו איז שוין אין יענע „אַלטע גוטע צייטען״ געווען אַ שאַרפער קלאַסען קאָנטראַסט צווישען די גבירים, וואָס האָבען גע־שאַרט טויזענדער פון דער קאָנטראַבאַנדע און די אָרימע לייט, וואָס האָבען נאָר געקענט ציהען זייער קאַרגע חיונה פון די געפּאַלשעוועטע טיי. דער המון איז געווען זעהר פעראַכטעט און אונטערדריקט. אין דער צייט פון די „כאַפּערס״ האָט די מסירות־עפּידעמיע דערגרייכט איהר העכסטע שטופע. „אַ דאַנאָס״ איז געווען די איינציגע געוועהר, מיט וועלכע דער המון האָט זיך געקענט וועהרען נעגען דער גרויזאַמ־קייט און דער אייזערנער מאַכט פון קהל. ס׳איז אָבער געווען אַ

געפעהרליכע געוועהר. די אויסוואורפען פון דער געזעלשאפט, וואָס זענען שטענדיג געווען תקיף ביי נאַטשאַלסטווא, פלעגען זיך, פון זייער זייט, אָפט בענוצען מיט דער מסירה אויסצופּרעסען געלד ביי אָרימע און ביי רייכע. דער רעכטלאָזער יוד האָט קיינמאָל ניט געקענט לעבען „כשר", „על פי געזעץ". און דעריבער איז דער „דאָנאָסטשיק", דער מוסר, שטענדיג געווען דער גרעסטער שרעקן פון דער יודישער גע־מיינדע.

דער שקלאָווער מוסר „סינאַגאָג", וואָס האָט געלעבט פאַר ניקאָלאַי דעם 1-טען, האָט געמאַכט אזא טיפען איינדרוק, אַז ער איז געוואָרען אין שקלאָוו אַ לעגענדאַרע פּערזאָן. שקלאָווער יודען זאָגען, אַז ער פלעגט אַנדערש ניט געהן, ווי מיט אַ זשאַנדאַר. ער איז אָבער געווען נאַאיוו, מיינענדיג, אַז דער זשאַנדאַר וועט ביישטעהן געגען דעם יצר הרע פון כאַבאַר און גאַראַנטירען איהם זיכערקייט. דעם זשאַנדאַר איז לייכט געווען אונטערצוקויפען. און אַמאָל, בשעת דער מוסר איז ארויס פון דעם גובערנאַטאָרס קאַנצעליאַריע אין מאָהילעוו, האָבען איהם איבערגענומען צוויי זשאַנדאַרען, פערשטעלטע, וואָס האָבען איהם גלייך פערפיהרט און איבערגעגעבען אין די הענד פון דער שקלאָ־ווער יודישער געמיינדע. מ׳האָט איהם באַלד דערטרונקען.

אַן אַנדער לעגענדע דערצעהלט די מעשה אַנדערש: צו כאַפּען „סינאַגאָג׳ן" איז אָנגעשטעלט געוואָרען אַ גאַנצע מאַשין אין דעם נוסח פון שערלאָק האָלמס. ווי דער מוסר איז אַרויס פון גובערנאַטאָרס קאַנצעליאַריע, בעגלייט פון אַ זשאַנדאַר, איז פּלוצלונג פון אַן אַנטקעג־געדינגען מויער אויסגעבראָכען אַ פייער. עס איז געוואָרען אַ לויפעריי און שטויסעריי פון גאַנצע הויפענס מענשען. עס האָבען זיך גענומען טראָגען בוידען איינע נאָך די אַנדערע. אין דעם געלאַף און שטופּעניש האָט דער מוסר פאַרלאָרען דעם זשאַנדאַר. אין דעם מאָמענט האָבען איהם אָנגעכאַפּט צוויי געזונטע הענד, אַריינגעשטופּט איהם אין אַ בויד און געבראַכט איהם אין שקלאָוו, וואו מ׳האָט איהם גע׳הרג׳עט. איינער, אַ שקלאָווער יוד, האָט מיך פערזיכערט, אַז דעם מוסרים שאַרבען האָט זיך נאָכדעם יאָהרענלאַנג געוואַלגערט ביי אַ יודען

וזען שקלאָוו איז געווען „ארץ ישראל"

אונטערן בעט.

פון אנדערע טיפען גערענקען שקלאָוועד יודען ר׳ נחמן דין. דאָס איז געווען אַ מורא׳דיגער פאַנאַטיקער, וואָס האָט נאָר געוואוסט צוויי זאַכען: זיצען ביי דער גמרא און זוכען אין שטעדטעל חטאים. אוויבעל „אַ חצופה״ האָט מען אַמאָל געבראַכט צו ר׳ נחמן דין. מ׳האָט איהר געכאַפּט רעדענדיג מיט אַ מאַנסביל אויף יחידות. נאָך אַמאָליגען שטייגער, האָט מען איהר אָנגעשטעקט פעדערען און געשלעפּט איבער די גאַסען, אָנטאָנדיג איהר בזיונות. ווייבער, ווייסע חברה זענען איהר נאָכגעלאָפען, געשפּייט איהר אין פּנים, געוואָרפען מיט בלאָטע, נאָכ־שאָלטען און געשימפּפט. דאָס איז שוין אָבער געווען אין די לעצטע טעג פון קהל׳ס ממשלה. די וויבעל האָט געפונען פערטיידינער. דער רב דיסקין האָט געמוזט אַנטלויפען פון רוסלאַנד און דעם דין ר׳ נחמן מיט׳ן שמש האָט מען אריינגעזעצט אין טורמע.

אין אכט מאָנאַטען ארום האָט מען איהם בעפרייט. ער האָט אָבער ניט געוואָלט ארויס. ער האָט זיך אין טורמע זעהר גוט איינגע־לעבט. געזעסען ביי דער גמרא טאָג און נאכט. פון שאלות און שטעדטעלדיגע רייסערייען—פריי. עסען און טרינקען האָט מען איהם געבראַכט; די ווייב האָט אויף דער הוצאה ניט געבעטען.

פון שקלאָוועד פּנקס איז גאַנץ געבליבען, און דאָס צופעליג, נאָר איין בלעטעל. אין בלעטעל שטעהט פאַרשריבען, ווי אַזוי פיער יודען, מיט די און די נעמען, האָבען עובר געווען אויף דעם הייליגען דת בפרהסיא. האָט מען זיי פערמשפּט, אַז זיי זאָלען בעגראָבען ווערען „קבורת חמור״, ד. ה. הינטערן פאַרקאַן פון בית הקברות. און נאָך זייער טויט טאָר מען אין קיין שול ניט לאָזען זייערע קינדער נאָך זיי קדיש זאָגען.

אַ ביסעל ווייטער שטעהט פערשריבען, אַז צוויי פון די פער־משפּט׳ע זענען געקומען צו קהל, געוויינט און מחילה געבעטען מיט ביטערע טרערען. האָט מען זיי מוחל געווען און אויסגעמעקט פון פּנקס „קבורת חמור״.

ניט מוחל געווען האָט מען אָבער אַ שניידער, וואָס האָט זיך

ערלויבט אמאל צו מאכען זיך א קאפאטע פון דעמזועלבען שטאף, וואס א באלעבאס. האט מען איהם גע'קנס'עט, אז ער זאל הינטען צו דער קאפאטע צונעהען זיך א שער און אזוי, מיט דער שער אויפ'ן רוקען, האט מען איהם געפיהרט איבערן שטאדט.

שקלאוו האט זיך אויסערליך—זאגען אלטע יודען—גאר ווייניג געענדערט.

נאך איצט, אז איהר געהט דורך דורכ'ן שטעדטעל אנדערוואכען, דאכט זיך אייך, אז איהר געפינט זיך אין אן אנדער וועלט, די וועלט פון דעם אלטען. פאר הונדערט יאהריגען שקלאוו. איבערהויפט ווען איהר געהט אריין אין „דראבלע"—אין „הקדש", און רעדט זיך פאנאנ־דער מיט די זקנים. אט דערמאנט אייך איינער מיט שמאהע אויף די דארע, צעטריקענטע ליפען יענע גוטע אלטע צייט, ווען ער האט בע־דינט דעם בעריהמטען כלי-זמר גוזיקאוו, וואס פלעגט אויף א שטרויענע פידעל שפילען און געבען קאנצערטען אין קייזערליכע פאלאצען אבנעבען; ווי אזוי ער, דער אלטער—דעמאלט א סארוועד—פלעגט איהם, גוזיקאוו'ען, פאלומעסקעס פיש קאכען און פעטע בלינצעס פרעג־לען און גוזיקאוו פלעגט זיי לויבען און זאגען, אז ער איז אויסען געווען א וועלט און ערגיץ ניט געפונען אזוינע געשמאקע מאכלים.

און נאך שבת, ווען איהר בעמערקט, ווי די יונגוואַרג שפאצירט מיט די שטעקלאך און שירמס; ווען איהר זעהט די ביידלאך מיט זעלצער אפען פראנק און פריי, ווי אין גרויסע שטעדט, ווען איהר גיט א קוק, ווי יונגע לייט ערלויבען זיך צו רויכערן אפילו אין גאס פאפי־ראסען אום שבת,—ווערט ביי אייך די אילוזיע פערשוואונדען, און איהר פיהלט, אז די אלטע שקלאוו מיט איהר קאנטראבאנדע, מיט איהרע שתדלנים, גבירים, מוסרים, מיט איהר „קבורת חמור", דיגים, חטאים-זוכער און שער אויפ'ן רוקען פון שניידער—דאס אלעס איז אוועק און וועט שוין מעהר ניט קומען צוריק.

פאטיאָמקין׳ס „גזרה״.

(א גלעטעל פון דובראָוונער מגילה).

דובראָוונע איז איטליכען בעקאַנט אַלס שטאָדט פון טליתים־פאַבריקען. אַלע ווייסען אויך, אַז די בעסטע טליתים זענען דובראָוונער.

ווי אַזוי קומען אָבער אַ הער די טליתים־פאַבריקען?

די געשיכטע איז זעהר אינטערעסאַנט און בעלעהרענד. נאָר קומענדיג אַהער אויפ׳ן אָרט ווערט איהר געוואָהר, אַז דובראָוונע האָט געשפּילט אַ וויכטיגע ראָלע אין דער יודישער פּראָדוקציאָן און האָט געזאָלט שפּילען פיללייכט די וויכטיגסטע ראָלע אינ׳ם עקאָנאָמישען לעבען פון די רוסישע יודען, ווען יודען וואָלטען מיט אַ הונדערט פונפציג יאָהר צוריק ניט געווען אַזוי אונוויסענד און אבערגלויביש.

די ענטשטעהונג פון דובראָוונער טליתים־פאַבריקאציע איז ענג פערבונדען מיט דעם נאָמען פּאָטיאָמקין. פּונקט ווי אויף דעם עקאָנאָמישען לעבען פון שקלאָווער יודען האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג איין געליבטער פון דער קייזערין יעקאטערינא—זאָריטש, אַזוי האָט געהאַט נאָך אַ גרעסערע ווירסונג אויפ׳ן עקאָנאָמישען לעבען פון דובראָוונער יודען איהר צווייטער געליבטער—פּאָטיאָמקין.

פּאָטיאָמקין איז אַ לעגענדארע פערזאָן אין גאַנץ מאָהילעווער גובערניע, איבערהויפּט ביי די יודען. מען רעדט נאָך איצט וועגען דעם

מאָדנעם „שרדה״ מיט אַ מין עהרפאַרכטיגקייט, חרטה און פערדראָס אויף די אַמאָליגע יודען, וואָס האָבען זייער פריץ ניט פערשטאַנען און דורך דעם פערשפּילט ווער ווייסט וואָס פאַר אַ גליק.

עס קען זיין, אַז די גאַנצע לאַגע, אי די עקאָנאָמישע, אי די פּאָליטישע פון אַלע רוסישע יודען וואָלט געהאַט איצט אַ גאַנץ אַנדער געשטאַלט, ווען יודען וואָלטען מיט הונדערט פופציג יאָהר צוריק געקענט פיהרען אַ פּאָליטיק, וואָלטען ווייניגער געלעבט אויפ'ן הימעל און מעהר אויף דער ערד.

דאָס איז געווען ערב דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, ווען אין אייראָפּא האָט זיך שטאַרק גענומען ענטוויקלען די מאַשינען-אינדוסט־ריע; ווען עס איז בעשאַפען געוואָרען אַ פרייהייטס-דורשטיגע, לעבענס־לוסטיגע בורזשאַזיע, וואָס האָט זיך גענומען דרייסט און מונטער ברעכען די פּענטעס פון דער אַלטער, אָבגעלעבטער פּריצישער אָרדנונג און בויען אויף איהרע חורבות אַ נייע וועלט. אין רוסלאַנד האָט נאָך אַפילו מיט די ערשטע פּריצים-רעוואָלוציאָנערען, מיט די דעקאַבריסטען, ניט געשמעקט, כאָטש יעקאַטערינאַ, די קייזערין אַליין, איז געווען אַ פּרייגייסט און איז געשטאַנען אין בריפליכער קאָרעספּאָנדעץ מיט דעם גרעסטען גייסטיגען רעוואָלוציאָנער פון אייראָפּא אין יענער צייט, דעם בעריהמטען פראַנצויזישען שריפטשטעלער—וואָלטער.

אין רוסלאַנד איז פּילייכט מעהר ניט געווען, ווי איין מענש, וואָס האָט פערשטאַנען, אַז כדי אַראָבצוטרייסלען פון רוסלאַנד איהר טויזענד-יעהריגען שימעל, מוז דאָ אויך, פּונקט ווי אין אייראָפּאַ, בע־שאַפען ווערען אַ שטאָדטיגע בורזשואַזיע, מוז איינגעפיהרט ווערען אַ טיף און בריים ענטוויקעלטע אינדוסטריע.

דאָס איז געווען פירשט פּאָטיאָמקין.

און דעמאָלט איז געווען אין רוסלאַנד נור איין פאָלק, וואָס איז געווען פעהיג צו דינען, אַלס מאַטעריאַל פאַר דער בעשאַפונג פון אַ ברייטער אינדוסטריע. דאָס איז—דאָס יודישע פאָלק.

דאָס יודישע פאָלק האָט ניט פערשטאַנען פּאָטיאָמקינ'ען. נאָר פּאָטיאָמקין האָט יאָ פערשטאַנען די פעהיגקייטען פון יודען, זייער

פאַטיגקייט פאַר דער אויספיהרונג פון זיין גראַנדיעזען פּלאַן אריינצו־
בּרענגען קאַפּיטאַליזם אין רוסלאַנד.

דער צענטר פון האנדעל און פאַבריקאַציע איז דעמאָלט געווען מאָסקווע. פּאָטיאָמקין האט געוואוסט, אז דער יוד איז פעהיגער פאַר'ן פאַניע צו האנדעל און פאַבריקאַציע. און ליטא, וואָס איז נעהענ־טער צו אייראָפּא, מיט איהר מעהר פלייסיגער און מעהר ענטוויקעל־טער שטאָדטיגער יודישער בעפעלקערונג, איז מעהר צוגעפּאסט פאַר זיינע צוועקען, ווי טיף ראָסיי.

ער האט געוואָלט נים מעהר און נים וועניגער, ווי בעשאפען פון זיין דובראָוונע א צווייטע מאָסקווע, אָדער, ריכטיגער, א מין פאריז („קליין פאַריז" — זאָגען דובראָוונער יודען) וואָס האט מיט איהר גלאנץ געזאָלט פערדונקלען דאָס ערשטע מאָסקווע, דאָס הארץ פון רוסלאַנד. נאָך מעהר; ער האט געוואָלט בעשאפען א גאנצען אינדוסטריעלען דיסט־ריקט מיט דריי הויפּט־פונקטען: דובראָוונע, לאָדי און אָרשע אין צענטער. דובראָוונער יודען זאָגען אפילו, אז ער האט פון אָרשע, דובראָוונע און לאָדי — א שטרעקע פון איבער פערציג וויאָרסט — גע־וואָלט מאַכען איין שטאָדט. דובראָוונע איז פאַר פאַטיאָמקינען געווען א קליין, שמוציג שטעדטעל. ער האט צוגעגעבען איהר נאָך גרויסע שטיקער פלאץ פון אלע זייטען, געבּויט פון איהר א נייע שטאָדט, וואס הויבט זיך הויך איבער'ן דניעפר און שטעלט פאַר, פון בּארג אראָב, איינע פון די שענסטע לאַנדשאפטען. די גאַסען, ווי אויך די הייזער און, איבערהויפּט, דעם מארק, האט ער געבּויט נאָך א ספּעציעלען אויס־לענדישען פלאַן. נאָך יעצט עקזיסטירט פּאַטיאָמקינס בּרוק אין דעם ריזיגען מארק־פלאץ און ביידע סאָזעלקעס פון ביידע זייטען ראָדעס. פון איין זייט שטעהט נאָך איין ראָד פון יענע ברייטע און הויכע אלטע הילצערנע קראָמען. עס זענען געבליבען א גאַנצע רייהע יודישע הייזער געבּויט פון פּאַטיאָמקין. אפילו די שרפות, וואָס זענען פאַר די כמעט אנדערהאַלבּען יאָהרהונדערט נים איינמאָל פאַרגעקומען אין דובראָוונע, האבען נים געקענט ענדערן די שענע, הרחבה'דיגע, פרייע פיזיגאַמיע, וואָס פּאַטיאָמקין האט געגעבען דער שטאָדט. די היגע יודישע

אַרבייטער זאָגען, אַז אין די פרייע טעג, ווען עס פלעגען אָנקומען אַ העער די רייזענדע אַניטאַטאָרען, פלעגט זיך זיי פון דאַנען ניט ווען אַוועק־פאָהרען. „דאָ רוהען מיר אָב״—פלעגען זיי זאָגען.

איך קען בעשטעטיגען, אַז די דובראָוונער יודישע אַרבייטער זאָגען אמת. איך אַליין האָב, לויט דעם פּלאַן פון מיין רייזע, געקענט פערבלייבען דאָ ניט מעהר ווי איין טאָג, און האָב געמוזט בלייבען שטעקען דאָ גאַנצע צעהן טעג. מיך האָט, נאַטירליך, גערייצט ניט בלויז די שענע געאָגראַפישע לאַגע, און די אויסערליכע פּאַטריאַרכאַלע רוהיגקייט; מיך האָט ממש בעצויבערט די טיפע אָריגינעליטעט פון היגע יודישע טיפּען.

פּאַטיאָמקין האָט, ווי געזאָגט, גערעכענט, הויפּטזעכליך אויף די יודען. ער איז בכלל געווען פריינדליך צו יודען. ניט ווי דער שקלאָווער זאָריטש, וואָס האָט יודען פּראָטעזשירט בלויז אויף וויפיעל זיי האָבען איהם געקענט דינען פאַר אַ מעלקעדיגע קוה. פּאַטיאָמקין האָט אפילו גערעטעוועט יודען פון זאָריטשעס הענד, בשעת אָט דער פּריץ האָט אַרויפגעוואָרפען אויף די שקלאָווער יודען די שולד פאַר זיינע פאַלשע געלד.

פּאַטיאָמקין האָט אויסגעבויט אַ שענע שטאָדט, מיט גרויסע מאַרק־פּלעצער, מיט ברייטע גאַסען, מיט קראָמען, מיט פרייע, געראומע הייזער, מיט פאַבריקען פון דראַפּ און געוואַנט, פון זייגערס, פון שווע־בעלעך, און האָט איינגעפיהרט אַ דרוק מיט יודישע אותיות*). האָט געבראַכט מייסטערס־ספּעציאַליסטען פון אויסלאַנד**). דאַן האָט ער

*) איך האָב געהאַט די געלעגענהייט צו זעהן ביי אַ היגען יודען אַ זייגער — דעם איינציגען זכר פון פּאַטיאָמקינס פאַבריקאַציע, ווי אויך אַ ספר געדרוקט אין דער אַמאָליגער דרוקעריי. די נאָטיצען וועגען פּאַטיאָמקינען האָב איך גע־שריבען אין איינעם פון פּאַטיאָמקינס הייזער, וואָס זענען נאָך, צוזאַמען מיט אַ רייהע קראָמען אין מאַרק, געבליבען, ווי אַן אנדענקען, פון אונזערע זיידעס אונפערשטאַנד.

**) איינער פון די מייסטערס האָט געהייסען „יערגעל״. דובראָוונער יודען זאָגען נאָך איצט אויף אַ ספּעציאַליסט אין וועבען: דאָס איז אַ „יערגעל״.

נעבראַכט צו פיהרען פון מאָסקווע זעק מיט שפּילערייען — און צוקער־קעס, און פלענט זיי אלע זונטאָג וואַרפען אויף דעם נייעם מאַרק פאַר די פּויערן מיט זייערע קינדער, כדי איינצוגעוועהנען זיי נעהען אהער. דערנאָך האָט ער צונויפגערופען פאָרשטעהער פון דער יודישער קהילה און האָט זיי געמעלדעט: נאָט אייך, יודעלעך, קראָמען, מיט הויפען, מיט הייזער, מיט פאַבריקעס, מיט מייסטרעס, דאָס גיב איך אלץ אייך אוועק—אַ קראָם פופצעהן רובל, אַ הויז, פינף און צוואַנציג רובל— אייערע אויף אלע מאָל! (איצט צאָהל איך בלויז פאַר אַ ווינקעל פון אַ שטוב הונדערט פינף און צוואַנציג רובל אַ יאָהר—האָט מיר בעמערקט דער אפּטייק־קרעמער מענדעל דאַנאָוויטש, דער היסטאָריקער פון שטעדטעל, ביי וועמען אין שטוב איך האָב אַ טייל פון מיינע נאָטיצען וועגען פּאָטיאָמקינס „גזרות" געמאַכט). דערצו, האָט פּאָטיאָמקין גע־זאָגט, גיב איך אייך אוועק די פאַבריקען, נעהמט זיי אין אייערע הענד, ענטוויקעלט האַנדעל און פאַבריקאַציע. וועגען געלד וועלען מיר זיך אויך אַן עצה געבען. איך וועל אייך געבען אַ בריף צו דער קייזערין יעקאַטערינאַ. קלייבט אויס אַ פּאָר מענשען, די קלינערע, און פאָהרט מיט'ן בריף אין פּעטערבורג צו דער קייזערין. אין דעם בריף בעט איך איהר, אַז אייך זאָל געלהען ווערען פון דער קרוין־קאַסע געלד פיעל ס'איז נויטיג אויף פיהרען די פאַבריקען און איך בין ערב פאַר די זי־בערקייט פון די געלד.

דובראָוונער יודען האָבען אויסגעהערט, וואָס פּאָטיאָמקין האָט מיט זיי נע'טענה'ט און האָבען פון דעם גאַנצען שמועס פאַרשטאַנען נאָר איינס: אַז דאָ שמעקט עפּעס מיט אַ גזרה, רחמנא לצלן, אויף יודען. פּאָטיאָמקין האָט זיי געהייסען אויפרופען אַן אַ סיפה, מיישב זיין זיך וועגען דעם ענין און אויסקלייבען גוטע פאָרשטעהער פון דער קהילה צו פאָהרען אין פּעטערבורג מיט זיין בריף. האָבען דובראָוונער יודען טאַקע אויפגערופען אַן אסיפה און האָבען באַלד גוזר תענית געווען. דריי טעג זענען זיי אין תענית געזעסען, פון שול ניט ארויס. סליחות געזאָגט און גאָט געבעטען, ער זאָל אָבטאָן די „טפשות" און „שגעון" פונ'ם פריץ און פון זיי די גזרה.

אין דריי טעג אַרום, אַז זיי האָבען געזעהען, אַז דער אויבערשר־טער האָט זיך אויף זיי ניט מרחם געווען: דער פּריץ איז געבליבען ביי זיין „טפּשות״ און „שגעון״, און זיי האָבען געמוזט אויסקלייבען פאָר־שטעהער פון דער קהילה אין פּעטערבורג צו פאָהרען, האָבען זיי בעשלאָסען: אויב די קייזערין וועט פרעגען: וויפיעל געלד דאַרפט איהר? זאָלען זיי זאָגען: צעהן טויזענד רובל! און מעהר גאָר נישט. אַזוי אָבער, ווי די צעהן טויזענד רובל וועט דאָך געהן געווים לאבוד, אויף דעם פּריץ׳ס „משוגעת״, און זיי וועלען געווים דאַרפען ליידען, האָבען דובראָוונער יודען טאַקע דאָ גופא געמאַכט שוין דעם „ראַס־קלאַד״, עס הייסט פונאַנדערגעלעגט די סומע אויף יעדען איינעם פון דער קהילה אויסצוצאָהלען אין אַ משך פון דרייסיג יאָהר. דערנאָך האָבען זיי אויסגעריכט אין פּעטערבורג די צוויי שתדלים. איינעמס נאָמען געדענקען נאָך איצטיגע דובראָוונער יודען: ער האָט געהייסען גרשון מעזשעוווער—אַן עלטער-זיידע פון אוסישקין, דעם איצטיגען אָנפיהרער פון די רוסישע ציוניסטען. די שתדלנים זענען אַוועקגע־פאָהרען מיט אַ ביטער הארץ, און דובראָוונער יודען האָבען זיך געזעצט מיט אַ דערשלאָגענעם געמיט אין די שולען תהילים זאָגען, אַז דער אויבערשטער זאָל צעשטערען די „משוגענע״ עצה פון דעם „טפּש״דיגען פּריץ.

יעקאַטערינא האָט אויפגענומען די פאָרשטעהער פון די דוב־ראָוונער יודען זעהר פריינדליך, ווי מען קען נאָר מקבל פּנים זיין מענשען, וואָס ברענגען אַ גרוס מיט אַ בריף פון אַ געליבטען, דערצו וועגען אַזאַ גראַנדיעזען פּראָיעקט ווי דער, וועגען וועלכען דער געליבטער האָט געשריבען. דער פּראָיעקט איז שוין אָהן אַ ספק, אין אַלגעמיינע שטריכען, געוועזען פריהער בעקאַנט דער קייזערין. איצט איז איהר נער־טעלדעט געוועזען אַ געשעהענער פאַקט. מען האָט גור, אַזוי צו זאָגען, געדאַרפט האָבען די קאָרן אויפ׳ן מיהל צו שיטען, כּדי די רעדער זאָלען אוועק זייער גאַנג. פּשוט גערעדט: מען האָט געדאַרפט האָבען דעם

נרויסינען קאפיטאל.

יעקאטערינא האט געמיינט, אז די יודען, אט די געבארענע סוחרים, וואס ווייסען שוין וויפיעל און אויף וואס מען דארף האבען געלד, וועלען פערלאנגען ווייניגסטענס א פאר מיליאן רובל, און האט געפרעגט די צוקונפטיגע אויפבויער פון גרויס־פראדוקציאן אין מערב־רוסלאנד: וויפיעל־זשע געלד פערלאנגט איהר?

— צעהן טויזענד רובל! אייער קייזערליכע מאיעסטעט,—האט אויסישקינס עלטערזיידע, גרשון מעזשעוועער, און זיין חבר אבענטש געטאן.

— דוראקי! — האט זיי די קייזערין צוגעווארפען, און איז פון זיי מיט האסטיגע טריט אין איהרע קייזערליכע זאלען אוועק.

פאטיאמקינ'ס „גזרה" איז בטל געווארען, און ביי די דובראוונער יודען איז געווען שמחה וששון...

נאך דעם, ווי די דובראוונער שתדלנים האבען אזוי „גליקליך" געענדיגט זייער שליחות ביי יעקאטערינען, איז אנגעקומען צו פאטיאמקינען צוויי בריף. איינער פון דער קייזערין. אקוראט וואס זי האט איהם געשריבען, ווייס מען ניט. נאר דער אינהאלט איז געווען אונגעפעהר, אז אזוינע „חכמים" (יעקאטערינא האט געשריבען: „דוראקעס") זאל ער ווייטער צו איהר ניט שיקען און זי גיט איהם אן עצה ער זאל מיט זיי אויך קיין געשעפטען ניט פיהרען.

דער צווייטער בריף איז געווען פון דובראוונער יודישען קהל. היות,—איז דארטען געשטאנען געשריבען,—ווי דו, אדוני פריץ, האסט געוואלט גוטס טאן דיינע יודען; מאכען פאבריקען וואלט אבער געווען פאר אונז א גרויסע רעה, ווארום ווען אלע יודען געהען אוועק אין די פאבריקעס, קען דאך, חס ושלום, אונזער תורה פערגעסען ווערען פון אונז, בכן גיבען מיר דיר אן עצה, אז דו זאלסט בעסער דאס געלד פון די פאבריקעס צעטיילען צווישען ארימע יודען אין מזומנים וועט זיין דיר פערשפארט קאפ־דרעהענים און אונז הארץ־וועהטאג.

מ'ווייס ניט אקוראט, וואס פאטיאמקין האט געענטפערט דער

קייזערין. נאָר די דובראָוונער יודען האָט ער גאָר נישט געענטפערט.

מעהר האָט ער זיך אין דובראָוונע ניט בעוויזען. אין אַ קורצע צייט אַרום האָט ער פערקויפט זיינע דובראָוונער מאַיאָנטקעס דעם פּוילישען פּריץ ליובאָמירסקי׳ן, וועמעס קינדער זענען די פּריצים פון שטעדטעל ביז היינטיגען טאָג.

און דובראָוונער יודען?

זיי האָבען אין גיכען חרטה געהאַט און „תשובה״ געטאָן.

מ׳דאַרף צוגעבען, אַז ניט גאַנץ דובראָוונער קהילה, איז געווען געגען די פאַבריקען. דער המון האָט אינסטינקטיוו געפיהלט, אַז פאַר אָרימע יודען, וואָלט דאָס געווען אַ גרויסע טובה. און וואָס אַנבעלאַנגט דער תורה, האָבען זיי סיי ווי סיי פון איהר קוואַל ווייניג גענאָסען. אַ טייל פונ׳ם המון האָט זיך אַריינגעריסען אין קהל־שטיבעל בשעת דער אסיפה וועגען דער „גזרה״ און האָבען געשריען גוואַלדען, אַז זיי ווילען יע פאַבריקען. נאָר ווער האָט זיי געהערט? דער פּרנס חודש האָט אויף זיי אַ געשריי געטאָן: אַרויס יונגאַטשעס! וואָס פאַר אַ דעה האָט איהר ביי קהל? זענען זיי צעפלויגען, ווי שטויב אין אַלע זייטען. געווען אפילו אויך פון די „פּני״ איין שטים פ א ר די פאַבריקען. דאָס איז געווען יהושע צייטעלס, דער שקלאָווער גביר, וואָס האָט געהאַט דעם רוסישען טיטעל „גאָדוואָרני סאָוויעטניק״ און יודען האָבען איהם צוליב דעם גערופען „השר״—דער האר. נאָר זיין שטים, איז אויך, פערהילכט געוואָרען אין די אַלגעמיינע גוואַלדען און געשרייען: „זנאַט ניע זנאַיעם, פאַבריקעס ניע זשעלאַיעם״.

אַזוי איז אַוועק עטליכע יאָהר. דובראָוונער יודען האָבען שוין געהאַט אַ נייעם פּריץ, פון די פאַבריקען איז שוין קיין זכר ניט געבליבען. די וועבשטוהלען וואָס פּאָטיאָמקין האָט געבראַכט, האָבען זיך געוואַלגערט אין די שטאַלען ביי דעם נייעם פּריץ. יודען האָבען אָנגעהויבען צו פערשטעהן, אַז עפּעס האָבען זיי פערלאָרען מיט דעם אַלטען פּריץ. אַז זיי האָבען אַ נאַרישקייט בעגאַנגען. און אַז די משרתים פון הויף האָבען צו זיי אין שטעדטעל געבראַכט די שטוהלען פערקויפען פאַר עטליכע גראָשען, אָדער פאַר אַ פלעשעל בראַנפען, האָבען עטליכע

יודען געקויפט די שטוהלען און געפרובט לערנען זיך ביי דעם דייטש „יערגעל“ די מלאכה פון וועבען.

אָבער כדי דאָס זאָל נים הייסען „מלאכה“, האָט מען געדאַרפט וועבען נים פשוטע מלבושים, נאָר עפּעס א הייליגע זאַך, וואָס זאָל זיין פערבונדען מים תורה, מיט עבודה—ס׳הייסט: מיט גאָט-דינען. האָט מען זיך דערמאָהנט, אז נאָך גאָר אמאָל האבען דאָך יודישע ווייבער געשפונען און געוועבט—הייליגע קליידער פאַר די כהנים און לויים. איצט, אמת, איז ניטא קיין בית המקדש. און כהנים און לויים געהען אָנגעטאָן פשוט, ווי כל ישראל. דערפאַר טראָגען דאָך יודען טליתים און טלית קטנ׳ס, און דאָס טוט מען דאָך וועבען. בכן, אז שוין יע פאַבריקעס—טו זאָל זיין פאַר גאָט.

און דו[illegible] יודען האבען זיך גענומען וועבען טליתים.

נתן־נאַטע דער „שתדלן".

נתן־נאַטע דער „שתדלן" האָט געלעבט אין איין צייט מיט דעם בעריהמטען מאָהילעווער גביר און כלל־טוער יהושע צייטלין, וואָס האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין יודישען לעבען פאַר יעקאַטערינען און פּאָטיאָמקינען. ער אַליין, נאָטע דער „שתדלן", האָט ניט בעלאַנגט צו די נבירים. אין די יונגערע יאָהרען איז ער געוועזן, אפילו, אַ בעל מלאכה—אַ זייגערמאַכער. נאָר דער זייגערמאַכער האָט אין אַמאָליגע צייטען זיך ניט גערעכענט פאַר אַ געוועהנליכען בעל מלאכה. דאָס רוב האָט זיך גענומען דערצו אַ באַלעבאַטיש קינד, אָפּט אַ למדן, וואָס האָט געהאַט אַ קינסטלערישע נשמה, און אין די פיער ווענד פונ'ם בית המדרש איז איהם געווען צו טרוקען. דער זייגערמאַכער איז געווען ביין עולם חשוב, כמעט ווי אַ דאָקטאָר, צוליב זיין „אומנות" ד. ה. צוליב זיין קינסטלערישע ארבייט, זיין פערשטאַנד אין דעם געהיימען בוי פון די זייגער־געדערים. בפרט, אז נאָטע דער שתדלן איז געווען אַ רייכער באַלעבאָס, האָט געהאַט, אחוץ זיין ווארשטאַט, אויך אַ זייגער־געשעפט. האָט זיך געהאַלטען שטאַרק מיוחס'דיג. ער איז געווען זעהר אַ וועלט־ליכער און וויסענדער מענש. ער האָט פערשטאַנען רוסיש און פּויליש און איז שפּעטער געוואָרען נאָטאַריוס. דאָס איז געווען דער ערשטער יודישער נאָטאַריוס אין רוסלאַנד. פּריצים האָבען צו איהם געהאַט גרוים צוטרוי, האָבען ביי איהם געלד געהאַלטען און אָהן איהם גאָר

נישט געטאָן. דעמזועלבען רעספּעקט האָבען פּאַר איהם געהאַט רוסישע שררות. ער איז געווען דערצו אַ גרויסער קאָפּ־מענש און אַ חכם. זיינע קינדער האָט ער נאָך אין יענער צייט געבילדעט אויפ'ן אייראָפּעאישען שטייגער, געלערנט זיי רוסיש, פּויליש, פראַנצויזיש. ער האָט געהאַט אַ גרויסע געזינד. אַלע זיהן, טעכטער, שניר, איידעמס,—קינדער און אייניקלאַך האָבען געלעבט אַרום איהם, אין הרחבה. וואָרום נאָטע דער „שתדלן״ האָט פּערדינט גוט אַרום די פּריצים און—זיך ברייט געפיהרט.

ס'איז איבריג צו זאָגען, אַז נאָטע דער שתדלן איז געווען זעהר אַן אָנגענומענע פּערזאָן ביי יודען. ניט בלויז אין מאָהילעוו און מאָהי־לעווער גובערניע איז ער געווען בעריהמט, נאָר אין אַלע יודישע שטעדט האָט מען אויסגערעדט זיין נאָמען מיט אַ מורא'דיגען דרך ארץ. ער האָט געשפּילט די ראָלע פון אַ מין „נשיא״. אין אַלע שווערע פּאָלי־טישע מאָמענטען האָט מען איהם געשיקט אין פּעטערבורג און ער איז געווען, אַזוי צו זאָגען, דער יודישער פאָרשטעהער ביי דער רעגירונג, וועלכע האָט איהם, אַלס עהרענצייכען, און פּיליכט צוליב זיין קענען פראַנצויז, צוגעגעבען צו דער פאַמיליע אַ „דע״, און זיינע אור-אייניקלאַך אין מאָהילעוו טראָגען ביז היינטיגען טאָג די דאָזיגע פאַמיליע „דע־נאָטקין״.

דריי משה׳ס.

דאכט זיך אז קיין יודישער בית עולם אין תחום איז ניט אזוי אָריי־גינעל, ווי דער מאָהילעווער. ער איז ארומגערינגעלט מיט א גאנצען פאק מעשיות, אמת׳ע מעשיות, ניט לעגענדעס. בעריהמט איז ער ניט אזוי מיט זיינע מתים, א שטויגער, ווי אנדערע „בית חיים׳ס״, ווי מיט די לעבעדיגע פערזאָנען, וואָס האָבען זיך עוסק געווען ארום די טויטע.

פריהער פון אלעמען געהען די ד ר י י מ ש ה ׳ ס. איינער איז געווען משה ליניער, א גבאי אין „ועד״, אין קאָמיטעט הייסט דאָס, צו טיילען ברויט אָרימע לייט. דאָס איז געווען, זאָגען מאָהילעווער יודען, א הארטער יוד—א שטיין. זיין פערגניגען איז געוו׳ען צו פייניגען די אָרימע לייט, מאטערן זיי, אויסצאפען פון זיי די לעצטע קאפ בלוט, ביז זיי פלעגען דערלעבען צו זעהן דעם עלענדען לעבעל ברויט. און דאָ פלעגט ער ניט געבען דעם ברויט, נאָר א וואָרף טאָן איהם אויפ׳ן וואָג, האסטיג, כדי ער זאָל שטארק א דריק טאָן די וואָגשאָל און זאָל ווענען מעהר, ווי זיין ריכטיגע וואָג איז.

פון משה ליניער פלעגען אוועק די אָרימע לייט קראנקע. דאַן פלעגען זיי דארפען אָנקומען צום צווייטען משה—משה עבערלין, וואָס איז געווען גבאי פון ב ק ו ר ח ו ל י ם. יענער פלעגט זיי אָנטאָן גע־בראָטענע יסורים מיט די רפואות און ארויסנעהמען ביי זיי דעם לעצטען ביסעל חיות. דאָ איז שוין דער אָרימאַן אָנגעקומען צו מ ש ה

ק ב ר ן, וואָס פּלעגט זיך אויך אַזוי ווייניג צערמאָניען מיט די קבצנים טויטערהייט, ווי יענע צוויי משה׳ס, בשעת זיי, די קבצנים, זענען נאָך געווען קאַנדידאַטען אויף בר־מינן׳ס.

אמאָליגער כאָבאָה

אין „הלכות כאבאר" איז געווען, זאָגט מען, א גרויסער ספעציאליסט דער מאָהילעווער פּאָדראַדטשיק אייִדעלמאַן. ער פלעגט דעם כאבאר קיינמאָל ניט געבען אין האנד אריין. ער פלעגט נאָר אָברייִדען דאָס זייניגע פאר דעם „שררה" און אוועקגעהן. אָבער ווי דער יוד איז נאָר געווען אויף יענער זייט טיר, פלעגט דער שררה צו געהן צום עק טיש, וואו דער פּאָדראַטשיק איז געשטאַנען און אויפהויבען דאָרט א ברעג טישטוך. אונטער'ן טישטוך איז תמיד געלעגען א פּעקעל!— וואָס האָט דעם שררה'ס הארץ שטארק געפרעהט. אז די „מתנה" איז אָנגעקומען לויט'ן אדרעס האָט מען שוין אויף מאָרגען געוואוסט און די קראָמען. וואָרום די „שררה'טע" פלעגט זיך שוין לאָזען א היין און אָנקויפען גאַנצע פּעק. אָט אזוי פלעגט דער יודישער כאבאר, דאָס רוב, אָנקומען צוריק אין יודישע הענד.

דער כאבאר פלעגט געגעבען ווערען ניט בלויז אויף אזא שטו־גער. אייִדעלמאַן האָט גוט געוואוסט וואָס עס טויג פאר'ן שררה נאָכ'ן סעזאָן נאָך. איז א שטויגער געווען ווינטער, און דעם שררה'ס פוטער איז ניט געווען אי—אי, פלעגט, אָנשטאָט די מזומן אונטער'ן טישטוך, אריינגעשיקט ווערען דעם טשינאָווניק א טהויערער פוטער מיט א כאַבּרעגעם קאָלנער, וואָס קאָסט שענע עטליכע הונדערטער. דאָס איז אויך געווען און די פאלען, ווען „מזומן" צו געבען איז געווען ניט

בעקוועם, אָדער אומגעגליך. אַ שטייגער, ווען דער יוד איז אַריינגעלאָזען געוואָרען ניט ווייטער פון קיך, אָדער פונ׳ם פאָדער־חדר, און צוקומען צום טישטוך איז געווען אומגעגליך. אַ פוטער איז געווען דער העכסטער סאָרט כאַבאַר, וואָס קיין שררה האָט געגען דעם ניט געקענט ביי שטעהן. דאָס איז אָבער געווען מיט אַ גרויסען „שררה״. אַ קלענערן פלעגט מען אַריינשיקען אַ צעהן קלאָפטער האָלץ, אָדער אַ הוטעל צוקער, וואָס איז געווען די אָנגענומענסטע מתנה ביי דער פריצ׳טע.

אָט דער מין כאַבאַר איז געווען אין גאַנג אין אָנהויב און אין מיטען פון פאָריגען יאָהרהונדערט, און איז ניט אַרויס אין גאַנצען פון מאָדע אפילו ביז איצט. נאָר גאָר אמאָליגער כאַבאַר איז געווען פשוט׳ער און נאַאיווער, און, דער עיקר, האָט געקאָסט אַ סך ביליגער.

אזוי, אַ שטייגער, איז פערשריבען אין מאָהילעווער פנקס, ריכטיגער—אויף דעם איינציגען בלעטעל, וואָס איז געבליבען פון דעם מאָהילעווער פנקס, וואָס האָט אַ דאַטע פון מעהר ווי הונדערט יאָהר צוריק, אַזאַ קורצער בעשלוס פון קהל:

„לתן להדוואָרעצקי של הגובערנאַטאָר שלשים קאָפּ. על תפוחים. ד. ה. געבען דעם דוואָרעצקי (הויף-פערוואַלטער) פונ׳ם גובערנאַטאָר דרייסיג קאָפּיקעס אויף עפעל... אונטערגעשריבען אַלע גבאים.

אין „דאָמאָוויק'ס" מלוכה.

מאָהילעווער יונגע לייט האָבען מיך געפיהרט ווייזען אַ חורבה — דאָס איז אַ גאַנצער מויער, וואָס שטעהט שוין דורות־לאַנג וויסט, וויל קיינער, — סיי יודען, סיי קריסטען ווילען זיך אהין ניט אריינציהען. דאָ איז דעם „דאָמאָוויק'ס מלוכה", זאָגען אין מאָהילעוו אַלטע ווייבער און אַלטע גוי'עס. נאָר עס גלויבען גאַנץ ערנסט דאַרין אויך יונגערע און אַפּילו גאָר היינטיגע.

דער „דאָמאָוויק" — דאָס איז אַ שטוביגער „שד". אַזוי גלויבען אַ סך גויים און אַפּילו יודען פון אַלטען דור. דער דאָזיגער שד איז אייגענטליך, אַ פרידליכע בריאה. ער קלייבט זיך אויס אין שטוב ערגעץ אַ ווינקעל, אַ צווישען־אויווען, צי הינטער אַן אַלמער און לעבט זיך דאָרט שטיל, ניט טשעפּענדיג קיינעם. פערקעהרט: אין פאָלק גלויבט מען, אַז דער שטוב, וואו דער „דאָמאָוויק" לעבט זיך איין און מענשען שטערן ניט זיין רוה. איז ער מזל'דיג. אין אָט דעם הויז, זאָגען מאָהי־לעווער אַלטע ווייבער (און עס גלויבען אויך יונגע דאַמען) איז זיך געשטאַנען אַן אַלמער דורות־לאַנג אויף איין אָרט; איז איבערגעגאַנגען בירושה פון עלטער־עלטער־זיידעס צו אור־אור־אייניקלאַך, און ווי ער איז געשטאַנען אַזוי האָבען איהם גענוצט גאַנצע דורות, ניט ריהרענדיג איהם פון אָרט. הינטער אָט דעם אַלמער האָט זיך פערקליבען דער „דאָמאָוויק" און געלעבט זיך אויף זיין שטילען און זיכטבאַרען שטויגער.

געלעבט מיט די זיידעס, געלעבט מיט די אייניקלאך—אויפ'ן פיינגסטען ארט. איז אבער אימיצען פון די איינוואוינער, מיט א יאהר 60—70 צוריק איינגעפאלען אבצורוקען דעם אלמער פון ארט. ער האט זיך פערטשעפעט מיט'ן „דאמאוויק", וואס האט ליעב צו לעבען זיך שטיל און בעהאלטען פון אויג, פונקט ווי עס האבען געלעבט אונזערע עלטער־זיידעס און עלטער־באבעס, און, אזוי ווי זיי, האט ער פיינד צו בייטען דירות און זוכען זיך נייע ווינקעלאך.

מ'האט פערטשעפעט דעם „דאמאוויק" און ער איז שטארק ברוגז געווארען. האט אנגעהויבען צו ווארפען ציגעל, שטיינער און וואס ער האט נאר געפונען ארום זיך.

דער סוף איז געווען, אז די „בייזע" מענשען, וואס האבען דעם פרידליבען „דאמאוויק" ניט פערגונען זיין ווינקעלע, האבען געמוזט אנטלויפען פון שרעק. און ניט בלויז זיי אליין, נאר אלע שכנים פון מויער. און אנשטאט דעם איין ווינקעל, מיט וועלכען דער „דאמאוויק" האט זיך פריהער בענוגענט, קעניגט ער איצט איבער דעם גאנצען מויער, קעניגט שוין דורות־לאנג. און וואגט נאר אימיצער אריינצושטעקען אין זיין „מלוכה" דעם נאז, פליהען גלייך ציגעל דעם „עזות פנים" אין קאפ אריין...

מ'זאגט, אז די פאליציי האט שוין ניט איין מאל געמאכט א רעוויזיע אין דעם „דאמאוויק'ס" מלוכה און האט פערזיכערט דעם עולם, אז דארט איז קיינער נימא. נאר עס העלפט גאר נישט. ביז היינטיגען טאג שטעהט דער מויער וויסט, פערשלאגען די פענסטער, און קיינער וואגט ניט דארט צו נעהמען זיך א דירה.

אזא באבע־מעשה ווערט אפט געשאפען ארום א שטוב, וואס האט ניט קיין באלעבאס, וואס די יורשים משפט'ען זיך און קענען צווישען זיך ניט איינען, און צוליב דעם מוז די שטוב א לאנגע צייט שטעהן פוסט. עס טרעפט אויך, אז ס'ליגט גראד אין איינעם'ס אינטערעסען, וואס האט אן אויג אויף דער שטוב, צו שאפען אזא מין שדים־לעגענדע ארום איהר, כדי ער זאל זי קענען בעקומען. אמאל טרעפט אויך, אז דא שפילט א ראלע נקמה. ס'איז מעגליך אז איינע

פון די דאָזיגע סבות האט בעשאָפען די לעגענדע ארום דער דאָזיגער חורבה. מ׳זאָגט, אז דער מאָהילעווער פאָליצמייסטער, א פאָליצמייסטער א אידעאַליסט און א מוניציפּאַלער רעפאָרמער, וואָס גלויבט וועניגער, ווי מאָהילעווער יודישע באַלעבאַטים, אין זאַבאַבאָנעס, האָט בעשלאָסען צו מאַכען א סוף אָט צו דער נארישער מעשה און געהייסען רעמאָנטירען דעם מויער און מאַכען פון איהם נייע וואוינונגען.

צו וועט אויספיהרען אָט דער מערקווירדיגער גוי מיט׳ן „ראַמאַוויק", אזוי ווי ער פיהרט אוים מיט די יודען, אין א פראַגע. מאָהילעווער יודען זענען דערין שטאַרק מסופק. וואָרום—זאָגען זיי—דער „דאָמאָוויק" איז ניט א „נאַש בראַט". ער איז א שווערער „בעל דבר" און וועט אזוי גיך ניט לאָזען איינפיהרען קיין נייע פּאַראָנדקעס...

דבורה די „קהל׳שע רופערקע״.

אין אנדערע ערטער רופט מען זי געוועהנליך: די „מעבר יבוקי־ניצע״, אָדער די יודינע מיט׳ן „מענה לשון״. דאָס איז איינע פון די לעבעדיגע, וואָס לעבען פון טויטע. אין מאָהילעוו רופט מען זי די „קהל׳שע רופערקע״. די סאַמע אָריגינעלע פיליכט אין גאַנצען תחום איז געוועזן דבורה, די מאָהילעווער קהל׳שע רופערקע. מאָהילעווער יודען געדענקען זי נאָך גוט. דאָס איז געוועזן אַ יודינע—אַ דעמב. שטענ־דיג אין אַ קיטאַנקע, אָנגעטאָן אויף איין ארבעל, מיט׳ן „מענה לשון״ אָדער „מעבר יבוק״ אין איין האַנד, און דער אנדערער אַ רויטע שמור־ציגע נאָדפאַציילקע מיט אַ פּושקע שמעק־טאַבאַק, איז זי געוועזן אויפ׳ן בית עולם אַ גאַנצע באַלעבאָסטע. מיט די מתים איז זי געוועזן „פּאַני־בראַט״. האָט געוואוסט יעדערנ׳ס ביאָגראַפיע אויף אויסוועניג. און דורך זיי זענען איהר שוין אויך געוועזן קלאָר די ביאָגראַפיעס פון זייערע לעבעדיגע קרובים, ביז אַ צעהנטען גליעד. די מתים-מאַנסביל פלעגט זי „אירצען״. פאַר זיי, איבערהויפּט פאַר די לומדים און פרומע יודען האָט זי געהאַט דרך ארץ. די מתים-ווייבער אָבער פלעגט זי „דוצען״ און, בכלל, זיי בעהאַנדעלט אָהן צערמאָניעס. געקומען אַ שטוינער אַ ווייבעל—אַ ביטערע האַרץ צו דער מאַמען אויפ׳ן קבר: אַ קינד איז ביי איהר קראַנק. דבורה׳ן דאַרף מען ניט דערצעהלען וואָס און ווען: די האָט שוין געוואוסט, וואָס איז די חולאת און ווי אַזוי מ׳דאַרף זיך קען אויף די טויטע, זיי זאָלען מתפּלל זיין. זי פלעגט געהמען, אַזוי

צוזאגען, די ווייבער—אז די לעבעדיגע, און די טויטע—מיט תקופות.

פריהער פון אלץ פלעגט זי דריי מאל אנקלאפען אין דער מצבה, מיט דעם לשון: אסנע, שטעה אויף! הערסט ניט? דבורה איז דא. איך זאג דיר אן, אז דיין טאכטער חאשע איז געקומען! איהר פויגעלע איז קראנק. האט אין העלזעלע... זאלסטו גלייך געהן צום רבונו של עולם... ממליץ זיין! דערביי פלעגט זי אויסדערצעהלען אלע מעלות פון איהר אייניקעל פויגעלען, און די צרות פון איהר טאכטער חאשע און איהר הייסען געהן, למען השם, תיכף, ניט ווארטען א מינוט.

זי איז געווען א גרויסע רעדנערין אין „מענה-לשון-שפראך", איבריגענס איז די לענג און די ווארימקייט פון איהרע טענות געווען אבהענגיג פון דעם „האנאראר", וואס זי פלעגט בעקומען פאר איהר פערמיטלעריי. מיט רייכערע קונדען איז זי געווען א סך העפליכער, פלעגט געהן מיט גוטען, אויסרעכענען די מעלות פון די לעבעדיגע און די טויטע. מיט ארימערע פלעגט זי דאס מאכען קורץ, פלעגט מעהר בעפעהלען, ווי בעטען.

„דבורה די רופערין" האט ליעב געהאט א ביסעל בראנפען. נאר איהר ליעבע צום „ביטערן טראפען" האט זיך אויסגעדריקט אויף א גאנץ בעשיידענעם אופן. זי פלעגט יעדעס מאל, געהענדיג פון איהר מתים-אדוואקאטור, אריינגעהן אין שענק, טאקע דא גופא, אויפן ראג בית עולם און נעהמען פאר צוויי קאפיקעס א גלעזעלע בראנפען און פאר א קאפיקע א שטיקעל לעקאך. טרינקען פלעגט זי ניט: פאר א יודינע פאסט ניט נעהמען גלאט און זופען בראנפען. נאר זי האט מטונקען די לעקאך אין די גלעזעל, ביז די גלעזעל איז געווארען טרוקען.

אמאל אבער, האבען מאהילעווער יונגע חברה איהר אבגעטאן א שפיצעל: מ'האט געהייסען געבען איהר פאר איהרע צוויי קאפיקעס א גרעסערע גלעזעל, וואס קאסט פיער קאפיקעס. זי האט אזוי לאנג געטונקען ביז דער פינגער איז געבליבען מיט די לעקאך אין גלעזעל און די פיס האבען זיך ניט געקענט תויבען פון ארט. מ'האט איהר געמוזט אבפיהרען א היים.

רוזשינאַיער פּאָלקס־העלדען.

איטליכס יודיש שטעדטיל האָט ביז דער לעצטער צייט געהאַט זיינע פאָלקס-אידעאַליסטען, וואָס האָבען זיך אָבגעזאָגט פון זייער פּערזענליכען לעבען און זיך אָבגעגעבען דער אָרימער יודישער מאַסע. אין קיין שטעדטיל, זענען אָבער, דוכט זיך, אָט די העלדען פון פאָלק ניט געוועזען אזוי אָריגינעל, ווי אין רוזשינאַי. דעם פאָריגען דור האָט זיי רוזשינאַי געהאַט גאַנצע דריי, וואָס האָבען אַלע געלעבט במעט אין איין צייט. איינער האָט געהייסען דוד דער מלמד, דער צווייטער — לייבע וואש, די דריטע — הדסה.

און ניט אומזיסט האָט דער רוזשינאַיער יודישער וואָגען געדאַרפט דריי „גבורים", וואָס זאָלען איהם שלעפּען. אין ערגיץ איז, דאַכט זיך, דער עלענד פון די מאַסען ניט געוועזען אזוי גרויס, די קאָנט־ראַסטען צווישעןביידע זייטען „בריקעל" — אזוי שאַרף, ווי אין רוזשינאַי. פון איין זייט — גבירים, וואָס לעבען אין עושר און אין גדולה, וואָס זייער גבירעשאַפט, יחוס, תורה געהען איבער פון דור צו דור; פון דער אנדער זייט — אַ טעמפּער, דערשלאָגענער, אָבער ניט גאָר אומ־וויסענדער המון, וואָס פיהרט אַ לעבען פון שקלאַפען, אפשר נאָך ערגער פון דער שקלאַפעריי און לייב-אייגענטום, אין וועלכער עס האָבען געלעבט די אָרומיגע פּויערים ביי זייערע פּריצים.

אין האַרצען פון׳ם פאָלק האָט זיך דערום אַנגעקליבען פון דור

צו דור א פערבאָרגענער, אָבער טיפער האס צו יענע גליקליבע מיוחסים אויף יענער זייט בריקעל. דעריבער איז קיין וואונדער ניט, וואָס דער פראָטעסט פון די יודישע וועבער האָט זיך דאָ ניט זעלטען אויסגעדריקט אין דער זעלבער פאָרם, אין וועלכער עס האָט זיך אויסגעגאָסען דער צאָרן פון די פויערים־קנעכט געגען זייערע אונטערדריקער — זיך אויסגעגאָסען אין סטיכישע וואלד־בונטען.

אָבער די פאָלקס־אידעאַליסטען דאָ, אין רוזשינאָי, זענען ניט געווען גלייך צו די פאָלקס־העלדען פון אנדערע שטעדט. צווישען שמעון קאַפטאַן און דבורה אסתר פון ווילנא, ר׳ נחום פון האראָדנע, מאיר דער שוסטער פון מינסק און דוד דעם מלמד פון רוזשינאָי איז געווען א גרויסער חלוק. יענע זענען געווען פאַסיווע נאַטורען, גוטע הערצער, וואָס האָבען געפיהלט נור „צער" און ניט „צאָרן". אַני־אנדער מענש איז אָבער געווען דוד דער מלמד. ער איז געווען ניט בלויז א בעל־טובה, וואָס נעהמט ביים רייכען און גיט דעם אָרימען, נור א מין רעוואלוציאָנער איז ער געווען. ער האָט מיט די גבירים געפיהרט אַנ׳אָפענעם קאמפף. אויף אלע אסיפות פון די „פני", וואו מען האָט געהאלטען עצות וועגען אָרימע־לייט, פלעגט אויסוואקסען די צאָרנדיגע, בייזע פיגור פון דוד דעם מלמד און ער פלעגט ניט אנדערש רופען די גבירים, ווי: „גראָבע בייכער", „פופקעס־פרעסער"!

דוד איז געווען פריהער א מלמד. דערנאָך איז ער געוואָרען א מעקלער פון פוהרען. א ווייב האָט ער געהאט אַנ׳ארורה. נאָר ער האָט געדולדיג איבערגעטראָגען איהרע קללות און געטאָן זיינס. א קבצן איז ער געווען א גרויסער. ער פלעגט אליין אָבקומען מיט א טעלעריל קרופניק, חאָטש אין שטוב איז ביי איהם געווען „כל טוב". ער פלעגט תמיד אומגעהן מיט א זאק אויף די פלייצעס, אָדער מיט א טאָפּ אונטערן אָרעם. ער האָט שוין געהאט באלעבאטים און אפילו גבירים — מיט וועלכע ער האָט שטענדיג געפיהרט א קאמפף — וואָס פלעגען איהם פונדעסטוועגען ארייגשיקען: ברויט, קאַרטאָפלעס, מעהל און אויך מזומן געלד. דאָס אלץ האָט ער צוטיילט צווישען זיינע לייט: אלטע, קראַנקע, אלמנות, יתומים, אָרימע כלות, קלויזניקעס.

עס איז ניט געווען קיין איין געבראָכען הארץ, וואָס דוד מלמד האָט דערפון ניט געוואוסט. געטאָן האָט ער זיין ארבייט שטיל. ער פלעגט אָנקומען פלוצלונג, אריינוואַרפען די נדבה מיט געוואלד און אנטלויפען. זיינע „געבער" האָבען ניט געוואוסט פון די „נעהמער" און איין קונד האָט ניט געוואוסט פון דעם אנדערן. אז דוד דער מלמד איז געשטאָרבען, האָט דער יודישער עולם — און דאָס איז געווען גאנץ שטעדטיל — מיט ערשטוינונג דערזעהן, ווי צוזאמען מיט זיי ציהען זיך פון די הינטער-געסלעך אויף דער לויה גויים, גוי'עס — אלטע, יונגע, רייסען זיך צו דער מטה מיט קלאָגען און געוויין: „טאַטינקע אונזערער! שפּייזער אונזערער, אויף וועמען האָסטו אונז געלאָזען! וואָס וועלען מיר איצט טאָן אָהן דיר!"

עס האָט זיך ארויסגעוויזען, אז גאנצע קריסטליכע אָרימע פאַמיליעס האָט דוד דער מלמד אויסגעהאלטען, פּונקט אזוי ווי די יודישע. זיין ברייט הארץ, וואָס איז געווען פול מיט ליבע צו ליידענדע, האָט ניט געוואוסט קיין חלוק צווישען יוד און קריסט.

נאָך מעהר, ווי צו אלעמען, איז גרויס געווען דוד דעם מלמד'ס ליבע צו אָרימע קינדער. די איצטיגע רוזשינאַיער תלמוד-תורה האָט ער אויפגעבויט. דאָס גרעסטע פערגניגען זיינס איז געווען — הערען ווי קינדער לערנען, פערברייננגען מיט זיי, קומען זיי צו הילף מיט וואָס ער האָט געקאָנט. צוואה האָט ער געלאָזט, אז מ'זאָל איהם מקבר זיין צווישען קינדער, און אז צוקאָפּענס זאָל מען איהם לעגען מיסט פון „תלמוד-תורה" און פון אנדערע חדרים.

הדסה איז געווען פונ'ם זעלבען מין, ווי די ווילנער דבורה אסתר. נאָר דבורה אסתר איז געווען אַ קינד פונ'ם פאָלק. און הדסה איז געווען פון באַלעבאַטישען קלאַס. געשטאַמט האָט זי פון רבנים. איהר פאָטער איז געווען רבי אליהו שיק, רב פון לידאַ, זאַגער און קאָברין. איהר מאַן איז געווען אַ רייכער סוחר. ער פלעגט זיצען יעהרליך אין מאָסקווע און קומען אַ היים אויף פּסח. פון דעם געלד, וואָס ער פלעגט איהר שיקען אויף דער הוצאה, האָט זי געקאָנט לעבען, ווי

א גביר׳טע. נאָר הדסה האָט איהר גאַנץ לעבען אָבגעלעבט אין איין קאַמעריל, איז געווען אויף זיך אַליין און איהר פאַמיליע אַ בעל הוצאה עטליכע גראָשען, געפאַסט תעניתים און אָבגעבען איהר פערמעגען בעדערפטיגע און קראַנקע. אַז איהר מאַן פלעגט קומען צופאָהרען איין מאָל אין יאָהר אַ היים, האָט ער נאָך געמוזט צאָהלען איהרע חובות.

נאָך איהר טויט האָט דאָס שטעדטיל בעשלאָסען: אַלע מיידלעך, וואָס וועלען געבאָרען ווערען אינ׳ם זעלבען יאָהר, זאָל מען אַ נאָמען געבען נאָך איהר — „הדסה״.

נאָך אָריגינעלער פון אָט די ביידע פאָלקס-אידעאַליסטען איז געווען דער דריטער — לייבע וואַש.

לייבע וואַש האָט אָנגעהערט צום גביר׳ישען שטאַנד. ער איז געווען אַ זוהן פון אַ פאַבריקאַנט, „וואַש״ איז געווען זיין צונאָמען. פער־קירצט פון ווארשוי, ווייל ער איז געווען אַ ווארשויער איידעם, אָדער ווייל ער פלעגט פאָהרען אָפט קיין ווארשוי.

דאָס איז געווען ניט אַזאַ פשוט׳ע נאַטור, ווי דוד דער מלמד און הדסה. שטעדטילדיגע האָבען געזאָגט און זאָגען נאָך איצט, אַז פון נאַטור איז ער געווען ניט קיין גוטער, נאָר ער האָט זיך „איבער־געבראָכען״. אין אמת׳ן אָבער האָט ער געמוזט האָבען זעהר אַ צאַרט, פיהלענד הארץ, און ווען ער האָט ניט געקאָנט אוועק איינגאַנצען צום פאָלק און לעבען פאַר איהם, אַזוי ווי דוד דער מלמד און הדסה, איז דאָס דערפאַר, וואָס אַ גוט הארץ איז דערצו ווענִיג; מ׳האָט געדאַרפט ברעכען מיט׳ן אייגענעם קרייז, לאָזען טאַטע־מאַמען, ווייב און קינד. צו אַזאַ קאַמפף דאַרף מען מעהר ווי הארץ. עס איז נויטיג אַ גרויסע נשמה און אייזערנער מוט.

מיט זיין צאַרט, פיהלענד הארץ האָט לייבע וואַש ניט געקאָנט ניט בעמערקען דעם תהום צווישען ביידע זייטען בריקעל אין רוזשינאַי. ניט ווייסענדיג קיין שום טעאָריעס, האָט ער דאָך פערשטאַנען, ווער עס האָט געשאַפען זיין רייכטום און ווער ס׳איז שולדיג אין דעם גרויסען עלענד און נויט פון די טויזענדער אויף יענער זייט בריקעל. און אויב

ער האָט ניט געקאָנט ענדערן די אָרדנונג, וואָס ניט ער האָט געשאַפען, האָט ער בעשלאָסען: אליין ניט הנאה צו האָבען פון זיינע עשירות און אָבגעבען, וויפיעל ער האָט נור געקאָנט, די אָרימע-לייט.

און געבען פלעגט ער ניט פשוט נדבות, נאָר אָבגעבען אלץ פון זיך, און געבען בעהאַלטענערהייד, אַז יענער זאָל ניט פערשעמט ווערען. ער פלעגט, למשל, שענקען כלומר׳שט יענעם אַ טאַבאַקערקע און אין טאַבאַקערקע, בעגראָבען אינ׳ם טאַבאַק, איז געלעגען אַ גאָלדענער האַלב-אימפעריאַל, צי אַנ׳אימפעריאַל. געזעהן אַנ׳אָרימאַן אין אַ צוריסענעם בגד, האָט ער אראָבגענומען פון זיך זיין נייעם און אָבגעגעבען. כדי ס׳זאָל אָבער ניט הייסען אַ נדבה און דער אָרימאַן זאָל ניט פערשעמט ווערען, פלעגט ער דעם בגד „פערקויפען״, ס׳הייסט: ער האָט איהם אוועקגעגעבען פאַר עטליכע גילדען, — דאָס וואָס איהם האָט געקאָסט צעהנדליגע רובלס. אָט אזוי פלעגט ער זיך שטענדיג מאַכען נייע מלבושים און „פערשאַכערן״ זיי אָרימע-לייט. ער האָט אפילו געוואָלט אָבגעבען זיינעם אַ זוהן פאַר אַ רעקרוט, כדי, ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט, „דאָס זאָל זיין אַ נחמה פאַר אָרימע-לייט״.

אָט די דריי גרויסע פאָלקס-פריינד זענען שוין טויט צעהנדליגע יאָהר: נאָר רוזשינאָיער יודען געדענקען זייערע העלדען און רעדען וועגען זיי מיט דער וואַרימסטער ליעבע און בעגייסטערונג, גלייך ווי זיי וואָלטען זיך ערשט נעכטען מיט זיי געשיידט.

דעם נאָמען פון יעדען איינעם האָבען זיי פעראייביגט אין צדקה-חברות. אויפ׳ן בית-עולם האָט מען זיי אַלעמען די שענסטע ערטער געגעבען און פיינע מויערלעך געשטעלט. און ווי נור אַ לייד, צי אַ קרענק, קומען די רוזשינאָיער יודען און יודענעס צו זייערע גוטע פריינד אויפ׳ן בית-עולם, גיסען פאַר זיי אויס זייער האַרץ און בעטען: „זיי זאָלען זיין גוטע מליצים פאַר זיי״.

רבי נחום.

(א האָראָדנער פאָלקס־פריינד).

ווען איהר בעזוכט גראָדנא און שמועסט מיט האָראָדנער יודען ועגען אמאָליגע יאָהרען, אמאָליגע יודען, הערט איהר אויף אַלעמענס ליפּען זעהר אָפט דעם נאָמען „רבי נחום״.

רבי נחום איז איינער פון די שענסטע יודען, וואָס גראָדנא האָט ווען עס איז פערמאָגט. זיין נאָמען איז ארומגערינגעלט מיט א קראַנץ פון לעגענדען ניט בלויז אין גראָדנא, וואו רבי נחום האָט געלעבט און געווירקט, נאָר אויך אין גאַנץ ליטא.

דער יאָהר, ווען אָט די שורות זענען געשריבען, איז דער דריי־סיגסטער יאָהרצייט נאָך רבי נחום׳ס טויט. דרייסיג יאָהר! דאָס איז מעהר ווי א מענשענס דור! און דאָך איז צו בעוואונדערן, ווי דאָס אנדענקען פון אָט דער זעלטענער פערזענליכקייט לעבט אין די גייסטער פון די גראָדנער יודען. ניט בלויז אַלטע יודען געדענקען איהם גוט, נאָר אפילו מיטעלע מענשען, וואָס זענען ביי רבי נחום׳ס לעבען נאָך קינדער געוועזן, האָבען איהם דערהאַלטען אזוי פריש אין זכרון, ווי ער וואָלט ערשט נעכטען געשטאָרבען.

רבי נחום איז געוועזן א מענש פון דער מאַסע, א געסוויזשער קוימענקערערס אן איידעם. אליין איז ער געוועזן דעם גאַנצען לעבען א שמש אין א גראָדנער שוהל. ער איז געוועזן א בעל תורה, אָבער קיין גרויסער מופלג איז ער ניט געוועזן: א קאָפּ האָט ער געהאַט אשווערען. נאָר א גרויסער מתמיד איז ער געוועזן. א חוץ זיינע שמשות, פלעגט

ער זאָגען אַלע טאָג פינף שעורים פאַר'ן המון און פאַר קלויזניקעס. — פון משניות, "עין־יעקב", מדרש, "חיי אדם" א. ד. גל. נאָר דאָס אַלעס איז ניט געווען זיין עיקר-בעשעפטיגונג. זיין הויפּט־ארבייט האָט זיך אָנגעפאנגען נאָך מעריב און האָט זיך געענדיגט איינס אַ זייגער ביי נאכט.

אָט די גאַנצע צייט איז ער געווען אויף זיינע פיס. ער איז אומגעגאַנגען איבער די אכסניות און די האָטעלען און וויזיטען צו אורחים. די וויזיטען זענען געווען ניט קיין אומזיסטע. רבי נחום איז געווען אַ גרויסער בעל הוצאה, ער האָט אויסגעגעבען דריי־פיער הונדערט רובל אַ וואָך. זיין "געזינד" איז געווען אַ גרויסע — אַלע גראָדנער אָרימע לייט. רבי נחום האָט געגעבען אַלעמען און אויף אַלץ — וואָס נאָר אַן אָרימאַן האָט נויטיג געהאַט. און ניט בלויז אָרימע לייט האָט ער געגעבען. ער האָט אויסגעהאָלפען געפאַלענע באַלעבאַטים, אַלמנות, יתומים, קלויזניקעס, אָרימע כלות, און אַלע בעדערפטיגע. רבי נחום האָט ניט בלויז געגעבען צדקה. ער איז געווען אַ טאַטע, אַ ברודער פון די אַלע עלענדע און געדריקטע, מיט וועמען ער האָט געהאַט צו טאָן. מ'האָט איהם ניט געדאַרפט בעטען, ניט געדאַרפט זאָגען: וואָס און וועמען עס פעהלט. ער האָט שוין אַליין געוואוסט. ער איז ביי איטליכען פון זיינע קונדען געווען אַ בן בית.

געקומען האָט רבי נחום נאָר פון אורחים. שטאָדטיגע האָט ער ניט אָנגעריהרט. שטאָדטיגע, האָט ער געזאָגט, גיבען גענוג. אַזוי ווי דוד דער מלמד פון רוזשינאַי, האָט אויך רבי נחום קיין אונטערשיעד ניט געמאַכט צווישען יודען און גוים. יודען האָבען ווייניג געוואוסט, אַז ער האָט אויך גויאישע קונדען. נאָר ביי זיין לויה האָט מען מיט בעוואונדערונג געזעהן, ווי צעהנדליגע אָרימע קריסטען זענען געקומען מיט ווייב און קינד, צוגעפאַלען צום טויטען און האָבען ביטער געוויינט צוגלייך מיט די יודען. אַ מערקווירדיגען צופאַל דערצעהלען גראָדנער יודען פון רבי נחום'ען און אַ גוי — אַ זשאַנדאַר. ביי דעם זשאַנדאַר איז קראַנק געוואָרען אַ קינד. דאָקטוירים האָבען אָבגעזאָגט. איז גע־קומען דער זשאַנדאַר מיט זיין ווייב צו רבי נחום'ען, געפאַלען איהם צו

די פּיס און געוויינט, געבעטען, אַז דער „ראַבין" זאָל העלפען, ער מוז העלפען. רבי נחום איז געווען אין אַ גרויסער פערלעגענהייט. די ראָלע פון אַ „צדיק", האָט ער קיינמאָל ניט געשפּילט. אָבער אויפ'ן גוי האָט איהם וועה געטאָן דאָס הארץ. פון אָנהויב האָט ער פּראָטעסטירט, נאָר ווען די גויים זענען ניט אָבגעטראָטען, געוויינט פאַר איהם, האָט ער אומגעביטען דעם טאָן. ער האָט זיי געהייסען געהן אַהיים און געטרייסט זיי, אַז דאָס קינד וועט לעבען און זיין געזונד.

אַז די גויים זענען אַוועק, האָט ער אויפגעהויבען די הענד צום הימעל און געזאָגט: רבונו של עולם! דו האָסט אויף דיין וועלט אַזוי פיל גויים — טו זאָל זיין נאָך איינער. אין אַ פּאָר וואָכען ארום, — דערצעהלען גראָדנער יודען — איז געקומען דער זשאַנדאַר צו רבי נחום'ען און האָט אָנגעבראַכט קאַרטאָפליעס, ציבעלעס, היהנער און הענער. ער האָט אָבגעדאַנקט דעם „ראַבין". זיין זוהן איז געזונד געוואָרען.

רבי נחום האָט ניט געוואָלט מאַכען די וועלט פרום. צו יודען, צו גויים, צו פרומע, צו פרייע, האָט ער זיך בעצויגען מיט דערזעלבער גוטמוטיגקייט. אמאָל, דערצעהלט מיר דער גראָדנער ראַבינער, זענען מיר געזעסען, אַ קאָמפּאַניע יונגע לייט — דאָס איז געווען מיט עטליכע און דרייסיג יאָהר צוריק. מיר האָבען נאָר וואָס געענדיגט ראַבינער־שול. זיצען מיר אַזוי אמאָל, אין אָוועגד, ביי איינעם פון אונזערע חברים, און שפּילען אין קאָרטען. אין מיטען עפענט זיך די טיר און רבי נחום קומט אריין. מיר האָבען זיך דערשראָקען. יעדער פון אונז האָט צוגעכאַפּט זיינע קאָרטען און געוואָלט בעהאַלטען. רבי נחום איז צוגעגאַנגען גלייך צום ספּאַדיק מיט די קאָרטען-געלד און זאָגט צו אונז: נישט קשה, קינדערלעך, שפּילט אייך. דער אויבערשטער זאָל אייך מצליח זיין. נאָר מיר גיט אַוועק דעם געווינס. דערביי האָט ער ארונטער־געשאָטען צו זיך אין בייטעלע דאָס קאָרטען-געלד. יעדערער האָט נאָך עפּעס צוגעלעגט פון קעשענע, און רבי נחום איז אַוועק מיט דעם זעלבען שמייכעל.

זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר רבי נחום'ס פערזענליכקייט איז פאָלגענדע מעשה, וואָס אַלע גראָדנער דערצעהלען.

די מעשה איז זעהר עהנליך צו א לעגענדע, זי איז אבער, לויט ווי איך האב גענוי אונטערזוכט, א ווירקליכער פאקט. רבי נחום האט נעהאט פאר גראָדנער יודישע קרעמער די עובדה פון א שבת־ווינער. אַלע פרייטאג פאר נאכט פלעגט ער געהן איבער די קראָמען און דערמאָהנען דעם עולם: שבת, שבת, יודען! וואו מ׳האט גלייך נים געפאָלגט, פלעגט ער צומאכען א טירעל פון קראָם און געהן ווייטער.

אין גראָדנא איז געווען איינער, א געוויסער פרידבערג — א שטאָדטיגער עזות־פּנים, א שטיקעל אדוואָקאט און א שטיקעל מסר, פאר וועלכען אַלע האבען מורא געהאט. בשעת רבי נחום איז דורכגעגאנגען אמאָל צווישען די קראָמען און אנגעזאָגט אויף זיין שטויגער: שבת, שבת! איז גראָד אין א קראָם, וואו רבי נחום האט פערמאכט די טירעל, געשטאנען דער דאָזיגער פרידבערג. ער האט זיך אלאָז געטאָן צום אלטען שמש, גענומען איהם זידלען, און דער־לאַנגט איהם א פּאטש. אנדערע זאָגען, אז ער האט איהם אראָפּגע־וואָרפען פון די טרעפּלעך. אין איין מאָמענט האט זיך אויפגעקליבען לעבען קראָם א גרויסער עולם מענשען און מ׳האט דעם עזות־פּנים ממש געוואָלט צערייסען, ווי א הערינג. נור רבי נחום האט נים געלאָזען איהם אנריהרען. „נישט קשה, נישט קשה, האט ער זיך ביי זיי געבעטען. דאָס איז מסתמא פון גאָט!“ גאָט האט אזוי געוואָלט! טשעפּעט איהם נים. דער עולם איז זיך פערגאַנדערגעגאַנגען.

אין א האלב יאָהר ארום האט זיך דער כאָדאטאי פערדרעהט מיט א פאַלשען וועקסעל אויף א פּרייז. מ׳האט איהם אריינגעזעצט אין טורמע, און רבי נחום האט זיין ווייב און קינדער אויסגעהאַלטען מיט דער הוצאה צוויי יאָהר נאכאַנאַנד.

אז פרידבערג איז ארויס פון אסטראָג, איז ער גלייך אוועק צו רבי נחום׳ען, איז איהם געפאַלען צו די פיס, און איהם געבעטען מחילה. נאָך דעם איז ער געוואָרען אַן אנדער מענש.

רבי נחום׳ס בילד הענגט ביי יעדען יודען, אין גראָדנא, אויפ׳ן וואַנד. אויף מיין פראַגע: ווי קומט עס, אז אזא ייד, ווי רבי נחום, זאָל זיך מיט דרייסיג—פערציג יאָהר צוריק, לאָזען פאָטאָגראַפירען?

— האָט מען מיר ערקלערט, אַז די מעשה איז טאַקע ניט גלאַט. רבי נחום האָט פאַר קיין פאַל ניט געוואָלט זיך לאָזן פאָטאָגראַפירען. דאַן זענען די, וואָס האָבען געוואָלט ארונטערנעהמען זיין בילד, גע־פאַלען אויף אַ המצאה. זיי האָבען איהם אַ נידערגעלעגט דריי הונדערט קאַרבען, נאַטירליך, אויף צדקה. רבי נחום איז ווייכער געוואָרען. אויב אַזוי, זאָגט ער, איז שוין עפּעס אנדערש. און ער האָט זיך געלאָזט פיהרען צום פאָטאָגראַפער. די יודען — זאָגט מען — וואָס האָבען איהם געלאָזט פאָטאָגראַפירען, האָבען פון זיין בילד פערדינט עטליכע טויזענד רובל. דערפון זעהט מען, ווי פּאָפּולער רבי נחום איז געווען אין פאָלק. ס׳איז איבריג צו דערצעהלען, אַז בשעת רבי נחום איז געשטאָרבען האָט גאַנץ שטאָדט געטרויערט. הספדים האָט מען איבער איהם געמאַכט אין גאַנץ ליטא.

אין דעם טאָג פון רבי נחום׳ס לויה האָט מען געמאַכט אן אויספערקויף אויף זיין לייוועגטענעם בייטעל, אויף אלע זיינע ספרים און חפצים. דאָס בייטעל האָט געקויפט פאַר אַ שטיק געלד דער טאַבאַק־פאַבריקאַנט שערעשעווסקי. פון דאָס אַלעס, מיט נדבות דערצו, איז געוואָרען עטליכע טויזענד רובל, מיט וועלכע מ׳האָט פערזאָרגט דעם פערשטאָרבענעם׳ס פאַמיליע, וואָס האָט פאַר רבי נחום׳ס לעבען געליטען דחקות צוזאַמען מיט איהם.

מאיר דער שוסטער, און מיכל דער ציגארען־מאכער.

(פון מינסקער טיפען־גאלעריי).

ווער האט ניט געקענט אין מינסק מאיר דעם שוסטער? ווער האט ניט געזעהען אומהאווענדיג, אומשווימענדיג זיין נידעריגע, דארע פיגור. שטענדיג מיט א טאפ אונטערן האנד, אדער אנ׳אנגעפאקטען זאק אויף די פלייצעס?

אין טאפ, אדער אין זאק, האט איהר געקאנט געפינען כל טוב: הענער, היהנער, פלייש, בולקעס, לעבלעך ברויט, און גאנץ אפט טאקע אויך פלעשלעך וויין. איהר האט געקאנט געפינען אפט אין די זעק מלבושים אלערליי: מייטקעס, ארבע כנפות׳ען, קאפאטעס און קאפאטקעס, העמדער, קאפטלאך, היטלען און אז. וו. אויסער שוב־ווארג.

שוכווארג פלעגט מאיר אליין נייהען. לעדער פלעגען שוין געבען די לעדער־קרעמער, אדער אנדערע באלעבאטים; נייהען פלעגט ער אליין.

ביי זיין בענקעל פלעגט מאיר זיצען נאר אין אוונד, אדער גאנץ פריה, פאר טאג. ביי טאג איז קיין צייט ניט געווען: ביי טאג האט מאיר געדארפט מאכען „וויזיטען“.

ביי מאיר דעם שוסטער איז געווען א בערזע, אזוי ווי ביי א רב

און ביי א דאָקטאָר „להבדיל". וואו עס איז נאָר געווען א קלאָגעדיגע הארץ, א צרה, א חלנית, איז מען געגאַנגען צו מאיר'ן, און מאיר האָט פאַר איטליכען געטאָן, וואָס ער האָט געקאָנט.

נאָר מאיר דער שוסטער האָט ניט געוואַרט ביז מ'וועט קומען צו איהם. ער האָט שוין אליין געוואוסט וועמען און וואָס. אַנ'אָרימע כלה, א קינפּעטאָרין, א קלויזניק, א חולה, א געפאלענער באלעבאָס, אָדער א פּשוט'ער אָרימאַן—דאָס זענען אלע געווען מאיר דעם שוסטער'ס לייט, און פאַר זיי האָט ער דעם גאַנצען טאָג געהאָוועט, געשמייעט, דאָ גענומען, דעם געבראַכט, אויסגעהערט יעדענס צרה און קלאָג, פאַר אלעמען געהאַט א גוט וואָרט, געטרייסט און אָנגעזאָגט: למען השם, מ'זאָל ניט דאגה'ן; דער אויבערשטער וועט ניט פאַר-לאָזען.

מאיר דער שוסטער איז געווען זעהר א קלוגער יודעל און תמיד פרעהליך. אין זיין „עסק" האָט ער געהאַט צו טאָן מיט אלערליי סאָרטען מענשען; ער האָט געוואוסט אלערליי כאַראַקטערען; די גאַנצע שטאָדט איז ביי איהם געווען אויף די פינגער—נאָר קיין שלעכטע זענען ביי איהם ניט געווען. ער האָט תמיד געפונען אויף יעדען איינעם א זכות, יעדען געאורטיילט פון דער גוטער זייט. אין כעס איז ער קיינמאָל ניט געווען. האָט איהם עמיצער אָנגעטראָפען, האָט ער איהם געענטפערט מיט א וויץ און א גלעכטער, און, דאָס רוב, איז שוין יענער, וואָס האָט איהם אָנגעטראָפען—שפּעטער, אָדער פריהער, געקומען איהם איבערבעטען מיט א שענער נדבה.

פאַר זיך אליין האָט מאיר דער שוסטער וועניג געדאַרפט. מ'שטיינס געזאָגט: אין דער פריה נאָכ'ן דאַווענען א טעלער'ל קרופּניק, אָדער א שיסעלע באָב, און ביי טאָג צו וואַרעמעס ווידער א טעלער'ל קרופּניק און א דראָבעשקע דערצו. נאָר פאַר וואַרעמעס איז געווען זיין שטייגער נעהמען ביי פּסח דעם שענקער, וואָס אַנטקעגען שניי-דערשער שול, א טרונק בראַנפען פאַר צוויי קאָפּיקעס.

אין א שענק מאַכט זיך, פערשטעהט זיך, אלערליי צייטען: א מאָל איז דאָ א פּאַטענט, א מאָל ניטאָ קיין פּאַטענט. אז מאיר

פלעגט זעהן, אז ביי פסח דעם שענקער איז פלוצלונג נעלם געוואָרען פון איבערן טיר די שווארצע בלעכבעל מיט די געלע רוסישע אותיות, האָט ער ניט געקוקט אויף די אַלטע פריינדשאפט צווישען איהם און פסח׳ן, און איז אוועק אנטקעגען צו נחום בער׳ן.

אז די בלעכבעל איז ווידער אָנגעטשעפעט געוואָרען, איז מאיר ווידער געקומען צו פסח׳ן. געוועהנליך האָט איהם חנה די שענקערקע מקבל פנים געוועזן מיט גרויס שמחה:

— רבי מאיר, אי, ס׳ארא גאסט! וואָס איז דאָס געוועזן מיט אייך, רבי מאיר, פאַר וואָס האָט איהר אונז פערלאָזען?

האָט רבי מאיר געענטפערט קורץ.

— מ׳טאָר ניט: „דינאָ דמלכותא דינאָ״. מאיר איז אָבער געוועזן שטרענג בלויז צו זיך אליין. יענעם האָט ער קיינמאָל ניט בעשולדיגט, למאַי ער האנדעלט אָהן א פאטענט, אָדער פערקויפט ציגארען אָהן א באַנדעראָל.

— א רחמנות נעביך, האָט ער תמיד געזאָגט אין אזא פאַל, שווער קומט אָן א יודען די פרנסה, שווער, מיט מסירת נפש.

אז מאיר פלעגט אריינלויפען צו פסח דעם שענקער פרייטאָג פאַר נאכט, נאָך שקיעת החמה, און די ליכט זענען געוועזן נאָך ניט אָנגעצונדען, פלעגט חנה זיך דערשרעקען פאַר איהם, כאפּען אויף גיך די ליכט, אריינשטעקען אין די לייכטער, און שטאַמלען מיט א זיפץ:

— רבי מאיר, זייט מוחל, רבי מאיר... אָך־אָך, אָ! גאָט זאָל ניט שטראָפען פאַר די זינד: מ׳איז, ווי דער רשע אין גיהנום, אוי, אז אָך און וועה צו מיר ניט, אומעטום שוין אָבגעבענשט ליכט, און ביי מיר...

נאָר מאיר פלעגט איהר בערוהיגען:

— נישט קשה, נישט קשה, חנה, זייט רוהיג, דער אויבערשטער וועט מוחל זיין. א יוד מוז האָבען פרנסה, וואָס זאָל מען טאָן? גאָט קוקט ניט אויף די ליכט, גאָט זעהט דאָס הארץ. מ׳טוט ניט פון וואוילטאָג... אז איך זעה, ווי דאָרטען, ביי די גביר׳טעס אין די הייזער

ציגדם מען אַן פריה די ליכט און מ׳שטעלט זיי אַרויס צום גאַס אין די פענסטער, כדי דער עולם זאָל זעהן, אַז זיי זענען פרום. בין איך, זאָג איך אייך, אמת אין כעס. נישט קשה, זיי, די נגביר׳טעס, קומט אָן גרינג דאָס לעבען, זיי טוען גאָרנישט, קענען זיי דערוויזען. וואָס זאָל אָבער טאָן אַן אָרימע יודענע, וואָס דאַרף טפרנס זיין איהרע פיצלער קינדער, חעלפען דעם מאַן האָרעווען?

— האָט דיר גאָט געהאָלפען, אַז דו קענסט אָנצינדען די ליכט פריהער, וואָס דאַרפסטו אַרויסווייזען זיך דערמיט אין גאַס? וואָס דאַרפסטו אָבעסען אָרימע ווייבער נעבעך דאָס האַרץ? אודאי וואָלטען זיי אויך וועלען אָננעהמען פריהער דעם שבת, פאַר וואָס ניט? איך זאָג אייך, אַז איך זעה פרייטאָג פאַר נאַכט, ווייבער לויפען נעבעך אַ היים מיט די קאָשיקעס פון מאַרק, און איך טו אַ קוק דאַרטען אין די פענסטער — בין איך אמת אין כעס: אַזוי פלעגט מאיר טרייסטען חנה די שענקערסע.

מאיר דער שוסטער האָט געהאַט די צווייטע ווייב, איינע איז ביי א׳הם געשטאָרבען. די אַנדער ווייב איז געווען זעהר ניט צופרידען פון מאיר׳ס „עסקים״. זי האָט געהאַנדעלט אין מאַרק, פאַרקויפט גענז, און מ׳האָט איהר גערופען: לאה די גענזערקע.

מאיר האָט חלילה איהרע ניט פערנומען. אַז ער פלעגט אַרומ־לאַטען אַלע קלויזניקעס און אַלע גרויסע און קליינע קבצנים, פלעגט ער זיך ערשט נעהמען לאַטען אויף דאָס ניי פאַר זיך אַליין, צו מאַכען זיין הוצאה. נאָך זיין חשבון איז אַ צוויי גילדען אַ טאָג געווען די והותר פאַר איהם מיט זיין זקנה. די ווייב אָבער איז דערמיט גאָר ניט צופרידען געווען, ז׳ פלעגט איהם מאַטשען און שילטען, און מאיר פלעגט זיך אַרויס־מאַכען מיט אַ גלייכוואָרט, און געטאָן זיינס.

מאיר דער שוסטער האָט געוואוינט אין שניידערשער שול, אונטען אין קעלער. אַז די שניידערשע שול האָט אָבגעברענט און מאיר איז אַרויס „נקי״, ווי ער שטעהט און געהט, איז שוין די ווייב געוואָרען שטאַרק ברוגז:

— דו קומסט מיר מזונות, האָט זי גע׳טענה׳ט, גיב מיר מזונות,

איך קען ביי דיר מאָהנען על פּי דין.

מאיר האָט געוואוסט, אז זיין ווייב האָט בעהאַלטען איז איהרע קניפּלעך אַבציג קארבען, „על כל צרה שלא תבוא".

— איך וועל דיר געבען מזונות, האָט ער געזאָגט אָבער איך מוז דאָך האָבען אַנ׳אָרט וואו צו ארבייטען; ווי קען איך פערדינענען אַ גראָשען מיט היילע פינף פינגער?

און ער האָט געבעטען, זי זאָל איהם אויסלייהען עטליכע רובל אויף אַ דירה, אביסעל באַלעבאַטישקייט און געצייג.

— אַ קדחת! האָט זי געענטפערט קורץ און שאַרף. און האָט געשיקט רופען איהר מאַן צו רבי משה ליב׳ען — דעם רב.

רבי משה ליב האָט אויסגעהערטביידענס טענות, און האָט געגעבען ביידען גערעכט.

— על פּי דין און על פּי יושר מוז ער דיך מפרנס זיין, האָט זיך אָבגערופען דער רב צו לאה די געגנזערקע. אָבער ער זאָגט זיך דאָך ניט אָב. ער וויל האָרעווען, ער בעט נאָר זאָלסט איהם אויסלייהען אביסעל געלד אויף אַ דירה, באַלעבאַטישקייט און אביסעל געצייג, דאָס איז ניט קיין עולה.

— איהר זייט ביידע לײידאקעס, האָב איך אַ שוואַרץ יאָהר! האָט אַ שפּיי געטאָן לאה די געגנזערקע, און איז אַוועק.

זי איז אַוועק צו איהרע קינדער פון ערשטען מאַן, און מאיר ד׳ער שוסטער איז אַוועק צו זיין זוהן הענדעל דעם שוסטער, פון זיין ערשטער ווייב.

הענדיל דער שוסטער האָט געשטעלט נאָך אַ בענקעל איז זיין מאַסטערסקאיע פאַר׳ן טאַטען, און מאיר האָט זיך גענומען אויף דאָס נייע לאַטען זיינע קלויזניקעס.

הענדיל איז געווען ניט פּשוט אַנ׳ערליכער יוד, נאָר אַ מורא־דיג־פּאַרפּרומטער. ער האָט געארבייט ביי זיין בענקעל מיט זיינע אייגענע זיהן. דער עלטערער בחור זיינער איז געווען אַ הייגטוועלטיגער — אַנ׳„אריסטאָקראַט".

ער פלעגט זיך וואַשען מיט זייף און פּוצען די שטיוועל אום שבת.

דערפאַר פלעגט זיין צווישען טאַטען און זוהן גרויסע מחלוקת.

מאיר פלעגט דאָס ניט קענען צוזעהן. ער פלעגט אָברופען חענדלען אָן אַ זייט און מוסר'ן איהם שטילערהייד:

— לאָז צורוה דעם בחור, וואָס אַסטו צו איהם „כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא", און יפתח בדורו כשמואל בדורו (אַלע יודען האָבען אַ חלק עולם הבא און יפתח אין זיין דור איז ווי שמואל אין זייז דור) אז מיר וואָלטען היינט געווען יונגע בחורים, וואָלטען מיר אויך ניט געווען בעסער. לאָז איהם צורוה, זאָג איך דיר...

אז מ'האָט מאיר דעם שוסטער דערצעהלט אויף עמיצען חטאים: דער איז ניט פרום, יענער דאווענט ניט, אָדער עסט אומגעוואַשען, איז ער געווען אמת אין כעס.

— רעדט ניט אויף אַ יודען, רעדט ניט, האָט ער זיך געבייזערט. מ'ווייס גאָרניט מיט וואָס אַ יוד קויפט זיך עולם הבא. „פושעי ישראל מלאים מצות כרמון"—די זינדיגסטע יודען זענען פול מיט מצות ווי אַ מילגראָם.

געשלאָפען האָט מאיר דער שוסטער זעהר ווייניג. די צייט, וואָס איז איהם געבליעבען פון זיין האַווען אַרום זיינע קבצנים און לאַטען זיי — איז ער געזעסען אין שניידערשער שול און האָט געלערנט.

מאיר איז געווען זעהר חשוב ביי אַלע גבירים. ער האָט זיי אָבער ניט געקענט ליידען פאַר זייער חוצפה און גאוה. ער פלעגט געהן, דאָס רוב, בלויז צו פשוט'ע באַלעבאַטים. נאָר אַז די אויסערסטע נויט האָט איהם געטריבען, איז ער געגאַנגען צו זיי, צו די גבירים.

פורים איז שוין געווען אַ מנהג, אַז מאיר דער שוסטער האָט געשיקט אַלע גבירים „שלח מנות".

די „שלח מנות" פלעגט ער אָוועקטראָגען אַליין: אַ גרויסען צינערנעם טעלער, אַרומגעדרעהט מיט אַ רויטע פאַטשיילקע.

— מאיר דער שוסטער האָט אייך געשיקט „שלח מנות", — פלעגט ער ראַפּאָרטעווען, אַריינקריבענדיג מיט זיינע „שטיוואַלעס" צום גביר גלייך אין עסענ־שטוב, וואו מ'איז געזעסען ביי דער סעודה.

דער גביר האָט ביי מאיר'ן צוגענומען דעם טעלער, אויפגעהויבען די רויטע פאַטשיילקע און דער גאַנצער עולם האָט אויסגעשאָסען אין אַ געלעכטער.

די „שלח מנות" איז געווען אַ פולע טעלער מיט באָב.

אַז דער גביר האָט צוגענומען דעם „שלח מנות" האָט ער געמוזט אוועקלעגען צוריק אויפ'ן טעלער „מתנות לאביונים": ווער אַ קאָרב, ווער צוויי, ווער דריי, און ווער אַ גאַנצע פינפעריל.

פון מאיר דעם שוסטער'ס „שלח מנות" האָבען צעהנדליגע אָרימע לייט געהאַט אויף מצה און אויף כוסות און אַנדערע פסח'דיגע זאַכען.

ביי אַ סך באַלעבאַטים איז געווען צוגעשלאָגען צווישען אַנדערע צדקה־פושקעס, אויך מאיר דעם שוסטער'ס פושקע. פון איין זייט איז געווען אַ פושקע מיט אַ צעטעלע „רבי מאיר בעל הנס" און פון דער אַנדערער זייט אַ פושקע מיט אַ צעטעלע „רבי מאיר דער שוסטער".

מאיר איז שוין געגאַנגען גלייך צו זיין פושקע, אָבגעשלאָסען מיט זיין שליסעלע און אַרויסגענומען די קליינגעלד.

אַלע טאָג, בין מנחה למעריב, איז מאיר דער שוסטער געשטאַנען אויפ'ן ראָג יאַטקע גאַס אין אַלטען מאַרק מיט זיין גרויסער קופּערנער פושקע און דער עולם פלעגט וואַרפען גראָשענס, קאָפּיקעס און ניט זעלטען צעהנערס. אַלע פלעגען וואַרפען — ווער עס פלעגט נאָר געהן אויפ'ן מאַרק און פון מאַרק, אין שול און פון שול.

נעשטאָרבען איז מאיר דער שוסטער כמעט געהענדיג, וועת געטאָן האָט איהם גאָרנישט: ער האָט נאָר ניט געקאָנט הויבען זיך פון בעט. דאָס האָט איהם שטאַרק פערדראָסען, אַז ער איז אָבגעלעגען אין בעט עטליכע טעג און האָט זיך אויסגערוהט, האָט ער געבעטען דעם זוהן, ער זאָל איהם העלפען אַ ראָב פון בעט. דער זוהן האָט איהם געהאָלפען און ער איז אַראָבגעקראָכען און אומגעגאַנגען עטליכע מאָל איבערן שטוב. ער איז געווען זעהר צופריעדען. ער האָט געוואוסט,

אז ער טאָר ניט ליגען, מאיר דער שוסטער טאָר ניט ליגען: עס וואַרטען דאָך אויף איהם „זיינע לייט", ער מוז געהן...

אָבער מאיר דער שוסטער איז שוין מעהר ניט געגאַנגען... ער האָט ניט געטאָרט אַראָבגעהן פון בעט. די דאָקטוירים האָבען זיך אויף איהם שטאַרק געבייזערט.

אין צוויי טעג אַרום איז מאיר דער שוסטער געשטאָרבען.

די וואָס געדענקען זיין לויה זאָגען, אַז אַזא לויה האָט נאָך קיין רב ניט געהאַט, זינט די שטאָדט איז אַ שטאָדט. אַלע קראָמען זענען געווען צוגעמאַכט. אין די גאַסען איז געווען אַ חורבן. אויפ'ן בית עולם האָבען איהם מספיד געווען די גרעסטע רבנים, אַ קינד אין וויעג איז ניט געבליעבען. אַ גאַנצע וואָך האָט מען אין אַלע שולען, בין מנחה למעריב, הספדים געמאַכט, און דער עולם האָט ניט אויפגעהערט צו גיסען טרערען — אמת'ע טרערען.

מאיר דעם שוסטערס פושקעס זענען געבליבען אין די הייזער אויך נאָך זיין טויט. די גרויסע פושקע, די קופערנע, איז אויך געבליבען. און דער ראָג פון יאַטקע־גאַס און אַלטען מאַרק איז אויך געבליבען.

דעם ערשטען פרייטאָג נאָך מאיר דעם שוסטערס טויט האָט דער בלינדער האָראָנער מגיד אוועקגעשטעלט אויפ'ן ראָג מיכל דעם ציגאַרען-מאַכער. איז אַליין געשטאַנען לעבען איהם, האָט געזאָגט דעם עולם: גיט אַ הער אין פושקע, יודען, גיט רבי מיכלען, אַזוי ווי איהר האָט געגעבען רבי מאיר'ן — זכר צדיק לברכה. איך זאָג עדות, אַז רבי מיכל איז אַנ'ערליכער יוד און נעהט אין רבי מאיר'ס דרכים.

און דער עולם האָט געוואָרפען אין פושקע.

מאיר דער שוסטער האָט געהאַט ביי זיין לעבען דרייען, וואָס האָבען איהם געהאָלפען: מיכל דער ציגאַרען מאַכער, סענדער דער סטאָליער און סענדערס ווייב. אַז מאיר איז געשטאָרבען האָט איבער־גענומען דעם „געשעפט" מיכל דער ציגאַרען־מאַכער.

מיכל איז געווען באמת אַנ'ערליכער יוד, און איז געגאַנגען „אין מאיר דעם שוסטערס דרכים", אַזוי ווי דער האָראָדנער מגיד האָט אויף

איהם עדות געזאָגט. נאָר אין „דינאָ דמלכותא" האָט מיכל געהאַט אַנ׳אנדער שיטה, גאָר דער הפוך פון מאיר דעם שוסטער.

מיכל האָט געהאַט אַנ׳עלמעריל אין אַלטען מארק פון שטעך טאַבאַק מיט ציגאַרען.

עס איז ניט געווען דער חודש, וואָס מ׳האָט מיכלען ניט געמאַכט קיין אַקט פאר „טרפה" ציגאַרען אָהן א באנדעראָל.

אז מ׳האָט איהם געבראַכט צו׳ם געריכט און געפרעגט: סטייטש, ווי אַזוי קומט צו דיר ציגאַרען אָהן אקציז?

האָט מיכל געענטפערט פשוט: איך האָב דאָס געמאַכט.

— ווייסטו ניט אז דער „זאַקאָן" פערבאָט דאָס?

— אז איהר וועט מפרנס זיין מיין ווייב און קינדער, וועל איך מעהר ניט מאַכען קיין ציגאַרען, האָט מיכל געענטפערט אויף געבראָ־בענע גויעש...

דער ריכטער האָט מיט אַזאַ נפש גאָרנישט געקאָנט מאַכען און געוואָלט איהם שענקען מיט דעם תנאי: ער זאָל צוזאָגען, אז ער וועט „דאָס" מעהר ניט טאָן,

— אָבלתי — ואוכל... האָט מיכל געענטפערט קאַלטבלוטיג דעם ריכטער מיט דעם לשון פון פסוק, און טאקע גלייך פערטייטשט: איך האָב געמאַכט ציגאַרען און וועל מאַכען ציגאַרען.

און מיכל האָט געהאַלטען וואָרט.

ווען מ׳האָט איהם נאָר ארויסגעלאָזען פון רעשאָטקע האָט ער זיך גלייך ווידער גענומען צו זיין ארבייט...

נאָר זיצען אין רעשאָטקע אַלע מאָנטאָג און דאָנערשטאָג איז מיכלען מיאוס געוואָרען, און ער איז אוועק צו זיינע קינדער אין אמעריקע.

נאָך מיכל דעם ציגאַרען־מאַכער האָט איבערגענומען די פושקעס מיט דעם גאַנצען עסק פון מאיר דעם שוסטער — סענדער דעם סטאָליער׳ס ווייב.

„נ י י נ צ י ג ע ר"

װעגען „נײַנציגער" בכלל.

אין מיינע וויזיטען אויף נאַוואָראָד*) בין איך בעקאנט געוואָרען מיט אַ פּעקעל יודען און יודענעס—אמת'ע „נײַנציגער".

איהר ווייסט וואָס הייסט: אמת'ע נײַנציגער?

אמת'ע נײַנציגער איז די שטאַרקסטע שפּירעט, „אָקוויט", ברען...

די „נײַנציגער", וואָס איך וויל דאָ פאר אייך שילדערן, זענען אויך פון אט דעם סאָרט „שפּירעט",—אָקוויט, ברען... שוין ניט קע־נענדיג זיי, ניט רעדענדיג מיט זיי, איז לייכט אָנצושטויסען זיך, אַז דאָס זענען ניט גאָר קיין געוועהנליכע מענשען, דאָס זענען, אין אַ גע־וויסען גראַד, העלדען.

וואָרום אַ העלד מוז מען זיין צו דערגרייבען אין דעם יודישען תחום פון רוסלאַנד צו דער מדרגה פון „נײַנציגער". בפרט אין נאָוו־גאָראָד, אויפ'ן סאַמע דעק פונ'ם יודישען געטאָ.

אַ בעזונדער שטריך האָבען די נײַנציגער: זיי בעהאלטען ניט פון אייך זייערע יאָהרען. פרעגט איהר איינעם פון זיי: ווי אַלט איז

*) אַ פאָרשטעדטעל אין ווילנא וואו עס וואוינען די אָרימסטע יודען און „דעק-מענשען.

ער, אָדער זי? ענטפערט מען אייך מיט שטאָלץ: פון א הונדערטער גיב איך אייך אויסגאב ניט מעהר ווי א צעהנעריל; אָדער מען פרעגט אייך איבער: וואָס מיינט איהר בין איך אלט? און באלד ענטפערט מען מיט גדלות: קרוב צו תשעים! נאָהענט צו ניינציג, הייסט דאָס, אָדער—אריבער תשעים!

נור איינע האָט מיך אָבגענאַרט: איך בין שוין ברוך השם ניינציג יאָהר! אָבער א שכנה האָט מיר א וואונק געגעבען און א שושקע געטאָן אין אויער:

— שוין צעהן יאָהר, אז זי טענה'ט: זי איז ניינציג יאָהר. אין אמת'ן איז זי נאָהענט צו א מאה.

צו גלויבען, אז זי האָט פערלאָרען דעם רעכנונג, איז פאַר מיר געווען אונמעגליך, וואָרום זי האָט מיר דערצעהלט מעשיות פון איהר לעבען, וואָס האָבען דייטליך געוויזען, אז איהר זכרון איז נאָך פריש און איהר פאַרשטעלונגס-קראַפט לעבעדיג. זי האָט פשוט מורא געהאַט פאַר „עין הרע"...

אַלע ניינציגער, וואָס איך האָב געהאַט די געלעגענהייט מיט זיי צו רעדען, האַלטען זיך אויף די פיס אויסגעצייכענט, לעבען זעלבסט־שטענדיג, זענען מונטער און פול מיט לעבענס-לוסט. א חוץ איינעם: פישעל דער טאַנדעטניק. אָבער דער האָט זיך אויך געהאַלטען גוט ביז מיט א קורצע צייט צוריק, ביז ער האָט בעקומען די האלאָבלע.

אז עס לויפט אָן א פערד מיט א האלאָבלע און דערלאַנגט פון הינטען א שטויס אין רוקען פיהלט עס אפילו א יונגער. בפרט אז דאָס טרעפט א „ניינציגער".

דאָס האָט געטראָפען פישעל דעם טאַנדעטניק. און פון דעמאָלט אָן האָט ער זיך אראָבגעלאָזען. זיצט אָב גאַנצע שעה'ן אין קצב'ישער קלויז און רעדט אָפט וועגען „מושב זקנים".

די איבעריגע „ניינציגער" ווילען ניט הערען פון „מושב זקנים".

דער שכן און זיין באַלעבאָס.

פריהער פון שכן.

געווען איז ער אין זיינע יונגע יאָהרען און עלטערע יאָהרען—אַ מלמד. איז איצטער, גאָר אין די אַלטע יאָהרען, אויך אַ מלמד. נור פריהער, ביז מיט אַ יאָהר צעהן צוריק, האָט ער נאָך געהאַלטען אַן איינענעם חדר, געקנעלט מיט אַ דרייסיג יונגלעך. היינט אָבער געהט ער אויף „אוראָקען", געהט צו די יונגלעך אַ היים, לערנט אויך מיט מיידלעך. און אַזוי האָט ער זיין חיונה.

קיין סך אוראָקען, נאַטירליך, האָט ער ניט. וואָרום ער איז, צווישען אונז גערעדט, אַ ביסעל אויס מאָדע, אַפילו אין נאָווגאָראָד. נור ביי די סאַמע אונטערשטע פון „דעק" האַלט ער זיך נאָך, ווייל ער נעהמט ביליג: אַ צוואַנציגער, אַ גילדען אַ וואָך און אַמאָל נאָך ביליגער. היינטיגע „ניימאָדישע", וועלען אַפילו אין נאָווגאָראָד פאַר אַזאַ פּרייז ניט געבען קיין אוראָקען. און דעריבער האָט דער „ניינציגער", געוועזענער מלמד, אין נאָווגאָראַד נאָך איצט זיינע באַלעבאַטים.

ער ארבייט אויס זיינע פיער רובל אַ וואָך, און דאָס איז איהם פאָלקאָם גענוג צום לעבען.

זיין ווייב האָט ער שוין לאַנג פערלאָרען. קינדער האָט ער אַ סך, מעהרסטענס טעכטער. מיט אייניקלאַך האָט ער האַלב אַמעריקאַ פערזעעט. די קינדער זענען תקיף אין מעמד, די אַמעריקאַנער אייניקלאַך האָבען זיך פיין אַרויפגעארבייט. דעם אַלטען איז חלילה קיין נויט ניט צו קנעלען. מען וואָלט איהם האַלטען בכבוד. נור ער וויל ביי קינדער ניט זיין, וויל קינדערשע גאָר נישט פערנעהמען.

„בל זמן דער אויבערשטער העלפט מיר, איך קאָן שטעהען אויף

מיינע פיס—זאָגט ער—וויל איך זיין אַ „נהנה מיגיע כפיו", ווייל האָבען מיין אויסקומענעס פון מיין אייגענער „האָרעוואַניע".

און ער וואוינט בעזונדער, פאַר זיך אין אַ קאַמער, טאַקע ביי פישעל דעם טאַנדעטניק אין שכנות. פישעל'ס ווייב (זי איז ביי איהם די פינפטע)—קאָכט איהם אויף דעם טעפּעל, דערלאַנגט איהם אַ גלאָז טיי.

און טאַקע דערפאַר איז ער ביי די קינדער מיט גרויס כבוד. אז מען באַפּט איהם אריין, אַ שבת, צו אַ יום טוב, ווייס מען גאָר ניט וואָס צו טון איבער דעם טאַטען. מען וויל איהם מאַכען אַמאָל אַ בגד —וויל ער דאָס אויך ניט. איהם איז גענוג, וואָס ער האָט אויפ'ן לייב —טענה'ט ער. נור אַ העמד נעהמט ער יע אַמאָל. וואָרום די „ערל'טע" וואָס וואַשט איהם די וועש האָט אַ טבע צו צולאַטכענען יעדעס מאָל אַ העמד, און יונה דער מלמד האָט קיין טבע ניט צו פערשרייבען. און געדענקען—געדענקט ער ניט וויפיעל ער גיט אַוועק—(דער זכרון איז שוין ביי איהם, ניט פאַר אייך געדאַכט, ניט דאָס וואָס אַמאָל). בכן איז אין אָט דעם פּונקט גיט ער נאָך.

זיין טאָג פערברענגט יונה דער מלמד זעהר רעגעלמעסיג. שטעהט אויף, גיסט אָב נעגעל-וואַסער, זאָגט אָב אַ פּאָר „דראַבישקעס" און געהט אַוועק אין שוהל. דאַווענט דעם אַנדערן מנין, זעצט זיך דערנאָך ביין תהילים, צו ביי אַן אַנדער פרומען ספר, פון די לייכטע— קיין גרויסער למדן איז ער ניט—און פערברייננגט אַזוי ביז אַ זייגער צוועלף. דעמאָלט געהט ער אַוועק אַ היים צו זיך אין קאַמער, בייסט איבער אַ קווערטעלע באָב, וואָס ער האָט געקויפט ביי אַ יודענע, גע־הענדיג פון שוהל, און—לאָזט זיך אויף די „אוראַקען". ביז מנחה איז ער פאַרטיג. דאַן געהט ער ווידער אַוועק אין שוהל, דאַווענט מיט'ן עולם מנחה און מעריב, הערט בין מנחה למעריב אַביסעל „עין יעקב", און נאָך מעריב געהט ער אַ היים עסען וואַרמעס און וועטשערע צוזאַ־ מען—אַ טעלעריל קרופּניק מיט אַ דראַבישקע. דערנאָך פערברייננגט מען אַ ביסעל מיט אַ שכן און מען געהט שלאָפען.

פרייטאָג צו נאַכט נרייט איהם אָן די אַלטע פישעליכע אַ לאָמפּ,

דער אַלטער שטעהט אויף נאָך האַלבע נאַכט און זאָגט תהילים ביז דעם אנדער קרעה פון האָן. דאַן געהט ער אַוועק ענדיגען זיין פּאַיאָק אין שוהל.

וואָס אנבעלאַנגט יונה דעם מלמד׳ס באַלעבאָס—פישעל דעם טאַנדעטניק, איז ער אויך אַ נײַנציגער. אַז ביי איהם האַלטען זיך, לא עליכם, קיין ווייבער ניט—דאָס ווייסט איהר שוין. די ערשטע איז ביי איהם געשטאָרבען, מיט דער צווייטער און דריטער האָט ער זיך געג׳גט. די פיערטע איז אויך געשטאָרבען, מיט אַ יאָהר צעהן צוריק. אַז פישעל איז געגאַנגען פון דער לויה—ער איז דעמאָלט געווען אַ יוד פון אַרום „שמונים״,—פרעגט איהם אַ בעקאַנטער: נו, רבי פישעל, וואָס קלערט איהר איצט צו טון?

— וואָס הייסט, וואָס קלער איך? פרעגט איבער פישעל, וואָסי? וואָס, מיינט איהר, בין איך אַזוי אַלט?...

דערפון האָבען אַלע פערשטאַנען, אַז פישעל וועט באַלד נאָך שבעה שטעלען אַ חופּה.

און ווירקליך: אין צוויי וואָכען אַרום האָט פישעל חתונה געהאַט מיט דער איצטיגער, מיט דער פינפטער.

פישעליבע איז אויך אַ יאָהר זיבעציג. פונדעסטוועגען קען זי נאָך געהן אין גאַס. זי איז אויך אַ טענדלערקע און האָט זיך איהרע קונדען. עס איז אַ סברה, אַז זינט נאָך דער „האַלאָבלע״, איז זי די רעכטע בעל מפרנס׳טע, און ניט זעלטען גיט זי פישלען אָנצוהערענים, אַז ער עסט אמאָל איהרען אַ ביסען. דאָס איז די סבה, פאַר וואָס פישעל איז אראָבגעפאַלען און וויל געהן אין „מושב זקנים״.

— נו, און אייער ווייב וואָס וועט טון, אַז איהר וועט אָנקומען אין באַגאַדיעל? — האָב איך איהם געפרעגט.

— וואָס אַרט מיך פאַר איהר? האָט ער געענטפערט. לאָז זי טון וואָס זי וויל.

דער ניינציג יעהריגער קלויזניק.

ער איז דער איינציגער קלויזניק אין סאָלדאטסקען קלויז אויף נאָוואגראָד, אויפ'ן דעק פון דער ווילנער יודישער גאַס.

די ניקאָלאיעווסקי סאָלדאטען, די דאוונער פון קלויז, האלטען איהם ווי אן „אבן טוב" ווי א טייערע זאך. אז איך בין געקומען מאכען איהם א וויזיט, האָבען די גבאים פון שוהל געקוקט אויף מיר קרום. זיי האָבען געמיינט, אז איך בין געקומען אָברעדען איהם פון זיי, צונעהמען איהם אין אן אנדער שוהל.

„איהר זאָלט אקאָרשט ניט אָברעדען אונזער אלטען" האָט מיר דער גבאי געדראָהט מיט'ן פינגער אויפ'ן נאָז. „איהר וועט זיך פון אונז ניט אויסצאָהלען". דער אלטער האָט געשמייכעלט גוטמוטיג און צופרידען און האָט געזאָגט דעם גבאי, אז מען מעג איהם אָנשיטען אפולע שטוב מיט גאָלד, וועט ער פון זיי ניט אוועק.

איך פון מיין זייט, האָב אויך פערזיכערט דעם גבאי און דעם שמש, אז איך מיין חלילה קיין שלעכטס ניט און וועל זיי קיין עולה ניט טאָן. דערנאָך האָבען מיר זיך גענומען, ווי אלטע בעקאנטע, שמועסען צווישען זיך, איך מיט'ן „ניינציגער". פון וואָס מיר האָבען אָנגעפאנגען — געדענק איך ניט. דער אלטער האָט ליעב צו פערברענגען מיט שוהל מענשען, איהם מאכט ניט אויס, ווער דאָס איז. דעריבער איז ביי איהם קיין קשיה ניט געווען: ווער איך בין? און וואָס איך בין? און צו

וועלכען צוועק איך האָב מיך געזעצט לעבען איהם און פערבונדען מ... איהם א שמועס.

געווען איז עס נאָך מעריב. אין שוהל זענען מעהר ניט געבליבען, ווי איך און ער, און דער שמש, און מיין בעגלייטער—דער מלמד פון „תלמוד תורה״.

איך האָב זיך איינגעקוקט אין מיין אלטען! אברייטער קאָפּ, א ברייטער פּנים מיט א ברייטען נאָז; ביי דער זייט א באַראָדעווקע; קליינע, גרויע אויגען, וואָס קוקען אויף דער וועלט גוטמוטיג און צו־פרידען. אויף די צעטריקענטע ליפּען ווייזט זיך צייטענווייז א גוטהער־ציגער כיטרע־נאאיווער שמייכעלע, ער קוקט ווי א מענש, וואָס ווייס זיין ווערט, וואָס פערלאַנגט ניט קיין סך פון מענשען און פון דער וועלט. רעדען רעדט ער מיט א פּסוק, אָפטער מיט א תורה־וואָרט פון די „הויכע זאכען״, פון „קבלה, פון „נסתר״, פון „נעלם״.

די תורה, זאָגט ער, בעשטעהט פון דריי „נונען״: „נגלה״, „נסתר״ און „נעלם״. „נגלה״—דאָס, וואָס איז אָפען, אַנטפּלעגט; „נסתר״,—וואָס איז פארבאָרגען פאר א פּשוט׳ן „בשר ודם״, אָבער אָפען פאר „יחידי סגולה״, פאר אויסגעקליבענע, הייליגע מענשען; „נגלה״—דאָס איז „מתנגד׳ישע תורה״, „תורה שבכתב״,—חומש, תנ״ך, און „תורה שבעל פּה״—גמרא הייסט דאָס. „נגלה״ איז—„וואָס אויפ׳ן לונג, דאָס אויפ׳ן צונג״. „נסתר״ דאַגעגען, איז—„קבלה״, סודות: איך זאָג דיר איינס און דו פערשטעהסט אויף דרייצעהן״... נסתר איז חסידישע תורה. א מתנגד׳שער קאָפּ קען דאָס ניט משיג זיין.

וואָס איז אָבער „נעלם״?

נעלם איז דאָס, וואָס איז אינגאַנצען פערהייהלען, פערדעקט פון א פּראָסטען בשר ודם׳ס שכל. „נעלם״ קען מען גאָרנישט משיג זיין, אָפילו א חסיד אויך ניט. ער מעג זיין א פייער, א ברען, פון דעם רבי׳ס סאַמע מקורבים. „נעלם״ איז צו דעם מענשענס וועלטעל גאָר ניט שייך. דאָס שטעקט אינגאַנצען אויבען.—אין די „עולמות העליונים״ און נור „ער״ אליין, דער צדיק, קען האָבען דערפון עפּעס „בחוש״—פּיזלע עפּעס, צייטענווייז דורך א „ניצוץ״ און א „רמז״ דורך א פונק, א וואונק.

וואָס ער בעקומט בשעת "דבקות". דעמאָלט האָט "ער", דער רבי, בכח "מתקן" צו זיין נשמות, וואָס זענען געווען, וואָס זענען איצט, און וואָס וועלען זיין, אויב עס איז דאָ אין זיי אַ "פּגימה". וואָרום דעמאָלט זעהט "ער", ניט, ווי מיר פּשוט'ע "בשר ודם'ס" זעהען, נור מיט "זייך" "אויג", מיט זיין "קוק" מיט זיין "חוש". "בחוש זעהט ער זיי און וויס, וואָס וועלכער נשמה עס פעהלט... וואָסער "פּגימה" זי האָט... און ער איז מתקן... אַ מתנגד קען עס ניט פערשטעהן, קען עס ניט משיג זיין... ביי איהם איז נור "נגלה", וואָס ניט געשריבען, דאָס קאָן ער ניט לייענען.

אַ חסיד איז דער אַלטער געוואָרען צופעליג. אָבער נאָך אין דער יוגענד. אַ געבאָרענער איז ער אַ מתנגד. אַ חסיד, אַ הייסער, אַ פערברענטער איז ער געוואָרען זינט ער איז געווען ביין רבי'ן, ביי ר' מענדעלען, ביים "ליבאַוויטשער" הייסט דאָס... געווען איז ער ביי "איהם" דריי מאָל. נאָר דאָס איז געווען פאַר איהם גענוג. געהערט פון זיין מויל תורה האָט ער אויך ווינציג. וואָרום ווער קען זיך צום סאַמע טיש דערשלאָגען. אָבער ער האָט אַליין "געאַרבייט" און האָט דערגאַנגען...

ביי אונז אין שטעדטעל, האָט זיך מיר דער אַלטער בעריהמט — האָט מען געדאַרפט האָבען אַ רב. מסתמא זענען געקומען רבנים פון אַלע עקען וועלט. דער רב זאָגט; יענער דרשנ'ט. איך שטעה אין שוהל הינטער דעם אַלמעמער. וואָרום וואָס בין איך? אַ פּראָסטער בעל מלאכה! איך וועל זאָגען אַ דעה אויפ'ן רב?!

אָבגעזאָגט.... שטעהט צו מיר צו דער עולם—דער, יענער: וואָס זאָגסטו, העניך?... אָהן מיר וויל מען קיין רב ניט נעהמען. בעקיצור... קומט אַ רב, געהט ער שוין גלייך צו מיר, באָטש איך בין אַ פּראָסטער בעל מלאכה.

— שלום עליכם!

— עליכם שלום! און רעדט מיט מיר אין תורה... נגלה... נסתר...

קומט אַמאָל אַ רב צו פאָהרען, נעמט דרש'ענען. אַ חין, אַ הער; ער האָט שטאַרקע צדדים. עס האַלט שוין מען זאָל איהם נעהמען... מיט מיר איז ער גאָר קיין מחותן ניט.... געהט צו מיר גאָר ניט צו....

מיין דאגה...!דו ביזט א רב—איך בין א בעל מלאכה א פראסטער... אבער פערדראסען האט עס מיר... און אז איך בין א בעל מלאכה, איז וואס?.. ביי אונז אין שטעדטעל זענען מיר אלע גלייכע יחסנים.

בקיצור: ער רעדט מיט מיר נישט, איך רעדט מיט איהם נישט. מילא איז אזוי אוועק עטליכע טעג. אין שטעדטעל נעהמט ער אויס. ער וויס, פערשטעהט איהר מיך, די קונצען, ווי אזוי און מיט וואס צו נעמען א באלעבאס. נו, קלער איך, מען דארף איהם ווייזען, אז איך, העניך, בין אויך ניט פון די דריי א גראשען.

געה איך אמאל אזוי צו איהם צו, גיב איהם א פרעג: זאגט מיר, רבי, זאג איך, וואס איז די נפקא מינא צווישען „נסתר" און „נעלם"?

נסתר און נעלם?—מאכט ער—וואס הייסט נסתר און נעלם? נסתר איז—נסתר און נעלם איז—נעלם... בקיצור: ער דרעהט זיך א הין און קוועטשט זיך א הער און קאן מיר ניט זאגען, וואס איז די נפקא מינא.

דער עולם זעהט, אז איך שטעה מיט איהם און רייד, נעהמט מען מיר דאך אן א זייט און מען פרעגט מיך: וואס זאגסטו העניך? דאכט זיך, אז דער רב איז א גוטער זאגער?

א זאגער? זאג איך—אליך הייסט א זאגער, אז ער וויס ניט דעם חילוק צווישען נסתר און נעלם?

איז וואס מיינט איהר? אוועקגעפאהרען דער רב מיט גאר נישט! ווארום דאס רוב עולם איז ביי אונז חסידים, און אז העניך האט גע־זאגט איז געווען געזאגט.

אט די געשיכטע בעלאנגט צו דער „גלענצענדער" עפאכע פון העניך'ס לעבען. ער האט דעמאלט געהאט די אנדער ווייב, ער איז געווען א בעל מלאכה. דאס הייסט ניט איין מלאכה האט ער געהאט, נור פינף. צו יעדען סעזאן א בעזונדער מלאכה. און איינע אין זאפאס...

ער איז אומגעפאהרען, וואו איהר ווילט, נור אין אמעריקא איז ער נאך ניט געווען. האט אומעדום פערדינט געלד. העניך איז שוין געווען א „אחוואטניק" אויך, גאר אמאל—פאר די „פאימאניקעס", בשעת מען האט געכאפט יודישע קינדער און אבגעגעבען מיט גוואלד פאר

רעזרומען, ער האָט זיך אַליין פאַרקויפט פאַר פופציג רובל.

— „ווי אַזוי האָט איהר עס געטאָן?" האָב איך פערוואונדערט געפרעגט. פאַר פופציג רובל האָט איהר זיך פערקויפט אויף פינף און צוואַנציג יאָהר דינען?...

— קיין נאַר בין איך גראָד ניט געווען און קיין פראָסטאַק אויך ניט -האָט געענטפערט מיין ניינציגער, וואָס מיינט איהר? איך וועל דיך גלאַט אַזוי פערקויפען? וואָס? דינען האָט זיך מיר געוואָלט?... אַ בריה האָב איך געהאַט... מען האָט דעמאָלט געכאַפּט איינציגע זיהן, איך בין געווען ניט קיין איינציגער. ביי אונז איז געווען עטליכע ברידער. נו האָב איך פערשטאַנען אז געהן מוז מען; איז דאָך בעסער האָבען מיט זיך עטליכע רובל... בין איך געגאַנגען און האָב מיך פער־קויפט.... געדינט פונדעסטוועגען האָב איך ניט... פאַרוואָס? מען האָט מיך אָבגעהאַלטען אַ האַלב יאָהר, דער, הייסט דאָס, וואָס האָט מיך געקויפט פאַר זיין זוהן. געגעבען מיר עסען און טרינקען און געהיט מיינע טריט, איך זאָל מיך ניט אָבגנב׳ענען. און מיטען איז בטל געוואָ־רען די גזרה פון די כאַפּערס. האָב איך שוין חרטה געהאַט; ניט געוואָלט געהן. מען האָט מיר געבאָטען הונדערט רובל. האָב איך געזאָגט: קריגט אייך און אנדערן. איך וויל ניט.

געווען איז שוין דעמאָלט, העניך, אַ טאַטע פון קינדער, אַ פראָסטער טאָג-ארבייטער געווען. דערנאָך האָט ער זיך אויסגעלערנט בלעכעריי, קאָטלעריי און נאָך עטליכע מלאכות. איז ניט געגאַנגען די ארבייט, האָט ער זיך אַ נעם געטאָן צו יענער. געהאָרעוועט זיין גאַנצען לעבען, ביז דריי און אכציג יאָהר, ווען ביי איהם איז טונקעל געוואָרען די „ראיה", און ער האָט שוין מעהר ניט געקאָנט ארבייטען. די קליינע אותיות פון סדור זעהט ער שוין ניט. בלויז די—גרויסע און די ווערען אויך צעשוואומען, אנטלויפען פון איהם צייטענווייז.

חתונה געהאַט האָט דער אַלטער צוויי מאָל. מיט דער ערשטער ווייב האָט ער אָבגעלעבט אַ יאָהר עטליכע און דרייסיג. געהאַט מיט איהר קינדער. נור די קינדער האָבען זיך ניט געהאַלטען. פון אַ דריי פערטיל טוץ איז געבליבען נור צוויי טעכטער. איינע איז אין אַמעריקא; די

אנדערע אין ווילנא. ביידע—אָרימע לייט. ער האָט זיי ביידען געטראָגען אויף די פּלייצעס יאָהרען נאָכאַנאַנד. צוליב דער אינגערער טאָכטער האָט ער זיך גע'גט מיט דער צווייטער ווייב. דאָס הייסט ניט גע'גט זיך, נאָר זי איז אַוועק פון איהם. „למאי"—זאָגט זי—„דאַרף איך האָרעווען אויף פרעמדע קינדער!" אַ פּערדינערקע איז זי געווען, געהאַנדעלט מיט עופות, און איך בין שוין געווען אַ געבראָכענער—אַ געבריכטער... פּלעג איך פּערדינען ווי עס איז. אָבער לעבען איז געווען שווער... און דאָ איז געלעגען דער איידים מיט די אייניקלאַך אויפ'ן קאַרק. ניט קיין גערעכטענער איז דער איידעם! אפילו אַן ערליכער מאַן. איך האָב צו איהם גאָר נישט.

איז זי אַוועק, די ווייב הייסט דאָס. דערנאָך איז זי אָנגעקומען דאָ אין ווילנער באָנאַדעל. איך האָב אַליין געהאָלפען אריינברענגען איהר אַ הין".

„די לומדות" האָט דער אַלטער בעקומען פון זיך אַליין, שוין זייענדיג אַ בעל מלאכה, הערענדיג דעם שיעור בין מנחה למעריב אין שוהל. אין שוהל איז ער געלעגען ביינאַכט, בייטאָג, ווען ער האָט נאָר געהאַט אַ שעה צייט. דערנאָך האָט ער שוין געקראָגען פערשידענע ספרים, פון „נגלה" און פון „נסתר", און געלעגען איבער זיי. ליעב געהאַט זעהר צו האָרכען תורה־ווערטער פון לומדים, פון חסידים; נאָר דער עיקר לומדות האָט ער בעקומען, ווען ער איז געווען קראַנק אויף די געדערים. „אַז מען ליגט—זאָגט ער אָב—גאַנצע נעכט, דער בויך איז פול און דער מוח איז לעדיג, און מען קאָן ניט שלאָפען—קלערט מען און מען לערנט, און מען קלערט.

דעמאָלט איז דער אַלטער איבערגעגאַנגען פון „נסתר" אויף „נעלם", האָט זיך אָנגעהויבען שטאַרק צו בעשעפטיגען מיט די „עולמות העליונים", מיט די הויכע, גאָר הויכע וועלטען, און ווערענדיג דאָרטען, אין יענע עולמות, אַ שטיקעל „מחותן" איז ער, בכלל, שלום געוואָרען מיט דער וועלט. יעצט לעבט ער צופרידען און כמעט גליקליך. זיין „ארבייטס־טאָג" איז אַ קורצער. ביז האַלבען טאָג, אַן ערך, איז ער אין שוהל. דאַן געהט ער ארוים אין שטאָדט. ווייט געהט ער ניט. ער

האָט אין די אַרומיגע גערסלאך זיינע באַלעבאַטים און קרעמער. יעדער טאָג האָט זיך זיין געסעל מיט זיינע „קונדעו". אין יעדער קרעמעל, אין יעדער שטוב, טראָגט מען איהם אַנטקעגען דעם גראָשען. געהן — געהט ער לאַנגזאַם — איילט זיך ניט. „נאָווגאראָד" וועט ניט אַנטלויפען, און פאַר קאָנקורענץ האָט ער קיין מורא ניט... ביז מנחה קאַסירט ער איין אַ „צוואַנציגער". דאָס איז איהם פאָלקאָם גענוג אויף דער הוצאה. קיין פלייש עסט ער ניט און קיין געקעכטס פאַרזופט ניט דער אַלטער פון שבת צו שבת. ער לעבט נאָר מיט ציקאָריע, ברויט און קאַרטאָפעל.

אום צו זיין וואַרהאַפטיג און טריי מיין שילדערונג, מוז איך צוגעבען, אַז דער אַלטער העניך איז אַ שטיקעל „נאַשער". ער האָט, ווי מען זאָגט, אַ שוואַכקייט צו... ווייכע ברויט און זיסע ציקאָריע. דאָס ווייס איך נאַטירליך ניט פון איהם אַליין, נאָר פון דעם מלמד, מיין בעגלייטער, און פון דעם שמש פון סאָלדאַטסקי שוהל.

פאַרביינעהענדיג — אַ פּאָר ווערטער וועגען דעם שמש. ער איז ניט קיין „ניינציגער", אָבער אויך אינטערעסאַנט. „איך בין אויך — בער־ריהמט ער זיך פאַר מיר — אַ בן שבעים". אין קאָפּ און אין באָרד, האָט ער מעהר שוואַרצע האָר, ווי גראָהע, „איך מאַך נאָך אַ כוסה גאַנץ געשמאַק און דאָס האַלט מיך אויף די פיס", בעריהמט ער זיך ווייטער. דער מלמד זאָגט, אַז דאס איז אמת. ער קריגט געהאַלט 5 גילדען אַ וואָך מיט חנוכה־פורים־רגל־און קלפה־געלד. געוועגליך גיבען די אויס־געקליבענע אויף קהל׳שע עמטער דעם שמש אַ מתנה, און ד. ה. קלפה־געלד (קאַלפּע־געלד). מאָנטאָג און דאָנערשטאָג, בשעת „קריאת התורה", געהט ער אַרום אין שוהל מיט דער פּושקע האָט ער נאָך פופציג קאָפּיקעס אַ וואָך. דערצו האָט ער אַ קנעלונג. לערנט מיט אַ דרייסיג קינדער טאָקע אַט אין דערזעלבער קלויז. און זיינע הכנסות וואָלטען זיכער דערגרייכט ביז פינף קאַרבען אַ וואָך, ווען די תלמידים וואָלטען געצאָהלט שכר למוד. דריי פערטעל, אָבער צאָהלען ניט...

פונדעסטוועגען האָט ער, אַרום און אַרום, זיינע דריי קאַרבען אַ וואָך... און אַזוי ווי דירה־געלד קאָסט איהם ניט — ער נעבטינט מיט דעם אַלטען אין פאָדער־שטיבעל פון קלויז — איז אַ סברה, אַז ער קלייבט

נאָך געלד. ער האָט אַ זוהן, און טעכטער, אויסגעגעבענע. פערנעהמט אָבער זייערע גאָר ניט. אַ״ אַ זעלבסטשטענדיגער מענש און שטענדיג לוסטיג.

יעצט צוריק צום „ניינציגער״. יאָהרענלאַנג האָט ער געליטען אויף די געדערים. האָט ווייניג געגעסען און ווינציג געשלאָפען. צו דער עלטער אָבער האָבען זיך ביי איהםביידע זאַכען פערבעסערט: אַ די דער אַפּעטיט, אַ די דער שלאָף. „ער איז אָהן „עין הרע״ אַ גרויסער אכל׳ער—״רוימט מיר דער שמש אריין אַ סוד, אָברופענדיג מיך אָן אַ זייט״. ער פּאַקט אריין אַ זעקס פונטלעך ברויט אַ טאָג מיט אַ טעפּעל קאַרטאָפליעס. פון די גרויסע טשוהונטשיקעס נומער פינף....״

דער סדר פון זיין אכילה איז אזוי: ער וואַרעמט אָן אַ טעפּעלע ציקאָריע פון אַ גלעזלאַך צעהן. קויפט אין קרעמעל אַ פּאָר פונטלאַך ברויט, פּאַרקעט ארויס די ווייכע, לעגט אין גלאָז און זופּט—די ציקאָריע מיט די ווייכע ברויט. כל זמן די ווייכע ברויט איז נאָך דאָ, מאַכט ער די ציקאָריע זיס מיט אַ שטיקעל צוקער. ווי אָבער עס בלייבט די איינע הארטע, אזוי הערט ער אויף צו לעגען צוקער אין גלאָז. „וואָרום״—זאָגט דער אלטער העניך—די ״הארטע האָט שוין אליין אין זיך אַ זיסקייט און צוקער איז איבעריג״. אַז ער האָט אראָבגעפּטר׳ט די ווייכע ברויט מיט די הארטע און אויסגעזופּט דעם טעפּעל ציקאָריע, נעמט ער זיך ערשט צו די קאַרטאָפלעס—צום טשוהונטשיק נומער 5. דאָ העלפט איהם אָפט אונטער דער שמש. אָבער דער אלטער העניך איז אליין אויך בכח פאַרטיג צו ווערען מיט׳ן טשוהונטשיק נומער 5. אזוי געהט עס אָן דער וואָכען. שבת און יום טוב עסט ער ביי אַ נאָוואָראָדער באלעבאָס, ביי איינעם און דעמזעלבען—שוין זיבען יאָהר. דאָס איז ביי יענעם שוין אַ חזקה. אַז דער אלטער העניך וואָלט וועלען פון יענעם אוועק, האָט ער געקאָנט קריגען צוואַנציג אנדערע. מען וואָלט זיך פאַר איהם געשלאָגען אין „נאָוואָראָד״. אָבער דער אלטער העניך האָט צו יענעם גאָר נישט...

למאי זאָל ער איהם טאָן אַן עולה...

„פּטשאָלקע".

די סאַמע אינטערעסאַנטע און אנגענעהמע מינוטען אין וואָלאָזשין האָב איך פערבראַכט מיט „פּטשאָלקען".

„פּטשאָלקע"—דאָס איז דער בעל אכסניא, וואו איך בין פּער־פאָהרען. אַזוי רופט מען איהם אין שטעדטעל דערפאַר, וואָס ער אליין ווענדט זיך צו איטליכען מיט די ווערטער: „פּטשאָלעטשקע"! ס'הייסט „ביהנעלע" מיינער!

און ווען איך ווידמע מיין איצטיגע שילדערונג דעם באַלעבאָס פון מיין אכסניא אין וואָלאָזשין, טו איך דאָס, ניט בלויז פון דאַנק־באַרקייט, דערפאַר, וואָס איך האָב מיט איהם אַזוי פיעל אנגענעהמע מינוטען פערבראַכט, וואָס ער האָט מיר אַזוי פיעל אינטערעסאַנטע מעשיות דערצעהלט: פון ר' חיים'קען, פון ר' איצעלען, פון ברך דעם גאַליציאַנער, פונ'ם „שאגת אריה", און „להבדיל" פונ'ם גראַף טיש־קעוויטש. איך טו דאָס, ווייל „פּטשאָלקע" אליין איז טאַקע איינער פון די מערקווירדיגסטע, פון די אָריגינעלסטע יודישע טיפּען, וואָס איך האָב ווען עס איז בעגעגענט, פאָהרענדיג איבער יודישע שטעדטלאַך.

פריהער פון אַלץ איז „פּטשאָלקע" אַ פיער און ניינציגער. ווי אַזוי „פּטשאָלקע" ווערט נתפעל פון זיינע פיער און ניינציג יאָהר, קענט איהר זעהן פון דעם דאָזיגען פאַקט, וואָס אַ יונגערמאַן, אַ שכן זיינער, האָט מיר דערצעהלט.

„דאָס איז געווען מיט אַ פיער יאָהר צוריק״—דערצעהלט מיר דער שכן. „איך האָב זיך מיט איהם צוזאַמען געטראָפען אין מרחץ. זענען מיר אַראָבגעגאַנגעןביידע אין מקוה. אָבגעשווענקט זיך, און גענומען ביידע זיך הויבען אויף די טרעפּלאַך. איך האָב איהם אונטער־געכאַפּט ביין אָרם—פערשטעהט איהר מיך: אַ מאַן פון איבער „תשעים״. נו, ר׳ וואָלף,—זאָג איך—קומט, איך וועל אייך העלפען ארויף; מיט אַ יונגען מאַן וועט דאָס געהן גרינגער.

אז ער גיט דאָס אויף מיר אַזוי מאָדנע אַ קוק:—אוועק, דו פּי....ער! דו וועסט מיר העלפען ארויף?! איך וועל זיך ארויפכאַפּען פריער פאַר דיר.

„און וואָס מיינט איהר? איך האָב נאָך קיין צייט ניט געהאַט צו שפּרייזען אויף דער פינפטער טרעפּיל, איז ער שוין געווען אויף דער פונפצעהנטער און—אויבען, ביי די זאַכען״.

איבעריגענס האָט פאַר מיר „פּטשאָלקע״ אליין זיך בעריהמט, אז ווען ער גיט נאָך איצט אַ יונגען מאַן אַ קוועטש די האַנד, שרייט יענער: אוי־אוי!...

„פּטשאָלקע״ האָט 140 אייניקלאַך און אוראייניקלאַך. קינדער האָט ער געהאַט פינף: דריי זיהן און צוויי טעכטער. אַ זוהן מיט אַ טאָכטער האָט ער אין אמעריקא. די היגע קינדער האָט ער שוין אלע איבערגעלעבט. ניט לאַנג איז אַ זוהן געשטאָרבען, וואָס האָט געוואוינט צוזאַמען מיט איהם, אין אכסניא. אלע זיינע זיהן זענען געווען לערנער און פרומע יודען. איבער דעם ניט לאַנג געשטאָרבענעם זוהן האָבען רבנים געמאַכט הספּדים. דער אלטער הערט ניט אויף וועגען דעם צו רעדען, ווען ער רעדט, וויינט ער. פון די קינדער און אייניקלאַך אין אמעריקא האָט ער אָפט בריעף און „פּיקטשעס״. ער האָט מיר אי די בריעף, אי די „פּיקטשעס״ געוויזען—אַ גאַנצען פּאַק. ער האָט ליעב וועגען זיי צו רעדען, אָפט דורכצולופטערן אי די „פּיקטשעס״, אי די בריעף. נור ווער־וועמענס זענען די אייניקלאַך—איז דעם אלטען שווער פאַרנאַנדערצוקלייבען זיך. דאָס זעלבע—מיט די בריף. אַ חוץ דעם זוהנ׳ס און דער טאָכטערס. איין בריף, זיין זוהנ׳ס, האָב איך געבעטען ער זאָל מיר שענקען, און ער האָט מיר געשענקט. ער איז אַ קורצער

און וועט זיין אינטערעסאַנט פאַר די לעזער. איך גיב איהם איבער פון העברעאיש כמעט וואָרט אין וואָרט:

„ליבער פאָטער! — שרייבט דער זוהן (אַ מאַן פון אַ יאָהר זיבעציג) — ווענען דעם, וואָס דו פרעגסט, וואָס איך טו, בין איך שוין ניין יאָהר אַ גבאי פון דער תלמוד-תורה אין קליוולענד. פריהער האָב איך קיין צייט ניט געהאַט. נאָר איצט, אַז דער אויבערשטער האָט מיר געהאָלפען, האָב איך געקויפט אַ תלמוד-תורה — אַ פיינער מויער, און דאָרט לערנען דריי הונדערט קינדער. איך האָב אויך אַן אייגענעם בית-המדרש אין דער תלמוד-תורה. 6 אַ זייגער אין דער פריה קום איך דאַווענען. נאָכ'ן דאַווענען לערן איך אַ בלאַט גמרא. 9 אַ זייגער געה איך אַלע טאָג בעזוכען מיינע אויסגעגעבענע טעכטער. פון 12 ביז 1 איז מיטאָג. נאָך מיטאָג דרעמעל איך זיך דורך אַ שעה. פון 2 ביז 4 פאַרברענג איך אין שטוב. 4 אַ זייגער געה איך אַוועק אין תלמוד-תורה, זעהן, ווי מ'לערנט דאָרט. וואָרום מיר האָבען דאָרט זיבען מלמדים. דערנאָך דאַווענען מיר בצבור מנחה און מעריב. פון 7 ביז 8 געהט די גאַנצע פאַמיליע צום טיש עסען „סאַפּער", ס'הייסט וועטשערע. פון 8 ביז 9 אָוועטנד לערנט מען ווייטער אַ בלאַט גמרא אין בית-המדרש".

ווי איהר זעהט, האָט זיך „פּטשאָלקעס" זוהן איינגעגעבען איינצואָרדנען זיך אין דער נייער וועלט גאָר אויפ'ן אַלט-היימישען שטויגער. ער האָט שוין אויך קינדער און אייניקלאָך און אַלע זענען רייך.

אויף דעמזעלבען בייגעלע פּאַפּיר, פון דער אַנדער זייט, איז אַ קורצע צושריפט פון'ם שוואָגער — דער שוועסטערס מאַן. אויך אַן-אינטערעסאַנטער. ער שיקט אַ מזל-טוב פון אַן'אייניקעלס חתונה. ער רעכענט נאָך פּסח צו פאָהרען קיין ארץ-ישראל, וועט ער פאָהרען דורך רוסלאַנד און „מיר וועלען זיך אי"ה זעהן". פון זיינע קינדער האָט ער נחת: חוה און עטעל לעבען, ברוך השם, גוט. זיי פעהלט קיין זאַך ניט. שמואל (דאָרטען הייסט ער דאָקטאָר עמיל) טוט זעהר אַ גוטען שדוך. ער איז יעצט ביי דער כלה. „אַלע" גערי סען אייך און איך שיק אייך אַ מתנה פופציג רובל".

דער אַלטער בעקומט אָפט אויך אונטערגעשיקט געלד פון'ם

זוהן, פון די רייכע אייניקלאך. ער בעט אפילו ניט. ער דאַרף זייערע ניט. ערשטענס האָט ער אַ פּרנסה—די קרעטשמים—אַ ירושה פון עלטער זיידעס, מיט אַ גרויסען הויף, מיט קיה, מיט אַ גרויסען גאָרטען, וואָס ער האָט אליין פערפלאנצט מיט צוואנציג יאָהר צוריק, זענענדיג שוין דעמאָלט אַ יוד פון אריבער "שבעים". דעם גאָרטען פערדינגט ער און בעקומט פינף און דרייסיג רובל אַ יאָהר. אַ חוץ עטליכע בוימער—די ליבסטע בוימער זיינע—וואָס זיי פערדינגט ער ניט. אויף אָט די בוימער וואַקסען אלע מאָל די בעסטע פרוכט. ער נעהמט אראָב, פרעגעלט, טריקענט און עס בלייבט נאָך פאַר קרובים און גוטע פריינד.

פעהלט איהם אמאָל מזומן עטליכע רובל—גיט ער אַ פאָהר אין מינסק. דאָרט האָט ער געהאַט אַ ברודער, אַ מיליאָנער, איינער פון די גרעסטע וואלד־סוחרים אין ליטא. ער איז דער איינציגער "אָרימער" קרוב אין דעם ברודער'ס משפחה. קומט ער צו די פּלימעניקעס—עפענט מען איהם אַ גראָבען טייסטער, אָנגעשטאָפּט מיט הונדערטער און מ'הייסט איהם נעהמען וויפיעל ער וויל. ער נעהמט אָבער מעהר ניט, ווי איין הונדערטער. דאָס רוב שיקט מען איהם אריין מיט כבוד דורך פּאָסט.

"פּטשאָלקע" רעדט אַ סך וועגען די לומדות פון זיינע זיהן. (בשעת ער רעדט וועגען די געשטאָרבענע קינדער, קען ער זיך ניט איינהאַלטען פון געוויין). בעזונדערס איבער זיין ניט לאַנג פערשטאָר־בענעם זוהן—אַ היבשער זקן שוין געוועזן—און דערמאָהנט מיט שטאָלץ די הספּדים, וואָס רבנים האָבען אויף איהם געמאַכט. ער האָט אויך ליעב צו דערמאָהנען אָפּט אין געשפּרעך זיין יחוס און דעם יחוס פון זיין שווער. זיין שווערס פאָטער איז געוועזן ר' מנשה איליער, דעם גאון'ס אַ תלמיד.

אז "פּטשאָלקע געהט דורך די גאַס האָבען פאַר איהם, אין וואלאָזשין, דרך־ארץ, קליין און גרויס, פאַר זיינע פיער און ניינציג יאָהר. פאַראַן אין וואלאָזשין נאָך אנדערע זקנים. נאָר ער איז פון זיי דער עלטערע. ער אליין האָט אויך דרך־ארץ פאַר זיינע יאָהרען און ער האָט זיי מיט וואָס צו דערמאָהנען. "פּטשאָלקע" איז אין די יונגע

און, אפילו מיטעלע יאָהרען געווען איונג—אפייער, ער האָט אויך געלערנט אין דער ישיבה, לערנט נאָך איצט אָהן שפּאַקולען—אלע טאָג אבלאט גמרא. נאָר קיין באַנק-קוועטשער איז ער קיינמאָל ניט געווען. ער איז געווען אַ פאַבריקאַנט, אַ קאָנטראַבאַנדיסט, וואָס איהר ווילט. ער האָט פערלעבט זיין גאַנצען לעבען אין שטורם. איבערהויפּט האָט ער ליעב צו דערמאָהנען די געפאהרען און טרעפעניסען פון זיין קאָנטראַבאַנדיסטען-לעבען. „אָהן דערמיט"—בעריהמט זיך מיר „פּטשאָלקע" (דער-ביי לעגט ער אויף פון פיער פינגער אַ פויסט און לאָזט אויף איהם אַ ראָב פון אויבען דעם גראָבען פינגער, פאָרשטעלענדיג, ווי מ'שיסט מיט אַ רעוואָלווער), אָהן „דערמיט" פלעג איך זיך ניט ריהרען פון אָרט.

און קוקענדיג אויף „פּטשאָלקען", ווי ער שטעלט אייך יעצט פאַר דעם „שפּייער" צווייפעלט איהר ניט אַ מינוט, אז ער האָט איהם טאַקי געקענט האַלטען אין האַנד, און האָט איהם אָפט בענוצט. פאָה-רען פלעגט ער, מיט די „לינקע" סחורה, אליין, אָהן אַ פוהרמאַן. אין אַ געפאהר, פלעגט ער זעלטען אנטלויפען. אָבגעטראָטען פון וואָגען—און ער איז אַ מענש פאַר זיך, און דער וואָגען—אַ וואָגען פאַר זיך. אי, וואָס? ווי קומט עס אַ וואָגען אָהן אַ פוהרמאַן, אָהן אַ באַלעבאָס? נו, איז וואָס איז דאָס שייך, איך בעט אייך, צו איהם?... טאָמער האָט דער „איינפּאַל" ניט געגאַלטען, האָט „פּטשאָלקע" געהאַט אַ פּאָר אייזערנע פיס און אין קעשענע דעם „שפּייער". איז אָט די ביידע זאַכען צו געברויכען געווען שפּעט, האָט זיך „פּטשאָלקע" אויך ניט פערלאָרען. ניט זעלטען האָט געטראָפען, אז די קליינע בעאַמטע, וואָס האָבען איהם געפאַקט, זענען אראָב פון זייער שטעל און ער איז ארויס ריין, וואָרום ביי איהם זענען געווען „פערשמירט" גאָר די „הויכע פענסטער".

דאָס איז, נאַטירליך, געווען שוין לאַנג, לאַנג מיט אַ 60—70 יאָהר צוריק. איבעריגענס איז „פּטשאָלקע" מיט זיין אונערשראָקענעם באַראַקטער און אייזערנעם מוט געווען נוצליך ניט בלויז זיך אליין, נאָר אויך אַנדערע אין אַ קריטישען מאָמענט. אין דער צייט פון דער גרוי-סער מחלוקת צווישען רבי ישראל סאַלאַנטער און ר' הערשעל-ליבין (דער ערשטער האָט געוואָלט איינגעהמען די ישיבה פאַר זיין „מוסר"

האָט מען איהם, „פּטשאָלקען״ געשיקט צו ר׳ ישראל סאַלאַנטער מיט אַ התראה. ער איז אַריינגעקומען, ווי אַ פּשוטער יוד, מיט גרויס אונטערטעניגקייט, צו אַט דעם גרויסען גאון—דעם גרינדער פון די מוסר־שטיבלעך אין ליטא—האָט בלומרשט ניט געוואָגט צו זיצען פאַר איהם, האָט איהם אָבגעגעבען גרויס כבוד און, נאָך דעם, ווי דער גאון האָט איהם געבעטען, ער זאָל ענדליך זאָגען, צוליב וואָס ער איז געקומען, האָט ער איהם, אין געצעהלטע ווערטער, מיט דעם ציטערדיג־פייערליכען ניגון פון אַ מגיד, וואָס רעדט „עשרת ימי תשובה״ פון דער בימה, געמעלדט:

„איך בין געקומען זאָגען אייך, רבי... אַז די אַלע, וואָס האָבען זיך אָנגעהויבען מיט דער וואָלאָזשינער ישיבה, מיט דער גרויסער ישיבה, וואָס האָט אַרויסגעבראַכט אַזוי פיעל גאונים און גדולי־ישראל, האָבען ניט געהאַט קיין גוטען סוף. דער רב איז געפאַלען און געשטאָרבען, יענער איז פערדאָרבען, און פון דריטען איז אַ חורבן געוואָרען... איך בין געקומען, רבי, אייך מתרה זיין...

רבי ישראל־סאַלאַנטער האָט זיך דערשראָקען פאַר „פּטשאָלקעס״ „התראה״ און געלאָזען צורהה די ישיבה.

● „פּטשאָלקע״ שטאָלצירט זעהר מיט זיין התקרבות צו די רבנים. כמעט אַלע רבנים, וואָס פלעגען, פאַר זיין לאַנגען לעבען, קומען אין וואָלאָזשין, זענען ביי איהם איינגעשטאַנען. ער האָט אַליין יעדען פון זיינע אורחים־רבנים געמוזט פאַרן שלאָף אַראָבציהען די שיך. דאָס איז שוין געווען אַ חוק. דערפאַר האָט ער ברכות פון הונדערט רבנים, אַז ער וועט אויסלעבען הונדערט און צוואַנציג יאָהר.

„פּטשאָלקע״ איז צופרידען פון זיין לעבען. ער האָט אויסגעפיהרט גוט די וועלט. האָט צו נאָט נאָר נישט. זיין עלטער איז אויך פערזיי־בערט. ער האָט געלד אין באַנק. אַליין „גרייט ער זיך אין וועג״. „שוין צייט״—זאָגט ער. נאָר ווען „פּטשאָלקע״ זאָגט דאָס אייך, פיהלט איהר, אַז ער מיינט דאָס ניט ערנסט. ער איז נאָך פול מיט לעבען. אין נאָך איצט אַ שטיק פייער. ער זאָגט, אַז ער „גרייט זיך״, אָבער, אין אמת, זענען ביי איהם די זעקס יאָהר, וואָס פעהלען איהם צו דער „מאה״, אַזוי ווי אין

קעשענע. וואָס הייסט: הונדערטער רבנים האָבען איהם געבענשט...
„איך וועל אייך ווייזען—זאָגט ער—אַלע נעמען פון די רבנים זענען ביי מיר פערשריבען"...

נאָר איך בין זיכער, אַז כדי צו דער פאָהרען צו דער „מאה" נויטיגט זיך „פּטשאָלקע" לחלוטין ניט אין דער ברכה פון די הונדערט רבנים. וואָרום נאָך איצט, אַז ער נעהמט אָן אַ יונגען־מאַן ביי דער האַנד, גיט יענער אַ געשריי: אוי! אוי!...

פערלאג „פאָלקסבילדונג“ ניו יאָרק.

א. ליטווין.

יודישע נשמות.

פערטע אויפלאגע

באנד 2

ליטא.

הויפט פערקויף ביי:
סטאַר היברו בוק קאָ.
18 אָרטשאַרד סטריט, ניו יאָרק.

אינהאַלטס־פערצייכענעס.

הויכע נשמות:

1) דבורה אסתר.
2) וויערא מאטווייעוונא.
3) יודיל בארישאנסקי.
4) נפתלי „פייף“ און קלמן „ריפע“.
5) רבי חיים סאלאוויטשיק
6) א רב — א גלעזער.
7) דער שווארצער דאָקטאָר און זיין ערפינדונג.
8) דאָקטאָר חאזאנאוויטש

צעבראָכענע נשמות:

1) חאַנע קראַוויעץ.
2) בעליידיגטע ליעבע.
3) פערשידענע משוגעים.

צעדרעהטע נשמות:

1) א יודישער הייד.
2) דער „גאון“ פון „שפּיץ נאָדעל“.
3) „אליהו הנביא“ דער דריטער.
4) „משיח בן דוד“.
5) לאה די גבאי'טע.
6) דער פרומער יודישער קאטאָליק.
7) דער תעניתים־פאַסטער.
8) בערעלע דער „ליץ“.

אין אַ זקנים שטעדטעל:

1) מרדכי ירא שמים.
2) ריווע קלאַווער.
3) יהודי־תל, די פערכשופ'טע שענהייט.
4) אדיע, אדיע מוטערל.
5) אַ יודענע — א מלמד.
6) די גליקליכסטע.

יודישע פאָלקס קינסטלער:

1) דער לעצטער פורים־שפּילער.
2) דער לעצטער יודישער פאָלקסשרייבער
3) דער לעצטער יודישער בדחן.
4) צווישען בלינדע מוזיקאַנטען.
5) דער יוד מיט דער „קוק־קעסטעלע".
6) דער פופען־דאָקטאָר.
7) דער בלינדער פּאָעט פון „טיטאַניק".

פערשידענע:

1) צוויי „כל נדרי'ס".
2) קאַנטאָניסטען.
3) דער צוריקגעקומענער.

הויבע נשמות.

הזיכע נשמות.

דבורה אסתר

(דעם אנדענקען פון אַ פאָלקס־העלדין).

איך בין געגאַנגען מיט אַ בעקאַנטען אין איינער פון די גערדיכטע און שמוציגע יודישע געסלאַך אין ווילנא. פריהער פאַר אונז איז געגאַנגען, אייגענטליך געלאָפען, עפּעס אַן אַלטע אידענע, אַן אויסגעבויגענע, אין אַ טשעפּיק, אין אַ קאָר־טענע, וואַטאָווע קאַפּטאַנקע. זי איז געלאָפען שווימענדיג, אַזוי ווי איילענדיג זיך ערגעץ וואוהין. און ווי זי איז געלאָפען איינגעבויגען, שווימענדיג, האָבען ווייבער, מאַנסביל, קינדער, אַלץ וואָס איז געקומען איהר אַנטקעגען אויף דעם שמאָלען טראָטואַר, געוויכען אָן אַ זייט, געלאָזען מיט דרך־ארץ איהר דעם וועג. די ווייבער ביי די קאָ־שיקעס, ביי׳ם אַ ריינגאַנג פון טיפע, שמאָלע קעלערס — וואָס נור די יודישע גאַס פערמאָגט אַזעלכע — האָבען זיך אויפגעשטעלט און געמיהט זיך צו מאַכען דער אַלטינקער ברייטער, פרייער דעם וועג. פוןביידע זייטען האָבען איהר די ווייבער געשאָקעלט מיט די קעפּ און אָבגעגעבען „גוט נאָוועגד״.

איך האָב אין אָנהויב זיך ניט צוגעקוקט צו דער דאָזיגער סצענע. דעם רעספּעקט פון די גאַס־ווייבער צו אַנ׳אַלטע אידענע, האָב איך

געפונען פאַר נאַטירליך. נור מיין בעקאַנטער האָט זיך אַ קער געטאָן צו מיר:

— איהר קענט אָט די איינגעבויגענע אידענע אין דעם טשעפּיק, וואָס לויפט פאַר אונז?

— ניין, וואָס איז?

— איהר קענט זי ניט? וואָס רעדט איהר? דאָס איז דאָך דבורה אסתר!

מיין בעקאַנטער, אַ געבאָרענער אַ ווילנער, האָט אויסגערעדט: „דבורה אסתר", אַזוי ווי די דאָזיגע צוויי ווערטער וואָלטען פאַר מיר אַלץ ערקלערט און מעהר צוגעבען איז ניט נויטיג.

ווען איך האָב געמאַכט אַ פראַגענדיגע מינע, האָט זיין פּנים אויסגעדריקט נאָך מעהר פערוואונדערונג.

— איהר קענט ניט דבורה אסתר'ן? האָט ער נאָך אַ מאָל איבערגעפרעגט. — איהר האָט ניט געהערט פון דבורה אסתר'ס „גמילות חסד", דבורה אסתר'ס קלויז, דבורה אסתר'ס פּרושים, דבורה אסתר'ס דריי-גראָדענדיגע קעשענע? קינד און קייט קען דאָך איהר אין ווילנא!

יעצט האָב איך פערשטאַנען און האָב זיך ווירקליך פערשעמט... איך בין במעט אַ יאָהר אין ווילנא און האָב זי גאָר ניט געזעהן, גאָר ניט געהערט פון איהר, פון דער, וואָס קינד און קייט קענען אין ווילנא.

אז איהר געהט דורך די ווילנער ענגע, פינסטערע, שמוציגע יודישע געסלעך; בעטראַכט די אָבגעריסענע ווייבער ביי די קעסטלעך, מולטערלעך, קאָשיקעס מיט טעפּ, מיט די געפּראָרענע, אָנגעפּוילטע עפּיל, געקאָכטע און געבראָטענע באָבעס, קאַרטאָפעל און די איבעריגע גראָשענע סחורות פאַר דער אָרימסטער יודישער בעפעלקערונג; בעטראַכט די געלע, אויסגעדאַרטע פּנים'ער; דאָס ווייקען זיך און פריהרען דאָ אין רעגען און אין שנעע, אין בלאָטע און אין שמוץ; דעם ליאַרעם, הו־האַ און געפילדער; דעם ביטערען, פערצווייפעלטען קאַמפּף פאַר דעם עלענדען גילדען, אָדער צוויי אַ טאָג; אז איהר קוקט זיך צו

אויפמערקזאם צו די דאָזיגע האַרצרייסענדע סצענעס, בלייבט איהר צייטענוויז, ניט ווילענדיג, שטעהן איבערראַשט, קוועטשט פערוואונדערט מיט די פּלייצעס: ווי קענען מענשען אַזוי לעבען? וואו נעהמען זיי די אייזערנע מאָראַלישע קראַפט, וואָס בינדט זיי צו צום לעבען, וואָס האַלט זיי אָפּ פון פערצווייפלונג, פון זעלבסטמאָרד, פון פערברעכען?...

און די רעטענים ווערט אייך ערקלערט, ווען איהר ווערט נעהענטער בעקאַנט מיט דעם אינערליכען לעבען פון דער יודישער מאַסע. דער גרויסער עלענד, אין וועלכען זי טרינקט זיך איינזאַם און הילפלאָז, בעשאַפט מערקווירדיגע טיפען מענשען, וואָס איהר קענט זיי געפינען נור אין דער יודישער גאַס; בעשאַפט פאָלקס-אידעאַליסטען, אמת׳ע קינדער פון דער מאַסע, מענשען אָהן דיפּלאָמען פון דאָקטוירים און אָהן סמיכות אויף רבנות; פּשוט׳ע מענשען, וואָס זענען געבאָרען אין דער יודישער גאַס, און דאָרט לעבען זיי, און דאָרט שטאַרבען זיי. דער יודישער עלענד האָט זיי געבאָרען, האָט זיי אויסגעהאָדעוועט, האָט זיי געגעהרט; גענעהרט זייער קערפּער, גענעהרט זייער נשמה. קיינער האָט זיי ניט געלערנט. נור פון זיך, מיט זייער ברייטער נשמה און טיעף-פיהלענד האַרץ, נעהמען זיי זיך אַליין אויסשעפּען דעם ים פון יודישע צרות. אויסשעפּען קאָנען זיי איהם ניט. אָבער אריינטראָגען טרייסט, און האָפנונג, און עטוואָס ליכט אין דעם יודישען דלות קאָנען זיי. און דאָס טוען זיי. דאָס זענען מענשען, וועלכע גיבען זיך אָב אין גאַנצען זייער אינערליכען בערוף, אָהן טעאָריעס, אָהן פראַזען, אָהן רעקלאַמעס. במעט אונבעוואוסט אָפּפערען זיי אַלע זייערע קרעפטען זייערע ליידענדע ברידער און שוועסטער. זיי זענען דער איינציגער „נר תמיד", דאָס געוויסען פון דער יודישער גאַס. אָהן זיי וואָלט דאָס לעבען דאָ לאַנג אויסגעלאָשען געווען.

צו דעם דאָזיגען טיפּ פאָלקס-אידעאַליסטען האָט בעלאַנגט דבורה אסתר. זי האָט געווירקט אין איין צייט מיט אַ גאַנצע רייהע אַנדערע, אַזוי ווי זי, שטילע און הויכע נשמות אין דער יודישער גאַס: שמעון קאַפּטאַן, ר׳ נחום האָראָדנער, מאיר דער שוסטער פון מינסק,

דוד דער מלמד און הדסה פון רוזשינאי. יענע זענען שוין לאנג טויט, זענען אַ לעגענדע געוואָרען, די האָט זיי אַלעמען איבערגעלעבט און איז אומגעגאַנגען איבער די ווילנער גאַסען און געסלעך־אַ לעבעדיגע ווירקליכקייט.

מיר האָט זיך זעהר געוואָלט בעקאַנט ווערען מיט אָט דער העלדין פון פאָלק. איך האָב מיך געוואָלט לאָזען לויפען, בעטראַכטען איהר נעהנטער און פיליכט אָנבינדען מיט איהר אַ געשפּרעך. נור דאָס איז מיר ניט געלונגען. דבורה אסתר איז שוין פערשוואונדען גע־וואָרען ערגעץ אין איינע פון די זייטיגע ענגע, קרומע געסלעך, וואָס דרייהען זיך ווי שלאַנגען דורך די גרעסערע זאוואלנע און רודניצקער גאַס.

דאָך האָב איך מיין געדאַנק ניט אויפגעגעבען. איך האָב בעשלאָסען ניט אַנדערש בעקאַנט צו ווערען מיט דבורה אסתר׳ן. אָבער ווי ברענגט מען עס דורך? ווי געהט מען צו צו איהר? ווי רעדט מען מיט איהר, אַז מיר זאָלען איינע די אַנדערע פערשטעהן?

דאָס איז געווען אַ שווערע אויפגאַבע, און איך האָב אַ פּאָר וואָכען אָבגעלעגט פון טאָג צו טאָג דעם אינטערוויו מיט אָט דער מערקווירדיגער פּערזאָן. ביז איך האָב אין איין גרויען פריהמאָרגען דערהערט קלינגען די צדקה־פּושקעס. דאָס איז געווען אויף דבורה אסתר׳ס לויה.

ביי וועמען איך האָב געפרעגט, האָט יעדער געזאָגט, אַלטע לייט האָבען געשוואָרען, אַז אַזא לויה האָבען זיי קיינמאָל ניט געזעהען. קיין רב און קיין גאון האָט פאַר די לעצטע הונדערט יאָהר ניט זוכה געווען אין ווילנא צו אַזא לויה. קיין קינד אין ווייג איז ניט געבליבען. די קראָמען זענען אַלע געווען צו. טויזענדער און טויזענדער מענשען האָבען דבורה אסתר׳ן צו איהר אייביגער רוה בעגלייט. און אַ חודש נאָך אַ נאַנד, נאָך דבורה אסתר׳ס טויט, האָט מען טעגליך הספּדים אין די שולען געמאַכט.

דבורה אסתר איז אלט געווען ניינציג יאָהר אָהן ניין מאָנאַטען, בשעת זי איז געשטאָרבען. געשטאָרבען איז זי פון א אונגעלומפערטען צופאַל, פון א נארישקייט. א פוהר איז איהר איבערגעפאָהרען. אפילו איהר גאָר נישט צוברעכען. נור דער אַלטער אָרגאניזם האָט ניט גע־קענט אריבערטראָגען די צוטרייסלונג, און -- מערקווירדיג! פונקט פון אזא סבה איז געשטאָרבען, זאָגט מען, מיט צוואנציג יאָהר צוריק, איהר מאַן, איהר העלפער אין איהרע צדקה-זאַכען.

אייגענטליך איז די הויפּט-טעטיגקייט פון דבורה אסתּ׳ן ניט געווען קיין צדקה, קיין פילאַנטראָפּיע. איהרע העלפער, וועלכע האָבען מיר דערצעהלט פון איהר לעבען און ווירקען, האָבען מיר געזאָגט, אז דבורה אסתר האָט כמעט קיין מאָל ניט געגעבען קיין נדבה א צופעליג דורכגעהענדען אָרימאַן. איהר פּרינציפּ איז געווען: העלפען דעם מענשען, וואָס ארבייט, וואָס טוט עפּעס; אוועקשטעלען אויף די פיס אזא פּעראונגליקטען, א געפאַלענעם, א יורד. העלפען איהם ניט מיט א נדבה, נור מיט א הלואה, אָהן פּראָצענט. און זעהר, זעהר זעלטען האָט געטראָפען, אז די וואָס האָבען געליהען זאָלען ניט אָבגעגעבען צוריק.

פון דבורה אסתר׳ס „קונדען״ זענען דאָ א סך, וואָס האָבען זיך צוריק ארויפגעארבייט דורך די געליהענע עטליכע רובעל. א סך פון זיי האָבען איצט גרויסע געשעפטען און אייגענע הייזער. אין די ווילנער לאַנדסלייט פעראיינען פון ניו־יאָרק אין אַנדערע שטעדט אין דער נייער וועלט, וועט איהר טרעפען ניט ווייניג מענשען, וואָס זענען גע־פאָהרען אין אַמעריקא מיט דבורה אסתר׳ס הילף. איהר האָט בכלל ניט קיין איין מארק-מענשען: א טרעגער, צי א פוהרמאַן, צי א קרעמ־מערקע, צי א אידענע מיט א קאָשיק, וואָס זענען ניט געווען פון דבורה אסתר׳ס קונדשאפט.

דערפאַר האָבען איהר אויך א סך געהאָלפען איהרע קונדען, וואָס „גאָט האָט זיי מצליח געווען״ דורך איהר האַנד. עס זענען דאָ אזעלכע, וואָס זענען איצט נגידים און צאָהלען אין איהר „גמילות חסד״ פיינע געלד, און דאָך נעהמען זיי פון „גמילות חסד״ די זעלבע

סומע, וואָס זיי האָבען אַ מאָל גענומען, אין די אָרימע יאָהרען, צאָהלען ביז היינטיגען טאָג, „דבורה אסתר׳ס געלד" ווי זיי רופען דאָס, און גלויבען, אַז אָט דאָס געלד איז זייער הצלחה.

דבורה אסתר איז געווען אַ קינדערלאָזע, נור ניט דאָס האָט איהר בעוואויגען אָבצוגעבען זיך אין גאַנצען דער אָרימער יודישער מאַסע. דער אונגליקליכער קינדערלאָזער צושטאַנד האָט איהר נור געהאָלפען, לייכטער געמאַכט איהר אויפגאַבע. פריה, זעהר פריה, נאָך אַלס יונגע מיידעל פון פונפצעהן יאָהר, האָט דבורה אסתר געהאַט אַ האַרץ פול מיט ליעבע, צו אַלע עלענדע און ליידענדע. זי איז כמעט פון קינדהייט אָן, געווען אַ טרעגערין פון געבעק איבער די שענקען. ביז דעם סאַמע טאָג, ווען די יודישע שענקען זענען צוגעמאַכט געוואָרען, האָט מען איהר דבורה אסתר׳ן, געקענט זעהן תמיד פון פיער אַ זייגער אין דער פריה ביז צוועלף ביינאַכט, אויפ׳ן גאַס מיט די צוויי קאָשיקעס אויף די הענד, פון ביידע זייטען; אויפ׳ן בויך אַ פאַרטוך אויך פול מיט געבעק, און, אַ חוץ דעם, אַ פולער זאַק בולקעס אויף די פּלי צעס. אין ווינטערדיגע פינסטערע נעכט פלעגט זי צובונדען צו זיך פאַרענט אַ לאַנטערנע, זי זאָל זעהן דעם וועג אין די ענגע פינסטערע געסלעך, דורך וועלבע זי פלעגט שפּאַנען מיט איהרע בולקעס.

נאָך אין איהרע מיידעלשע יאָהרען, בשעת זי פלעגט האָרעווען, פון פיער אַ זייגער פאַרטאָג ביז צוועלף ביי נאַכט, פאַר צוויי גילדען אַ וואָך,— האָט זי שוין פון אָט די צוויי גילדען אַ טייל אָבגעגעבען די, וואָס האָבען ווייניגער פון איהר פערדינט און מעהר פון איהר געדאַרפט.

חתונה געהאַט האָט דבורה אסתר צו זיבצעהן יאָהר. זי האָט גענומען אַ מאַן אַן ארבייטער, אַ זעגער פון ברעטער. דער מאַן איז געווען אַ פערדינער: פלעגט אויסארבייטען צוועלף רובל אַ וואָך. שפּעטער איז זי שוין אויך אַ פערדינערקע געוואָרען: פלעגט האָבען פון איהרע געבעק אַכט רובל אַ וואָך. פון אָט די ביידענס פערדינסטען פלעגט זי מיט איהר מאַן פערלעבען ניט מעהר ווי דריי רובל אַ וואָך. פאַר דאָס איבעריגע פלעגט מען אויסהאַלטען צוויי, דריי אָרים־בחורים

און פערלייהען „גמילות חסדים“ אויף משכנות ביי זיך אין שטוב. דערביי פלעגט זי, ווי די תורה הייסט, נויטיגע זאכען, ווי צ. ב. לייכטער, א בגד און עהנליכע חפצים, אלע ערב שבת אבגעבען צוריק, אריפע לייט זאלען, חלילה, ניט פערשעמט ווערען.

מיט דער צייט איז אט דער אומזאץ איהרער געווארען זעהר גרויס. איהר האט אליין געפעהלט קאפיטאל, און איהר אייגען קאמער איז געווען צו ענג פאר די משכנות. דאן האט דבורה אסתר פארגעלעגט איהרע בעקאנטע ווייבער, מ׳זאל עפענען א גמילות חסד, וואוהין זי וועט אוועקגעבען איהרע עטליכע הונדערט רובל, און דאס איבעריגע זאל מען צונויפקלייבען.

דבורה אסתר איז שוין געווען זעהר פאפולער אין דער ווילנער יודישער גאס און הונדערטער ווייבער האבען זיך אבגערופען אויף איהר איינלאדונג.

אט אזוי איז בעשאפען געווארען מיט א האלבען יאהרהונדערט צוריק דבורה אסתר׳ס גמילות חסד. דער ערשטער גמילות חסד אין אין ווילנא און פילייכט אין גאנצען יודישען תחום.

אום צו מאהנען די וואכער, פלעגט זי זיך אוועקזעצען אויף א בענקעלע אין די יאטקעס, וואוהין די ווייבער געהען נאך פלייש. מיטוואך, דאנערשטאג און פרייטאג פלעגט זי אזוי זיצען און אויפקלייבען ביי די ווייבער איהרע וואכער. מאהנען פלעגט זי חלילה ניט. טאמער האט ניט א יודענע, וועט זי דאך מבויש ווערען. נור די ווייבער אליין פלעגען שויז, דערזעהענדיג דבורה אסתר׳ן אין די יאטקעס, צוטראגען איהר מיט שמחה, יעדע איהר מטבע.

נור עס זענען געווען ווייבער, וואס פלעגען ניט געהן אין די יאטקעס, אדער זיי פלעגען שיקען א קינד, האט מען געמוזט געהען צו זיי א היים. און דבורה אסתר פלעגט די איבעריגע טעג: זונטאג, מאנטאג און דינסטאג געהען מיט איהר טיפער רימענער קעשענע איבער די הייזער, האט אויסגעשפרייזט, וואו ווילנא האט אנ׳עק. האט א ווייבעל ניט געהאט די פאר קאפיקעס צו דער צייט, פלעגט דבורה אסתר קיין פאראיבעל ניט האבען. פערקערט: זי פלעגט טרייס־

טען און אויפמונטערען: נישט קשה, נישט קשה, געזונד זאָלט איהר מיר זיין, זייט זיך ניט מצער... וועט איהר אָבגעבען דעם צווייטען מאָל.

בעשעפטיגען זיך מיט איהר אייגענער פּרנסה האָט שוין יעצט דבורה אסתר ניט געקענט. און זי איז פון אַנ׳ארבייטערין געוואָרען „אַנ׳אונטערנעהמערין״ „אַנ׳עקספּלואַטאַרקע״. זי האָט געדונגען צוויי מיידלעך, וואָס האָבען פונאַנדערגעטראָגען איהרע געבעק איבער די שענקען. קונדען האָט זי געהאַט אַ סך. די שענקער וואָס פלעגען ביי איהר נעהמען געבעק, האָבען מיט קיין אַנדערער ניט געוואָלט האָבען צוטאָן. פון אָט דער פּרנסה פלעגט זי — אַחוץ די מיידלעך׳ס געצאָהלט — נעהמען דריי רובל אַ וואָך צום לעבען און דאָס איבעריגע פלעגט זי לעגען אין איהרע דריי טיפע קעשענעס פאַר די קהל׳שע עסקים.

ווילט איהר וויסען, ווי אַזוי זי אַליין האָט געלעבט? אָט איז דער רעכענונג פון דבורה אסתר׳ס טאָג:

אויפשטעהן פלעגט זי זעקס אַ זייגער אין דער פריה און אַוועק־געהן אין שול. שפּעטער — אין איהר אייגען קלויז, וואָס זי האָט אויס־געבויט פון קאָפּיקעס. דאָרטען האָט זי געדאַווענט. אַהין פלעגען צונויפקומען נאָכ׳ן דאַווענען צו איהר אַלע אומעטיגע הערצער. זי פלעגט אַלעמען אויסהערען, פערשרייבען ביי זיך אין זכרון — וואָרעם שרייבען מיט דער פּען האָט זי ניט געקאָנט — וויפיל ווער עס בעדאַרף. זונטאָג, אָדער מאָנטאָג אָוועגד, האָט מען געטיילט אין קלויז די הלוואות. זונטאָג — קלענערע גמילות חסדים, פון אַ רובל ביז צעהן; מאָנטאָג גרעסערע, פון צעהן ביז פופציג־עס זענען געווען אַזעלכע, וואָס מען האָט זיי געגעבען הונדערט רובל און מעהר אויך.

אין שול זענען שוין געזעסען איהרע העלפער פון דער חברה — עטליכע מאַנסביל, עטליכע ווייבער. און זי אַליין פלעגט אויך זיצען דערביי און העלפען טיילען די הלוואות.

צוועלף אַזייגער בייטאָג פלעגט זי עפּעס אָבעסען און לאָזען זיך

איבער׳ן שטאָדט, אָדער אין די יאַטקעס, אויף אַ גאַנצען טאָג ביז צוועלף אזייגער ביינאכט.

דבורה אסתר פלעגט זיצען אין די יאַטקעס אָדער אומגעהן, ווי די שטאָדט האָט אנ׳עק,-- זומער און ווינטער, אין אַלע וועטערען. רעגען, זאַווייעס און בלאָטעס האָבען פאַר איהר ניט עקזיסטירט. זי איז אומגעגאַנגען איבער שטאָדט, אָדער געזעסען אויף איהר בענקעל אין די יאַטקעס, אָדער אין קלויז אַרום איהרע ווייבער ביז די לעצטע וואָכען פאַר איהר טויט, ביז דער וואָגען האט איהר ניט אומגעוואָרפען און אַוועקגעלעגט אויף איהר טויטען-בעט.

דער עיקר טעטיגקייט דבורה אסתר׳ס איז געווען דער גמילות חסד. דאָ האָט זי אַריינגעלעגט איהר גאַנצען לעבען, איהר גאַנצע נשמה. איהר פּרינציפּ--וואַרום דבורה אסתר איז געווען אַ מענש מיט פּרינציפּען--כאָטש זי האט ניט געוואוסט, וואָס אָט דאָס וואָרט בעדייט, איהר פּרינציפּ איז געווען שטעלען אַ געפאַלענעם מענשען אויף די פיס. נור דבורה אסתר איז אויך געווען אַ מענש מיט אַ טיעף-פיהלענד הארץ. און דער עלענד אַרום איהר, אין דער יודישער גאַס, איז געווען אַזוי גרויס. האָט זי געמוזט טון אויך אויסער פּרינציפּ, „לפנים משורת הדין״, האָט געמוזט קומען צו הילף אומעטום, וואו זי האָט געזעהן מענשען ליידען.

און דעריבער האָט דבורה אסתר געהאַט דריי קעשענעס. איין קעשענע פאַר׳ן גמילות חסד; די צווייטע פאַר אָרימע כלות; די דריטע פאַר אלמנות, יתומים, אָרימע קינפּעטאָרינס און גלאַט קלאָגעדיגע, ביטערע הערצער.

האָט אַן אָרימע פרוי געבאָרען אַ קינד און עס איז ניט געווען מיט וואָס צו רופען אַ דאָקטאָר; האָט אָבגעברענט אַ שול; האָט מען געדאַרפט אויסגעבען אַנ׳אָרימע, כלה און נאָך אַ זוינע זאַכען--האָט זיך דבורה אסתר געשטעלט אין די יאַטקעס און געמאַכט אַן „אויספער-קויף״.

-- אַ קאָפּיקע--אַ פערד! אַ קאָפּיקע--אַ הוהן! אַ קאָפּיקע--אַ ציגעל! אַ קאָפּיקע--אַ קיסען!

אַ ספר תורה — ווער קויפט? ווייבער!.. האָט זי געמעלדעט די ווייבער, און אין אַ פּאָר טעג איז געוואָרען, פון קאָפּיקעס, ביי דעם פוהרמאַן — אַ פערד, ביי אַ קינפּעטאָרין — אַ הוהן, ביי דעם קראַנקען — אַ דאָקטאָר, ביי דער אָרימער כלה — בעטגעוואַנד און אַ גאַרדעראָבע.

ביי דבורה אסתר׳ן אין שטוב, בשעת זי איז געווען אַ באַלעבאָסטע, איז תמיד געווען אַ לאַגער פון פעדער׳ן פאַר אָרימע כלות. דאָס איז געווען אַ גולנער מסחר. זי האָט אָבער אויך ניט אוועקגעמאַכט אונטער האַנד קליינינקייטען. זי האָט בכלל ניט געקענט צוזעהן, ווי אַ מענש ליידט און געהן פאַרביי. האָט זי זיך דערוואוסט, אַז מ׳וואַרפט אַן אָרימאַן ארויס פון דירה, איינער האָט ניט מיט וואָס צו צאָהלען שכר־לימוד, ביי אַנ׳אַנדערן איז צעריסען די שטיוועל, און ער קען ניט ארויס אין גאַס עפּעס פערדינען — איז שוין געוואָרען אויף די ווייבער אַן עקסטראַ שטייער. און דבורה אסתר האָט געשאַפען אַ וואַרימען בגד, אַ פּאָר שטיוועל, שכר־לימוד, דירה געלד און אַז. וו. אויף אַזוינע עקסטראַ זאַכען איז געווען דבורה אסתר׳ס דריטע קעשענע.

ווען די שענקען זענען איבערגעגאַנגען צו דער קרוין, האָט דבורה אסתר געדאַרפט זוכען פאַר זיך אַנ׳אַנדער פרנסה. זי האָט געהאַט איהר אייגענס עטליכענע רובל און קרעדיט אויף טויזענדער. זי האָט געקאָנט עפענען אַ קרעמעל אָדער טון עטוואָס אַנדערש. אָבער זי האָט ווייניג געזאָרגט וועגען זיך אַליין. זי האָט זיך דאַן אריינגעלעגט נאָך מעהר אין איהרע קהל׳שע עסקים. די חברה־לייט פון ,,גמילות חסד״ האָבען זיך ביי איהר קוים איינגעבעטען, זי זאָל נעהמען פון דער קאַסע צום לעבען. זי האָט אָבער מעהר ניט געוואָלט בעקומען ווי צוויי אַ האַלב רובל די וואָך. דערפון איז זי געווען אַ בעל־הוצאה ניט מעהר ווי העלפט. דאָס איבעריגע פלעגט זי צוטיילען איהרע ,,קונדען״.

דריי פערטעל יאָהר פאַר איהר טויט האָט מען דבורה אסתר׳ן געמעלדעט, אַז די קלויזניקעס, וואָס לערנען אין איהר קלויז, פעהלט טעג. איהרע אַלע דריי קעשענעס זענען שוין אָבער געווען פערנומען. מ׳האָט פון זיי ניט געטאָרט ריהרען. זיי האָבען בעלאַנגט צו אַנדערע

נייטיגערע „קונדען", און קיין אַנדער קוועלע איז ניט געווען. די צייטען זענען געוואָרען שווערער. מ'האָט פון די ווייבער מעהר ניט געקאָנט רייסען.

איז דבורה אסתר געפאַלען אויף אַ המצאה. זי איז געווען אלע טאָג אַ בעל הוצאה פינף קאָפּיקעס אויף פלייש. איז ביי איהר געבליבען: אויפהערען צו עסען פלייש און אָבגעבען אלע טאָג די פינף קאָפּיקעס פאר די קלויזניקעס. צו דעם האָט זי, ווי עס איז, געקראָגען נאָך עטליכע צעהנער אַ טאָג און--די קלויזניקעס זענען געווען פערזאָרגט. אזוי איז אַוועק אַ האַלב יאָהר, ענדליך האָבען איהרע ווייבער זיך ארומגעזעהען, אז עס איז קיין פּלאַן ניט צו לאָזען דבורה אסתר'ן כמעט הונגער'ן. און זיי האָבען די קלויזניקעס פערדאגה'ט, אחוץ איהרע פינף קאָפּיקעס. דאָ איז אָבער געוואָרען אַנ'אַנדער הארבע שאלה: אַ האַלב יאָהר האָט זי ניט געגעסען קיין פלייש. איז דאָך שוין דאָס כמעט אַ נדר, און אַ נדר טאָר מען ניט ברעכען.

האָט מען געמוזט אויפקלייבען דריי לומדים--יודען און מ'האָט איהר מתיר נדר געווען.

איך בין געווען אין דבורה אסתר'ס קאַמער--וואו זי האָט געלעבט און וואו זי איז געשטאָרבען. איך האָב אויסגעמאָסטען די קאַמער. זי האַלט אַ טראָט אין דער ברייט און צוויי טריט אין דער לענג. אַ פענסטעריל האָט זי ניט צום דרויסען, נור צום אינעווייניג, צום שטוב. דאָ האָט דבורה אסתר פערלעבט די לעצטע פערצעהן יאָהר ביז'ן טויט.

פון דריטהאַלבען רובל אַ וואָך, וואָס דבורה אסתר פלעגט בעקומען אויף דער הוצאה, האָט זי זיך לאַנג שוין געהאַט פערזאָרגט מיט פיינע תכריכים פון דינע לייווענד און אַ זעקעלע ארץ-ישראל-ערד, נור אַ פלאַץ האָט איהר שטאָדט געגעבען, אין דער ערשטער שורה, צווישען ווילנער צדיקים און גאונים. אין גיכען האָט מען איהר אַ שענע מצבה געשטעלט. נור דבורה אסתר נויטיגט זיך ניט אין אַ שענערער מצבה, פון דער, וואָס זי האָט זיך געבויט נאָך ביים לעבען, געבויט

איהר גאנצען לאנגען לעבען, פינף און זיבעציג יאָהר נאָכאנאנד, איהר מצבה איז איהר ,, גמילות־חסד״ וואָס בעזיצט יעצט א קאפיטאל פון א צוואנציג טויזענד רובל.

איך בין געוועז אין דבורה אסתר׳ס גמילות־חסד, ד. ה. אין איהר קלויז, בשעת די הלואות ווערען דאָרט צעטיילט. אויף מיר האָט געמאכט א בעזונדער איינדרוק, וואָס די ווייבער, וועלכע קומען אָן צום גמילות־חסד, פיהלען זיך דאָרט היימיש. דאָרט שמעקט ניט מיט פילאנט־ראָפיע. די בעהאנדלונג איז איינפאך, מיט־פיהלענד. מיט די קופּקעס געלד, וואָס די ווייבער האָבען גענומען פון טיש, האָט יעדע פון זיי אויך מיטגענומען דבורה אסתר׳ס פאָטאָגראפיש בילד פאר א רובל פופציג קאָפּיקעס, אויף אויסצוצאָהלען א קאָפּיקע א וואָך, צוזאמען מיט דעם גמילות חסד.

א רום טיש זענען געזעסען דבורה אסתר׳ס העלפערינס ביים לעבען און שטעל־פערטרעטערינס נאָכ׳ן טויט. די רעכטע יורש׳טע פון איהר איז מלכה, אויך א קינדערלאָזע. און מלכה האָט שוין אָנגעגרייט זיך א שטעל־פערטרעטערין — רייזע די אלמנה־ביידע אָרימע יודענעס, ווייבער פון דער מאסע, ווי דבורה אסתר אליין. עס איז אָבער אויך דאָ א רייבע פרוי, מאריאשע קאפלאן, וואָס ארבייט צוזאמען מיט מלכה די בעזודיעטניצע און רייזע די אלמנה.

צו שליסען דבורה אסתר׳ס ביאָגראפיע דארף איך נאָך צוגעבען א זעהר כאראקטעריסטישען פאקט: צו זיבעציג יאָהר האָט זי זיך אויסגעלערנט שרייבען. דאָס איז פאָלקאָם איינשטימיג מיט דעם געזונטען פּראקטישען פערשטאנד פון אָט דער מערקווירדיגער פרוי. גאָר אמאָל, בשעת איהרע געשעפטען מיט די אָרימע לייט זענען געגאנגען אויפ׳ן אלטען פשוט׳ען שטייגער, איז פאָלקאָם גענוג געוועז איהר גוטער זכרון מיט דער דריי־גאָרענדיגער רימענער קעשענע. די לעצטע יאָהרען אָבער ווען איהר טעטיגקייט איז געוואָרען מעהר קאָמפּליצירט: מ׳האָט געדארפט ארויסגעבען הלואות, בעקומען צוריק די וואָכער און האָבען צו טאָן מיט טויזענדער מענשען פון אלע עקען שטאָדט; מ׳האָט געמוזט ברויכען אנ׳אנדער העלפער און

געצאָהלטע מענשען, דאָ איז שוין נויטיג געווען א געוויסער קאָנטראָל. בפרט, אז מ׳האָט צו טאָן מיט קהל׳שע געלד.

און דבורה אסתר איז דורכגעגאַנגען צו זיבעציג יאָהר די שולע, וואָס א קינד געהט דורך צו זיבען יאָהר. וויפיעל שטאַרקער ווילען האָט זיך געפאָדערט אויף בויגען די אַלטע איינגעדאַרטע פינגער צו האַלטען א פען און לערנען די קינדערשע תורה פון אויסלעגען! נור אזוינע זאכען האָבען די גרויסע אידעאַליסטין ניט געקענט אָבהאַלטען פון אויספיהרען איהר וואונש, ווען עס האָט זיך געהאַנדעלט אום דער הייליגער אויפגאַבע, וועלכער זי האָט געדינט איהר גאַנצען לאַנגען לעבען.

וויערא מאַטוויעווגא.

(אַ בלינדע יודישע לעהרערין—אַפאָלקס־אידעאַליסטין).

בעקאַנט געוואָרען בין איך מיט איהר אויף אַ קאָנפערענץ פון יודישע לעהרער אין לעהרערינס אין ווילנא.

ווען איך האָב איהר אָנגערופען ביי איהר פאמיליען נאָמען: „קופערשטיין", האָט זי זיך בעליידיגט. מיך רופט מען האָט זי געזאָגט, —וויערא מאַטווייעוונא.

אַלס א מענש פון פאָלק, פון דער אונטערשטער יודישער מאסע, האָט זי גלייך, אָהן פאָררעדעס, אָהן קונצען, איינגעשטימט צו לאָזען זיך אינטערוויואירען, גאָר אָהן אַ שום הינטערמיין, אז מ'וועט שרייבען וועגען איהר אין די בלעטער. וויערא מאַטווייעוונא איז ניט אזוי נאַאיוו, נתפעל צו ווערען דערפון. זי איז פשוט געווען צופריעדען, וואָס איינער קומט און אינטערעסירט זיך מיט איהר לעבען. דאָס טרעפט, אַ פנים, ביי איהר זעהר זעלטען, כאָטש וויערא מאַטווייעוונא איז געגוג פאָפולער, האָט אַ שם אין גאַנץ וואָהלין, און בעקאַנטשאַפט צווישען אַלע קלאַסען פון דער יודישער געזעלשאַפט--ממש אין די טויזענדער. דאָס ערשטע מאָל האָב איך זי אויפגעזוכט; דאָס צווייטע און דריטע מאָל, אין די קאָנפערענץ־אַנטראַקטען, האָט זי מיך שוין אויפגעזוכט און האָט מיך גערן בעקאַנט געמאַכט מיט איהר לעבענס—געשיכטע.

איהר לעבענס־געשיכטע איז אַ קורצע, אָבער איינע פון די

ריהרענדסטע, פון די בעלעהרענדסטע, וואָס זענען ווען עס איז געשריבען געוואָרען.

געבאָרען געוואָרען איז וויערא מאַטווייעוונא ביי זעהר אָרימע יודישע עלטערן. אַ שווערע ירושה האָט זי בעקומען שוין פון ערשטען געבאָרען-טאָג אָן, פון איהר טאַטען און זיידען.

ביידע זענען געווען בלינדע. דאָך איז זי אַליין, וויערא מאַטווייעוונא, ניט געבאָרען געוואָרען אַ בלינדע. זי האָט געהאַט איהרע זעהענדיגע אויגען ביז דריי און צוואַנציג יאָהר.

ס'איז מעגליך, אַז ביי אַ געוויסער פּאָרזיכטיגקייט, ווען זי וואָלט היטען די אויגען, ווי מען דאַרף, וואָלט זי ניט איבערגענומען די פינסטערע ירושה פון טאַטען און זיידען. אָבער וויערא מאַטווייעוונא האָט זיך ערצויגען אין אַ שרעקליך אָרימער יודישער פאַמיליע און אַ אונוויסענדער דערצו, וועלכע האָט איהר קיין שום ערציהונג ניט געקענט געבען. און זי האָט געגאַסען די ליכטיגע וועלט נור אַ קורצען טייל, דערפאַר אָבער—דעם בעסטען טייל פון איהר לעבען—די יוגענד. און מיט דעם טייל פון איהר לעבען, מיט יענער ליכטיגער יוגענד, לעבט נאָך וויערא מאַטווייעוונא איצט אויך.

אויף איינער פון די דעבאַטען אויף דער קאָנפערענץ פון די פּראָפעסיאָנעלע יודישע מיידעל-שולען, ווען עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען וויכטיגקייט פון עלעמענטאַרע בילדונג פאַר יודישע קינדער, פאַר יודישע מיידלעך, האָט וויערא מאַטווייעוונא גענומען אַ וואָרט און געהאַלטען אַ רעדע, וועלכע זי האָט געענדיגט מיט דעם אויסגעשריי: גיט אונז ליכט! גיט אונז ליכט!

דאָס האָט וויערא מאַטווייעוונא געבעטען ליכט ניט פאַר זיך, וועלכע געהט שוין העכער זיבען און צוואַנציג יאָהר אין דער פינסטער; ניט פאַר זיך און ניט פאַר די טויזענדער אומגליקליכע, וועלכע טאַפּען בוכשטעבליך אין דער פינסטער, אזוי ווי זי. ניין, זי האָט געבעטען גייסטיגע ליכט פאַר יודישע קינדער.

און אָט דער הארציגער אונגעקינסטעלטער אויסרוף האָט אזעץ געטאָן, ווי מיט עלעקטרישע שטראָמען, איבער די סטרונעס פון

אלעמענס הערצער, אויף דער קאָנפערענץ, און דער זאַל האָט מינוטען לאַנג געציטערט פון אמת׳ע ווארעמע אַפּלאָדיסמענטען, וואָס האָבען גאָר ניט געוואָלט אויפהערען. אַ סך האָבען געפּאַטשט מיט די הענד און אין די אויגען זענען זיי געשטאַנען טרערען.

ווייל אַלע האָבען געקענט וויערא מאַטווייעוונא. אַלע האָבען געוואוסט, אז דער אויסרוף איז ביי איהר ניט קיין אָראַטאָרישע פראַזע, נאָר אַ ריס פון איהר נשמה.

איהר אויסרוף איז געווען דער אידעאַל, וועלכען זי האָט אָבגעגעבען, ניט קוקענדיג אויף איהר בלינדקייט—איהר גאַנצען טעטיגען, פרוכטבאַרען לעבען; דער אידעאַל, צוליב וועלכען זי האָט פערלאָרען איהרע אויגען.

זיינענדיג נאָך גאָר אַ יונג קינד, האָט וויערא מאַטווייעוונא, ניט קוקענדיג אויף די אָרעמקייט פון איהרע עלטערען וועלכע האָבען וואהרשיינליך געלעבט פון „קצבה״, אָדער פון נדבות-קלייבען, בעקומען אַ מעכטיגע שטרעבונג צו בילדונג. זי האָט, טיילס לערנענדיג אַליין, טיילס איינבעטענדיג זיך ביי אימיצען, מ׳זאָל איהר ווייזען, אויסגעלערנט זיך שרייבען, לעזען רוסיש און יודיש; האָט איבערגעלעזען די גאַנצע רוסישע ליטעראַטור און די יודישע.

צו דער זעלבער צייט אָבער האָט זי געפיהלט ביי זיך אַ מעכטיגען דראַנג צו לערנען אנדערע, די וואָס לעבען, נאָך מעהר ווי זי, אין גייסטיגער פינסטערניס. און אַזעלכע איז געווען אַ סך ארום איהר.

אָט אזוי האָט זי געלערנט זיך און געלערנט אַנדערע, ביז זי איז אַלט געוואָרען צוויי, דריי און צוואַנציג יאָהר. דאַן האָט זי בעשלאָסען צו עקזאַמענירען זיך אויף אַ לעהרערין און אָבגעבען זיך אין גאַנצען איהר אינערליכער שטרעבונג: ווערען אַ לעהרערין פון יודישע קינדער. נור דעם עקזאַמען האָט זי ניט אָבגעגעבען וואָרום אין דער צייט, ווען זי האָט זיך צוגעגרייט צו איהם, ניט שלאָפענדיג קיין נעכט איבער די לעהר־ביכער, איז געקומען די „פינסטערע ירושה״ און האָט געזאָגט: סטאָפּ!

דאָס האָט וויערא מאַטווייעוונא זעהר פערדראָסען. ניט אזוי

צוליב די אייגענע ליכטיגקייט, וואָס זי האָט פערלאָרען, ווי צוליב דעם, וואָס זי האָט פערלאָרען די האָפנונג צו טראָגען ליכט צו אנדערע. נאָר זי איז ניט געווען דער מענש, וואָס זאָל אַ נידערלייגען דאָס געוועהר אָהן אַ קאַמפּף. זי האָט שטארק געקעמפּפ׳ט געגען איהר בלינדקייט, געפאָהרען צו פּראָפעסארען, געטאָן אַלע סגולות, און ענדליך האָט זי זיך געמוזט איבערצייגען, אַז דער קאַמפּף איז פערשפּילט, אַז די ליכטיגקייט פון די אויגען וועט זי שוין קיינמאָל ניט בעקומען צוריק.

דאן האָט ווערא מאַטווייעוונא וועגען זיך אויפגעהערט צו קלערען און האָט זיך, בלינדערהייט אָבגעגעבען אין גאנצען איהר ליעבלינגס-אידעאַל. לעבענדיג אַליין אין דער פינסטער, האָט זי געטראָגען ליכטיגקייט צו אָרימע קינדער פון דער יודישער מאַסע. הונדערטער קינדער זענען געווען ארום איהר און זי איז זיי געווען אי אַ מוטער, אי אַ שוועסטער, אי אַ לעהרערין. אין גיכען איז דער קלאַנג וועגען איהר קולטורעלער ארבייט אָנגעקומען צו „יקא״. און דער פּעטערבורגער קאָמיטעט האָט זיך מיט איהר פּעראינטערעסירט. פון דעמאָלט אָן איז זי איינע פון „יקא׳ס״ וויכטיגסטע מיטארבייטערינס אין פערשפּרייטען בילדונג.

בלינדערהייט פאָהרט זי ארום אַליין איבער פערשידענע שטעדט פון דרום רוסלאַנד און גרינדעט שולען פאר אָרימע יודישע קינדער, זי וועקט, זי מונטערט אויף די כלל-טוער אויף די ערטער, וואו זי קומט. קיינער וואָגט איהר ניט צו ענטזאָגען. איהר אָנקומען, איהר הייסע אַגיטאַציע מאַכט אַ אונגעהויערען איינדרוק אויף אַלעמען. די גלייכגילטיגסטע ווערען בעשעמט געגען דער זעלבסטאָפּפערונג פון אָט דער מערקווירדיגער פריו.

ביז מיט איינינע יאָהר צוריק האָט זי נאָך אַליין געארבייט אין דער יעליסאַוועטגראַדער פּראָפעסיאָנעלער מיידעל-שולע, וועלכע זי האָט אַליין אויפגעבויט. געארבייט דאָרט אַלס לעהרערין פון אריפמעטיק און היסטאָריע. אַחוץ דעם האָט זי נאָך געגעבען אָרימע קינדער לעקציעס אָהן ביכער, בלינדערהייט. זי האָט אפילו געשריבען

נאָך אַליין, ווי עס איז, טאַפּענדיג דורכ'ן טריבען שיין.

די לעצטע יאָהרען אָבער האָט מען איהר פון דער שולע בעפרייט און „יקא״ גיט איהר צום לעבען פיער הונדערט רובל איאָהר.

פערלאָזענדיג איהר שטענדיגע אַרבייט אין דער שול, זיצט אָבער ווערא מאַטווייעוונא ניט לעדיג. זי איז קערפּערליך שטאַרק געבויט, איז פלינק און פאַלקאָם געזונד. געהט ארום אַליין אין שטוב און אין גאַס, מיט דעם אינסטינקט פון דעם אַמאָליגען שיין; בעזוכט איהר שול, וואָס זי אַליין האָט אויפגעבויט, די קינדער, וואָס זי האָט אויפגעהאָדעוועט און אין וועמענס לעבען און ערציהונג זי נעהמט ביז היינטיגען טאָג אַ לעבהאַפטען אַנטייל. זי אינטערעסירט זיך, פּונקט ווי אַ זעהענדיגע, מיט אַלע פראַגען פונ'ם קולטורעלען און געזעלשאַפטליכען לעבען.

זי לייענט (נאַטירליך ניט אַליין, נאָר מיט פרעמדע-בעצאָהלטע, אויגען) צייטונגען, זשורנאַלען און ביכער, רוסישע און יודישע.

ווי בעזיצט גאַנץ פיינע בילדונג, וועלכע זי האָט ערוואָרבען שוין זייענדיג אַ בלינדע. מיט דער הילף פון פרעמדע, זעהענדיגע אויגען, האָט זי די לעצטע צייט אפילו אויסגעלערנט זיך העברעאיש און פערשטעהט פריי אַ העברעאישע צייטונג, ווען מען לעזט איהר פאָר.

מיט אַ פּאָר יאָהר צוריק האָט זי פערפאַסט און אָבגעדרוקט צוויי לעהר ביכער אויף אַריפמעטיק און רוסיש: איינעם פאַר לעהרער און דער אַנדערען פאַר קינדער.

שוין די פיגור אַליין פון ווערא מאַטווייעוונא איז זעהר אַן אָריגינעלע. אַ פרוי פון עטליכע און פופציג יאָהר געהט זי אין קורצע געדיכטע האָהר, טונקעל פלאַקס קאָליר, אין וועלכע עס וואַרפען זיך אָפט דורך זילבערנע פעדים. זי איז אָנגעטאָן אין אַ שאַרפע קלייד, פון אויבען מיט אַ לאַנגען פאַרטוך. זיצענדיג אויף איהר באַנק, אויף דער קאָנפערענץ, האָט זי ניט גערוהט אַ מינוט. איהר קערפּער, אַלע שטריכען פון איהר פּנים, זענען פול געווען מיט בעוועגונג. איהרע בעוועגונגען זענען ניט קיין רוהיגע, געמאָסטענע, ווי פון אַ בורזשואַזער אינטעליגענטין. איהר קעהר און ריהר זענען פון אַ מאַרק יודענע,

האַסטיגע, שטורעמדיגע.

נאָך מעהר ווייזט זי אַרויס איהר „פּראָלעטאַרישען יחוס״, בשעת זי רעדט אויף דער טריבונע.

זי רעדט, נאַטירליך, רוסיש און גאָר פיין, ווי אַ מענש מיט בילדונג. פּלוצלונג וואַרפט זי אַריין אין איהר רוסיש—יודישע ווערטלעך: זאַלציגע, פעפערדיגע, פון די וואָס ווערען געברויכט אין סאַמע פיש־מאַרק. אַ שטייגער: „אַ קלאָג״, „אַ ברעכעניש״, „אַ מכה״, „פּיש!״, „פּאַסקודסטווע״.

די דאָזיגע „געווירצען״ פאַלען אַריין אין זאַל, ווי באָמבעס. עס ווערט אַ געלעכטער. די געבילדעטע הערען ווערען אַזש בלייך און די רייכע מאַדאַמען—אַזש רויט פון „שאַנדע״.

דער סעקרעטאַר — אַ געשטודירטער טעכניקער פון פּעטער־בורג, גיט זיך פון זיין טיש צו איהר אַ בויג און שושקעט איהר אַריין אין אויער, אַז דאָ זיצט אַ פּאָליציסט און מ׳טאָר ניט רעדען קיין יודיש. זי גיט אונצופריעדען אַ בורטשע, פערכאַפּט זיך אָבער גלייך און פער־טייטשט, טאַקע אויפ׳ן אָרט, וואָס הייסט דאָס אויף רוסיש אַ „געשוויר״, אַ „ברעכעניש״, פערטייטשט עס אָבער אַזוי קאָמיש, אַז דער עולם פּלאַצט ווידער אויס אין אַ שטורמדיגען געלעכטער. די געבילדעטע הערען ווערען ווידער בלאַס און די „מאַדאַמען״ — ווידער רויט, און וויערא מאַטווייעווונא, ווי ניט איהר מיינט מען, רעדט ווייטער.

און אַז זי רעדט מוז מען זי הערען. ניט צוליב העפליכקייט, וואָרום דאָס איז ניט נויטיג. ווייל וויערא מאַטווייעווונא זעהט דאָך ניט. קען מען דאָך גאַנץ געמיטליך זיצען אויפ׳ן אָרט און לעזען אַ בלאַט אָדער שמועסען צווישען זיך. נאָר מען מוז איהר הערען, ווייל אַזאַ קראַפט האָט זי אין איהר צונג. און ניט בלויז זי צווינגט צו הערען, נאָר מיט איהר פייער, מיט דער אויפריכטיגער ליבע צו דער זאַך, פאַר וועלכע זי קעמפּפט, מיט דער שטרענגער, פּראַקטישער לאָגיק, מיט וועלכער זי מאַכט איהר אַנאַליז, ווירקט זי איבערצייגענדיג אויף די וואָס זענען אַ סך געבילדעטער פון איהר. ניט קוקענדיג אויף איהר גרעבליכען מאַרק־לשון.

ווערא מאַטווייעווגא איז געקומען אויף דער קאָנפערענץ מיט איהרע שאַרף דעמאָקראַטישע אידעען, און האָט פאַר זיי געפיהרט אי אויף דער טריבונע, אי אין די קאָמיסיעס, אי אין די אַנטראַקטען פון די אַלגעמיינע זיצונגען — אַ מעכטיגען קאַמפף. זי האָט געהאַט איהרע געגנער. ניט קוקענדיג אויף זייער פּערזענליכען מיטליידס־געפיהל און רעספּעקט צו דער בלינדער געגנרין, האָבען זיי דאָך מיט איהר געפיהרט אַ שרעקליכען, אומ׳ברחמנות׳דיגען קאַמפף. אָפטער אָבער האָט מען געפּרובט „איינגעהמען איהר מיט גוטען״, געזוכט צו געווינען איהר, „וואָרום — האָבען זיי גע׳טענה׳ט צווישען זיך — קוקט ניט אויף איהרע מאַרק־שטיק; דאַכט זיך, אז זי פּראַוועט בדחנות, מאַכט פרעהליך דעם עולם, אָבער צום סוף נעהמט זי איבער אַלעמען אויף איהר זייט. אזא כח האָט זי אין זיך״.

און דאָס איז געווען אמת. כמעט אַלץ, וואָס ווערא מאַטווייעווגא האָט געוואָלט, האָט זי אויסגעפיהרט.

— פון דער קאָנפערענץ — האָט זי מיר דערצעהלט — פאָהרט זי אין פּעטערבורג. „מיט עמיצען?״ האָב איך געפרעגט. „ניין, אַליין״ — האָט זי מיר געענטפערט.

און איך האָב איהר געגלויבט. באמת געהט זי ניט אַליין. פון איהר אוועקגאַנגס־פּונקט ביז איהר אָנקומעס־פּונקט העלפט איהר עמיצער אונטער. לאָזען לאָזט זי זיך אַליין. נאָר דער עולם וועמענס סימפּאַטיע און בעוואונדערונג זי געווינט באַלד, וואו זי זאָל זיך ניט געפינען, כאַפּט איהר שוין אונטער; איינער גיט איהר איבער אַ צווייטען. דער צווייטער — אַ דריטען, און אַזוי ווייטער.

און דאָס זעהט קיינמאָל ניט אויס, ווי מען פיהרט אַ בלינדע, נאָר ווי מען שפּאַצירט מיט אַ זעהענדיגער, מעשה גיטע בעקאַנטע, אונטער אָרעם.

ווערא מאַטווייעווגא האָט אַ מערקווירדיגען זכרון. די אַלע קאָנפערענץ־לייט, מיט וועלכע זי האָט זיך בעקענט אין ווילנא, פלעגט זי, אויפ׳ן צווייטען טאָג, שוין דערקענען נאָך דער שטימע. פון איהר באַנק פלעגט זי אַלע ווילע זיך קעהרען, דאָ אין דער זייט, דאָ אין

יענער זייט, און שמועסען מיט איהרע שכנות אין די הינטערשטע אין פאָדערשטע רייהען, אָנרופענדיג יעדע איינע פאַמיליער ביי איהר נאָמען אין פאַטער׳ס נאָמען.

„ווי איהר זעהט מיך — האָט זי צו מיר געזאָגט אין אונזער געשפרעך — פיהלט קיינער ניט, אז ער האָט צוטאָן מיט אַ בלינדער, און איך אַליין פיהל אויך ניט.

דאָס איז אָבער אַלץ כל זמן איך בין געזונד אויף די איבריגע גליעדער — האָט זיך דאָך פּלוצלונג דורכגעריסען ביי איהר אַ פּעסי־מיסטישע נאָטע. זאָל ביי מיר צובראָכען ווערען אַ האַנד, צי אַ פוס (אין דאָס קען זעהר לייכט טרעפען). איז אויס! איצט בין איך מיט אַלעמען און אַלע זענען ארום מיר, אין, דעמאָלט וועט מען מיך לאָזען אַליין״. דערביי האָט זי אַ טיפען זיפץ געטאָן.

אָבער אָט דער פּעסימיזם האָט געדויערט בלויז אַ מינוט. באַלד האָט איהר עמיצער אונטערגעכאַפּט אונטער אָרעם און איז מיט איהר אַוועק שפּאַצירען איבער׳ן זאַל אין אַ הייסער דעבאַטע.

אין צוויי יאָהר ארום נאָך דעם, ווי דאָס איז געווען געשריבען האָב איך זיך, אונערוואַרטעט, ווידער בעגעגענט מיט וויערא מאַט־ווייעוונא.

איך האָב זיך געטראָפען מיט איהר אין פּעטערבורג אין דער וואוינונג פון אַ יודישען לעהרער. די פּאָר יאָהר האָבען גאָר נישט געענדערט אין דער מערקווירדיג טעטיגער, ריהרעווודיגער פּערזענליכ־קייט פון דער בלינדער קולטור־טרעגערין.

זי איז געקומען אין פּעטערבורג צוליב איהרע שול־עסקים און האָט מיר מיט פרייד אָנגעזאָגט די בשורה. אז אין ווילנא ווערט געעפענט אַ נייע מיידעל־שולע, און זי וועט דאָרט, ארום דער שולע, האָבען געגוג וואָס צו טאָן. זי האָט דעריבער בעשלאָסען צו בעזעצען זיך אין ווילנא.

זי האָט ווילנא מיט די פיזישע אויגען קיינמאָל ניט געזעהן, כאָטש זי איז געווען דאָ עטליכע מאָל. נאָר פּאָר די אויגען פון איהר

גייסט איז קלאָר, אַז דאָ אין ירושלים פון ליטא, איז פֿאַראַנען אַ גרויסער באַדערן פאַר אַזעלכע פֿאָלקס־אידעאַליסטען ווי זי. וויערא מאַטווייעווגאַ האָט אויסגעדינט איהר „סלושבע‟. זי בעקומט יעצט איהר פּענסיע פון „יקא‟ און האָט דאָס פולע רעכט און מעגליכקייט צו רוהען. אָבער זי איז ווייט פון דעם געדאַנק צו זיין אַ אינוואַלידין. זי האָט אויסגעקליבען ווילנא פאַר איהר אָברוה־פּלאַץ, ווייל זי ווייסט, אַז דאָ איז פֿאַראַנען אַזוי פיעל יודישע קינדער, וואָס שמאַכטען אין דער פינסטער, וואָס וואַרטען מיט אונגעדולד, אַז זי, וויערא מאַט־ווייעווגאַ, זאָל קומען צו זיי און מאַכען זיי ליכטיג...

יודיל באַרישאַנסקי.

(דעם אנדענקען פון אַ פאָלקס־אידעאַליסט).

יודיל באָרישאַנסקי איז אַ מערקווידיגער טיפּ פון דער ווילנער יודישער גאַס. איך בין מיט איהם בעקאנט געוואָרען אין די ביליגע וואוינונגען פון „יקא״, וואו ער האָט געהאַט זיין דירה צווישען די איבעריגע יודישע קבצנים. אליין איז אָבער באָרישאַנסקי ניט געווען קיין קבצן. ער האָט געשטאַמט פון די גרויסע ווילנער גבירים. האָט אליין אַמאָל אויך געהאַט אַ סך געלד. נאָר פון זיין געלד און פערמעגען איז געוואָרען אַ תל. אַ טייל האָט מען איהם אָנגעזעצט. און אַ טייל האָט ער אַליין אוועקגעגעבען.

זיין פאָטער האָט איהם געלאָזען אַ ירושה פון צעהנדליגע טויזענדער. אַז ער האָט בעקומען די רייכע ירושה, האָט ער ניט געוואוסט וואָס צו טאָן דערמיט. וואָרום באָרישאַנסקי איז געווען אַ גרויסער תלמודיסט, האָט גוט געקענט העברעאיש און פערשטאַנען רוסיש און דייטש, נאָר צום פּראַקטישען לעבען איז ער געווען גאָר ניט צוגעגרייט. פון געשעפט, בלאָף, האַנדעל האָט ער קיין שום בעגריף ניט געהאַט. דאָס איז געווען אַ דערוואַקסענער מענש, מיט דער נאַטור פון אַ קינד, אַ „תמים״, ווי יודען זאָגען. אַזאַ מענש

האָט געקענט נאָר טאָן איין געשעפט, וואָס פאָדערט ניט קיין קאָפּ־דרעהעניש : ווערען אַ „מלוה״ און לעבען פון פּראָצענט. און באָרי־שאַנסקי האָט אַזוי געטאָן. ער האָט גענומען זיין גאַנצע ירושה און האָט פערליהען לייטען. אַזוי ווי אָבער מאָהנען האָט ער ניט געקענט — ער האָט קיין האַרץ ניט געהאַט יענעם אָנצוטרעטען — און יעדער פון זיינע לייהער האָט שוין געוואוסט זיין נאַטור, האָט מען איהם ס׳פערשטעהט זיך אַליין, דאָס געליהענע געלד צוריק ניט אָבגעגעבען. דאָס וואָס איהם איז נאָך געבליבען, האָט ער אַליין צוגעבען, גמילות־חסדים, נדבות, קליינע הלואות. אָבזאָגען האָט ער קיינמאָל ניט געקאָנט. ווער עס האָט נאָר געמאַכט אַ קרומע מינע, ווער עס האָט געהאַט אַן אומעטיג האַרץ, האָט ער איהם אָבגעגעבען אַלץ, וואָס ער האָט ביי זיך געהאַט.

באָרישאַנסקי איז געווען אַ טיפּ פון געבאָרענע עדעלע פאָלקס־אידעאַליסטען, וואָס קענען ניט צוזעהן דעם פאָלקסליידען, וואָס קענען ניט דענקען וועגען אייגענער רוה און בעקוועמליכקייט, בשעת זיי זעהען ארום זיך אַזוי פיעל עלענד.

באָרישאַנסקי איז אפילו ניט געווען אַ קינד פונ׳ם פאָלק, אַזוי ווי דבורה אסתר. אָבער ער איז געבאָרען אין ערצויגען געוואָרען אין דער ווילנער יודישער גאַס. ער האָט נור געדאַרפט אַרויס פון שטוב, אום צו זעהען דעם פערצווייפעלטען לעבענס־קאַמפּף פון דער יודישער מאַסע.

ער איז געבאָרען געוואָרען מיט אַ דינער, צאַרטער נשמה, וואָס פיהלט טיעף יענעמ׳ס שמערצען, גלייך ווי זיינע אייגענע, און נאָך פיעל מעהר פון זיינע אייגענע.

איין אונטערשיעד, זעהר אוויכטיגער איז דאָ צווישען דבורה אסתר׳ן און באָרישאַנסקין. דבורה אסתר איז געווען, צו דער זעלבער צייט, אַ גרויסע אידעאַליסטין, אַ מענש מיט זעהר אַן אויסגעַרעכענטען, געזונטען, פּראַקטישען גייסט. אַ מוסטער פון אַ כלל־טוערין אין בעסטען דעמאָקראַטישען זין. איהר הילף האָט געדאַרפט ניט שטילען דיליידען אויף אַ מאָמענט, נאָר שטעלען דעם בעדערפטיגען אויף די

פיס, ער זאָל קענען העלפען זיך אַליין. זי איז אויך געווען פעהיג צו אָרגאַניזירען, צו וועבען אַרום זיך חברים און חבר׳טעס, וואָס זאָלען איהר העלפען און וועמען זי זאָל קענען איבערגעבען בירושה איהר עדלע אַרבייט. זי איז געווען אַ פּראָסטע יודענע, האָט ניט געוואוסט פון קיין טעאָריע און האָט דאָך געווירקט סיסטעמאַטיש און געזעצט מיט איהר געבאָרענעם ריכטיגען פערשטאַנד אין געפיהל.

באַרישאַנסקי איז אין אַ דער הינזיכט אַ פאַלקאָמנער קאָנט־ראַסט פון דבורה אסתר׳ן. ער ווייס ניט פון קיין סיסטעם. ער איז ניט פעהיג צו פערטראַכטען זיך אויף שפּעטער, ער האַנדעלט בלויז אונטער דער ווירקונג פון׳ם אימפּולס, ווי עס דיקטירט איהם אין דעם מאָמענט זיין עדלע, צאַרטע נשמה. דערזעהט ער אַן אָבגעריסענעם מענשען, איז ער מקיים דעם פּסוק: „כי תראה ערום וכסיתו״ — אַז דו זעהסט אַ נאַקעטען — דעק איהם צו״. ער נעהמט אַראָב פון זיך דעם מאַנטעל, צי זיין ראָק, זיין פּאָר שטיוועל און גיט אַוועק יענעם. האָט איינער ניט וואו איבערצונעכטיגען — נעהמט ער איהם צו זיך. אויב פאַר איהם קומט ניט אויס קיין פּלאַץ — געהט ער אַוועק נעכטיגען ערגעץ אַנדערש, „מיך — זאָגט ער — קען מען און מ׳וועט מיך אַריינלאָזען נעכטיגען אומעטום. אָבער אַן אונבעקאַנטען וויל קיינער ניט אַריינ־לאָזען״. איז ביי אימיצען ווער קראַנק, זאָרגט שוין באַרישאַנסקי וועגען אַ דאָקטאָר און מעדיצין, ער האָט שוין זיינע דאָקטוירים און אַפּטייקען און מעדיצין און גיט אַליין, אָדער קריגט ביי אַן אַנדערען מזומן־געלד, פאַר דער פאַמיליע פון דעם קראַנקען.

באַרישאַנסקי האָט געשטאַמט, ווי געזאָגט, פון ווילנער גבירים און יחסנים, אָבער ער האָט פיינד געהאַט די גבירים, יחסנים, גבאים, און אַלע כלי קודש. ער האָט נאָר געלעבט צווישען דער מאַסע, צווישען די אָרימע און — פאַר זיי. באַלד ווי מ׳האָט אויסגעבויט אין ווילנא די ביליגע דירות, וואו עס וואוינען די ביטערסטע קבצנים, האָט ער זיך אַריבערגעקליבען אַהין און האָט פערנומען אַ דירה׳לע פון איין צימער, פאַר דריי רובל אַ מאָנאַט, גלייך מיט אַלע אָרימסטע שכנים פון אָט די הייזער. באַרישאַנסקי איז געווען אַ געוויסע צייט אַ מיטגליעד אין

ווילנער „משמרת-חולים״ און אנשטאלט, וואָס גיט ביליגע אָדער אומזיסטע הילף פאַר אָרימע קראַנקע. אַחוץ דעם, וואָס ער האָט דאָרט ארום די קראַנקע געטאָגט און גענעכטיגט, האָט ער געפיהרט אַקאַמפף געגען די „גבאות״ און „מחותנ׳עשאַפט״, וואָס הערשט דאָ ווי אין אַלע יודישע פילאַנטראָפּישע חברות. ער פלעגט געבען צעטלען צו אַזוינע דאָקטוירים, וואָס זענען פערפאַלגט, פערשלאָגען אַן אַזייט, דורך די גרויסע פירמעס, אָבער האָבען מיטלייד מיט אַ קראַנקען מעהר ווי די רייכע דאָקטוירים. דערפאַר האָט מען איהם פון דאָרטען ארויס־געשטופּט. איז ער אריין אין דעם „גמילות-חסד״ אויף „רוזעלע״ די אָרימסטע יודישע פאָרשטאדט אין ווילנא. אַסך מענשען, אפילו די אָרימע פלעגען עקספּלואַטירען באָרישאַנסקיס ווייכהערציגקייט און תמימות. מ׳האָט געוואוסט, אז ער קאָן קיינעם ניט אָבזאָגען, לייהט מען ביי איהם אויף ניט אוועקצוגעבען, און זיינע געלד איז צושפּרייט ביי הונדערטער מענשען. דערפאַר זענען דאָ אַזוינע מענשען: רייכע יודען פון דעם אלטען שניט, וואָס האָבען ליעב צו געבען צדקה „מתן בסתר״ — בעהאלטענערהייט, קיינער זאָל ניט וויסען, און זיי פלעגען אונטערהאַלטען באָרישאַנסקין. דאָס הייסט ניט איהם פערזענליך — פאַר זיך האָט באָרישאַנסקי ניט געדאַרפט, גאָר נישט — נאָר זיי פלעגען העלפען דורך איהם די נויט-בעדערפטיגע. אַזוינע סאָרטען יודישע בעל צדקה׳ס, וואָס גיבען „מתן בסתר״, זענען שטענדיג דאָ אין ווילנא. מ׳דערצעהלט פון אַ רייכע יודישע הויז, וואו דער מאַן גנב׳עט פון דער ווייב און די ווייב גנב׳עט פון דעם מאַן. דאָס הייסט ער גיט אוועק ביז דרייסיג-פערציג רובל אַ וואָך צדקה בשתיקה דער ווייב, און זי צוטיילט אויך אַזוי פיעל בשתיקה דעם מאַן. אַזוי שטאַרק איז די עניוות, דער עדעלער האַס צו רעקלאַמעס און גבאות, אז מען האלט די גרעסטע „קאָנספּיראַציע״ אפילו געגען דעם נאָהענטסטען פריינד אום עס זאָל ניט קומען צו גאוות.

באָרישאַנסקי׳ס פערזענליכער לעבען איז ניט אוועק אַזוי נאָרמאַל און פשוט ווי דבורה אסתר׳ס. זיין גאַנצער פאַמיליען-לעבען איז אַ דראַמע. זיין רואינירט ווערען האָט אָנגעגריפען זיין גייסט. אז ער

איז בעסער געוואָרען, האָט פּאַסירט ביי איהם ווידער אַ קאַטאַסט־ראָפע: גנבים זענען איהם בעפאַלען, מיינענדיג, אַז ער האָט געלד. זיין פרוי איז צוגעגאנגען צום פענסטער, אויף דעם גערויש פון די נאכט-איינברעכער, האָט מען איהר געגעבען מיט אַן אייזען איבער'ן קאָפּ. זי איז אראָב פון זינען, באַלד נאָכדעם, און איז געשטאָרבען. פון דעמאָלט אָן איז באָרישאנסקים פּערזענליכער לעבען אין גאנצען צובראָכען געוואָרען. די קינדער זענען צולאָפען. ער איז געבליבען אויף דער וועלט איינער אַליין. זיין גייסט האָט פון דער קאַטאַסטראָפע שטאַרק געליטען. פון דעמאָלט אָן האָט ער אויפגעהערט צו שלאָפען. זיינע שכנים און בעקאַנטע פלעגען זיך וואונדערן, ווי אַזוי עס האַלט זיך איין ביי איהם די נשמה. אַליין דערמאָהנען זיך אויף עסען פלעגט ער קיינמאָל ניט. מיט גרויס מיה פלעגט זיך איינגעבען זיינע בעקאַנטע איבערצורעדען איהם, ער זאָל עפּעס צובייסען. נאָר באָרישאַנסקי האָט ניט ליעב געהאַט ביי יענעם צו עסען און בכלל יענעם צו בעלעסטיגען. אַז ער פלעגט אַ ריינגעהן צו יענעם, פלעגט ער עטליכע מאָל פּרעגען הינטער אַ רום, צו יענער האַלט ניט אין עסען, אויב יע—פלעגט ער בשום אופן ניט אַ ריין.

אין באָרישאנסקים צימער איז געווען אן אמת'ע איבערקעהרעניס. אַ מין „תהו ובהו". דאָרט איז אַלעס געווען אָנגעשטעלט און אָנגעוואָרפען אין אַ ווילדער אונאָרדנונג פון כל־ערליי שמאַטעס, פּאַפּירען, קאָשיקעס, אַלטע בגדים, אַלטע ברעטלעך, קעסטלעך, איבערגעקעהרטע שטולען, מיט די פיסלעך אַ רויף, אויף יעדער פיסעל שטעקט אַן אַלטער קאַפּעליוש. די קאָשיקעס פול מיט קויהלען, מיט שישקעס, וואָס ער פלעגט אָנשלעפּען זומער פון וואַלד. אנשטאַט אַ בעט איז געשטאַנען עפּעס אַ מין „קאיקע" אָדער „נאַרע" ווי אין אַ טורמע; אנשטאַט בעטגעוואנד — שמאַטעס און בערג מיט אַלטע צייטונגען: העברעאישע, יודישע און רוסישע. וואָרום וואָס פאַר אַ צייטונג באָרישאַנסקי זאָל ניט האַלטען אין האַנד האָט אַלץ געמוזט בעהאַלטען ווערען. יעדע פּאַפּירעל בכלל איז ביי איהם געווען „קודש קדשים". דאָס אַלעס פלעגט אויפגעלעגט, סאָרטירט און פּערפעקט ווערען אין גאנצע

ארכיווען. אנשטאָט אַ קיסען — פּעק מיט אויפגעלעגטע בלעטער. דערויף פלעגט ער, שלאָפען, ד. ה. אייגענטליך, ליגען. וואָרום שלאָפען פלעגט ער ניט. אין זיין צימער איז אוממעגליך געווען דורכצושפּאַרען זיך דורך דעם גאַנצען „קוטעל" פון קאַשיקעס, פלעשלאַך, שמאַטעס, פּאַפּירען, קעסטלאַך, העלצלאַך און איבערגעקעהרטע שטוהלען און בענקלאַך. געהייצט פלעגט ביי איהם קיינמאָל ניט זיין, אין גרעסטען פראָסט. טאָמער פלעגט אַ שכנה וועלען דורכהייצען, ער זאָל ניט פריהרען, האָט ער ניט געלאָזען. אויב זי פלעגט זיך איינשפּאַרען, האָט ער געזאָגט, אַז ער וועט איהר רופען צום רב. קיין העמד האָט ער קיינמאָל ניט געוואַשען. בשעת ער פלעגט טראָגען איין העמד האָט זיך די אַנדערע געלופטערט אַ פּאָר מאָנאַטען אויפן פענסטער איבער'ן געלעגער. אָנגעטאָן די „ווייסע" פלעגט ער אויפהענגען די אַלטע „לופטער'ן".

ניט קוקענדיג דערויף, האָט יעדער, מיט וועמען איהר האָט גערעדט אין ווילנא וועגען באַרישאַנסקין — געפיהלט צו איהם דעם גרעסטען רעספּעקט. ער איז געווען אַזוי פּאָפּולער אין שטאָדט, ווי עס איז געווען דבורה אסתר. נאָר קיינער האָט זיך ניט אינטערעסירט און זעלטען ווער עס האָט געוואוסט, ווי שרעקליך איז באַרישאַנסקיס אייגענער לעבען. אפילו די אייגענע קינדער האָבען פערלאָזען דעם אונגליקליכען, וועלכער איז נאָך גאָר ניט געווען קיין אַלטער מאַן, בשעת איך האָב זיך מיט איהם בעקאַנט. ער איז אַלט געווען ניט מעהר ווי אַ יאָהר עטליכע און פערציג.

אין אַ קורצע צייט אַרום האָב איך געהערט, אַז באַרישאַנסקיס אַמעריקאַנער קינדער האָבען איהם געשיקט אַ שיפסקאַרטע און געלד, ער זאָל פאָהרען צו זיי. נאָר ער האָט ניט געוואָלט. ער קען ניט דענקען וועגען אייגענע בעקוועמליכקייט — האָט ער זיי געענטפערט — בשעת אַרום איהם איז אַזוי פיעל צרות און אָרימקייט.

אין אַ יאָהר אַרום נאָך מיין בעקאַנטשאַפט מיט יודיל באָרי־שאַנסקין, איז ער געשטאָרבען. ער איז קיין סך ניט קראַנק געווען. זיין פריה צייטיגער טויט איז פאַר קיינעם קיין וואונדער ניט געווען. פיעל

מעהר וואונדער איז געווען, ווי אזוי ער האָט געלעבט, געקענט לעבען. דאָך האָט זיין טויט אָנגעמאַכט אַ רושם אין ווילנא. טויזענדער, טויזענדער זענען געגאַנגען צו זיין לויה. נאָך באַרישאַנסקים טויט האָט זיך ארויסגעוויזען, אז ער — אן אמאָליגער גביר — האָט געלאָזען קאַפּיטאַלען אין די צדקה־אנשטאַלטען, וואָס זאָרגען פאַר קראַנקע. אַחוץ דעם האָט ער געהאַט ירושה פון זיין רייכען טאַטען אַ גרויסע מאָנאַטליכע פּענסיע, וועלכע ער האָט אויך צוטיילט צווישען בעקאַנטע אָרימע און קראַנקע. אַ סך לעגענדען געהען אום אין ווילנא איבער אָט דעם מערקווירדיגען מענשען. דאָס איז איינער פון די טיפּען, אויף וועלכע די רעוואָלוציע האָט געווירקט גאָר אויף אַ מאָדנעם שטייגער. מען זאָגט, אז ער איז אַ מאָל געזעסען אין טורמע פאַר האַלטען און לעזען רעוואָלוציאָנערע ליטעראַטור. פון די אונטער־ערדישע רעוואָלוציאָנערע בלעטער האָט ער פערשטאַנען און ארויסגעטראָגען נור איין זאַך: טיעפע אונענדליכע ליעבע צו אַלע ערנידעריגטע און בעליידיגטע.

און ניט אריינגעהענדיג אין קיין שום פּאַרטיי, האָט ער אָבגעגעבען זיין לעבען אין גאַנצען דער זאַך פון ליעבע צו אַלץ, וואָס איז געדריקט און ליידט. ער האָט ניט ליעב געהאַט רבנים און כלי קודש, האָט פיינד געהאַט די גבירים־פילאַנטראָפּען מיט זייער נארישער גאוה. ער האָט פערבונדען זיין טעטיגקייט נור מיט אזעלכע אנשטאַלטען, דורך וועלכע ער האָט געקענט קומען נאָהענט צו דער אָרעמער, קראַנקער מאַסע, צו אָרעמע און קראַנקע בכלל. אז ער האָט צווישען זיי געטראָפען נאָך דערצו אן אינטעליגענט, אַ משכיל, האָט ער איהם אָבגעגעבען זיין גאַנצע נשמה. אן אינטעליגענטען ארבייטער האָט ער ליעב געהאַט, ווי דעם לעבען.

די צוויי אַנשטאַלטען, דורך וועלכע ער האָט געקאָנט קומען אין בעריהרונג מיט דער ליידענדער מאַסע, זענען געווען די ווילנער „משמרת חולים” און די „גמילות חסדים”־קאַסע, וואָס ער האָט אליין געגרינדעט אין דער פאָרשטאַדט „זארעטשע”. דאָ האָט ער גע‎טאָגט און גענעכטיגט.

אויף יודיל באַרישאַנסקיס לויה, אזוי ווי אויף דער לויה פון דבורה אסתר׳ן (ער איז געשטאָרבען אַפּאָר יאָהר נאָך איהר) איז אויך געווען, אַחוץ פיעלע טויזענדער פונ׳ם פאָלק, די בעסטע ווילנער אינטעליגענץ. מען האָט איהם געגעבען דעם שענסטען אָרט אויפ׳ן פעלד פון דער אייביגער רוה.

מיט דעם טויט פון יודיל באַרישאַנסקי האָט די יודישע בעפעלקערונג אָנגעוואָרען דעם לעצטען און בעסטען פון די יודישע פאָלקס-אידעאַליסטען פון דעם אַלטען שניט. אַטיפּ פון די, וואָס ווערען געשילדערט אין דער לעגענדע פון די „למד־וואָווניקעס״, וואָס לעבען אין דער שטיל, טוען די גרעסטע וואונדער פון ליעבע צו דער ליידענדער מענשהייט בעשיידען. טוען זייער זאַך פערבאָרגען, אומבעוואוסט פאר זיך אַליין, פון דער גרויסער ראָלע, וואָס זיי שפּילען אין לעבען פון זייערע מיט-מענשען. די צייטונגען קלינגען וועגען זיי ניט. מען שטעלט זיי ניט קיין גרויסאַרטיגע מאָנומענטען. מען זאָגט אויף זיי ניט אין די שולען קיין גרויסע הספדים. נור זיי בלייבען לעבען אין די הערצער פון די, וועמען זייער נשמה האָט אין דער שטיל און אין דער פינסטערניס געלויכטען, וואַרימקייט און טרייסט אין די הערצער געגאָסען, און וועלכע לעבען, ליעבען, ליידען און שטאַרבען אזוי אונבעמערקט און שטיל, ווי די מאַסען אַליין.

נפתלי „פייף“ און קלמן „ריפּע“.

(האמלער פאלקס־אידעאליסטען)

שטעהענדיג אין דער יודישער קאָאָפּעראַטיווער שיך־קראָם אין האָמעל — דאָס איז געווען ערב־שבת, — האָב איך דערהערט פּלוצלונג אַ פייף און באַלד נאָך דעם איז געוואָרען אין די קראָמען־ראַדעס אַ בעוועגונג. איך האָב געמיינט, ס'איז ערגעץ אַ שרפה און האָב געוואָלט אַרויס פון קראָם זעהן, וואס איז דער מעהר? נאָר מיין בעגלייטער פון „ראָ“ *) האט מיך מיט אַ געלעכטער בערוהיגט.

— ס'איז גאָרנישט, גארנישט, — האט ער געזאגט. דאס איז נפתלי פייף'ס ערשטער סיגנאַל צו פערשליסען די קראמען. ווארט אַ ווייל'ע. באַלד וועט זיין, מסתמא, דער צווייטער „פייף“.

און אַזוי איז געווען. אין אַפּאָר מינוט אַרום האָט זיך געלאָזט הערען נאָך אַ פייף, אַ שאַרפערער, אַבייזערער, און די האָמלער קרעמער־האָוועניקעס האָבען דאָס מאָל זיך אַ שטאַרקען צוכע געטאָן, און ס'איז געוואָרען אַ בראַזגעריי מיט די שליסלען אין די טירען. דער פערוואַל־טער פון דער יודישער קאָאָפּעראַטיווער שוסטער־קראָם האָט אויך גענומען איילען די לעצטע יודענע, וואָס האָט געהאַלטען אין מעסטען שיך.

אַרויסגעהענדיג האָב איך פונ'ם פערוואַלטער און מיין בעגלייטער זיך דערוואוסט, אַז „נפתלי פייף“ האָט אויף זיך גענומען אָבהיטען האָמליער יודען פון מחלל שבת זיין. נאָר ער מאַכט דאָס אויפ'ן

*) פאָרשטאָדט אין האָמעל, וואו עס וואוינען די אָרימסטע יודישע בּעלמעלאָכעס און מענשען פון דעק.

מאָדערנעם שטייגער. האָמליער יודען זענען שטאַרק פּערגויט, און צום ערשטען פייף ריהרט מען זיך ניט פון אָרט. מוז דעריבער נפתלי — אַ מלמד פון ראַי — ברויכען מעהר שטרענגקייט. ער געהט נאָר דורך, ווי דער מינסקער ר' יעקב מאיר, אַלע קראָמען, קוקט ניט אריין אין יעדער קראָם בעזונדער. ער שטעלט זיך, ווי אַ פעלד-מאַרשאַל פון וויטען, אָנהויב מארק און גיט אַ קאָמאַנדע, פריהער רוהיג און דערנאָך בייז. האָמליער קרעמער לאָבען אונטער פון דעם פייף. פון דעסטוועגען האָבען זיי דרך ארץ, און צום דריטען פייף קומט דאָס במעט קיין מאָל ניט.

אַ סך אַן אָריגענעלערער יוד פון „נפתלי פייף" איז „קלמן „ריפּע". „ריפּע" רופט מען איהם, ווייל ער האָט אַ פידעלע און פידעלט. און ער „ריפּעט", ד. ה. ער פידעלט ניט גלאַט אין דער וועלט אריין, נאָר ווען ער דאַרף האָבען געלד. און געלד דאַרף ער ניט פאַר זיך. זיינע אייגענע חשבונות מי'ט דער וועלט האָט ער שוין לאַנג אויפגעגעבען. און איצט דאַרף ער האָבען געלד, אַ סך געלד, פאַר זיינע לייט.

קלמן „ריפּע'ס" לייט זענען נאָר פון אַ בעזונדער מין.

ניט געוועהנליכע קבצנים, מיט וועלכע אַ יודיל באָרישאַנסקי, אָדער אַ דבורה אסתר (ווילנער פאָלקס-אידעאַליסטען), אָדער אַ הדסה (פון רוזשינאַי) האָבען געהאַט צו טאָן. זיינע קונדען זענען ניט קיין פּשוטע אָרימע לייט, אָדער פּשוט'ע חולאים. ער האָט צו טאָן מיט קריפּעלס. ווער קען וויסען די נשמה, די מאָטיווען פון אַ קלמן „ריפּע", פאַר וואָס ער האָט זיך אויסגעקליבען גראָד אָט דעם „ארטיקעל"; פאַר וואָס זיין צאַרט פיהלענד הארץ האָט ליעבע און מיטלייד נאָר צו די מענשען, וואָס זענען אייגענטליך ניט קיין קראַנקע, אָבער ניט קיין גאַנצע—מענשען מיט אַ מום, מיט אַפּעהלער אין קערפּער, אָדער אין דער נשמה. אפשר דערפאַר, וואָס גראָד צו דעם סאָרט מענשען, איז די וועלט קאַלט און אונגערעכט. מיט אַן אָרימען, מיט אַ געוועהנליכען קראנקען האָט מען נאָך, ווי עס איז, מיטלייד. בנוגע

צו אַ קריפּעל אָבער, קען דער איידעלסטער מענש זיך ניט וועהרען פון עפּעס אַ מין עקעל־געפיהל. מענשען מיט אַ קערפּערליכען אָדער גייסטיגען מום טראַגען מיט זיך אין דער נשמה אן אייבּיגע וואונד, וואָס איז פיעל טיפער און ברענענדיגער, ווי אַ געוועהנליכע אויסערליכע וואונד. דער האַרבּאַטער, דער קאַליקער, לעזט אין יעדענס אויג דאָס עקעל־געפיהל, ווי יענער זאָל זיך ניט מיהען עס צו פערבּאָרגען. ער פיהלט אַז מ׳רעדט צו איהם ניט, ווי צו אַ גלאַטען מענשען. מאַכט מען צו איהם אפילו די פריינדליכסטע מינע, בעליידיגט זי איהם נאָך טיפער. ווייל ער פיהלט אַז דאָס איז געצוואונגען, ניט אויפריכטיג; אַז אונטער דער אויסערליכער פריינדליכקייט ליגט בעהאַלטען אַ שלעכט אָבשטויסענדיג געפיהל. פון דעם געפעהלערטען מענשען אַנטגעהט ניט קיין איין פאַלשע מינע אין דעם גאַנצען מענשענ׳ס געזיכט, ווען יענער רעדט צו איהם. און ער געהט שטענדיג מיט אַ וואונד, וואָס הערט קיין מאָל ניט אויף צו בלוטען, וואָס קען קיין מאָל ניט אויסגעהיילט ווערען, וואָס איז ביטערער פון הונגער און שרעקליכער פון קרענק.

ס׳איז מעגליך, אַז קלמן „ריפּע״ מיט זיין זעהר צאַרטער נשמה האָט אָט די אונגליקליכע זיין לעבען אָבגעגעבען, ווייל זיי נויטיגען זיך מעהר פון אנדערע אין אַ פריינד. ער גיט זיי דאָס, וואָס עס קען ניט געבען קיין שום אַזיליום, קיין שום דאָקטאָר אין דער וועלט. ער גיט זיי אַ פּשוט הארץ פול מיט ליבע, מיט זיין אונגעקינסטעלטער, אונגעפּעלשטער ליבע.

קלמן „ריפּע״ איז געווען אַמאָל אַ יוד אַ סוחר. נאָר פּלוצלונג, ווען ער האָט שוין געהאַט אויסגעפיהרט מעהר ווי אַ האַלב וועלט; האָט שוין געהאַט אויסגעגעבענע קינדער, אָבער נאָך ניט קיין אַלטער מאַן — האָט ער זיך ארומגעזעהן, אַז ער לעבט שלעכט. ווי האָט אַ מענש רעכט צו טראַכטען נאָר וועגען זיך, ווען ארום איז דאָ אַזוי פיל עלענד, אַזוי פיל טרערען.

האָט ער אויפגעגעבען זיין קראָם, פערלאָזען ווייב און קינד, און איז אוועק אין גאַנצען און אויף אַלע מאָל צו די ערנידריגטע און

בעליידיגטע. פון זיין פריהערדיגען פערמעגען, וואָס איז געווען געבוי אויף ליגען, אויף פאַלשקייט, האָט ער גאָר נישט געוואָלט נעהמע מיט אין זיין נייע וועלט. נאָר די פידעל האָט ער געלאָזען ביי זיך. און מיט דער פידעל איז ער געגאַנגען בויען דאָס נייע לעבען.

איז וואו אַ חתונה, אַ שמחה, איז שוין דאָרטען קלמן מיט זיין „ריפּע", מיט זיין פידעל הייסט דאָס, און איז משמח חתן, כלה, מחותנים און דעם עולם. אַז ער קומט אריין אין גרויס התלהבות, פערלעגט ער די פידעל אויף הינטער, און שפּילט אויס פון הינטען מיט'ן סמיק אַלע זיינע שענסטע פאַנטאַזיעס. אָבגעשפּילט שטעלט ער אַוועק אַ טעלער, און דער עולם ווייס שוין אַז מ'דאַרף וואַרפען קליין געלד. קלמן פוילט זיך ניט צו שפּילען אין וואַגאָן אויך. אָפטמאָל, איבערהויפּט זומער, מאַכט ער אויף אַזאַ נ'אופן היבשע נסיעות. אין האָמעל גופא קען איהם קינד און קייט. דער עולם וואַרפט גערן אין זיין טעלער. אין וואַגאָן מאַכט ער אויך נישט קשה'דיג פון זיין „ריפּען", ווען דער עולם קען דעם שפּילער. עס טרעפט אָבער, אַז אַן אונבעקאַנטער נעהמט איהם אָן פאַר אַ גאַסען־מוזיקאַנט און ערלויבט זיך מיט איהם אַ שפּאַס. קלמן „ריפּע" ענטפערט דאַן גאָר ניט. ריפּעט אָב און פערדרוקט זיך אין אַ ווינקעלע.

קלמן איז בטבע אַ שווייגעדיגער, אַ „שתקן", ווי האָמליער יודען דריקען זיך וועגען איהם אויס. ער האַסט ניט די מענשען, וואָס וואַרפען איהם אונטער קליין געלד אין טעלער, אָבער ליבען קען ער זיי אויך ניט, און חבר'ט זיך מיט זיי ניט. דערפאַר אָבער ווערט ער גאָר אַנ־אַנדערער, ווען ער קומט צו זיינע לייט — די קריפּעלס פון זיין אַזיליום. מיט זיי פיהלט ער זיך פריי, אויפגעקניפּעלט. זיי ריפּעט ער ניט, נאָר שפּילט פאַר זיי אויס אַלע קונצען, פון פאָרענט און פון הינטען, אויף זיין פידעל. מיט זיי, מיט די קריפּעלס, פיהלט ער זיך היימיש און אונגעצוואונגען. און זיי מיט איהם אויך.

רבי חיים סאָלאָווייטשיק.

(דער בריסקער רב).

רבי חיים סאָלאָווייטשיק, דער בריסקער רב, איז שוין לאַנג בעריהמט אין דער וועלט פאַר דעם גרעסטען למדן צווישען היינטיגע רבנים. נאָכ'ן טויט פון ר' יצחק אלחנן, איז ער, רב חיים סאָלאָווייטשיק, אנערקענט געוואָרען, אלס דער גרעסטער גאון, אלס העכסטער אויטאָריטעט אין לומדות, אין אלע זאכען, וואָס זענען שייך צו רעליגיאָן. פון אלע עקען וועלט ווענדען זיך צו איהם רבנים מיט הארבע שאלות ותשובות, אלס צו דער העכסטער אינסטאנץ. אויף די רב'נישע און רבייאישע צוזאמענפאָהרען אין רוסלאנד האָט מען זיך צוגעהערט צו זיין שטימע מיט דער גרעסטער אויפמערקזאמקייט. אין דער יונגערער וועלט איז ר' חיים סאָלאָווייטשיק א נאָמען, וואָס דריקט אויס א בעגריף פון פערביסענעם פאנאטיזם, וואָס וויל ניט וויסען פון קיין שום פשרות מיט די אפיקורסים, פון קיין שום נייע צייטען מיט זייערע נייע פאָדערונגען. אָט אזא איז דער בריסקער רב, רב חיים סאָלאָווייטשיק, לויט זיין גרויסען שם, וואָס ער האָט ארום, אין דער ווייטער און ברייטער וועלט.

איהר דאַרפט אבער נאָר פערברענגען עטליכע טעג אין בריסק —ערשיינט אייך אָט די אלגעמיינע אינטערעסאנטע פערזענליכקייט, אין א גאנץ נייער געשטאלט. אין בריסק רעדט מען וועניג וועגען די לומדות און גאונות פון ר' חיים סאָלאָווייטשיק. ט'רעדט דאָ אויך

ווייניג פון זיין פאנאטיזם. בריסקער יודען קענען זייער רב, רב חיים סאָלאָווייטשיק, פון אַן אנדער זייט. אויף אַלע קרייזען פון דער בריסקער יודישער בעפעלקערונג מאַכט אַן אונגעהויער טיפען איינדרוק זיין הויכע מאָראלישע פערזענליכקייט. און דאָ טרעפען זיך צוזאַמען די אַלע מיינונגען פון דער היגער יודישער געזעלשאַפט. יונגע מענשען מיט פרייע רעליגיעזע געדאַנקען, פונקט אַזוי ווי עלטערע פרומע יודען, דערצעהלען אייך מיט גלייכער בעגייסטערונג פערשידענע מעשות וועגען זייער רב; מעשיות, וואָס זענען ענליך צו לעגענדען וועגען אַמאָליגע בעהאַלטענע „למדוואָוניקעס״.

ר׳ חיים סאָלאָווייטשיק איז אַ ברייטער יוד, מיט ברייטע אַקסלען מיט אַ ברייטען נאָז, מיט אַ פּאָר גרויסע ברוינע אויגען, וואָס קוקען קינדיש־אונשולדיג אין דער וועלט. ער האָט אין זיך ניט קיין שום פער׳דבק׳ט־רבנישע מאַנירען; קוקט ניט אַ ראָב מיט אַ פערקנייטשטען שטערען, האָט ניט קיין צוואווייקטען פּנים און קיין תנועות פון אַ נעקרוינטען „גדול״. דאָס איז אַ פּשוט׳ער גלאַטער יוד, וואָס קען אָבער די וועלט אויף זיין שטייגער. קען זי אפשר בעסער פון אייך, ווייס אָבער ניט פון קיין שום קונצען. און כאָטש אַלע זאָגען אַז ער האָט אַ גרויסען קאָפּ, וואָס פערמאָגט אַ סך חריפות און גאונות, און וואָס צוליב איהם האָט ער זיך אַ גרויסען שם אין דער וועלט געקראָגען, לעבט ער אָבער ניט מיט׳ן קאָפּ, נאָר מיט׳ן האַרצען. און אַ האַרץ האָט ר׳ חיים סאָלאווייטשיק פול מיט ליעבע צו אַלע מענשען, און פון אַלע מענשען מעהר צו די דערשלאָגענע און געפאַלענע, צו די לעצטע אויפ׳ן לויטער פון מענשליכען גליק.

דער בריסקער רב איז דער לעצטער רב פון יענעם טיפּ גאָר אמאָליגע רבנים, וואָס האָבען ניט געוואוסט פון קיין „צורת המטבע״. אַט האָט איהם דער שמש פון קהל געבראַכט זיינע שכירות, איינגעוויקעלט אין אַ פּאַפּירעל. ר׳ חיים נעמט צו ביים שמש דאָס פּאַפּירעל און לעגט עס אַריין, ניט איינקוקענדיג זיך, אין קאַמאָד. אין איניגע מינוטען אַרום קומט אַריין אַ יודענע און קלאָגט זיך: זי האָט ניט קיין ברויט, צי אַ קינד איז קראַנק — מ׳דאַרף אַ דאָקטאָר.

רבי חיים נעמט ארויס פון קאמאָד דאָס פּאַפּירעל און גיט עס אוועק דער יודענע, און דאָרט איז אַ צוואַנציג, דרייסיג רובל געווען. — אזעלכע זאַכען פלעגען פאַרקומען אָפט. ס'פלעגט טרעפען, אַז ווען ר' חיים אַליין האָט געדאַרפט עסען, איז ניט געווען וואָס.

איז געבליבען ביי שטאָדט: מעהר ניט צוגעבען די שבירות ר' חיים'ען אין האַנד, זיין ווייב, די רביצין, בעקומט עס.

ר' חיים'ען ווערט געגעבען פון שטאָדט פּאַרטיגע האָלץ אויף בעהייצונג. כאַפּט זיך קהל אַמאָל, אַז דער רב איז אַ צו גרויסער בעל הוצאה אויף האָלץ: פינף הונדערט רובל אַ יאָהר שטעהט פערשריבען. ווערט ביי אַלעמען אַ קשיא: ניט אנדערש, אַז דער צושטעלער בע־גנב'ט דעם רב און די שטאָדט, מאַכט מען אַ חקירה ודרישה. ווייזט זיך אַרויס, אַז דער צושטעלער איז ניט שולדיג: דער רב בעקומט דאָס גאַנצע האָלץ פאַר דער גאַנצער סומע. זוכט מען ווייטער אין מ'געפינט, אַז דער רב אַליין פערברויכט אפשר אַ צוואַנציגסטעל פון די האָלץ און דאָס איבריגע צושלעפּען אָרימע לייט. ניט חלילה זיי גנב'ענען, נאָר זיי קומען און נעמען, ווער וויפיל עס דאַרף. וואָרום קיין שלאָס הענגט ניט אויפ'ן רבינ'ס שטאַל. דער שטאַל איז אָפען פאַר אַלעמען.

האט מען געוואָלט אויפהענגען אַ שלאָס. לאָזט ניט ר' חיים „וואָס הייסט", זאָגט ער, „ווי קען ער זיצען ביי אַ וואַרימען אויווען, בשעת ביי אַ סך אָרימע לייט איז דער אויווען קאַלט...."

נור ניט בלויז אָרימע לייט קומען צו ר' חיים'ען. געפאַלענע פרויען קומען צו איהם אויך. אַ מיידעל האָט זיך פערזינדיגט. עס איז איהר געקומען איינס פון די צוויי: אָדער זיך אַ טויט מאַכען אָדער איהר קינד, פון אַ אונגעזעצליכען טאַטען. ווער וועט איהר נעמען אויף אַרבייט מיט אַ „ממזר". זי איז אויסגעשלאָסען פון דער געזעלשאַפט און יעדער טייט אויף איהר מיט די פינגער. אָהן דאָס קינד איז פאַר איהר אָפען די וועלט. פאָהרט זי אוועק אין אַ אנדער שטאָדט, אין אַן אנדער לאַנד. דאָס קינד איז ביי איהר קין'ס צייכען. ס'דערמאָהנט איהר אַלע ווילע און פאַר דער גאַנצע וועלט איהר שאַנדע, איהר זינד.

צו װעלכען רב, װאָלט אזא פרוי געװאָגט צו געהן מיט אזא האַרצװעהטאָג. נור צו ר׳ חיים׳ען געהט זי און פרעגט אין פערצװייפעלטנג: „רבי, װאָס זאָל איך טוהן?״ ר׳ חיים פאַלט ניט אָן אויף איהר, שילט איהר ניט, זאָגט ניט קיין מוסר. שװייגענדיג הערט ער איהר אויס און זאָגט איהר דערנאָך שטיל: ברענג צו מיר דאָס קינד.

די פערזינדיגטע װערט איבעררַאשט. גלױבט ניט איהרע אויערן.

— װאָס הייסט... װי קען איך אייך, רבי, — שטאַמלען איהרע ליפען... לייט װעלען זעהן, װאָס װעלען לייט זאָגען?!!

נאָר ר׳ חיים זאָגט איהר מיט׳ן זעלבען װייכען שטילען טאָן: ברענג צו מיר דיין קינד, מארגען גאַנץ פריה, פינף א זייגער פאַרטאָג, װעט קיינער ניט זעהן. קלאַפּ אָן אין טיר, װעל איך דיר אליין עפענען און צונעמען דאָס קינד.

און אויף מארגען פינף א זייגער פאַרטאָג, װען אלץ ליגט איינגעהילט אין א טיפען שלאָף און די נאַכטיגע שאָטענס געװעלטיגען נאָך אונגעשטערט אין די גאַסען און געסלעך, אויף די בוידימער און אין די געװעלבער, בלאָנדזשעט אַנ׳אונגליקליכע יונגע מוטער דורך זייטיגע געסלעך מיט א קערביל אין האַנד, קומט צו צום רב׳ס טיר און קלאַפּט אָן. און עס עפענט זיך גלייך די טיר, און עס שטרעקט זיך אויס איהר אַנטקעגען א האַנד, ר׳ חיים׳ס האַנד, און נעמט ביי איהר צו שטיל, ניט רעדענדיג א װאָרט, דאָס קערבעלע מיט דעם, װאָס דערינען ליגט.

אַט אזוינע לעגענדען געהען אום אין בריסק װעגען ר׳ חיים׳ען. מ׳זאָגט, אז ביי דעם בריסקער רב אויפ׳ן הויף איז דאָ א הויז און דאָרטען האָדעװען זיך עטליכע צעהנדליג אזעלכע קינדער. װיפיל מאל האָט ר׳ חיים אויף אזא נ׳אויפן מקיים געװען די גאַנצע תורה. ס׳איז דאָך אַ באַפּירושע גמרא: „כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים כל התורה כלה״, סהייסט: װער עס דערהאַלט ביים לעבען איין יודישען נפש, איז אזוי װי ער װאָלט מקיים געװען די גאַנצע תורה. נאָר איך צװייפעל, אויב דער בריסקער רב קלערט, בשעת מעשה, װעגען אַט דער גמרא. װאָרום ר׳ חיים לעבט מעהר מיט דער האַרץ, װי מיט׳ן

קאפ.

רבי חיים סאלאווייטשיק איז געווען א צייט ראש ישיבה אין וואלאזשין. עס איז א פאקט, וואס כאראקטעריזירט זיינע באציהונגען צו די ישיבה־בחורים.

,,מיר זענען געפאהרען צוזאמען,— דערצעהלט מיר א געוועזענער וואלאזשינער לערנער,—איצט א לעהרער און א ליטעראט — פון וואלאזשין צו דער סטאנציע פון באהן. איך און רבי חיים, און א משגיח פון דער ישיבה. איך האב געהאט מיט זיך צוויי שווערע פעק. אראב־געהענדיג פון פוהר, וועלכע האט זיך אבגעשטעלט ביי אנ׳אכסניא, נים גאר נאהענט פון דער באהן־סטאנציע, האט ר׳ חיים אנגענומען איינעם פון מיינע פעק און געלאזט זיך טראגען צום באהן. איך האב, אנ׳ערשטוינטער, געוואלט אבנעהמען ביי איהם דעם פאק און טראגען אליין, שטאמלענדיג: סטייטש, רבי... איהר זאלט טראגען מיין פאק?..

נור רבי חיים האט ניט געלאזען פון האנד.

— עט, עט, נישקשה, געה, געה, וואס הייסט? דו זאלסט טראגען צוויי פעק און איך זאל געהן מיט לעדיגען?..

עס איז שווער צו זאגען, וואס פאר א פארשטעלונג רבי חיים סאלאווייטשיק האט געהאט פון דער רעוואלוציאנערער בעוועגונג אין ,,יענע שטורמדיגע טעג״. דער בריסקער רב איז, לויט זיין בעשטימונג און בערוף, א ״יושב אוהל״, א רב, וואס זיצט און לערנט, און מישט זיך וועניג אין וועלטליכע זאכען. אבער ווען זיין גרויסער קאפ האלט איהם אין חדר און זוכט שפייז נור אין דער גמרא און איהרע מפרשים, קאן זיין גרויסע הארץ דאך זיך ניט איינשליסען אין גאנצען אין די טרוקענע אלטע בלעטער, און מוז, ניט ווילענדיג, קומען אין בעריהרונג מיט׳ן לעבעדיגען לעבען. און ווען רבי חיים געהט ארויס פון זיין חדר און קומט אין בעריהרונג מיט א ווינקעל פון לעבען, ווערט שוין דארט, אין יענעם ווינקעל, ליכטיג אין ווארים פון זיין ליכטיגע נשמה אין טיעף ליבענדער הארץ.

דאס לעבען האט איינמאל אריינגעשלעפט ר׳ חיים געגען זיין ווילען, אין רעוואלוציאנערען שטראם. ער האט געמוזט ארויס פון זיין

אָבגעזונדערטען חדר, קומען און זאָגען זיין וואָרט. און ער האָט געזאָגט, אזוי ווי ר׳ חיים, ווי אַ מענש מיט אזאַ אונגעקינסטעלטער, גרויסער האַרץ, ווי ער, האָט געקענט זאָגען.

דאָס איז געווען אין דער צייט פון דער ערשטער דומא, אַן ערב יום כּפּור. ס׳איז שוין געווען דונקעל. דער עולם איז שוין לאַנג געווען אין שוהל. רבי חיים איז אויך גענאַנגען אין שוהל. פּלוצלונג זענען צו איהם צוגעגאַנגען עטליכע יודען און האָבען איהם דערצעהלט אַ שרעק־ליכע געשיכטע. זיי האָבען דערצעהלט, אַז מאָרגען דאַרף זיין דער סוד אין מיליטער־געריכט איבער אַ פּאָר יונגע לייט. זיי ווערען גע׳משפּט, די יונגע לייט, פאַר אַן׳עקספּראָפּריאַציע, וואָס אַנדערע האָבען גע־מאַכט. שטעדטעל קען זיי, אַז זיי האָבען קיין שום שייכות ניט צו אַזעלכע זאַכען, און איז גרייט צו שווערען, אַז זיי זענען אונשולדיג. זיי זענען צופעליג דורכגעגאַנגען, בעת דער אָנפאַל איז געמאַכט געוואָרען. האָט מען זיי פערנומען. מ׳ועט זיי געווים פערמשפּט׳ן צום טויט, אויב ר׳ חיים און אָנגעזעהענע מענשען פון שטאָדט וועלען ניט בעשטעטיגען די אונשולדיגקייט פון די יונגע לייט.

רבי חיים האָט נאָר ניט גערעדט און איז אוועק אין שוהל. די יודען נאָך איהם. דער בעל תפילה האָט זיך שוין געשטעלט צום עמוד און דער שמש האָט אַ קלאַפּ געטאָן צו „כל נדרי״. ר׳ חיים איז האַסטיג ארויף אויף דער בימה און האָט ניט געלאָזען זאָגען „כל נדרי״. ער האָט געהייסען ברענגען פּאַפּיר, טינט און פעדער, אין דאַ, אין שוהל גופא, אויף דער בימה, פאַר כל נדרי, האָט ער געהייסען אָנשרייבען אַ שבועה, אז די גע׳משפּט׳ע זענען אונשולדיג; האָט אונטערגעשריבען אַליין און דערנאָך געהייסען אונטערשרייבען די „פּני״ פון שטאָדט. די שבועה האָט מען גלייך אוועקגעשיקט טעלעגראַפיש צום גענעראַל־גובערנאַטאָר. די שבועה־טעלעגראַם האָט געמאַכט אַ שטאַרקען איינדרוק אין געריכט, און נאָר אַ דאַנק איהר האָט מען די גע׳משפּט׳ע געשענקט דאָס לעבען.

עס איז שווער צו זאָגען, צו האָט ר׳ חיים געהאַט אַ קלאָרען בעגריף וועגען די „ברידער און שוועסטער״ און וואָס זיי ווילען, נאָר

זיין הארץ, וואס איז תמיד מיט די ליידענדע, האט איהם שוין אנטפערנעזאגט, אז ביי זיי איז פאראן מעהר יושר, ווי ביי די באלעבאטים. און בשעת די דאזיגע זענען געקומען צו איהם גוואלדעווען, קלאגען זיך אויף דער „ארגאניזאציע", פלעגט ער שטענדיג זיי ראטען ניט צו ברויכען קיין גוואלד-מיטלען און בעסער איינגעהן מיט די ארבייטער אויף א פשרה.

רבי חיים סאלאווייטשיק האט געהאט ביי זיך א מנין קלויזניקעס, גוטע איינגלאך, צונויפגעפאהרענע פון פערשידענע שטעדטלאך, וואס ער פלעגט מיט זיי אליין לערנען. אין דער צייט פון דער רוסישער רעוואלוציע, זענען איינינע פון זיינע תלמידים „געשטרויכעלט" געווארען. זיי האבען זיך גע'חבר'ט מיט די „שטעקעל-לייט" — אזוי האט מען אין בריסק גערופען די בונדיסטען — און זענען אין געהיים אפילו אליין אויך בונדאווצעס געווען. די פרומע, נישט געשטרויכעלטע חברים זייערע פלעגען קומען צו ר' חיים'ען און מסר'ן אויף זיי. רבי חיים אבער האט, אנשטאט אויסצוהערען די מסירה און ווערן אין כעס אויף די געמסר'טע, זיך געבייזערט, פערקערט, אויף די מוסרים און געשטראפט זיי, אז ס'איז א גרויסע זינד צו מסר'ן א חבר, פון יענע „געשטרויכעלטע" זענען שפעטער געווארען וויכטיגע טוער אין דער פארטיי.

בשעת איך בין געווען אין בריסק, איז דער רב, ר' חיים סאלא־ווייטשיק, דעמאלט אין שטאדט ניט געווען. ער איז געזעסען אויף א דאטשע אין אטוואצק. אז איך בין אין איינינע טעג ארום געקומען אין ווארשא, בין איך מיט א כיוון אבגעפאהרען אין אטוואצק — איינינע סטאנציעס פון ווארשא — אום צו בעזוכען דעם בריסקער רב. א חוץ דעם בענעהר צו קענען איהם פערזענליך, האב איך געהאט נאך א מיין: איך האב געוואלט וויסען זיין מיינונג וועגען דעם עקאנאמישען אנטיסעמיטיזם, וואס איז אזוי שטארק פארשפרייט צווישען די יודישע גבירים אין פוילען.

רבי חיים האט פארנומען א גרויסע, א שיינע דאטשע, א פאר ווערסט הינטער שטעדטל. טיף און כמעט איינזאם פארדוקט שטייען אין א געדיכטען סאסנע-וואלד. אויף דער וועראנדע זענען

געזעצטען עטליכע עלטערע יודען און א יונגער מאן ארום א ספר. איך בין געווען זיכער, אז רבי חיים איז ניטא צווישען זיי, און האָב געפרעגט: וואו איז דער רב? איינער פון זיי, א ברייט־שולטיגער יוד אין אנ'אל־טער אָפּגעריבענער קאַפּאָטע און א פערשמאָלצענער יארמולקע, האָט זיך אויפגעהויבען פון דער גמרא און האָט מיך אָנגעקוקט מיט גרויס פערוואונדערונג.

— דאָס איז דער רב — האָט מיר א צווייטער יוד געזאָגט, — אָבמעסטענדיג מיך אויף פון קאָפּ ביז די פיס.

איך האָב ערקלערט, אז איך בין געשיקט פון א צייטונג, און געזאָגט, אז איך וויל מיט'ן רב ריידען.

רבי חיים האָט מיך אָנגעקוקט נאָך מיט מעהר פערוואונדערונג: וואס האָט צו איהם א מענש פון די צייטונגען פאר עסקים? דאָך האָט ער מיך אריינגעבעטען אין א בעזונדער חדר, געבעטען מיך זיצען און האָט זיך אויך געזעצט אנטקעגען, מיט א ציביק אין מויל, פּיפּקענדיג און גרייט מיך אויסצוהערען.

איך האָב איהם אין קורצע ווערטער ערקלערט פון מיין רייזע איבער שטעדט און שטעדטלאך, פון מיינע איינדריקע, איבער דער יודישער עקאָנאָמישער לאגע, איבער דעם יודעשען עקאָנאָמישען אנטיסעמיטיזם.

רבי חיים האָט מיך אויסגעהערט מיט גרויס אינטערעס. איז אָבער ניט שטארק נתפּעל געוואָרען. איך האָב אויך ניט גערעכענט צו מאכען אויף איהם אן איינדרוק. וואס פאר א ראָלע קענען שפּילען פאַקטען און ראיות פון שכל און פון לעבען ביי א מענשען, וועמעס וועלט אנשויאונג בעשטעהט אין דעם, אז דעם מענשענס שכל איז גאָר ניט און אלע צרות קומען דער פון, וואס יודען זענען ניט פרום? מ'דאַרף זיין פרום, לערנען, דאַווענען, וועט שוין אלץ זיין רעכט.

אָבער ר' חיים'ס הארץ איז דאָ אויך, ווי אלע מאָל, געווען גרעסער פון זיין קאָפּ. די טראַגעדיע פון די יודישע וועבער אין פּוילען, וואס מען וויל זיי ניט אריינ'נעהמען צו דער ארבייט אין די יודישע פאבריקען, האָט איהם שטארק גערירט. ווי עס האָט אויסגעזעהן,

לייענט ער קיין צייטונגען נים און ווייס ווייניג, וואס עס טהוט זיך אין יודישען לעבען, א חוץ דעם, וואס היינטיגע יונגע לייט זענען ניט פרום.

,,איך מיין — האב איך געזאגט — אז ווען איהר, רבי, און נאך אנדערע רבנים וואלטען צונויפגערופען די גבירים — פאבריקאנטען און וואלטען זיי אביסעל אויסגע׳מוסר׳ט, וואלט דאס אפשר געווירקט״

— די גבירים — האט רבי חיים א מאך געטאן מיט דער האנד — וועלען מיך ניט הערען. איהר זעהט דאך, ווער עס געהט צו מיר — נים קיין גבירים.

איך האב א קוק געטאן אויף דער קופקע יודען, וואס זענען געזעסען אויף א באנק, נים ווייט פון דער ווערענדע, און געווארט אויף אנ׳,,אוידיענץ״ ביים רב. דאס זענען ווירקליך ניט געוועזען קיין גבירים. איך האב שוין פריהער געהאט די געלעגענהייט מיט זיי זיך צו בעקענען. איינער איז געוועזען א משולח פון ארץ ישראל; א צווייטער — א הענדלער מיט סקארפעטען און זאקען; א דריטער — גלאט אקליין שטעדטעל־דיגער רב. זיי האבען אלע געווים אנגעלעגט א סך וועג, אום צו האבען די זכיה צו זעהן דעם ,,בריסקער״. זיי האבען זיך אויפגעשטעלט און מיט אונגעדולד געווארט מיין אוידיענץ זאל זיך ענדיגען.

איך האב דעם רב דערצעהלט וועגען דעם טאמאשאווער פאבריקאנט ברוינשטיין, דעם איינציגען, וואס האט פאר זיינע יודישע וועבער אויסגעבויט א בעזונדער פאבריק מיט מעכאנישע שטוהלען. רבי חיים׳ען האט דאס זעהר הנאה געטאן.

— איך בעט אייך האט ער זיך צו מיר געווענדעט, איהר זאלט שרייבען אין צייטונג, אז ווען עטליכע אין איינעם זאלען זיך נעהמען און אזוי טאן, ווי דער טאמאשאווער פאבריקאנט, וועט דאס זיין אסך גרינגער — וועלען שוין אנדערע נאכטאן. פארשטעהט איהר מיך? איינער האט אפשר מורא, שרעקט זיך. עטליכע אין איינעם איז אבער אנדערש.

דער משולח מיט׳ן קליין שטעדטעלדיגען רב, זעהענדיג, אז מיין אוידיענץ האלט ביים סוף, זענען שוין צוגעגאנגען נאהענט צו מיר. רבי חיים האט זיך נאך אמאל מיט מיר געזעגנט און נאך אמאל

געבעטען, איך זאָל טאַקע אַזוי שרייבען: עטליכע אין איינעם...

איך האָב איהם צוגעזאָגט, אַז איך וועל אַזוי שרייבען: עטליכע אין איינעם...

א רב-אגלעזער.

אין די קליינע פערשלאָגענע יודישע שטעדטלאך פון רוסלאנד איז נאָך ביז היינטיגען טאָג געבליבען, דאָ און דאָרט, דער טיפ פון דעם אמאָליגען רב אין זיין ריינער אידעאלער געשטאלט. איך מיין ניט דעם רב, וואָס איז איינגעוויקעלט אין זיינע ספרים, האלט די אויגען פערגראָבען אין דער ערד, געהט ניט ארויס פון בית המדרש און ווייס ניט פון א צורת המטבע. איך מיין דעם רב, וואָס ווייס יע פון דער וועלט, וואָס צוזאמען מיט די אלטע ספרים, פערשטעהט ער און פיהלט דעם גייסט פון דער נייער צייט, איז בעקאנט מיט די שטרעבונגען פון זיין צייט, אינטערעסירט זיך מיט די פראגען פון ארומיגען לעבען און מיהט זיך צו זיין אן אמת'ער פאסטוך פון זיין סטאדע.

אזא רב האָב איך אויף מיינע רייזען, געפונען אין ביטען, א ליטוויש שטעדטעל אין סלאָנימער אויעזד, גראָדנער גובערניע.

אט דער העלד פון מיין איצטיגער געשיכטע, הייסט ר׳ אברהם יעקב ברוק. ער איז, ווי מ׳זאָגט, א גרויסער תלמודיסט, אנערקענט פון א סך רבנים, אלס איינער פון די בעסטע פוסקים. מ׳קומט פון שטעדטעל מעהרסטענס צו איהם מיט שאלות. דאָך איז ער אין שטעדטעל בלויז א דין און בעקומט איינגאנצען דריי רובל א וואָך שבירות. ברוק האָט א לאנגע צייט ניט געזוכט קיין רבנות. ער האָט געטאָן פערשידענע פרנסות; ניט געוואָלט מאכען זיין תורה פאר א האַק און

שפילען די ראָלע פון אַ כלי קדש. איבער זיין אידעאַליזם האָט ער זיך צו האַנדעל נאָך ווייניגער געפּאַסט, ווי צו רבנות. און סוף כל סוף האָט ער גענומען זוכען אַ שטעדטעל.

אָבער דאָס איז איהם אויך שווער געווען צו קריגען. ברוק האָט געהאַט אין זיך אַ „פעהלער", וואָס די גרויסע רבנים־אויטאָריטעטען קענען איהם קיינמאָל ניט שענקען. מיינט איהר, חלילה, ער איז ניט פרום? געכאַפּט אין אפּיקורסות? חס ושלום! דאָס אפילו קענען זיינע ביטערסטע נעגנער ניט זאָגען. ברוק איז זעהר פרום, זיצט נאָך אַנאַנד און לערנט די אַלטע, הייליגע ספרים. נאָר אַ חוץ דער גמרא מיט'ן „יורה דעה", „חשן משפט", מיט אַלע פּוסקים, איז ביי ברוק'ען זעהר הייליג דעם „רמב"ם'ס „מורה נבוכים" און דער „כוזרי"—דאָס שענע רעליגיעז־פילאָזאָפישע ווערק פון יהודה הלוי. אָט דיביידע ווערק איז ער קלאָר אויסווענינ. און ווען ברוק האָט אין זיך פאַנאַטיזם, איז דאָס נאָר זיין פאַנאַטישע ליבע צו אָט די צוויי ליכטיגסטע גייסטער פון דעם מיטעלאַלטערליכען יודענטום.

און דאָס וואָלטען איהם נאָך אפשר אויך די רבנים געשענקט. האָט ער אָבער נאָך אַ „זינד"—זיין גרויסע ליעבע צו הערצלען, צום פערשטאָרבענעם פיהרער פונ'ם ציוניזם. און דאָס קענען שוין די אָפיציעלע פאַרשטעהער פון דער יודישער אמונה איהם פאַר קיין פאַל ניט מוחל זיין.

ברוק איז אַ ציוניסט—געווען. זיין ציוניזם איז אַוועק ווי אַ שענע אָבער אונדערגרייכבאַרע פאַנטאַזיע, ביי איהם, ווי ביי מיליאָנער אנדערע געוועזענע הייסע ציוניסטען. נאָר די ליעבע צו הערצלען האָט איבערגעלעבט זיין ציוניזם. און מיט דעם טויט פון דעם פער־שטאָרבענעם ציוניסטישען פיהרער איז זיין ליעבע צו איהם, זיין גרויסע אכטונג צו זיין פערזענליכקייט נאָך שטארקער געוואָרען, כאָטש אַליין איז ער שוין געוואָרען אַ טעריטאָריאַליסט.

זיין פערגעטערן די פערזענליכקייט פון הערצלען שטאַמט אָבער פון אַ טיפערע און גרעסערע ליעבע, די ליעבע צום יודישען פאָלק. ברוק האָט געגלויבט און גלויבט ביז היינטיגען טאָג אין הערצלען, ווי

אין אַ מין ערלייזער פונ׳ם יודישען פאָלק. ער גלויבט, אז גאָר הערצעל איז פעהיג געווען, האָט געהאַט אַ מין געטליכען בערוף, צונויפצוקלייבען די טרוקענע ביינער פון דער צעזייטער און צעשפּרייטער יודישער סטאַדע. ער איז בייז אויף די פיהרער פון די רוסישע ציוניסטען, ווייל נאָך זיין מיינונג, האָבען זייערע אינטריגעס איהם סקצר ימים געווען און זיין טויט, ווי ער גלויבט, איז אַ דריטער חורבן פאַר דעם יודישען פאָלק.

ברוק איז אָבער ניט בלויז געווען א טעאָרעטישער ציוניסט. ער האָט גענומען אַ לעבהאַפטען אנטייל אין דער בעוועגונג. זיין הויז איז שטענדיג געווען דער מיטעלפּונקט פאַר דער ציוניסטישער יוגענד. אָהן איהם האָט זיך אין זיין שטעדטעל גאָר נישט געטאָן.

ביי ברוק׳ען איז אָבער די ליעבע צום פאָלק געווען שטאַרקער פון זיין ליעבע צום ציוניזם. דעם פאָלקס-צוקונפט — טייערער געווען ביי איהם, ווי זיין פערזאָנליכקייט. און דעריבער איז ער פון אַ ציוניסט געוואָרען לייכט אַ טעריטאָריאַליסט. זיין גרויסע אכטונג צו „הערצלען האָט ער איבערגעטראָגען אויף זאַנגוויל. ניט ווייניגער ליעבט ער מאַקס נאָרדאו. נאָך זיין מיינונג איז נאָרדאו דער גרעסטער מענש אין יודישען פאָלק ביי איצטיגער צייט.

אין די פרייע טעג פון דער רוסישער רעוואָלוציע האָט דער רב ברוק מיט גרויס אויפמערקזאַמקייט צוגעקוקט זיך צו דעם, וואָס אַרום איהם האָט זיך געטאָן. ניט קוקענדיג אויף זיין ציוניזם און טעריטאָריאַליזם, איז זיין הארץ געווען מיט די יונגע, און צייטענווייז האָט ער אָפען געזאָגט: „פון זיי, פון די יונגע, וועט קומען די ישועה״.

דער רב ברוק איז פיזיש אין גאַנצען אַ צעבראָכענער, און דאָך איז נאָך איצט זיין הויז דער צענטער פון אַלע, וואָס קלייבען זיך צו וואַנדערן. ער איז דער פאָרשטעהער פון „יק״א״ אין זיין שטעדטעל. ביי איהם מאַכט זיך ניט צו די טיר פון עמיגראַנטען, וואָס קומען צו איהם האַלטען זיך מיט איהם עצות.

דאָס איז דער רב ברוק, אלס כלל-טוער. נאָך אינטערעסאַנטער איז ער נאָך אלס פּערזענליכקייט. ער איז פון דעם טיפּ, וואָס מען

רופט ביי יודען א „מושלם".

פון דריי רובל א וואָך איז געווען, נאַטירליך, אונמעגליך צו לעבען. האָט ער זיך ניט געשעמט צו צוברויכען א מלאכה. איז געוואָרען — א גלעזער.

קויפט אביסעל גלאָז—קומען צו איהם יודען, פויערים פון שטעדטעל, פון די ארומיגע דערפער, מיט זייערע ראהמען, און ער שטעלט זיי אריין שויבען.

פויערים האלטען זעהר פון'ם „ראבין". עס קומען צו איהם אָפט אויך גלחים און האָבען ליעב צו פיהרען מיט איהם דיספוטען. ער שניידט צו די גלאָז, פערקיטעוועט און — האָט דערפון אפשר נאָך א פאָר רובל א וואָך. אמאָל האָט ער געהאַט נאָך א פרנסה, פלעגט מאכען ראָזינקעס-וויין און דערפון אויך געהאַט א פאָר רובל א וואָך. אָט אזוי האָט ער, ווי עס איז, געהאַט זיין אויסקומענים, און האָט נאָך אפילו געקענט אָבשפּארען עטליכע רובל און אויסצאָהלען דעם פּלאַץ מיט דער כאלופּע, וואו ער וואוינט. ארום שטוב האָט ער א גאָרטען געפלאנצט.

די שטוב האָט ער אליין געבויט און דעם גאָרטען אליין געפלאנצט, יעדעס בוימעל—מיט די אייגענע הענד. א קעלער—אליין געשטעלט. יעדע שטובינע ארבייט טוט ער אליין. זומער צייט מאכט ער זיך א שטענדער אין זיין גאָרטען און לערנט אויף דער פרייער לופט.

איך האָב פערבראכט ביי דעם ביטענער רב—גלעזער אין הויז א חיבשע צייט. מיט זיין שלאַנקער, שענער געשטאַלט, טיפע שווארצע אויגען, אין וועלכע עס ברענט נאָך איצט א יוגענדליכער פייער, מיט זיין נאַאיוועד בעגייסטערונג און, צו דער זעלבער צייט, פּראַקטישען קוק אויפ'ן לעבען, מאַכט ער א שטאַרקען איינדרוק, און מיט איהם איז זעהר אנגנעהם צו פערברענגען.

די שווערע אַסטמע, וואָס לאָזט איהם ניט רוהען א מינוט, דער ביטערער קאַמפּף זיין גאַנצען לעבען לאַנג מיט דער נויט, די נשמה'ד לײדען, וואָס ער פיהלט, וואָס ער מוז פיהלען אין דער ארומיגער באַלעבאַטישער, פאַנאַטישער סביבה, האָט ביי איהם ניט צונעמוכען

דעם טוט און די איינגעבארענע לעבענס-לוסטיגקייט, ניט געטויט זיינע געזעלשאפטליכע אידעאלען.

אין דער פערזאן פון אט די איינצעלנע פערוואָרפענע שענע און שטארקע יודען איז אזוי ווי פערקערפערט דאָס בעסטע און שענסטע פון דעם ליטווישען יודענטום׳ס פערגאנגענהייט. און א שמערצליך געפיהל דרינגט ניט ווילענדיג אין דער נשמה ביי דעם געדאנק, אז זיי זענען די לעצטע...

דער שוואַרצער דאָקטאָר און זיין ערפינדונג.

(געווידמעט דעם אנדענקען פון דר. קאָראָלטשוק).

היינט ווען אלע יודען זענען „מזכיר נשמות״, די נשמות פון די, וואָס זענען זיי געוועזן ליעב און טייער, וויל איך אויך דערמאָנען א נשמה, וואָס זי איז מיר אויך ליעב און טייער געוועזן,— די נשמה פון דעם שווארצען דאָקטאָר.

„שווארצער דאָקטאָר״ האט מען איהם גערופען, ווייל ער איז געוועזן זעהר א שווארצער און האט דערצו געהאט עפּעס א מאָדנעם פּנים: א ברייטען געזיכט, א גרויסען קאָפּ, זעהר א גרויסען און פּער־העלטנים מיט זיין קערפּער און א קורצע האלז.

שווארץ איז ער געוועזן, אָבער... א שענערען האָב איך קיינמאָל אין מיין לעבען ניט געזעהן.

און זיין שענקייט איז געלעגען אין זיינע גרויסע, מאָדנע, טיעפע שווארצע אויגען. אז ער האָט אויף אייך א קוק געטאָן, האָט איהר ניט ווילענדיג געפיהלט, ווי עס האָט אייך בעגאָסען מיט א שטראָם פון ליבטינקייט און ווארימקייט.

אין זיינע אויגען איז געלעגען א מאָדנע קראַפט, א מאגנעט: עס האָט געצויגען צו איהם, עס האָט זיך געוואָלט קוקען אין זיינע אויגען; עס איז געווען א חיות צו בעגעגנען זיך מיט זיינע בליקען.

נאָך שענער, בעצויבערנדער פון זיינע אויגען, איז געווען זיין שמייכעל. מיט זיין שמייכעל האָט ער אַלעמען בעזיגט: אי פריינד, אי גענגער.

זיין שמייכעל איז קיינמאָל ניט געווען קיין פערעכטליבער, קיין איראָנישער. אין זיין שמייכעל האָט זיך אָבגעשפּיגעלט זיין צאַרטע, איידעלע נשמה און דורך איהם האָט ער פערשפּאָרט פיעל צו ריידען.

קיין רעדנער איז דער שוואַרצער דאָקטאָר ניט געווען. ער האָט גערעדט שטיל, לאַנגזאַם. אָבער ער האָט נאָר געדאַרפט עפענען זיין מויל און מיט איהם האָבען שלום געמאַכט די סאַמע פערביסענע גענגער.

קיין פראַזען, קיין באָמבעס, קיין פייערווערק האָט דער שוואַר־צער דאָקטאָר ניט געברויכט, און ער האָט זיי אויך ניט געדאַרפט. זיין שפראַך איז געווען קלאָר, ווי זיין נשמה. רוהיג און שטיל האָט ער גערעדט. אָבער זיין רעדע איז געווען פול מיט אייזערנער לאָגיק און פאַקטען. וואָרום פאַר קיינעם פון זיין קרייז זענען ניט געווען אַזוי אָפען די „טויערן פון וויסענשאַפט", ווי פאַר דעם שוואַרצען דאָקטאָר.

נאָך אַלס יונגעל איז ער געווען בעריהמט פאַר אַ נ'עלוי. פון קלויז איז ער אריין אין די לעצטע קלאַסען גימנאַזיע, און איז געווען איבעראַל דער ערשטער שילער. ער האָט געענדיגט צוויי פאַקולטעטען, אַרויס מיט אַ גלענצענדען דיפּלאָם. שוין די ערשטע יאָהרען, נאָך זיין אַרויסגעהן פון אוניווערזיטעט, האָט ער געמאַכט אַ וויכטיגע ערפינדונג אין דער נאַטור־וויסענשאַפט. מיט דער ערפינדונג האָבען געקלונגען די וויסענשאַפטס־בלעטער, און דעם שוואַרצען דאָקטאָר האָט ערוואַרט אַ גלענצענדע צוקונפט. ער האָט געקענט ווערען אַ פּראָפעסאָר אין די העכערע שולען.

אָבער ער איז געווען אַ יוד, און דעריבער האָט ער געמוזט זיך בעזעצען פּראַקטיקירען, ווי זיינע איבעריגע חברים, אין אַ יודישער שטאָדט, אַלס דאָקטאָר.

אַ פּראַקטיק האָט געהאַט דער שוואַרצער דאָקטאָר אַ גרויסע. נאָר פאַרדינט האָט ער ווייניג. זיינע פּאַציענטען זענען געווען אַלע

קבצנים פון שטאָדט און געדונגען האָט ער זיך קיינמאָל ניט.

געלעבט האָט ער פון קינד־ווייז אָן בהרחבה: ער איז געווען איין איינציגער זוהן ביי אַ יודישען גוטסבעזיצער. נאָר זיין הארץ האָט געצויגען צו קבצנים נאָך פון יונגעל־ווייז אָן. ער האָט געטיילט זיין וואַרמעס און זיין געלד מיט אָרימע קלויזניקעס, און דערנאָך, מיט אָרימע חברים אין גימנאַזיע און אוניווערזיטעט.

און ווי מיט זיין געלד, אַזוי האָט ער זיך אויך געטיילט מיט זיין גייסט—מיט אַלע אָרימע יודישע בחורים. ער האָט געגעבען אומזיסטע לעקציעס צעהנדליגע יונגע לייט, האָט אָרגאַניזירט גרופּעס און געזעהן, אַז קיין יודישער בחור, וואָס וויל זיך בילדען, זאָל ניט פעהלען קיין בוך און קיין לעהרער.

זייענדיג אַ סטודענט אין פּעטערסבורג, איז ער געווען דער מיטעלפּונקט פון דער יודישער סטודענטען־וועלט. פון אַלע, וואָס דאָרטען איז פאָרגעקומען גייסטיגעס, סימפּאַטישעס, איז ער געווען איינער פון די ערשטע שעפער און אָנפיהרער.

קיין וויכטיגע זאַך, קיין איינציגע פראַגע פון דער וויסענשאַפט, ווי אויך פון געזעלשאַפטליכען און פּאָליטישען לעבען, האָט ער ניט דורכגעלאָזען, וואו ער זאָל עס ניט ערנסט דורכדענקען. נאָר מעהר פון אַלץ האָט איהם אינטערעסירט דאָס לעבען פון די יודישע מאַסען און דער יודישער אינטעליגענץ. אין יעדער פראַגע פון דעם יודישען פאָלקס־לעבען, אין וועלכער די אינטעליגענץ האָט זיך בעטייליגט, האָט ער גענומען דעם גרעסטען חלק.

אין וויטעבסק, דער מיטעלמעסיגער יודישער פראָווינץ־שטאָדט, וואוהין ער איז אָנגעקומען פראַקטיקירען, איז דער לעבען נעגאַנגען לאַנגזאַם און פויל. ער אַליין האָט געלעבט רוהיג און גליקליך אין זיין פאַמיליען־קרייז. אָבער דאָס גליק פון פּערזענליכען לעבען האָט ניט גע־קאָנט צופרידען שטעלען דעם שוואַרצען דאָקטאָר. ער האָט געפיהלט אין זיין בוזעם אַ מעכטיגען שטראָם פון ענערגיע און האָט ניט געהאַט וואו אהין צו טאָן זי. בעשעפטיגען זיך מיט צדקה־זאַכען אין זיין שטאָדט, קומען אין בעריהרונג מיט פערשידענע קהל'שע פערזאָנען, שטאָדט־

בעלי־טובות, קעמפפען מיט זיי פאר גבאות איבער די אָרימע לייט — דאָס איז געווען ניט פאר איהם. דאָס יודישע געזעלשאפטליכע לעבען בכלל, איז דעמאָלט געשטאַנען אין אַ פערגליווערטען צושטאַנד. די אַלטע פילאַנטראָפּיש־בטל׳אָנישע „חבת ציון" האָט געהאַלטען ביים אָבשטארבען. די נייע ציוניסטיש־קולטורעלע און פּאָליטישע בעוועגונג איז נאָך ניט בעשאַפען געוואָרען. די יודישע רעוואָלוציאָנערע בעוועגונג איז נאָך געווען זעהר קליין און האָט וויים ניט געהאַט דעם מאַסען־כאַראַקטער וואָס מיט איינינע יאָהר שפּעטער.

דער שווארצער דאָקטאָר האָט פיינד געהאַט צו שפּילען אין חברות און פּראַזירען. זייענדיג און אָנהויב פון דער „חובבי ציון"־בעוועגונג, נאָך די פּאָגראָמען פון איין און אַכציגסטען יאָהר, אַ פייערדינער „חובב ציון" — דאָס איז געווען במעט אין זיינע יונגעלשע יאָהרען — איז ער געשטאַנען אָן אַ זייט פון אָט דער בעוועגונג שפּעטער, ווען ער האָט געזעהען, אַז זי האָט ניט געשאַפען, ניט קיין מענשען, ניט קיין מעשים.

דער יודישער תחום האָט דעמאָלט אין אַלגעמיין איבערגעלעבט אַ מאָמענט פון שטיקענעס און שטילער פערצווייפלונג. די שטיקענעס און די כמארע איז געווען, ווי פאר אַ שטורם. אָבער דעם שטורם האָט נאָך קיינער ניט געפיהלט. ניט דער שווארצער דאָקטאָר אַליין איז געווען דעמאָלט אָבהענדיג, יעדער אינטעליגענט מיט ענערגיע און גייסט האָט זיך געפיהלט נידערגעשלאָגען.

און אום ער זאָל ניט פערזונקען ווערן אינגאַנצען אין דעם קליינליכען טאָג־טעגליכען רוהיגען פאמיליען־לעבען, האָט ער אויס־געשריבען צו זיך פון אַנ׳אַנדער שטאָדט אַ חבר, אַ אינטעליגענט, אַ פּריוואַט לעהרער, אַ פּעסימיסט, אַ בייסענדען קריטיקער; האָט פאר איהם געקראָגען לעקציעס, בלויז מיט דעם צוועק, יענער זאָל מיט זיין פּעסימיזם איהם ניט לאָזען איינשלאָפען.

יענער מאָמענט האָט זיך ענדליך אומגעביטען. אויף דער סצענע איז ארויסגעטראָטען אנשטאָט דעם גוסס׳ן „ישוב ארץ ישראל" דער הערצל׳שער ציוניזם פון איין זייט און פון דער אנדער זייט האָבען זיך

געלאָזט מערקען שאַרפע שפּורען פון אַנ'אָבגעפּרישטער, אויפלעבענ־
דער רעוואָלוציאָנערער בעוועגונג.

אין דער לופט האָט אָנגעהויבען שמעקען מיט לעבען און קאַמפּף.
נאָך איז אין זיין אָבגעלעגענער שטאָט געווען שטיל און לאַנגווייליג.
אָבער ער האָט זיך מיט אַלע נערוועז שוין צוגעהערט צוביידע ווינטען,
וואָס האָבען געבלאָזען פון ביידע זייטען און האָט געשפּירט אַז עס איז
געקומען זיין צייט ווידער אַרויסצוטרעטען אין פעלד.

עס איז שווער צו בעצייכענען מיט איין וואָרט די וועלט-אַנשויאונג פון דעם שוואַרצען דאָקטאָר. ער איז געווען אַ גרויסער תלמודיסט, אַ העברייער און אַ זעלטענער קענער פון דער ביבעל. ער האָט ליעב געהאַט די יודישע געשיכטע, די יודישע ליטעראַטור, די העברעאישע שפּראַך, בעזונדערס די שפּראַך פון די נביאים מיט אַ פאַנאַטישער ליבע. ער האָט דעם תנ"ך קיינמאָל ניט אויפגעהערט צו שטודירען. דעם יודישען פאָלק איז ער געווען איבערגעגעבען מיט'ן גוף און מיט דער נשמה. און דאָך איז ער ניט געווען קיין נאַציאָנאַליסט אין דעם אַל־געמיינעם זין. ער איז מעהר געווען קאָסמאָפּאָליט און וויסענשאַפטסמאַן, ווי נאַציאָנאַליסט. ער האָט זיך קיינמאָל ניט צוגעלאָזען צו אַ געפיהל, ווי טייער דאָס געפיהל האָט איהם געמעגט זיין, ווען עס האָט ניט געהאַט אין זיינע אויגען קיין וויסענשאַפטליכען פונדאַמענט. ער האָט געגלויבט אין אַ יודישער מדינה, ער איז צוגעשטאַנען צום ציוניזם אין זיין נייער פּראַקטיש-פּאָליטישער פאָרם. אָבער דער ציוניזם אַליין פאַר זיך האָט ביי איהם געהאַט וועניגער ווערט און בעדייטונג, ווי זיין אַלמענשליכע, „קאָסמאָפּאָליטישע" זייט, ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט. ער האָט שטאַרק שטודירט דעם באָדען פון ארץ ישראל, זיין קלימאַט, זיין קולטור, ער האָט טיף דורכגעשטודירט די פּאַלעסטינישע פּער־יאָדע פון דער יודישער געשיכטע, און האָט בעהויפּטעט, אַז זעלטען איז אַ לאַנד מסוגל, ביי געוויסע בעדינגונגען, צו ענטוויקלען אַזאַ הויכע מאָראַלישע קולטור, ווי פּאַלעסטינא. ווען דאָס יודישע פאָלק שטעלט זיך אומעטום, אין אַלע צייטען, אַן דער שפּיץ פון פּראָגרעס, אין די ערשטע רייהען פון קאַמפּף פאַר פרייהייט און גערעכטיגקייט — האָט

עס צו פערדאנקען, מייסטענטיילס, דעם „קשה עורף־גייסט״, דער חויבער מאראלישער ערציהונג, וואס עס האט בעקומען מיט טויזענ־דער יאהרען צוריק אין פאלעסטינא; דעם גייסט, וואס די שרעקליכע אומשטענדען פון גלות האבען געקענט נאר פערשטיקען, אבער ניט אונטערדריקען. ער האט געגלויבט אין א יודישער „מיסיע״, אין א שליחות, אנ׳אויפגאבע פונם׳ס יודישען פאלק צו זיין דער טרעגער פון ליכט און פרייהייטס־אידעאלען פאר דער גאנצער מענשהייט; און אום די יודען זאלען קענען ערפילען זייער אויפגאבע אין הארמאניע מיט זייערע קרעפטען, מוזען זיי זיך אומקעהרען צו דעם לאנד, צו דער נאטור, וועלכע האט אט די קרעפטען געשאפען און ערצויגען.

וואס אנבעלאנגט אבער דער הויבונג פון דעם עקאנאמישען און קולטורעלען לעבען פון דעם יודישען פאלק, ניט אין דעם אידעאלען זין, נאר בכלל, האט דער שווארצער דאקטאר געהאלטען, אז דאס איז מעגליך און מוז זיין אויך אין די לענדער, וואו יודען לעבען יעצט; ער האט געהאלטען, אז ווען אפילו דער יודענשטאאט זאל ווערען א פאקט, וועט נאר א געוויסער, מעהר אידעאליסטישער טייל פון דעם יודישען פאלק אוועק אהין. דער דורכשניטליכער טייל—און דאס איז די גרויסע מעהרהייט,—וועט אימער בלייבען דארט, וואו זיי זענען. און דעריבער—איז געווען זיין מיינונג—מוז דאס יודישע פאלק נעהמען אנ׳אנטייל אין דעם לעבען פון די נאציאנען, צווישען וועלכע זיי וואוינען, מוז טיילען זייערע פריידען און ליידען, מוז קעמפפען זייערע קאמפפען פאר פרייהייט און גערעכטיגקייט. ווייל, וואס פרייער און ליכטיגער — האט ער געזאגט — עס איז ארום אונז, אלץ פרייער און ליכטיגער, קען זיין ביי אונז אינוועניג.

פון דעם דאזיגען שטאנדפונקט האט דער שווארצער דאקטאר געהאט גרויס רעספעקט צו די יודישע רעוואלוציאנערען. דאס איז געווען ערב דער בעשאפונג פונ׳ם „בונד״. דער רעוואלוציאנערער גייסט האט נאך דערוויל געהערשט בלויז אין א טייל פון דער אינטעליגענץ, אבער שוין אין די מאסען האט ביסלעכווייז אנגעהויבען צו קאכען און זידען.

האָבענדיג זיין פּראַקטיקע כמעט נאָר אין די אָרימע „באַלופּקעס", האָט דער שוואַרצער דאָקטאָר יעצט, מעהר ווי פריהער, געהאַט די געלעגענהייט צוצוקוקען זיך צו דעם אינערליכען לעבען פון דער יודישער מאַסע. די קוועטשענעס און מאַטערנעס פון דעם המון האָט איהם גערירט טיף אין דער נשמה. אָבער נאָך מעהר האָט איהם גע־שמאַרצט, ווען ער האָט צו געזעהן, די גייסטיגע יסורים פון די יודישע יונגע לייט. זיין הויז איז געווען אָפען פאַר יעדען יודישען בחור אָדער מיידעל, וואָס האָט געדורשט נאָך בילדונג, נאָך אַן עצה. ער האָט אַלעמען געהאָלפען מיט וואָס ער האָט געקאָנט. ביי איהם אין הויז האָט מען געקענט זעהען ניי־מאָדישע קלויזניקעס, וואָס זענען געקומען ביי איהם פרעגען אַ הארבע שאלה אין קראָכמאַלס „מורה נבוכי הזמן", אָדער פּשוט אין דער גמרא, „סאַמאַאוטשקעס" (אַליין־לערנער) מיט אַ שווערע „זאַדאַטשע" אין מאַטעמאַטיק אָדער פיזיק; יונגע רבנים מיט אַ שטיקעל חקירה אין „רמבם", אַנדערע מיט אַ שאלה אין פּאָ־ליטישע עקאָנאָמיע, אָדער פיזיאָלאָגיע. ביי איהם האָט מען געקענט טרעפען אַמאָל אַ ציוניסטישע פערזאַמלונג און צייטענווייז אַ געהיימע, אַ סאָציאַליסטישע.

צווישען ציוניסטען און סאָציאַליסטען איז געווען אַ קאָנקורענץ איבער דעם שוואַרצען דאָקטאָר, אַזוי ווי אַמאָל די זיבען גריכישע שטעדט האָבען זיך געקריגט איבער דעם פּאָעט האָמער. די האָבען געזאָגט: ער איז אונזערער, און יענע האָבען גע'טענה'ט: ער איז אונזערער. דער אמת איז אָבער געווען, אַז דער שוואַרצער דאָקטאָר האָט געהערט אומעטום, וואו ער האָט בעמערקט ליידען און שטרעבען נאָך ליכט.

נאָר מעהר פון אַלעמען האָט ער געהערט צו זיין שענעם טרוים, זיין אידעע. די אידעע איז געווען אי אַ נאַציאָנאַלע, אי אַ קאָסמאָפּאָ־ליטישע, אי אַ וויסענשאַפטליכע—איינע פון די גרעסטע וויסענשאַפט־פּראָבלעמען, וואָס האָבען ווען עס איז בעהערשט די גרעסטע וויסענ־שאַפטליכע גייסטער,— אי אַן אונגלויבליכע קינדישע פאַנטאַזיע.

און אַז ער האָט וועגען איהר גערעדט, וועגען זיין שענער אידעע,

האבען זיינע גרויסע, שווארצע, טיפע, אויגען, אזוי געבלישטשעט און זיינע ליפען האבען אזוי גליקליך, אזוי קינדיש מילד געשמייכעלט אז אייך האט זיך געדוכט: איהר זעהט פאר זיך נים א מאן פון גרויסער געלעהרזאמקייט און זעלטענער פיעלזייטיגער ענטוויקלונג. נאר א קינד, וואס לעבט נים אין דער ווירקליכקייט, נאר אין זיין צויבערהאפטער, אונבעשרענקטער פאנטאזיע.

פון זיין אידעע האט ער אבער, במעט, מיט קיינעם ניט גערעדט. נאר עטליכע געציילטע, גאנץ נאהענטע מענשען האט ער זי פערטרויט.

זיין אידעע איז געווען א וויסענשאפטליכע ערפינדונג. די דאזיגע ערפינדונג האט געדארפט מאכען א גאנצע איבערקערעגעס אין דעם לעבען פון די פעלקער, אזוי ווי די ערפינדונג פון דרוק, פון דאמפף, פון עלעקטריצעט און פיליכט נאך מעהר. זיין ערפינדונג האט געזאלט זיין אויך א בענשונג פאר אלעס, וואס לעבט און אטעמט, ווי פאר מענשען, אזוי אויך פאר חיות און פלאנצונגען.

זיין אידעע איז געווען א פערווירקליכונג פון די שענע פאעטישע צוקונפט-בילדער פון די נביאים:

„ישׂשׂום מדבר וציה—עס וועלען זיך פרייען די וויסטענעס און פארטריקענטע לענדער, ותגל ערבה—פריילין וועט אויפזינגען די פערדארטע סטעפ, ותפרח כחבצלת—און זי וועט בליהען ווי א ליליענבלום... כי נבקעו במדבר מים—ווארום וואסער וועט קוועלען דורך דער וויסטע, ונחלים בערבה—און טייכען וועלען פליסען דורך די זאמדיגע סטעפעס"...

ווארום דער שווארצער דאקטאר האט אויסגעפונען א מיטעל צו מאכען קינסטליכע וואלקענס און שאפען קינסטליכען רעגען.

דאס מערקווירדיגסטע פון דעם שווארצען דאקטאר'ס ערפינדונג איז געווען זיין בעהויפטונג, אז די ערפינדונג איז שוין געמאכט געווארען מיט טויזענדער יאהרען צוריק, געמאכט געווארען דורך די יודישע נביאים. די געהיימניס איז פערגעסען געווארען, און ער האט זי ווידער ערפונדען.

ער איז געווען א גרויסער קענער אין דעם ביבעל-שטודיום און

האָט געהאַט זיין אייגענעם וועג, זיין אייגענע סיסטעם צו ערקלערען די פאַקטען, וואָס ווערען דערצעהלט אין תנ״ך.

ער האָט בעהויפּטעט, אַז אַ גרויסער טייל פון די ביבלישע ערצעהלונגען און וואונדער־מעשיות זענען, אין גרונד, אמת׳ע פּאַסירונגען. זיי שיינען אונז אונגלויבליך, ווייל אונז פעהלט דער שליסעל צו פאַרשטעהן די שפּראַך פון די אַמאָליגע יודישע היסטאָריקער.

און ער האָט געגלויבט, אַז ער האָט געפונען דעם שליסעל. די ערצעהלונגען וועגען דעם וואונדערליכען רעגען, וואָס די נביאים פלעגען ברייגען, האָט ער ערקלערט אַזוי: די נביאים האָבען בעזעסען די געהיימנים צו שאַפען, מיט דער קראַפט פון עלעקטרעציטעט, קינסטליכע וואָלקענס און ברייגנען רעגען. דאָס איז די אורזאַך, פאַר וואָס ארץ ישראל איז פאַר זייער צייט געווען אַ געבענשטע לאַנד, אַנ׳ארץ זבת חלב ודבש. ארץ ישראל איז יעצט פאַרוויסט, ווייל די געהיימנים פון אַ קינסטליכען רעגען איז פאַרגעסען געוואָרען מיט דער פאַרשווינדונג פון די נביאים.

דערמיט האָט ער אויך ערקלערט די אורזאַך: פאַר וואָס די נביאים, אָט די רעוואָלוציאָנערען פון פאַר טויזענדער יאָהרען, האָבען געהאַט אַזאַ אונגעהויערע מאַכט איבער די מאַסען און איבער די הערשער אין יענע פינסטערע צייטען, ווען אַזעלכע פרייע דענקער און פאָלקסקעמפּפער האָבען אונמעגליך געקאָנט עקזיסטירען. די נביאים אַזוי ווי די ״חרטומים״ פון מצרים און די ״מהגים״ פון בבל, האָבען בעזעסען אַ סך וויסענשאַפטליכע סעקרעטען. אָבער אַנשטאַט דעם, וואָס די עגיפּטישע און באַבילאָנישע געלעהרטע האָבען בענוצט זייער חכמה צו אונטערדריקען די מאַסען, צו שרעקען זיי און האַלטען זיי אין דער פינסטער,— האָבען די נביאים, אין געגענטייל, בענוצט זייער וויסענשאַפט צום נוצען פון דעם פאָלק און צו שרעקען די הערשער. נאָר זעלטען, זעהר זעלטען, ווען דאָס פאָלק איז אָבגעטראָטען פון דעם גלייכען וועג, וואָס די נביאים האָבען זיי געלערנט, ווען אַנשטאַט ברידערשאַפט און גערעכטיגקייט זענען פול געווען די הייזער מיט רויב; אָרימע לייט האָט מען געדריקט, אויף אלמנות און יתומים האָט

מען קיין רחמנות ניט געהאַט,—האָבען זיך די נביאים ערלויבט אויפצוהאַלטען דעם רעגען נאָר אויף אַ קורצע צייט, כּדי אָנצושרעקען די זינדיגע.

די לאַבאָראַטאָריעס, וואו די נביאים האָבען פאַבריצירט רעגען, דונערן און בליצען, זענען געווען אויף די שפּיצען בערג. דאָרט איז געווען די לופט מסוגל דערצו. דעריבער האָבען די אַרומיגע שכנים, די גוים, געזאָגט, אַז די יודישע געטער זענען נאָר אויף די שפּיצען בערג (אלוהי הרים—אלוהיהם). געוויסע שפּיצען בערג אין ארץ ישראל זענען יעצט אויך מסוגל דערצו, און דער שוואַרצער דאָקטאָר האָט זיך פאַרבערייט געמאַכט צו גרינדען דאָרטען מיט דער צייט זיין „רעגען־פאַבריק", צו בויען דאָרט זיין „הייל פאַר די פעלקער און רעטונג פאַר דער גאַנצער מענשהייט".

וואָרום נים בלויז זיין פאָלק האָט דער שוואַרצער דאָקטאָר געוואָלט דינען מיט זיין ערפינדונג, נאָר דער גאַנצער מענשהייט. אָבער זיין סעקרעט האָט ער בעשלאָסען אוועקצוגעבען אַ געשענק דעם יודישען פאָלק. דאָס איז געווען אַ נקמה די פעלקער, פאַר די טויזענ־דער יעהריגע פּייניגונגען, וואָס דאָס יודישע פאָלק האָט פון זיי, פון די פעלקער, אויסגעשטאַנען. אָבער—די עדעלסטע נקמה, וואָס האָט ווען עס איז געגעבען.

„איהר האָט אונז טויזענדער יאָהרען געחעצט, געפּייניגט, געברענט, געבראָטען, געטרונקען אונזער בלוט ווי וואַסער,—און מיר צאָהלען אייך מיט גליק, מיט וואוילטאָג, מיט פרייד.

„הוי, כל צמא, לכו למים!—אַ, קומט אַהער, ווער עס האָט נאָר דורשט, קומט נאָך וואַסער; ואשר אין לו כסף—און ווער ס'עס האָט קיין געלד ניט—לכו שברו ואכלו, געהט קויפט און עסט; ולכו שברו בלא כסף—געהט קויפט אָהן געלד; ובלא מחיר—גאָר אומזיסט נעהמט—יין וחלב, וויין און מילך. יעדעם פאָלק און יעדעם לאַנד, וואָס ליידט נאָר מאַנגעל אין וואַסער, מאַנגעל אין רעגען, גיט אַ סטאַפּעט צום יודישען פאָלק אין דער יודישער מדינה און מען בעקומט, פיליי־בט דורך דראָטלאָזען טעלעגראַף... רעגען, שטראָמען וואַסער, בלא כסף

וכלי מחיר—אומזיסט גאָר אָהן געלד...

דער שווארצער דאָקטאָר האָט געמאכט עקספּערימענטען אין זיין אייגענעם הויזיגען לאבאראטאָריום. און יעדער עקספּערימענט האָט איהם צוגעגעבען אַלץ מעהר מוט און האָפנונג אויף אַ גלענצענדען ערפאָלג.

דאָס זענען אָבער אַלץ געווען קליינינקע פּראָבעס. צו ערנסטע עקספּערימענטען האָט מען געמוזט האָבען גאנץ אַנדערע אינסטרומענטען, וועלכע זענען מעגליך צו דערוויזען נאָר אין אַזעלכע גרויסע לאבאראטאָריעס פאַר נאַטור־וויסענשאַפט, וועלכע זענען פאַראַן אין וויען, פּאַריז אָדער בערלין.

און דער שווארצער דאָקטאָר האָט בעשלאָסען אויפצוגעבען אויף יאָהרען זיינע פּערזענליכע אינטערעסען, אַוועק פון זיין פאַמיליע, פון זיין געליעבטע פרוי און קינד און בעזעצען זיך אין וויען, וואו דער ציוניסטישער אַקציאָנס-קאָמיטעט (ער האָט זיך דאַן נאָר וואָס גענרינדעט) האָט געזאָלט געבען די מיטלען—אַזוי האָט ער געהאָפט —צו זיינע וויסענשאַפטליכע פאָרשונגען און עקספּערימענטען.

איך האָב אַ האַלב יאָהר צייט פערבראַכט אין יענער שטאָדט, וואו דער שווארצער דאָקטאָר האָט געוואוינט, און פלעג זיך אָפט צוזאַמענטרעפען מיט איהם אין אַ קרייזעל פון אַלגעמיינע בעקאַנטע און ביי איהם אין דער היים. ער איז דאַן אַרויסגעטראָטען אין דער פּרעסע און האָט פּראַקטיש געאַרבייט פאַר אַ גרויסע אונטערנעהמונג צו הויבען די עקאָנאָמישע און פיזישע לאַגע פון דער יודישער מאַסע אין רוסלאַנד דורך ענטוויקלונג פון גערטנעריי און סעדעריי. אין אָט דער אונטערנעהמונג האָט ער געהאַט אין זיין שטאָדט די סימפּאַטיע און שטיצע פון אַלע קלאַסען מענשען. מעהר פון אַלעמען האָט איהם געהאָלפען די ראַדיקאַלע אינטעליגענץ. דער שווארצער דאָקטאָר האָט געהאַט די פעהיגקייט אָבצוגעבען זיך די סאַמע פאַנטאַסטישע טרוימען, און צו דערזעלבער צייט — אין זיין פּראַקטישער טעטיגקייט — ניט אָבצוטרעטען אַ שריט פון דער ווירקליכקייט.

די אומשטענדען האָבען מיך געצוואונגען צו געזעגענען זיך מיט'ן

שוואַרצען דאָקטאָר און פאָהרען צוריק א היים, איז מיין שטאָדט.

אין צוויי מאָנאטען ארום האָב איך בעקומען פון דער זעלבער שטאָדט פון מיינער א בעקאַנטער פאָלגענדען בריף:

...איך קום ערשט פון דער לויה. מיר האָבען בעגלייט דעם... שוואַרצען דאָקטאָר. איך קען אייך ניט פאַרשטעלען, וואָס עס האָט זיך געטאָן אין שטאָדט, אויפ'ן בית עולם. עס זענען געווען אלט און יונג, איבערהויפּט ארבייטער. ער איז געשטאָרבען, ווי א סאָלדאט, אויף זיין פּאָסטען. ער האט געאָפּפערט זיין לעבען פאר די אָרימע און ליידענדע... אין שטאָדט האט געהערשט א טיפוס־עפּידעמיע. דער גאַנצער חורבן איז געווען אין די אָרימע קוואַרטאַלען. דער שוואַרצער דאָקטאָר האט ניט געהאט קיין טאָג און קיין נאכט. ער האט ממש ניט גענעסען, ניט געטרונקען, מיט אַלע קרעפטען געזוכט ראַטעווען די אָפּפער. און איז אליין געפאַלען אַנ'אָפּפער. אין א אָרימע הויז האט ער זיך אָנגענומען די טיפוס־קראַנקהייט און גלייך זיך דערפיהלט שלעכט. אָבער אַנשטאַט צו געהן א היים, אויסרוהען זיך, איז ער אַוועק אויף א פערזאַמלונג און גערעדט איינינע שטונדען נאָכאַנאַנד, וועקענדיג מיטלייד צו די קראַנקע און אָרימע. דאָס האט איהם דער׳הרג׳עט. קומענדיג א היים האט ער זיך גלייך געלעגט אויף זיין בעט, פון וועלכער ער איז שוין מעהר ניט אויפגעשטאַנען.

גלויבט זיך אייך, אז אונזער פריינד, דער שוואַרצער דאָקטאָר, איז געשטאָרבען"?

ניין, איך האָב ניט געגלויבט. ווי אזוי האב איך געקענט גלויבען? ער איז געווען יונג, פריש, געזונד און פול מיט לעבען, מיט ענערגיע, מיט די שענסטע פאַנטאַזיען, וואָס א טרוימער האט ווען עס איז געקענט איינפאַלען, און — פּלוצלונג...

די גאַנצע יודישע פרעסע איז דעמאָלט פול געווען מיט הספדים נאָכ'ן שוואַרצען דאָקטאָר. נאָר מערקווירדיג: ווענען זיין סעקרעט איז ערגעץ א וואָרט ניט געווען דערמאָנט.

די לעצטע צייט, פאר מיין שיידען זיך מיט איהם, האָט ער פיעל געארבייט ביי זיך אין קאַבינעט. איך האָב איהם אויפמערקזאָם

געמאכט, אז ער שטרענגט זיך אָן צו פּיעל, צו וואָס איילט ער זיך אזוי?

— אונזערער א מענש, — האָט ער געענטפערט, — מוז זיך אימער איילען. מיר זענען, וועניגער פון יעדען איינעם, זי־כער מיט'ן מאָרגענדיגען טאָג.

ער האָט עקספּערימענטירט און געשריבען וועגען זיין אי־דעאל, וועגען זיין ערפינדונג.

צו האָט ער איבערגעלאָזען אימיצען פון זיינע קאָלעגען און פריינד זיין געהיימנים, אָדער ער האָט עס מיט זיך אין קבר גענומען, ווייס איך ניט ביז היינטיגען טאָג.

דאָקטאָר חאַזאַנאָוויטש

(אַ ביאַליסטאָקער פאָלקס-פריינד).

דאָקטאָר חאַזאַנאָוויטש, פון ביאַליסטאָק,*) איז אַ טיעף אינטער־רעסאַנטער טיפּ. כאָטש ער האָט געלעבט יאָהרען־לאַנג אין ביאַליס־טאָק, כמעט ניט ארויספאָהרענדיג פון שטאָדט, דאָך איז זיין נאָמען בעקאַנט אַלע רוסישע יודען.

בעקאַנט איז דאָקטאָר חאַזאַנאָוויטש מיט זיין יודישער ביבליאָ־טעק אין ירושלים. ער איז געווען אַ הייסער ציוניסט, פון די ערשטע „חובבי ציון". נור מיט זיין טעטיגקייט איז ער ניט גלייך צו אַנדערע. ער האָט זיך אויסגעקליבען אַ ווינקעל, זיין ווינקעל, אין וועלכען ער האָט געארבייט צעהנדלינגע יאָהרען, כמעט איינער אַליין.

דאָקטאָר חאַזאַנאָוויטש האָט זיך געשטעלט די אויפגאַבע צו שאַפען אין פאַלעסטינא אַ גרויסע ביבליאָטעק. די ביבליאָטעק זאָל דיענען אַלס קוועל פאַר יודישע וויסענשאַפט, היסטאָריע, קולטור. אַלעס וואָס בעלאַנגט צו יודישער וויסענשאַפט, צום יודישען לעבען אַ מאָל און איצט; וואָס עס איז נור ווען עס איז געשריבען געוואָרען יודישעס אויף יעדער שפּראַך, זאָל זיך געפינען אין אָט דער ביבליאָטעק.

עס איז ניטאָ קיין איין ציוניסט, פון די אַלטע, צי פון די נייע, וואָס זאָל ניט סימפּאַטיזירען שטאַרק מיט דאָקטאָר חאַזאַנאָוויטשעס

אידעע. „אחד העם", דער בעוואוסטער לידער פון די קולטורעלע ציוניסטען, וויל, אז פאלעסטינא זאל זיין דער קולטורעלער צענטער פון דעם יודישען פאלק. דאקטאר חאזאנאוויטש האט געוואלט, אז זיין ביבליאטעק זאל זיין דער צענטער פון אט דעם צענטער.

אין חאזאנאוויטשעס ביבליאטעק, וועלכע געפינט זיך אין ירושלים, איז איצט דא העכער ווי צוואנציג טויזענד בענד. פאר א יודישע ביבליאטעק איז דאס א גרויסע ציפער. ווען קארנעגי וויל גרינדען א ביבליאטעק, ווערט ביי איהם אזעלכע בעשאפען אין איין טאג. אבער דאקטאר חאזאנאוויטש איז נית קארנעגי. איהם האט בילדען אזא ביבליאטעק געקאסט צוואנציג יאהר לעבען.

אט דאס איז געוועזן דאקטאר חאזאנאוויטשעס אידעאל. דער אידעאל פון זיין לעבען. זיין גאנצע פרייע צייט, יעדען אבגעשפארטען רובל פון זיין פערדינסט, האט ער אוועקגעגעבען אט דעם אידעאל. ער פלעגט קויפען ביכער אליין, און אויסבעטלען ביי וועמען ער האט געקאנט, און פלעגט טראנספארטירען די ביכער אין זיין ביבליאטעק, אין ירושלים.

די ביבליאטעק אין ירושלים בעשטעהט פון א פאר ארימע צימערן. דאס איז די נדבה פון די „בני ברית". די ציוניסטען גיבען עפעס א קלייניגקייט צו שטייער אויף אויסצוהאלטען די ביבליאטעק, נור ווייטער דערפון געהט זייער אינטערעסירען זיך נית.

דאקטאר חאזאנאוויטש איז בייז געווען אויף די ציוניסטען דערפאר. בעזאנדערס אויף די קולטורעלע ציוניסטען, פאר וועמעס אידעע דאקטאר חאזאנאוויטש'עס אונטערנעהמונג איז א פונדאמענט. די ציוניסטען בעשטעהען אפילו פון פערשידענע פראקציעס, נית בלויז פון „קולטוריסטען". נאר וואס פאר א ריכטונג און פראגראם די אדער יענע ציוניסטישע פראקציע זאל נית האבען—די קולטורעלע ארבייט אין פאלעסטינא האט ביי אלעמען א וויכטיגע בעדייטונג. אפילו ציוניסטען־אנארכיסטען, אפילו געגנער פון ציוניזם געפינען, אז א חוץ אלע ציוניסטישע שטרעבונגען, איז קולטורעלע ארבייט אין ארץ ישראל, איבערהויפט אין ירושלים — דער דאזיגער נעסט פון פינסטער־

ניס, אבערגלויבען און „חלוקה״ — שוין זעלבסט פאר זיך זעהר א וויכטיגע זאך.

א חוץ די ציוניסטען זענען פאראן צעהנדליגע אלטע און נייע חברות, אין אייראפא, אין אמעריקא, אין דער גאנצער וועלט, וואס זייער ספעציעלע טעטיגקייט, אדער א טייל דערפון איז פאר פאלעס־טינא. דער „אליאנס״, „יקא״, די „בני ברית״, בערלינער „עזרא״ — דאס זענען רייכע חברות, וואס טוען א סך אום צו פערשפרייטען בילדונג צווישען די פאלעסטינער יודען. נאר קיינער פון זיי — אויסער די „בני ברית״ — קימערט זיך כמעט ניט וועגען דאקטאר חאזאנאוויטש׳עס ביבליאטעק. דר. חאזאנאוויטש האט געהאט א גרונד צו זיין ברוגז.

וואלט דר. חאזאנאוויטש געקאנט שרייען, רעקלאמירען זיך, ליארמען, ווי דאס רוב היינטיגע כלל־טוער טוען, וואלט ער שוין לאנג געהאט דערגרייכט זיין צוועק און מיט איהם וואלטען קליגגען די בלעטער. נור דר. חאזאנאוויטש איז בטבע געוועזן א שטילער מענש, מיט א העכסט דעליקאטער נשמה. ער האט ניט געקאנט פערטראגען קיין טומעל, קיין רעקלאמע, קיין גאוה, קיין אפענעם אדער פערמאס־קירטען ליגען. ער האט געארבייט עניוות׳דיג אין זיין ווינקעל, אין זיין אידעאל, וועלכען ער האט זיך געשטעלט אלס לעבענס־אויפגאבע. ער האט געארבייט, ווי א מילב, פלייסיג, אין דער שטיל, קלייבענדיג א בוך צו א בוך, טראנספארטירענדיג א קאסטען נאך א קאסטען, און ער איז געוועזן גליקליך מיט דעם געדאנק, אז דארטען וואקסט דאך זיין ארבייט און וועט עס איז וועט זי ברייגגען פרוכט.

דאס איז געוועזן דר. חאזאנאוויטש, אלס נאציאנאליסט און קולטורעלער טוער. פון אט דער זייט איז ער בעקאנט אלע רוסישע יודען און וייט איבער דער רוסישער גרענעץ.

אבער נאך פיעל אינטערעסאנטער איז געוועזן די פערזענליכקייט פון ח. אלס מענש, און אלס דאקטאר. און פון אט דער זייט האט איהם כמעט קיינער ניט געקענט אויסער די גרענעצען פון זיין שטאדט. צו קענען חאזאנאוויטש׳ן, אלס מענש און אלס דאקטאר, האט איהר געמוזט זיין אין ביאליסטאק, געמוזט ריידען מיט איהם און

ריידען מיט זיינע פּאַציענטען און, בכלל, מיט ביאַליסטאָקער יודען.

פון אַט דער זייט, איז דר. חאַזאַנאָוויטש געווען זעהר פּאָפּולער אין ביאַליסטאָק, וואו מען האָט ווייניגער ווי אומעטום געוואוסט פון זיינע ביבליאָטעק־ירושלים־ביזנעס. ער איז פּאָפּולער געווען, ווי קיין דאָקטאָר ערגעץ וואו אין יודישען תחום.

אין ביאַליסטאָק האָט מען איהם גערופען דער „משוגענער דאָקטאָר". און דאָך האָט דער „משוגענער" דאָקטאָר אַזוי פיעל פּראַקטיק געהאַט אין אַלע קלאַסען פון דער יודישער געזעלשאַפט, אי ביי גבירים, אי ביי אָרימע לייט, אַז ער האָט פשוט קיין כח ניט געהאַט פאַרטיג צו ווערען מיט אַלע וויזיטען.

פאַר וואָס רופט מען דר. חאַזאַנאָוויטש „דער משוגענער דאָקטאָר?"

דאָס וועט פערענטפערט ווערען, ווען איך וועל ברענגען אייניגע אילוסטראַציעס פון זיין פּראַקטיק, לויט ווי זיינע פּאַציענטען האָבען מיר איבערגעגעבען.

עיקר „משוגעת'ן" האָט דר. חאַזאַנאָוויטש געהאַט צוויי. ערשטענס פלעגט ער זיך שילטען. שילטען, אויסוואָגלען פון וואָרצעל, ניט דעם קראַנקען אַליין, נור זיין גאַנצע משפּחה, און פאַר איין גאַנג שוין אַלע יודען בכלל. שילטען זיך ווי דער גרעסטער אַנטיסעמיט. און — מערקווירדיג! דער חולה האָט אויסגעהערט די קללות, ממש אַ פערציטערטער געוואָרען, און אויף מאָרגען, אַז מען האָט גערדאַרפט דעם דאָקטאָר, האָט מען גערופען דוקא חאַזאַנאָוויטש'ען.

די צווייטע חאַזאַנאָוויטשעס „משוגעת" איז געווען, וואָס, קומענדיג צום חולה, פלעגט ער טאַפּען אַזעלכע זאַכען און מאַכען אַזעלכע שאלות, וואָס קיין דאָקטאָר קריכט ניט אַזוי ווייט און אינטער־פירט זיך דערמיט לחלוטין ניט.

אַן אַנדער דאָקטאָר, למשל, אַז ער קומט צו אַ חולה, שטעלט ער אָן אַ פּנים, אויב ניט פון אַ גאָט, איז, ווענינגסטענס, פון אַ פּראָפעסאָר. נעמט אַ פּייקעל מיט'ן פינגער איבער דעם האַרץ, וואָס טוט וועה; אין בעסטען פאַל הערט ער אויס דעם פּולס, און זעצט זיך באַלד שרייבען

„קאַלי בראַמאַטי״ אָדער „בינינום זולפוריקום״ מיט אַזאַ מינע, אַז דער קראַנקער איז פּעסט איבערצייגט, אַז אָט דאָ ליגט זיין „ישועה״, נעהמט אָב די פּאָר גראָשען און געהט אַוועק.

דר. חאַזאַנאָוויטש איז ניט אַזאַ מענש געווען. ער האָט אויסגעטאַפּט דעם קראַנקען איינגאַנצען. און דאָס איז איהם נאָך ווייניג געווען. איז ער געקראָכען אין דעם חולה׳ס שיסעל און טעפּעל, האָט געדאַרפט וויסען דעם קראַנקען׳ס גאַנצען „סדר היחוס״: וואָס ער טוט און ווי ער פיהרט זיך.

און אַז מען זוכט, געפינט מען. דר. חאַזאַנאָוויטש פלעגט תמיד געפינען, און דאָ הויבען זיך אָן די קללות.

איך וועל דאָ ברענגען אַ מוסטער פון אַ געשפּרעך, וואָס דר. חאַזאַנאָוויטש פלעגט פיהרען אין אַ הויז פון אַ קראַנקע שניידערין, צי אַ זאָקענמאַכערין, צי אַ אַנדערע קבצנ׳טע־פּראַלעטאַרקע. ער האָט בודק געווען דעם אָרט, וואָס טוט וועה, און דעם גאַנצען קערפּער, און געהט, ווי זיין שטייגער איז געווען, ווייטער, זוכט און געפינט: אַ גילדערנעם רינג אויף דעם פינגער פון דער שניידערין, אָדער אַ גילדערנעם בראַסלעטעל אויף איהר האַנד.

— אין הארצען אַ וועהטאָג, ניטאָ קיין קאַפּ בלוט, מ׳עסט קדחת, און גאָלד דאַרפען זיי האָבען... אַז... אַ קלאָג צו אייך, אַ גרויסער!... אָי, אַן אומגליק! מ׳לויפט נאָך חאַזאַנאָוויטשען! וואָס איז? טשאַכאָטקע! פון וואַנען קומט טשאַכאָטקע?... איהר ווייסט?... מ׳עסט ניט, מען טרינקט ניט, מען שטיקט זיך אין שטוב אין שמוץ, אין ענגשאַפט; מען קוקט ניט, ווי מען לעבט! כאַפּט מען אַ וועהטאָג, אַ שטעכענעם... פריהער — אַ ביסעל... פערלאָזט מען דאָס... דערנאָך מעהר... פערלאָזט מען דאָס. דערנאָך, אַז מען האָט אויסגעשפּייט אַ שטיק לונג, לויפט מען צו חאַזאַנאָוויטשען: ראַטעוועט! נייע לונגען אַ ריינשטעלען! אַ נייע הארץ אריינגעבען זיי... איהר טראָגט מיר האַלבע רובלס! אויף וואָס דאַרף איך אייערע האַלבע רובלס! נעהמט בעסער דאָס געלד און קויפט פלייש, מילך, אייער... עסט און שווארץ יאָהרען. עסט! ווערט איהר האָבען בלוט, ווערט איהר האָבען

כה, וועט איהר מיך ניט דארפען... ניין... פינגערלעך גילדערנע דארפען זיי, בראסלעטען, זייגערלעך גילדערנע! קליידער וואלענע, צו צוואנציג רובל א קלייד... פאר לייטען! פאר דער מאדע... און אונטער דער שענער קלייד, אויפ'ן לייב, א שמוציגע העמד... און דער לייב איז דאר ווי א שפאן, ניטא קיין קאפ בלוט... פון וואנען זאלט איהר האבען געזונד?...

עס קומט אריין צו דר. חאזאנאוויטש א גביר מיט א פיינעם בויך. דעם גביר האט ער אויך פיינד, נאך מעהר.

— וואס איז?

— קאפ שמערצען... הער דאקטאר.

דער „הער דאקטאר" גיט א קוק אויפ'ן גראבען בויך.

— קאפ שמערצען? זאגט חאזאנאוויטש מיט א ביטערע איראניע

— איך האב אויך קאפ שמערצען, נו? צו וועמען זאל איך געהן?

מען רופט דר. חאזאנאוויטש צו א גבירישען חולה. עס האלט שלעכט. אלע דאקטוירים ווייסען ניט, וואס צו טאן. ער הייסט געבען א געוויסע דאזע מארפיום. דער לעצטער מיטעל. מען פאלגט. מען האט קיין ברירה ניט. עס ווירקט. דער קריזיס ענדיגט זיך גוט. עס קומט א פראפעסאר פון אויסלאנד און גיט זיין פולע הסכמה צו חאזאנאוויטש'עס פעראָרדנונג. דער קראנקער ווערט געזונד. די ארומיגע ווייסען ניט, ווי דאנקבאר צו זיין איהם: אי, הער דאקטאר, פריהער גאט און דערנאך איהר...

נאר דר. חאזאנאוויטש ענטפערט מיט א פערעכטליכען שמייכעל.

— אזוי, פריהער גאט און דערנאך דער דאקטאר! און אז ס'וואלט געווען פערקעהרט? וואלט שוין געווען א קלאג, א ברעכענעס צום דאקטאר! ער האט אונגליקליך געמאכט! גאט איז שוין דעמאלט ניטא! דער דאקטאר אליין איז שולדיג... נו, איך זאג אייך, אז דא איז בלויז א צופאל, ניט מעהר. מיין חכמה איז דא גאר נישט...

אט אזוי פלעגט בעהאנדלען דר. חאזאנאוויטש זיינע פאציענטען. און פון דעסטוועגען האט ער, ווי געזאגט, די בעסטע פראקטיק געהאט

מען האָט איהם געהאַלטען פאַר אַ גוטען דאָקטאָר און אַן אמת׳ן מענשען. בשעת ער האָט געשאָלטען און געזידעלט האָט עס טאַקע פערדראָסען, נור יעדערער האָט־געפיהלט, אַז דר. חאַזאַנאָוויטש׳עס האַרץ קרענקט מיט דעם קראַנקען צוזאַמען; אַז, ווי דער אַמאָליגער נביא, האָט ער געליבט דאָס אָרימע פאָלק, שילטענדיג עס.

דערפאַר, אַז דר. חאַזאַנאָוויטש איז געקומען אויף די „חאַנאַי־קעס״ וואו די נויט און אָרימקייט איז ניט געמישט מיט נאַרישע גאוה; וואו די שמוציגע העמד איז ניט בעדעקט מיט אַ קאָרסעט און אַ זיידענעם יאַקעל; וואו נויט און עלענד זעגען בלויז און נאַקעט פאַר זיך און פאַר אַלעמען,— דאָ האָט ער ניט געצאָרנט און ניט גע־שאָלטען; דאָ האָט ער אויך אָפט גאָר קיין געלד ניט גענומען. פער־קעהרט: ער פלעגט נאָך אונטערן קיסען ניט זעלטען אַ דריי־רובלדיגע אַרונטערלעגען.

דר. חאַזאַנאָוויטש איז ניט געווען פערהייראַט. זיין הויז איז אַ בערזע געווען פאַר אָרימע קלויזניקעס און אַנדערע שטודירענדיגע יונגע לייט. גאַנץ אָפט פלעגען זיי נעכטיגען ביי איהם, צו עטליכע מיט אַמאָל. אַז ער איז געקומען ביי נאַכט פון די וויזיטען אַ היים, האָט ער אַרויסגעשאָטען דאָס געלד פון די קעשענעס און געזאָגט צום עולם: „נו, חברה, נעהמט אייך „מעשר״ וויפיעל ווער עס דאַרף״.

דר. חאַזאַנאָוויטש האָט זיך קיינמאָל ניט געדונגען. האָט אָבער אַמאָל געטראָפען, אַז אַ קאַרגער גביר האָט איהם געוואָלט עקספּלאָ־אַטירען, און שפּאָרט איהם אַריין אין האַנד אַ האַלבען קארב, האָט עס חאַזאַנאָוויטש ניט געקענט פערטראָגען. „חזרים״!— האָט ער דאַן מכבר געווען די קאַרגע בורזשוקעס— אַ „חאַנאַיקער״ יוד גיט אַ האַלבען רובל און איהר גיט אויך אַ האַלבען רובל! קראַנק זייט איהר צו צאָהלען אי פאַר זיך, אי פאַר די „חאַנאַיקעס!״.

זייענדיג אַ פינף יאָהר פאַר זיין טויט אין ביאַליסטאָק, האָב איך בעזוכט דר. חאַזאַנאָוויטש. איך האָב מיך געמעלדעט, אַלס ליטעראַט. ער האָט מיך צוגענומען קאַלט. אַז איך האָב איהם געזאָגט: איך שרייב העברעאיש אויך, איז ער געוואָרען צו מיר פריינדליכער.

נור ווען איך האָב איהם געמעלדעט, אז איך וויל שענקען עטליכע ביכער פאר זיין ביבליאָטעק אין ירושלים,—האָט ער זיך שוין געלאָזען אין זעהר א ווארימען און אָפענהערציגען געשפרעך מיט מיר.

דר. ח. איז שוין ווייס־גראָה געווען דעמאָלט, כאָטש ער האָט געשיינט צו זיין ניט עלטער פון א יאָהר זעכציג. די שטריכען פון זיין פנים זענען געווען זעהר אָריגינעלע. עפּעס איז אויסגעגאָסען געווען אויף זיין געזיכט א קינדערשע תמימות. דורך די אויגען האָט אייך געלויכטען א נאַטירליכקייט און ריינקייט פון דער נשמה און צו דער זעלבער צייט האָט איהר אין זיי בעמערקט עפּעס א שמערצליכע ערבימערונג און טיפעס ליידען. מען זאָגט, אז דער פּאָגראָם האָט אויף איהם געמאַכט א מורא׳דיגען רושם. ער האָט׳ זינט דעם פּאָגראָם, זיך איינגאַנצען צוריקגעצויגען. אין די שטאָדטישע זאַכען האָט ער זיך ניט געמישט. אויבען אָן ניט געקראָכען. וואו עס האָט געשמעקט מיט טומעל און מי־מי גאוה, פון דאָרט איז ער אנטלאָפען. רעקלאַמען האָט ער פיינט געהאַט און געלעבט זיך אין דער שטיל, אליין מיט זיינע חולאים, אם מעהרסטען פון די „חאַנאיקעס״, אָבגעבענדיג די פרייע צייט זיין לעבענס־אידעאל, דער יודישער ביבליאָטעק אין ירושלים.

צעבראָכענע נשמות.

צעבראָכענע נשמות.

I.

טיפּען און בילדער פון יודישע משוגעים.—חאַנע קראַוויעץ, די „פּער" פון די משוגעים.—די דראַמאַ פון זיין וואַהנזין, זיין לעבען און זיין סוף.—אַברהם־עלע דער זינגער; הורוויץ־דער גובערנאַטאָר; טעוועלע דער אַפּיקורוס; יונה מיט זיינע הינט; זלאַטע די פּרינצעסין; אַ משוגענער אַ בעל צדקה.—וואו און ווי עס לעבט דער יודישער משוגענער.—די גאַס און די ווייסע חברה׳ניקעס.—די ערשטע יודישע הייל־קאָלאָניע פאַר גייסטיגע קראַנקע אין רוסלאַנד.—די ווירקונג פון דער רוסישער רעוואָלוציע.

די משוגעים—דאס זענען פאַרשטעהער פון אַ בעסערער וועלט, אַ צוהרג׳עטע, צוקאַליעטשעטע, אָבער דאָך אַ שענערע, ווייל דאָרט איז אַלעס מעגליך, און דאָס איבערנאַטירליכע—נאַטירליך; ווייל אַלעס איז דאָרט פאַנטאַזיע, וואס איז איבערגעקומען די ביטערסטע, די שרעקליכסטע ווירקליכקייט און אַוועק אין דעם אונבעגרענעצטען רוים, וואס ווייס ניט פון פערגאַנגענהייט און פון צוקונפט.

זיי כאַראַקטעריזירען אבער דאָך אַ ווירקליכע וועלט, זיי ווייזען די קראַנקע יודישע נשמה אין רוסישען געטאָ.

חאַנע קראַוויעץ און זיין דראַמע.

איך וואָלט אייך וועלען צוערשט פאָרשטעלען מיין לאַנדסמאַן חאַנע קראַוויעץ. אָבער ער איז שוין טויט. און זיין טויט איז געוועזן אַזוי

טראגיש, ווי זיין לעבען, ווי די געשיכטע פון זיין וואהנזין. ער איז געשטארבען אין דער צייט פון דער רוסישער רעוואלוציע, אלס „אנארכיסט". דאס הייסט, מען האט איהם אנגענומען פאר אן אנארכיסט און דערשאסען.

די ידיעה וועגען חאנע קראוויעצ'ס טויט איז אנגעקומען צו די יודישע בלעטער. ווייל ערשטענס איז זיין טויט געווען ניט קיין גע־וועהנליכער, און צווייטענס איז חאנע קראוויעץ געווען ניט קיין געוועהנליכער משוגענער.

יעדע רוסיש־יודישע שטאדט האט איהר משוגענעם. אנדערע האבען צו צוויי, דריי און מעהר. פון זיי זענען ניט ווייניג פאפולער א סך ווייטער פון זייער שטאדט. נאר קיין משוגענער פונ'ם יודישען געטא אין רוסלאנד איז געוויס ניט געווען אזוי וועלט־בעריהמט, ווי חאנע קראוויעץ.

באפט אן א מינסקער יודען, וועט ער אייך דערצעהלען גאנצע געשיכטען וועגען חאנען. זיין שם האט אויך געקלונגען ווייט ארום מינסק. אומעטום האט מען געקענט חאנע קראוויעץ.

אבער ווייניגע האבען געוואוסט און ווייסען די טראגעדיע פון זיין וואהנזין. דאס איז א שטיק געשיכטע פון דעם רוסישען יודענס גלות־דראמא. איך וועל זי אייך דערצעהלען.

חאנע קראוויעץ, ווי זיין נאמען ווייזט (קראוויעץ איז אין פויליש א שניידער), האט געשטאמט פון שניידער. זיין טאטע איז געווען א דאמסקער שניידער, א פראסטער, נאר אן עהרליכער יוד, און האט א סך יאהרען נאך זיין חתונה קיין קינדער ניט געהאט. מען איז געפאה־רען צו „גוטע יודען", צו בעל שם'ס, צו „טאטערען" און—לאנג געוואַרט, אבער פארט דערהארט—שוין גאר אין די מיטעלע יאהרען, האט ער בעקומען א נחת—אזוהן—חאנען. חאנע איז ביי איהם געווען א בן יחיד: מעהר האט ער קיין קינדער ניט געהאט. אבער דערפאר איז דאס געווען א גערעטעגעס: א שענער און שלאנקער ברונעט, א קלוגער, א פעהיגער, א מתמיד. טאטע־מאמע האבען געשפארט פון עסען און טרינקען, פון אלע נויטיגע בעדערפעניסען און געלאזען חאנעלען לערנען.

האַנעלע איז געוואָרען אַן עלוי; מיט איהם האָט געקלונגען די שטאָדט. אַלע מאַמעס האָבען זיך מיט איהם געבענשט. האַנעלע איז געוואָרען אַלט אַכצעהן יאָהר און מען האָט איהם גענומען רעדען שידוכים מיט די פיינסטע באַלעבאַטים.

אָבער די כאַפּער האָבען שוין אויך געוואָרפען אויף האַנען אַן אויג. דאָס איז געווען מיט עטליכע יאָהר פריהער, איידער מען האָט איינגעפיהרט אַלגעמיינע מיליטער־דיענסט. און מען האָט איהם גע־כאַפּט און אָבגעגעבען פאַר אַ רעקרוט. די עלטערן זענען געווען זעהר אָרים און דערצו בעלי מלאכות, און האָבען נאָר נישט געקענט מאַכען. האַנעלען האָט זיך אָבער אויך זעהר ניט געוואָלט דיענען. אַ געשייטער יונג איז ער געווען, איז איהם איינגעפאַלען צו מאַכען זיך משוגע, כדי אויף אַט דעם אופן פּטור צו ווערען פון דינסט. ער האָט אָבגעטאָן די ווילדעסטע שטוקעס. זיין „דיאַדקע" מיט דער גאַנצער נאַטשאַלסטוואָ זענען פון איהם צופּלאַצט געוואָרען. מען האָט בעשטימט קאָמיסיעס צו אונטערזוכען איהם. מען האָט פערשטאַנען, אַז ער מאַכט זיך. מען האָט איהם געפּייניגט, אָבער עס האָט ניט געהאָלפען. האַנע האָט ניט געוואָלט דינען. ענדליך איז ביי איינינע פון די העכערע מיליטער-בעאַמטע אריין אַ ישוב הדעת, אַז עס קען זיין, אַז האַנע איז ט אַ ק ע משוגע. אנדערע, ווידער, זענען געפעלען געווען זיינע וויצען, המצאות און שטוקעס. נאָכ'ן שטייגער פון „אַדעליגע פּריצים" האָבען זיי איהם אָפּט געבראַכט צו זיך אויף זייערע הוליאַנקעס, איהם אָנגעשכור'ט און בענוצט איהם אין אַזעלכע פאַלען פאַר אַ שפּאַס־מיטעל. האַנע איז פּטור געוואָרען פונ'ם ווירקליכען דינסט. דערפאַר אָבער האָט ער געדאַרפט דינען אַלס לץ, אַלס שפּאַס-מאַכער, האָט געמוזט עסען חזיר, טרינקען בראַנפען ביז צו שכרות און ליידען די נידעריגסטע בעליידיגונגען פון די שכור'ע אָפיצירען. זיין פאָטער און מוטער זענען פון פערצווייפלונג געשטאַרבען. ער אַליין האָט אויך ניט געקאָנט אויסהאַלטען די ראָלע ביז צו ענדע. און ביסלעכוויז, ביסלעכוויז האָט די בראַנפען און די מאָראַלישע ערנידערונגען געווירקט אויף זיין גייסט. ווען מ'האָט זיך איבערציינגט, אַז האַנע איז

געוואָרען מיט אַן אמת משוגע, האט מען איהם בעפרייט פון דינסט. חאַנע איז געוואָרען פריי, אָבער אין דער פרייער וועלט האָט ער שוין קיינעם מעהר ניט געהאט. זיין קערפער און גייסט זענען געווען צובראָכען.

די „פריצים" האָבען אויף איהם „רחמנות" געהאט. מען האָט איהם צוגעוואָרפען אמאָל עטליכע קאָפּיקעס, א שטיקעל ברויט, און דוקא מיט חזיר, א גלעזעל בראנפען. דערפאַר אָבער האָט ער זיי געדאַרפט „אַמוזירען", פרעהליך מאַכען.

פון דעמאָלט אָן איז חאנע געוואָרען „חאָנע קראַוויעץ", דער בעריהמטער מינסקער משוגענער.

נאָר אפילו משוגענערהייד איז ער נאָך אַלץ געבליבען דער שענער ברונעט, דער העלדישער יונג. זיין וואוקס, זיין גאַנג, זיין קעהר איז געווען שטאָלץ. זיין „חיונה" האָט ער געצויגען פון די אָפיצירען מיט די פריצים. ביי יודען האָט ער קיינמאָל גאָר נישט געבעטען. קיינער האט ניט געזעהן, אַז א יוד זאָל איהם עפּעס געבען: עסען, צו א גראָשען. אין גאַס פלעגט מען איהם זעהן אַלע טאָג אין אַן אנדער פּאָזע, אנדערש געקליידעט: דאָ אין א צילינדער, אין ווייסע האנדשוה, אין איין שוך און איין קאַלאָש; דא אין א אָפיצירישען מונדיר מיט א ציגאַר אין מויל; דא אָבגעגאָלט דער קאָפּ, אדער ראַזירט א האלבע באָרד; ווינטער אין א לייכטען ווייסען זומער-זשאקעט, מיט צוריסענע נעט, דורך וועלכע עס האָט געפּראַרען זיין נאַקעטער שמוציגער קערפּער. זומער אין א הויכע באַראשקענע קוטשמע און א פּוטער. דאָס פלעגען אזוי די פריצים „צופּוצען" חאָנען, זייער פּריצישער נשמה צום פערגעניגען און דעם עולם צום שפּאָס.

ווייסע חברה׳ניקעס פלעגען איהם נאָכלויפען, וואַרפען מיט שטיינער, אָנרייצען אויף איהם הינט, רייסען איהם, צופּען איהם. חאָנע האָט א פליג אויפ׳ן וואנד ניט אָנגעריהרט. וואָס מען האָט איבער איהם ניט צוטאן, פלעגט ער זיך ניט ערלויבען שלאָגען צוריק; פלעגט ניט שרייען, ניט גוואַלדעווען, ווי אנדערע משוגעים. ער פלעגט זיך אָפּט נאָר, אין מיטען די בעליידיגונגען און פּייניגונגען, אוועק־שטעלען פלוצלונג אין מיטען דער רעדעל, נישט ריידען קיין וואָרט,

נאָר אַ וואָרף טון אויף זיי אַ שטומען בליק. דאַן אַ קעהר טון זיך שטאָלץ צוריק און אוועקגעהן.

דער בליק, פול מיט צאָרן, מיט בעליידיגטען געפיהל און פעראכטונג, האָט ניט זעלטען געווירקט. און די גרויזאמע ווייסע חברה פלעגען זיך אויף אָבשטעלען, אזוי ווי פערשעמט, און לאָזען איהם צורוה. ווען אזא טאקטיק האָט ניט געהאָלפען, פלעגט חאַנע, אָב־שטעלענדיג זיך, פערפיהרען מיט עמיצען פון דער חברה, אָדער מיט עטליכע א געשפרעך, אַ קינדערשען געשפרעך, אזוי ווי איינער פון זיי; פלעגט מיט זיי לאַבען און חוזק'ען און אין מיטען חוזק'ען, פלעגט ער זיך פלוצלונג אויסדרייען אָדער אריין ערגעץ אין אַ הויף און אזוי ניצול ווערען פון דער קאמפאניע.

חאַנע האָט געהאט קלוגע איינפאלען און גלייכווערטלעך, און יודישע יונגע לייט האָבען זיך אויך ניט געשעמט אריינצונעהמען איהם און פערברענגען מיט איהם די צייט. איבערהויפט—די גבירישע יונגע לייט. דעריבער האָט חאַנע געקענט אלע גבירים אזוי גוט, ווי ער האָט געקענט זיינע אָפיצירען און פריצים. ער האָט געוואוסט, וואָס איט־ליכער פערמאָגט, ווי יעדער לעבט.

ווי ביי דאָס רוב יודישע משוגעים, האָט זיך ביי חאַנען ענטוויי־קעלט אמאניע פון גרויסקייט. פריצים און יודישע גבירישע יונגע לייט פלעגען איהם, צו שפאס, איינשמועסען, אז ער איז מיט זיי שותפות אין זייערע עסקים און רייכטום. חאַנע האָט געגלויבט, ווי דאָס מעהרסטע משוגעים, וואָס זענען ניט אימשטאנד צו אונטערשיידען די ווירקליכקייט פון דער פאנטאזיע. אז ער פלעגט ריידען צו עמיצען וועגען א גביר, פלעגט ער געוועהנליך צושטעלען זיין אייגענע פערזאָן: „איך און שמחה לאַנדע", אָדער „איך און וואָלף ראפפאָרט" (מינסקער גבירים), אָדער „איך און גראף טשאפסקי"—פלעגט ביי איהם שטענדיג געהן צוזאמען. מיט דעם גביר האָט ער שותפות געקויפט אַ וואלד, מיט יענעם געקויפט הייזער; מיט אן אנדערען צוזאמען געגעבען „זשירעס" אויף וועקסלען, און אויף זיינע זשירעס גיט מען געלד אין אלע בענק. דערפון געהט אין מינסק אַ ווערטעל „חאַנע מיט די זשירעס".

אזוי רופט מען געוועהנליך אפוסטען בעל גאוה. מיט דעם נראף האט חאַנע געהאט גיטער, מיט יענעם פריץ—צוזאַמען געגעסען אויף א באל. די מויערן זענען געווען זיינע און שמחה לאנדעס, און יענע הויפען—זיינע און דעם פריץ קורקוזעוויטשעס. ער האט בעזעסען אויף אזא נ'ארט—און אימער שותפות—גאסען, הייזער, גיטער און גאנצע שטעדטלאך. און זיינע „גרויסע עשירות" זענען געווען די סיבה פון זיין טויט. ער איז געשטאָרבען מיט א רעוואלוציאָנערען טויט — פון „עקספּראָפּריאציע".

עס פערשטעהט זיך, אז ניט מען האט איהם געוואָלט עקס־פּראָפּריאירען, נאָר מען האט געמיינט, אז ער איז געקומען עקספּראָ־פּריאירען, און מען האט איהם געשאָסען, אלס אנארכיסט.

אזוי האָבען געמעלדעט די צייטונגען. נאָר איך צווייפעל שטארק אין דער ריכטיגקייט פון אָט דעם צייטונגס־בעריכט. חאָנע איז שוין אלט געווען א יאָהר זעבציג און קיינעם האט ניט געקענט איינפאלען, אז דאָס איז אן אנארכיסט. גיכער איז צו גלויבען, אז א שכורער פריץ האט איהם דערשאָסען „צום שפּאס", און אום צו אנטגעהן פון געריכט, האט ער אויסגעקלערט די מעשה, אז מען האט געמיינט, ער איז אן אנארכיסט.

חאָנע איז געשטאָרבען אזוי טראגיש, ווי טראגיש עס איז געווען זיין לעבען און די סבה פון זיין וואהנזין.

II.

דער יודישער וואהנזין איז ניט קיין קאַביגער, ניט קיין רעש'דיגער, ניט קיין שעדליכער פאַר אַנדערע. ער איז שטיל, פערטיפט אין זיך און שוצלאָז. אזויגע סאָרטען משוגעת, וואָס קומען פון שכרות, פון א צולאָזענעם לעבען, וואס דריקט זיך אויס אין מאָרד און זעלבסטמאָרד, אין שלאָגען זיך — „בויאנען" — בעגעגענט איהר זעהר זעלטען אין דער יודישער גאס. דאָס רוב יודישע גייסט-קראנקע זענען אָדער מעלאַנ־כאָליקער, אָדער, פערקעהרט—פרעהליכע „לונג־און-לעבערס". אין ביידע פאַלען אָבער—גאַנץ אונשעדליכע און אונשולדיגע. דער יודישער וואהנזין איז א פּראָדוקט פון דעם יודענס אוננאָרמאַלער פּאָליטישער און סאָציאַלער לאַגע אין רוסלאַנד, פון זיין גרויזאַמער רעכטלאָזינקייט. דאָס רוב יודישע משוגעים זענען מענשען מיט געבאָרענע פעהיגקייטען, וואָס די שרעקליכע ווירקליכקייט האָט ניט געלאָזען זיי ענטוויקלען זיך נאָרמאַל און פערקריפּעלט זייערע נשמות אין קאַמפּף מיט די קייטען און פּענטעס, פון וועלכע זיי האָבען געשטרעבט זיך ארויסצורייסען אין דער ליכטיגער פרייער וועלט.

דער גרעסטער פּאָליטישער עלענד אין יודישען לעבען פון רוסלאַנד איז די קאַטאָרגע פון דעם רעקרוטען־דינסט, די אמאָליגע רוסישע קאַזאַרמע. אין סלוצק איז געווען א משוגענער יודעל, מיט וועלכען עס האָט פּאַסירט די זעלבע דראַמע, וואָס מיט חאַנע קראַוויעץ. יודעל איז אויך געווען א בחור אַן עלוי. ער האָט געפּרובט דעם זעלבען מיטעל לויז צו ווערען פון רעקרוטען־דינסט און מ'האָט איהם אויך

אזוי פערפייניגט, ווי חאַנען, און אַרויסגעלאָזט פון קאַזאַרמע אַ גייסטיגען קריפּעל.

די צרות און בלוט־זויגעניש פון די פּאָליציייאישע קאַנצעלאַריעס און פורעו האָבען ניט איין מענשען־געטריבען צום וואַהנזין. אין מינסק פלעגט, אויך אַזוי ווי חאַנע, אומגעהן איבער די גאַסען אַ משוגע־נער, הורוויץ, אַן עלטערער יוד, וועמעס איינבילדונג איז בעשטאַנען אין דעם, אַז ער איז אַ גובערנאַטאָר. אָפט פלעגט מען איהם זעהן, שפּאַצירענדיג איבער די גאַסען אַ צוגעפּוצטער אין עפּאָלעטען און אין אַ מיליטערישער היטעל. די געשיכטע פון זיין וואַהנזין איז ניט ווייניגער טראַגיש, ווי חאַנעס און יודעל׳ס. זיין טאַטע איז געוועזן אַן אַרענדאַר ביי אַ פּריץ. דער פּריץ האָט איהם (זיין טאַטען) פערשמיסען צום טויט. ער איז ניט באַלד געשטאָרבען, נאָר אין אַ קורצע צייט אַרום, פון האַרצוועהטאָג. דער זוהן האָט ניט געקענט פערגעסען דעם פאָטערס בעליידיגונג. ער האָט געזוכט אין אַלע קאַנצעלאַריעס גערעכטיגקייט. צו נעהמען נקמה אָן זיין פאָטערס בעליידיגער און מערדער איז געוועזן זיין איינציגע אויפגאַבע אין לעבען. די גאַנצע ירושה און וואָס ער האָט פערדינט—פון מלמדות—האָט ער אַוועקגעגעבען אויף „פּאַפּירען” און רעכט־זוכעניש איבער די קאַנצעלאַריעס. מען האָט ביי איהם דאָס געלד אַרויסגעצאַפּט און צו קיין משפּט האָט ער זיך ניט דערשלאָגען. ער האָט ניט געקענט—ניט עסען, ניט טרינקען, ניט רוהען. דאָס האָט איהם ענדליך געריהרט פון זינען. אין זיין קראַנקען מוח איז אַריין אַ געדאַנק, אַז צו דערגעהן די גערעכטיגקייט מוז ער סיידען ווערען אַליין אַ גובערנאַטאָר,—די העכסטע דיסטאַנץ נאָך אַ יודישען באַלעבאַטישען בעגריף, וואָס האָט די מאַכט דערצו. און צווישען „ווערען” און „ווערען” איז, ווי בעוואוסט, אין אַ קראַנקער פאַנטאַזיע נאָר אַ קליינער גרענעץ. זיין צושטרייטע איינבילדונג האָט איהם געמאַכט פאַר אַ גובערנאַטאָר און דאַן האָט ער זיך בערוהיגט.

די קרומע שידוכים, די צוזאַמענשטויסונגען, אויף אָט דעם באָדען, צווישען פאַנאַטישע און דעספּאָטישע עלטערן און זייערע קינדער האָט געבראַכט ניט ווייניג גייסטיגע אָפּפער. אין ביאַליסטאָק

איז געווען א וואהנזיניגער, וואס זיין איינרעדעניש איז בעשטאנען אין דעם, אז זיין טאטע האט איהם פערקויפט. ער האט צו זיך אליין ניט בעלאנגט; ער האט ניט געהאט קיין שום פערזענליכע פרייהייט; זיין קערפער איז ניט געווען זיינער; קיין זאך אין איהם איז ניט געווען זייניגע; „ער איז פערקויפט"—דאס איז געווען נאכאנאנד זיין טענה.

די אונמעגליכקייט—צוליב עקאנאמישע, אדער אנדערע אורזאכען - חתונה צו האבען, שאפט אויך א סך אפפער. אין סמאלעוויטש, מינסקער גוברניע, איז געווען א משוגענע זלאטע, וועלכע איז געווען איבערצייגט, אז זי איז דעם קיסר'ס כלה; אז ער האט איהר געשיקט גאנצע וואגאנעס מיט אל-דאס גוטס און זי האלט אין איין ווארטען אויף אן עקסטרא טעלעגראמע, זי זאל זיך אנטאן אין בגדי מלכות און קומען צו איהם. האט מען איהר געגעבען א פאפירעל, און געזאגט, א דאס איז א בריוועל צי א טעלעגראמע פון קיסר, האט זי געבעטען לייענען און דאס צוגענומען און בעהאלטען מיט דער גרעסטער ליבשאפט.

א סך וואהנזיניגע טרעפט איהר אין די יודישע שטעדט פון רוסלאנד — אפפער פון צופיעל אנגעשטרענגטע גייסטיגע ארבייט — געוועזענע וואויל-לערנער, מתמידים. דאס זענען די שטילסטע און רוהיגסטע משוגעים. אין מינסק אליין זענען געווען א פאר א זעלכע: אברהם'עלע און יונה. דער ערשטער האט געקענט אלע יודישע פאלקס-לידער און בעלי מלאכות האבען ליעב געהאט איהם אריינצונעהמען אין זייערע ווערק-שעפער און הערען זיינע נגונים. דערפאר פלעגט ער קריגען לייכט א גראשען. יונה איז געווען בעריהמט דערמיט, אז וואס ער האט בעקומען, פלעגט ער זיך טיילען מיט זיין קאמפאניע הינט, וואס זענען תמיד געווען ארום איהם. אין מאנאסטירשטשינע, מאהליווער גוברניע, איז דא, אויך פון דעם טיפ, א משוגענער בעל צדקה. וואס ער בעקומט ווארפט ער אין שוהל אין די פושקעס, אדער צוטיילט ארימע לייט. ער האט אויך אין שוהל אן אייגענע ספר תורה, וואס ער האט געלאזען שרייבען פאר זיינע אויפגעקליבענע גראשענס. אליין נעהרט ער זיך מיט ברויט און וואסער, אדער א ביסעלע קרופניק.

דאָגעגען איז געווען אין מינסק אַ משוגענער—אַן אפּיקורוס—טעוועלע. ער פלעגט שטעלן פייגן צום הימעל און אויסרעדען אויף גאָט, וואָס אין קאָרט שטעהט. דערפאַר פלעגט ער ביי יודען זעלטען אַ נדבה קריגען און האָט זיך תמיד אויפגעהאַלטען אין אוטשאַסטאָק, וואו ער פלעגט הייצען די הרובעס און קריגען פון די פּאָליציסטען דערפאַר אַ שטיקעל ברויט, אמאָל מיט אַ שטיקעל חזיר.

דער משוגענער איז אַ געוועהנליכע ערשיינונג אין דעם יודישען געטאָ. אָהן אַ משוגענעם קען מען זיך ניט פאָרשטעלען אַ יודישע קהלה, ווי עס איז אונמעגליך זיך פאָרצושטעלען זי אָהן אַ רב, אַ מקוה און אַ פּאָליציסט. אין דער זעהר יונגער קליין שטעדטעלע וואָלאָמין, לעבען וואַרשא, וואו עס זענען דאָ אינגאַנצען עטליכע צעהנדליגע יודישע פאַמיליעס, איז נאָך קיין אייגענער בית עלמין ניט געווען, און אַן אייגענעם משוגענעם האָבען זיי שוין פערמאָגט.

דער משוגענער וואוינט אין יודישען געטאָ—האַלב אין גאַס, האַלב אין שוהל, אין דער ווייבערשער אָבטיילונג, אָדער „להבדיל" אין מרחץ אונטער'ן אויווען. ער לעבט פון די גראָשענס, שטיקלעך ברויט, איי בערבלייבעכצען פון געקעכץ, וואָס מ'ווארפט איהם צו. ביי דער מאַסע איז ער אַן אייגענער מענש, אַ שטוב־מענש, און דער אָרימסטער באַלעבאָס, אָדער באַלעבאָסטע לאָזט דעם משוגענעם ניט ארויס פון שטוב מיט גאָר נישט. דערפאַר פאַרברייגגען מיט איהם איינפאַכערע, ווענינער ענטוויקעלטע ארבייטער, די צייט; מען לאַכט פון זיינע המצאות, לידלעך, וויצען. דער משוגענער שטאַרבט ניט פון הונגער אין דער יודישער גאַס. דערפאַר אָבער איז שוין דאָרט קיין רעטונג ניטאָ פאַר זיין קראַנקען גייסט. איז איינער נור עטוואָס ניט געזונד און וואָלט נאָך געקענט אויסגעהיילט ווערען, ווערט ער שוין פערקריפּעלט, ווי ער פאַלט נור אריין אין גאַס. די ווייסע חברה מאַכט איהם אינגאַנצען און האָפנונגסלאָז צודולט.

אַ קראַנקען־הויז איז ביי יודען איינע פון די ערשטע צדקה־זאַכען. אַ „הקדש" איז כמעט דאָ אין יעדער שטאָדט און שטעדטעל. אָבער פאַר די אונגליקליכסטע אָפּפער, פאַר די גייסטיג־קראַנקע ווערט

כמעט גאָר ניט געזאָרגט. אלס אויסנאַהמע ווערט אין אייניגע שפּיטאָלען, ווי אין ביאַליסטאָק און מינסק, אין ווילנא — אין „מושב זקנים" אויפגעהאַלטען עטליכע וואַהנזיניגע, רוהיגערע און קערפּערליך געזונדע. ערשט די לעצטע צייט איז אין ווארשא געמאַכט געוואָרען אן ערנסטער שריט צו גרינדען אַרום שטאָדט, אויפ'ן לאַנד, אַ קאָלאָניע פאר גייסטיג־קראַנקע.

וואָס פאר אַ ווירקונג האָט געהאַט די רוסישע רעוואָלוציע אויף די מענשען, וואָס זענען גענייגט צו גייסטיגער ערקרענקונג?

אין פלוג, דוכט זיך, אַז די שרעקליכע צוטרייסלעניש אין אַלע זייטען פונ'ם עקאָנאָמישען און גייסטיגען לעבען האָט געדאַרפט שאַפען פיעל מעהר אָפּפער אין אָט דער הינזיכט. אין אמת'ן אָבער האָט זיך בעמערקט דעם היפך. די צאָהל פון אידיאָטען און משוגעים אין די יודישע גאַסען פון רוסלאַנד איז, אין פערגלייך מיט פריהער, דאַן אַ סך קלענער געוואָרען. אידיאָטיזם און וואַחנזין איז די פרוכט פון פערצווייפלונג און אונבעוועגליכקייט. די רוסישע רעוואָלוציע האָט זיך, ווי אַ שטורם, אַריינגעריסען אין דער יודישער נשמה, אָבער ווי אַ פריהלינגס־שטורם, וואָס צושטערט ניט, נאָר פערקעהרט: בעלעבט און רייצט אויף צו אַ פרישערע און שטאַרקערע טעטיגקייט. די דער־מאָקראַטישע אידעען האָבען געגעבען דער יודישער יוגענד אַ אידעאַל, וואָס נעהרט און שטאַרקט די נשמה און היט איהר אָב פון טעמפּ־קייט און שימעל. ווי אַ פרישער טוי פון האָפנונג און טרייסט דרינגט אַריין אָט דער אידעאַל אַלץ ווייטער און טיפער אין די שוואַכסטע נשמות און רעגט זיי, און מונטערט זיי אויף, און העלפט זיי איבער־טראָגען די שווערסטע קריזיסען. אַ סך אוננאָרמאַלע ערשיינונגען האָט די רעוואָלוציע, אמת, אַריינגעבראַכט אין דער יודישער גאַס. אָבער אָט די אוננאָרמאַלע ערשיינונגען האָבען קיין שום שייכות ניט מיט גייסטיגער שוואַכקייט און אידיאָטיזם. פערקעהרט: אין זיי בעמערקט זיך די דרייסטקייט און הינרייסונג פון געזונדע יוגענדליכע קרעפטען. אפילו די פעהלערן פון דער דעמאָקראַטישער יוגענד זענען

סימפאטיש מיט זייער גייסטיגער מונטערקייט און פרישקייט, און
וויזען, אז די יודישע קראנקע נשמה לעבט דורך א גענעזענדע
קריזיס. פריהער צו שפעטער וועט זי ארויס פון קריזיס געשטארקט
און פעהיג צו א געזונדער שאפענדער ארבייט.

בעליידיגטע ליעבע.

דאָס איז אַ צוויי־פּאַבּע דראַמע, וואָס איך וויל איצט דערצעהלען. אַ געשיכטע פון מענערס גרויזאַמקייט. אויף אָט דער דראַמע, אָדער, ריכטיגער געזאָגט, צוויי דראַמעס, האָב איך זיך גאַנץ צופעליג אָנגעשטויסען אויפ'ן הויף פון ביאַליסטאָקער יודישען שפּיטאָל, באַלד נאָכ'ן פּאָגראָם. געהענדיג צווישען די רייהען בעטלעך מיט די פּאָגראָם־פערוואונדעטע, בין איך געוועזן איבערראַשט דורך אַן ענגלישע פראַזע, וואָס האָט מיר פּלוצלונג אַ קלונג געטאָן אין אויער.

— וואַי דאָנטש יו וואַש יורסעלף, יו דאָירטי טהינג?*)

איך האָב זיך ניט ווילענדיג אָבגעקעהרט אַ קוק טאָן: פון וואַנען נעהמט דאָס די ענגליש? און האָב דערזעהן פאַרביי מיר לויפענדיג אַ יונג מיידעל אין אַ אונטער־קליידעל, מיט אַ גאַנץ אויפגעשפּילעטען יאַקעל, צושויבערטע האָר און שמוציגען פּנים. נאָך איהר יאָגט זיך עפּיס אַ פרוי אין מיטעלע יאָהרען, אין אַ פאַרטוך, מיט פערקאַטשעטע אַרבּעל; האַלט אין איין האַנד אַ קענדעל וואַסער, יאָגט זיך מיט איהר נאָך דעם מיידעל, קאָן זי אָבער ניט כאַפּען און האַלט אין איין שרייען, שטאַרק בייז:

— סטאַפּ, אי טעל יו, דאָנט ראָן עוויי, סטאַפּ!**)

*) וואָס וואַשטו זיך ניט, דו שמוציגע זאַך?

**) האַלט, זאָג איך דיר, לויף נישט אַוועק, האַלט!

די סצענע האָט ארויסגערופען ביי די ארומיגע, אי די קראנקע, אי די געזונטע, א געלעכטער.

— ווער איז זי? ווער זענען זיי? — האָב איך געפרעגט ביי איי־נעם פון מיינע בעגלייטער, א לייכט-פערוואונדעטער ארבייטער, וועלכער איז געווען א האלבער באלעבאָס אין שפּיטאָל און געקענט אלע איבעריגע פערוואונדעטע און קראנקע בכלל.

— ביידע משוגענע, — האָט ער געענטפערט, — די צוויי איינציגע משוגעים פון שפּיטאָל.

— האָבען זיי עפּיס א שייכות צום פּאָגראָם? — האָב איך איהם געפרעגט.

— וואו! זיי זענען שוין דאָ אלטע בירגעריגס, יענע, די אלטע — א יאָהר צוועלף, און דאָס מיידעל אויך א יאָהר דריי.

— ווי אזוי קומען זיי אהער? און פון וואנען קען די פרוי ריידען ענגליש?

— זי איז אָנגעקומען אהער גלייך פון אמעריקא. זי איז א שוועסטער פון איינעם, וואָס דינט דאָ. האָט ער געפּועלט, אז מען זאָל זי צונעהמען און לאָזען דאָ זיין אין שפּיטאָל.

— און די אנדערע? — האָב איך געפרעגט.

— דאָס מיידעל איז שוין משוגע געוואָרען דאָ, באלד ווי זי איז געקומען צוריק פון אמעריקא. זי איז אויך געווען אין אמעריקא. עס איז א גאנצע געשיכטע מיט זיי. א טרויעריגע געשיכטע. פרעגט זיך ביי איהר, ביי דער „מאמען", וועט זי אייך אפשר דערצעהלען.

— איהר זאָגט: ביי דער „מאמען"; איז זי דען דער מיידעל'ס א מאמע?

— ניין, נור זי האלט איהר, ווי א מאמע איהר קינד, און ניט ווי א געוועהנליך קינד, נאָר ווי א מאמע צערטעלט א ליעבע א פערצויגענע בת יחיד'קע.

דאָס האָט מיך נאָך מעהר פעראינטערעסירט.

איך בין געווען זעהר נייגיריג צו וויסען די טרויעריגע געשיכטע פון אָט די ביידע אמעריקאנער אומגליקליכע לאנדס-פרויען, און מיין

בעגלייטער האָט מיר דערצעהלט אָט וואָס:

די אַלטע דבורה׳קע האָט געלעבט מיט איהר מאַן אין ענגלאַנד; פון דאָרט זענען זיי אָבגעפאָהרען נאָך אַמעריקא. איהר מאַן איז, דאַכט זיך, געווען אַ פעדלער. זיי האָבען זיך געהאַט זייער אויסקומעניש ניט שלעכט. זיי האָבען מעהר ניט געהאַט ווי איין־איינציג קינד. די מוטער איז געווען שטאַרק צוגעבונדען צום קינד.

נאָר דאָס קינד איז געשטאָרבען, און פון דעמאָלט אָן איז געוואָרען אַ שטאַרקער ריס אין דעם לעבען פון דער קליינער פאַמיליע.

דעם מאַן האָט זי ניט ווייניגער געליבט. נאָר ער האָט איהר ניט געקאָנט פערבייטען דאָס קינד. ער האָט זיך גיכער געטרייסט פון איהר. אַז זי איז געריהרט געוואָרען פון זינען, האָט ער געקראָגען אַ מיטעל פטור צו ווערען פון איהר. ער האָט איהר „אַריינגעשפּאַרט אַ גט און איינגעשמועסט צו פאָהרען אַ היים נאָך רוסלאַנד. זי איז געפאָהרען און האָט אין דער היים ניט אויפגעהערט צו בענקען—אין צווייען: נאָך איהר איינציג קינד און דעם מאַן, וועלכען זי האָט ניט אויפגעהערט צו ליבען. ער איז, פאַר איהר אוועקפאָהרען, געווען צו איהר זעהר פריינדליך און האָט איהר ניט אויפגעהערט איינצושמועסען, אַז ער שיקט זי נור אַהיים, זי זאָל זיך אַביסעל צושטרייען, און אין קורצען וועט ער איהר שיקען אַ שיפסקאַרטע, זי זאָל קומען צוריק.

איהר קראַנקהייט איז געווען אַן׳אונהיילבאַרע, אָבער זי איז ניט געווען קיין רוישענדע, בעלעסטיגענדע און ניט קיין מעלאַנכאָלישע. זי איז פון דעם סאָרט גייסטיגע קראַנקע, וואָס זענען אין געוויסע צייטען פאָלקאָם נאָרמאַל און אין זייער קרענקליכען געדאַנק וואַכט שטענדיג דאָס בעוואוסטזיין פון זייער גייסטיגער קראַנקהייט.

זענענדיג אַן׳ארבייטזאַמע פון דער נאַטור און כדי צו פערשלאָגען איהר בענקעניש, האָט זי אין שפּיטאָל זיך געכאַפּט ארבייטען, וואָס זי האָט געקענט. זי ארבייט מיט אַ טאָלק ווי אַ געזונטער מענש, און איז, ווי געזאָגט, געוואָרען אין שפּיטאָל אַ גאַנצע באַלעבאָסטע. האָבענדיג פון נאַטור אַ צערטליך־ליבענד האַרץ, האָט זי זיך ביסלעכווייז צוגעבונדען צו די קראַנקע און תמיד געהאַוועט אַרום זיי.

דאָס האוועניש און פּאדעניש ארום די קראנקע האָבען אין איהר אַ ביסעל פערשלאָגען דאָס בענקעניש. זי האָט, ווי עס שיינט, פערשטאנען, אַז זי בלייבט דאָ אויף אייביג, אַז זי וועט שוין קיינמאָל ניט זעהן איהר קינד'ס קבר און איהר מאַן; קיינמאָל ניט. זי האָט זיך אויך, שפּעטער אַ ביסעל, דערוואוסט, אַז איהר מאַן האָט חתונה געהאַט, און לעבט גאַנץ גוט, האָט אַנדערע קינדער.

די האָט זיך פאר קיינעם ניט געקלאָגט. אָבער אין הארצען ביי איהר האָט ניט אויפגעהערט צו נאָגען דער אלטער טיפער וועהטאָג, ביז זי האָט ניט בעקומען אַ טרייסט אין איהר „בת־יחיד'קע, שרה'לע.

שרה'לע איז געווען אַ שענע שניידערין. אין איהר האָט זיך געליבט אנ'ארבייטער—אויך אַ שניידער, און אפשר אַ שטעפּער—איך געדענק ניט אקוראט. קיין תנאים איז נאָך ביי זיי ניט געווען. אָבער צווישען זיי איז שוין געווען אָבגערעדט, און אלע בעקאַנטע ארבייטער און ארבייטאָרינס האָבען געוואוסט, אַז זיי זענען חתן־כלה.

איהר געליבטער האָט געדארפט געהן דינען. און שרה'לע האָט איהם געגעבען איהרע הונדערט רובל, וואָס זי האָט געהאַט אָבגע־שפּאָרט פון דער ארבייט, קלויבענדיג יאָהרען־לאַנג אַ קאָפּיקע צו אַ קאָפּיקע. ער איז אוועק אין אמעריקא. דערפאַר האָט ער איהר צוגע־זאָגט, אַז ווי נור ער וועט אָנהויבען פערדינען, וועט ער איהר ארויס־שיקען אַ שיפסקאַרטע, און זי וועט קומען צו איהם אין אמעריקא, און זיי וועלען דאָרט חתונה האָבען.

איהר געליבטער איז אוועק און שרה'לע האָט געווארט פון איהם אויף אַ בריף.

זי האָט געווארט אַ חודש, צוויי, דריי, פיער, אַ האַלב יאָהר, אַ יאָהר און—פון איהר „ליבען, טרייען שלומ'קען" איז קיין ווארט ניטאָ.

זי האָט געשריבען צו בעקאַנטע, האָט געבעטען רחמים, מ'זאָל איהר ענטפערן: צי לעבט ער? צי איז ער געזונד? פאַרוואָס שרייבט ער ניט?

האָט איהר עמיצער ענדליך געענטפערט, אַז ער איז געזונד און פערדינט געלד, נאָר ער דרעהט זיך ארום מיט אנ'אנדערער.

האָט זי צונויפגעקליבען ווי־עס־איז אויף הוצאות; אַ ביסעל האָבען אייגענע אויסגעליהען. און איז אַוועק נאָך איהם קיין אַמעריקא.

אָבער אַז זי איז געקומען קיין אַמעריקא, האָט זי געפונען, אַז איהר שלומ׳קע איז שוין געוואָרען אַ חתן מיט יענער מיידעל און מיט איהר האָט ער אַפילו ניט געוואָלט ריידען.

וואָס דאָרט האָט פּאַסירט, אין אַמעריקא, איז אַקוראַט ניט בעוואוסט. מ׳ווייסט נור, אַז זי איז קראַנק געוואָרען און ער האָט זיך איבער איהר מרחם געווען און האָט איהר אָבגעשיקט צוריק מיט אַנ׳אָקסען-שיף.

דאָס פאָהרען אויפ׳ן אָקסען-שיף און דאָס טיפע קלעמעניש איבער איהר בעליידיגטער ליבע האָבען איהר געריהרט פון מוח. זי איז אַריינגעפאַלען אין אַ טיפע מעלאַנכאָליע און איז אָנגעקומען אין ביאַליסטאָקער שפּיטאָל.

אַז שרה׳לע איז אָנגעקומען מיט דריי יאָהר צוריק, אין שפּיטאָל, און דבורה׳לע האָט זיך דערוואוסט איהר טרויעריגע געשיכטע, האָט איהר אייגען בעליידיגט הארץ אליין נור געפיהלט דעם טיפען עלענד פון דער אומגליקליכער מיידעל. זי האָט זיך צוגעבונדען צו איהר מיט אַלע פעדים פון איהר אייגענער ליידענדער נשמה. די אונבעפרידיגטע הייסע ליבע פון אַ מוטער און אַ פרוי האָט געפונען אַנ׳אויסגאַנג אין איהר צערטליכקייט און פאַרעניש אַרום דער מיידעל. זי איז פאַר איהר געוואָרען אַ הייליגטום; זי האָט אין איהר, ווי עס שיינט, געפונען אַ צוועק, אַנ׳אויפגאַבע אין איהר אייגענעם צובראָכענעם לעבען.

שרה׳לע איז געוואָרען איהר קינד. זי האָט זי געקעמט און געוואַשען און דערלאַנגט עסען און געהאָלפען אָנטון זיך. שרה׳לען האָט קיינער אין שפּיטאָל ניט געטאָרט בעליידיגען. האָט מען זיך צו שרה׳לען צוגעריהרט, איז געווען גוואַלדען פון דבורה׳קען.

דאָס אומגליקליכע מיידעל פיהלט די צובינדליכקייט פון דער מאַמען און האַלט זיך אָפּט, ווי אַנ׳אמת׳ע צובאַלעוועטע בת-יחיד׳קע.

דבורה׳קע האָט ליב אָפּט צו געברויכען אַנ׳ענגלישע פראַזע: בעזונדערס, ווען זי רעדט מיט שרה׳לען. עס מאַכט איהר פערגניגען,

וואָס קיינער פערשטעהט איהר ניט, אויסער שרה׳לען. און שרה׳לע, כאָטש זי איז ניט לאַנג געווען אין אמעריקא, פערשטעהט, וואָס דבורה׳לע רעדט צו איהר. פיליכט מיט׳ן בלויזען אינסטינקט.

איך בין צוגעגאַנגען צו איהר, צו דבורה׳קען, און געוואָלט מאַכען מיט איהר א געשפּרעך.

— האַו דו יו דו, מעם? *)—האָב איך מיר פּלוצלונג צו איהר געווענדעט — אי עם ע קאונטרי-מען אָף יורס **).

מיין „שלום-עליכם״ האָט איהר מאָדנע איבערראַשט. זי האָט ניט ערוואַרט צו הערען דאָ אַנ׳ענגלישען „האַו דו יו דו״ און האָט אָנגעשטעלט אויף מיר א פּאָר שטאַרע, העכסט פערוואונדערטע אויגען.

איך האָב איהר געזאָגט: איך האָב געהערט, אַז זי האָט אין אמעריקא א מאַן, און אַז דער מאַן האָט זיך מיט איהר ניט אָרענטליך בעגאַנגען.

— אָ, נאָו, נאָו, סער! ***)—האָט זי מיר איבערגעריסען די רייד, אי העוו נאַטהינג עגעינסט הים, נאַטהינג! ****) הי איז ע נאָבל מען, ע נאָבל מען *****)...

אין מיטען דערינען האָט עמיצער פון די אַרומיגע א משפּחה געמאָן שרה׳לען, וועלכע איז געלעגען, ווי א צובאַלעוועטע בת־יחיד׳קע, — אויסגעצויגען אויפ׳ן גראָז, אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אויף איין האַנד און געקוקט מיט איהרע אונבעוועגליכע שטאַרע אויגען ערגיץ אין א זיים, אין הימעל אריין.

דבורה׳קע, וועלכע איז ביז איצט געשטאַנען רוהיג און גערעדט מיט מיר גאַנץ נאָרמאַל, איז אויפגעשפּרונגען, ווי עמיצער וואָלט

---

*) וואָס מאַכט איהר, מאַדאַם?

**) איך בין אייערער א לאַנדסמאַן.

***) אָ, ניין, ניין, הער.

****) איך האָב גאָרנישט צו איהם, גאָרנישט.

*****) ער איז אַנ׳איידעל מאַן, אַנ׳איידעל מאַן.

איהר אַ ביס געטאָן, און מיט אַ ביטערן פאָרוואורף זיך געווענדעט צו מיר:

— איגנאָרענט פּיפּל, יו נאָו, וואָט דהעי האַוו טו דהיז טשאַילד? *)

עמיצער האָט נאָכאַמאָל אַטשעפּע געטאָן איהר „בת יחידקע“. דבורה׳לע האָט געכאַפּט אַ בעזעם און מיט געשרייען און געוואַלדען אַ לאָז געטאָן זיך צו יענעם.

דער גאַנצער עולם האָט זיך צולאַכט.

*) אונוויסענדע מענשען, איהר ווייסט; וואָס האָבען זיי צו דעם קינד?

צעדרעהטע נשמות.

א יודישער הייד.

דאָס איז איינער פון די מערקווירדיגסטע טיפּען, וואָס איהר געפינט אין ווילנער אָדער מינסקער יודישער גאַס. זיין אמת׳ן נאָמען האָט מען שוין לאַנג פערגעסען און גערופען האָט מען איהם „שמידט״. אונטער דעם דאָזיגען נאָמען האָט איהם אין מינסק געקענט קינד און קייט. נאָר זיין אמת׳ער פאַמיליען־נאָמען איז געווען ראָטשטיין. „שמידט״ האָט מען איהם אַ נאָמען געגעבען נאָך דעם פּערפאַסער פונ׳ם בעוואוסטען דייטשען ווערטער־בוך. וואָרום „שמידט״ האָט געקענט אַ סך שפּראַכען, און אזוי ווי אַמאָל האָבען יודישע משכילים געלערנט דייטש פון מענדעלסאָנס „תרגום אשכנזי״—דייטשע איבער־זעצונג פון דער ביבעל—אָדער פון שמידט׳ס ווערטער־בוך, האָט מען ראָטשטיינ׳ען אַ נאָמען געגעבען „שמידט״, בעצייכנענדיג דערמיט זיין גרויס געלערנטקייט. לייט האָבען געזאָגט, אז ער איז קלאָר אין שמידט׳ס ווערטער־בוך פון טאָוועל ביז טאָוועל.

נאָר שמידט האָט אַ חוץ דייטש פערשטאַנען אויך פראַנצויזיש, גריכיש און לאַטיין, און האָט געלעזען די אַלטע גריכישע פילאָזאָפען אין אָריגינאַל. דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען אַ משכיל, אַ קענער און אַנ׳אפּיקורוס האָט געהייסען דער יעניגער, וואָס האָט געלעזען בלויז „אדם הכהנ׳ס״ שירים, אָדער מאַפּו׳ס „עיט צבוע״. קענט איהר זיך גרינג פאָרשטעלען, ווי אזוי די יודישע גאַס האָט אין יענער צייט

געקוקט אויף שמידט׳ן.

נאָר די מערקווירדיגקייט פון שמידט׳ן איז ניט בעשטאַנען בלויז דערין, וואָס ער איז געווען „שמידט״, דאָס הייסט, וואָס ער האָט געקענט שפּראַכען. שמידט איז געווען אַ פילאָזאָף; דאָס איז געווען אַ מין יודישער דיאָגענעס — דער בעריהמטער גריכישער פילאָזאָף פון אַלטערטום, וואָס האָט געלעבט אין אַ פאַס. דאָס איז געווען אַ מענש, ביי וועמען דער געדאַנק און דאָס לעבען זענען ניט געווען צוויי בעזונדערע זאַכען. בעקומען פון אַ בוך אַ נייע אידעע, האָט ער זי גלייך געמוזט דורכפיהרען אין לעבען. פריהער פון אַלץ אין זיין אייגענעם לעבען.

לויט זיין כאַראַקטער איז שמידט געווען אַ גראַד-ליניגער מענש, וואָס ווייס ניט פון קונצען, וואָס וויל ניט וויסען פון קיין שום פּשרות.

די אַלטע גריכישע דענקער, בעזונדערס פּלאַטאָן און אַריסטאָטעלעס, האָבען אויף זיין גייסט געמאַכט אַ געוואַלדיגען רושם. נאָך מעהר — די גריכישע קיניקער, יענע אַלטע פילאָזאָפען-פּעסימיסטען, וואָס האָבען געזעהן אין דעם לעבען נאָר ליידען, וואָס האָבען זיך אָבגעזאָגט פון אַלע תענוגים און בעגרענעצט זייערע בעדערפנישען ביז צו אַנ׳עקסטרעם. ער האט זיך איבערגעגעבען אינגאַנצען זייער מאַכט: ער האָט געלעבט בלויז אין דער אַלטער גריכישער וועלט, אָבער ניט אין דער וועלט פון דער מונטערער, לעבענס-לוסטיגער גריכישער קונסט, נאָר אין דער אָבגעשיידטער וועלט פון די גריכישע פילאָזאָפען-פּעסימיסטען, וואָס זייער שאַרפסטער פאַרשטעהער איז געווען דיאָגענעס.

„שמידט״ איז געווען אַ רב׳ס אַ זוהן, האָט אַליין אויך געקענט גוט תלמוד און די אַלטע יודישע ליטעראַטור, איז אויך געווען בעקאַנט מיט די השכלה-ספרים פון יענער צייט. נאָר די גייסטיגע וועלט, וואָס אין איהר האָט ער געלעבט, איז געווען אַ היידנישע וועלט. און אויף שמידט׳ן איז ניט שייך געווען צו זאָגען: „ניט פרום״, „אפּיקורוס״. דאָס איז געווען אַנ׳אַלטער גריכישער הייד אין דער יודישער גאַס.

וויפיל „שמידט״ האָט געליטען רדיפות די ערשטע צייט, זינט

ער' האָט זיך בעקעהרט צו דעם נייעם גלויבען פון דער גריביש־קינישער פילאָזאָפיע, איז אונבעקאַנט, מסתמא זעהר פיעל. נאָר מיט דער אייזערנער פעסטקייט פון אַנ'אמת'ן סטאָאיקער האָט ער עס איבער־געטראָגען. אזוי ווי ספּינאָזא האָט ער זיך בעזעצט אויסער דעם תחום פון דער יודישער גאַס; האָט זיך געדונגען עק שטאָדט, אין א קריסט־ליכער געגענד, עפּעס אַנ'אָרים שטיבעל, און האט דאָרטען געלעבט. צום לעבען האָט ער נעדאַרפט זעהר ווינציג—וואָרום „שמידט" האָט געקענט אָבקומען מיט טרוקען ברויט און א ציבעלע, טראָגען אקאַפּאָטע צוואנציג יאָהר, א העמד—א האלב יאָהר, און אויף די שטיוועל האָט ער אליין געלעגט לאַטעס פון אויבען און זוילען פון אונטען. בכן איז ער אום קיינעם ניט בעשטאַנען, און דער עולם האָט איהם אין גיכען געלאָזען צו רוה.

נאָר איין זאַך האָט מען שמידט'ן ניט געקענט מוחל זיין: וואָס ער נעהט אום מיט דער פּיפּקע „יום כפור" איבער'ן שטאָדט־גאָרטען. דאָס פלעגט ער טון ניט מיט א צרלהכעיס, נאָר פּשוט, וויל ער איז מיט'ן יודישען יום־כפור קיין מחותן ניט געווען. ווייסע חברה'ניקעס פלעגען איהם, פערשטעהט זיך, ווארפען מיט שטיינער. נאָר „שמידט" פלעגט דערפון ניט נתפעל ווערען, און האָט די פּיפּקע ניט געלאָזען פון מויל. דאָס איז געווען זיין איינציגע ליידענשאַפט.

ביסלעכווייז איז די פיינדליכע שטימונג צו „שמידט'ען" איבער־נעגאַנגען אין נייגירינקייט. א טייל יודישע משכילים האָבען אָפּטמאָלס דערוועגט זיך, בשתיקה פון די עלטערן, צו בעזוכען שמידט'ן אין זיין באַלופּקע. דערנאָך האָט מען ביי איהם אָנגעהויבען נעהמען שטונ־דען אויף דייטש און פראנצויזיש. שמידט האָט געלערנט לויט די אלטע מעטאָדעס, האָט אָבער ניט געקוקט אויף דער צייט און גענומען וואָלוויל: דריי רובל א חודש פאַר א שטונדע.

שמידט האָט אָבגעלעבט אין מינסק א יאָהר פערציג, פופציג, און האָט געצעהלט זיינע שילער אין די הונדערטער. ער האָט זיי געהאַט צווישען אלע קלאַסען. ער האָט פערדינט זיינע פינף, זעקס רובל א וואָך, און דאָס איז איהם געווען איבערגענוג. געלעבט האָט ער שטענדיג

אויף זיין שטייגער. ער האָט זיך ערלויבט אויסצוגעבן געלד נאָר אויף ביכער, אי דאָס בלויז אויף אלטע, פילאזאָפישע, — אין פראַנצויזיש, גריכיש, אָדער לאַטיין. פון די נייע פילאזאָפען האָט ער ניט געהאלטען. די נייע פילאזאָפען — פלעגט ער זאָגען — בויען זייערע סיסטעמעס אויפ'ן אויג (עקספערימענטאלע פילאָזאָפיע). די אויג קאָן נארען. די אלטע האָבען זיך געשטיצט אויפ'ן שכל, און דער שכל; פלעגט ער זאָגען, קען קיינמאָל ניט נארען.

זינט מינסק געדענקט שמידט'ן, פלעגט מען איהם תמיד זעהן אין דערזעלביגער לאנגער שמוציגער קאפאָטע און אין דערזעלביגער פערשמאָלצעוועטער היטעל, די הויזען אין די כאָליאַוועס, דער פנים און די הענד שווארץ און שמוציג. באָרד און האָר זענען ביי איהם געווען צעפלאָנטערט, און ער האָט זיי, דוכט זיך, קיינמאָל ניט געשאָרען און ניט געקעמט. עס איז אויך שווער צו זאָגען, צי האָט ער זיך ווען עס איז געוואשען. קורץ: מיט זיין אויסזעהן איז שמידט געווען עהנליך צו די אָרימסטע יודישע בעטלער, וואָס געהען איבער די הייזער.

און דאָך איז זיין פנים, זיין גאנג, זיין גאנצע פיגור געווען אזוי אָריגינעל, אז שוין פון ווייטען האָט מען זיך געמוזט אָבשטעלען און בעטראכטען זיין מערקווירדיגע פערזאָן.

געהענדיג פלעגט ער האלטען די אויגען אראָב, ווי ער וואָלט ניט וועלען בעווירדיגען די נארישע „ברואים" ארום מיט זיינעם א קוק.

אין זיין בליק איז געלעגען א פינסטערע גלייכגילטיגקייט. ווען ער האָט מיט אייך גערעדט, האָט ער זעהר זעלטען אויף אייך אויפגעהויבען די אויג, און דעמאָלט האָט ער געקוקט שטרענג, און עס האָט זיך אויסגעדוכט, אז שמידט האָט אלץ און אלעמען פיינט. נאָר אין דער אמת'ן האָט ער קיינעם ניט פיינט געהאט, קיינעם ניט ליב געהאט, ער איז געווען צו אלצדינג און צו אלעמען — א חוץ זיין פיפקע און זיינע עטליכע אלטע ביכער — גלייכגילטיג און קאלט, ווי די גלייכגילטיגע קאלטע נאטור אליין.

חתונה האָט „שמידט" געהאט עטליכע מאָל, און ווייבער פלעגט ער, דאָס רוב, נעהמען, ווי דער עולם פלעגט זיך אויסדריקען,

פון „שענעם אָרט", דאָס הייסט, פשוט גערעדט, פון „דעק". אַזוי איז שוין געווען זיין מנהג. צי איז דאָס געווען ביי איהם אַ פּראָטעסט קעגען דער בירגערליכער געזעלשאַפט, וואָס זי האָט איהם פיינט געהאַט און וואָס ער האָט זי פעראַכטעט, אָדער פשוט, ווייל די אָרימסטע באַלעבאַטישע יודישע פרוי האָט ניט געוואָלט געהן פאַר דעם „משוגענעם אפיקורוס", דאָס איז ניט בעוואוסט. עס איז מעגליך, אַז ביידע סבות צוזאַמען האָבען דאָ געשפּילט אַ ראָלע. מיט די ווייבער האָט „שמידט" קיין הצלחה ניט געהאַט. ווען אַ „געפאַלענע" האָט זיך יע געקוואַפּעט צו נעהמען אַזאַ „נפש", אַבי צו פערדעקען די שאַנד פון איהר פריהערדיגען אויסגעלאַסענעם לעבען און ווערען אַ באַלעבאָסטע, ווי אַלע „אָרנטליכע ווייבער", האָט זי אָבער לאַנג ניט געקענט אַריבערטראָגען דעם שניט פון שמידט'ס לעבען. זיין „אפּיקורסות" האָט, נאַטירליך, אַזאַ פרוי ניט געאַרט. אָבער צום „עולם הזה", וואָס דערצו האָט „שמידט" זיך פערהאַלטען מיט פעראַכטונג, איז „שמידטיכע", גאָר ניט געווען גלייכגילטיג. בכן, האָט „שמידט" געלעבט מיט זיינע ווייבער נאָר אַ קורצע צייט. דאָס רוב פלעגט ער זיך מיט די ווייבער אין עטליכע יאָהר אַרום נאָך דער חתונה גט'ען; אַנדערע פלעגען איהם בע'גנב'ען און אַנטלויפען מיט ליובאָווניקעס. איינע פון אָט די ווייבער איז געווען די, שפּעטער איבער גאַנץ רוסלאַנד בעריהמ'טע „גאָלדענע הענטיל" — „זאָלאָטאַיאַ רוטשקאַ", אין רוסיש. מיט איהר זענען פול געווען, די רוסישע קרימינעלע כראָניקעס און מיט איהרע קרימינעלע מעשים האָבען געקלונגען אַלע רוסישע בלעטער. זי איז אויך געשטאָרבען נאָכדעם איך געוואָרען צווישען די העלדען פון סאַכאַלינער קאַטאָרגע. די „גאָלדענע הענטיל" פערנעהמט אַ וויכטיגען פּלאַץ אין די סאַכאַלינער טיפען פון טשעכאָוו און דאָראָשעוויטש.

פון עטליכע ווייבער האט „שמידט" געהאַט קינדער: וועגען דער קינדערשער ערציהונג האט ער ניט געזאָרגט. לערנען זיינע קינדער האט ער ניט געהאַלטען פאַר נויטיג. זיין עלטסטער זוהן, וואָס מיט איהם האט ער שפּעטער געוואוינט צוזאַמען, איז געווען אַנ'אויוועז־הייצער אין מינסקער גרויסען בית המדרש.

איך בין מיט שמידט'ן בעקאנט געוואָרען עטליכע יאָהר פאַר זיין טויט. דעמאָלט איז ער שוין געווען אַלט, געגאַנגען איינגעבויגען מיט אַ שטעקען און האָט נאָך אַלץ געקוקט אויף אַלץ און אַלעמען אַרום מיט זיין רויהען, פילאָזאָפיש־פעסימיסטישען און גלייכגילטיג־פערעכטליכען בליק.

קיין שטונדען האָט ער דעמאָלט ניט געהאַט. ער איז שוין לאַנג געווען אויס מאָדע. דערנעהרט האָט ער זיך פון נדבות, וואָס ער פלעגט געהן קלייבען איבער די קראָמען, איך ווייס ניט, ווי אַזוי האָט זיך דער שטאָלצער „דיאָגענעס פון דער יודישער גאַס" געקענט בעשליסען אויסצושטרעקען אַ האַנד. מסתמא איז דאָס איהם ניט גרינג אָנגעקומען. אָבער דער עולם האָט איהם קיינמאָל ניט אָבגעזאָגט. ער פלעגט ניט אַריין אינעווייניג אין קראָם (איבער די הייזער פלעגט ער ניט געהן, בלויז איבער די קראָמען) און האָט ניט אויסגעשטעלט די האַנד און ניט געבעטען, ווי אַנדערע אָרימע לייט. ער פלעגט נאָר האַלב אָנ'עפען טון די טיר און אַריינשטעקען דעם קאָפּ. גלייך ווי מען האָט דערזעהן שמידט'ס קאָפּ, האָט מען איהם שוין געטראָגען אַנטקעגען די קאָפּיקע. ער פלעגט ניט בעדאַנקען, אפילו ניט רעדען אַ וואָרט. נאָר אַ מאַך טון די טיר צוריק און אין דערזעלבער פּאָזע אַוועק אין דער צווייטער קראָם. געגאַנגען איז ער בלויז צו די, וואָס האָבען איהם געקענט: אַזוינע זענען איבריגענס געווען האַלב שטאָדט. אָבזאָגען פלעגט איהם קיינער ניט.

צולעצט איז אייניגע מינסקער אינטעליגענטען עפּיס געוואָרען אַ חרפּה צו זעהן דעם אַלטען „שמידט" אין דער ראָלע פון אַ בעטלער. זיי האָבען געוואוסט, אַז דעם אַלטען, אויף זיין שטייגער, פילאָזאָף־אידעאַליסט, דאַרף דאָס קאָסטען נים ווייניג געזונד און שפיכת דמים. די צאָהל פון זיינע שילער איז אין מינסק געווען אין די הונדערטער. אַ סך פון זיי זענען שוין יעצט געווען דאָקטוירים, סוחרים, בכלל רייכע מענשען. אָט די האָבען זייער אַלטען לעהרער ניט געדאַרפט דערלאָזען צו אַזאַ צושטאַנד.

עמיצער האָט אָנגעשריבען אין דער מינסקער רוסישער צייטונג

אַ הילפס־אויפרוף פאַר דעם אַלטען „שמידט". דער אויפרוף איז ניט געבליבען גאַנץ אָהן אַ ווירקונג. מען האָט צוגעשיקט אין דער רעדאַקציע עטליכע רובל, און איך האב אויף זיך גענומען איבערצוגעבען די געלד שמידט'ן אין האַנד. אָט אַזוי בין איך מיט איהם געוואָרען בעקאַנט.

איך וועל קיינמאָל ניט פערגעסען דעם איינדרוק, וואָס עס האָט אויף מיר געמאַכט „שמידט" אַליין און די שרעקליכע אָרימקייט און עלענד אַרום איהם אין זיין פינסטערער, שמוציגער שטוב. אַליין איז ער געלעגען אויפ'ן אויווען, איינגעהילט אין אָניצעס, און האָט גלייכגילטיג גערויכערט זיין פּיפּקע און דערביי געלעזען אַנ'אַלטען פראַנצויזישען בוך. ווי אַלט און שוואַך און געבראָכען ער איז ניט געווען, איז נאָך זיין האַלטונג געווען מיט שטאָלץ און זעלבסטווירדע. ער האָט ניט בעדאַנקט פאַר די געלד, האט זיך אויף קיין זאַך ניט בעקלאָגט. נאָר פון מיין בעזוך איז ער געווען צופרידען און האָט מיר גערן מיטגעטיילט ידיעות פון זיין לעבען, וואָס איך האָב זיי דאָ בענוצט.

דער „גאון" פון „שפּיץ־נאָדעל".

געטראָפען האָב איך זיך מיט איהם אין מינסק, דאָרט האָט ר דעמאָלט געוואוינט. אייגענטליך בעלאַנגט ער ניט צו מינסק אליין. ער איז „מלא כל הארץ כבודו", ער איז פול און פּאָפּולער אין דער גאַנצער וועלט. ער איז געוועז אין בערלין, אין וויען, אין פּאַריז, אין לאָנדאָן, אין ניויאָרק. וועך רעדט פון אזוינע שטעדט, ווי פּעטערבורג, קיעוו, אָדעס, ריגא און אַלע גרויסע יודישע שטעדט אין רוסלאַנד — דאָ איז ער אַלע ווײַלע. ער האַלט בכלל אין איין פאָהרען. עס טראָגט איהם ווי דער ווינט. היינט איז ער דאָ און איבערמאָרגען אין פּעטערבורג; אין עטליכע טעג ארום אין בערלין, און ווידער אין אָדעס, און ווידער אין קיעוו.

אָט זעהט איהר זיך מיט איהם אין ווילנא. אין עטליכע וואָכען ארום בעגעגענט איהר איהם אין וואַגאָן:

— פון וואַנען פאָהרט איהר, פאַניע?

— אָט, פון ניי־ראָק פאָהר איך.

אין אַוועלכע עס איז פּאָר מאָנאַטען צייט איז ער שוין געוועזן אין ניי־ראָק, אין ניו־יאָרק הייסט דאָס, און צוריק אויפ'ן וועג האָט ער זיך נאָך אָבגעשטעלט אין אַ פּאָר „קרעטשמעס" אין אייראָפּא.

בשעת ער רעדט מיט אייך, קוקט ער ניט אויף אייך, נאָר ער האַלט אויפגעהויבען די אויגען אַריבער, און קוקט, דאַכט זיך, ערגיץ ווייט, העט אויפ'ן הימעל, אויף די שפּיצען דעכער און ענטפערט אייך

פערטראָגן, מיט אַזאַ טאָן, אַזוי ווי איהר וואָלט איהם איבערגעריסען אין גאַם ווייס וועלכע טיפע געדאַנקען.

אַזוי דוכט זיך אייך, בשעת איהר רעדט מיט איהם. אין אמת'ן, אָבער האָט ר. דער קורנאָסער שדכן, גאָר ניט קיין טיפע רעיונות. איך צווייפעל, אויב ער האָט בכלל „רעיונות".

וואָרום כאָטש ר., דער קורנאָסער שדכן, איז אומעטום בעריהמט פאַר אַ געוועזענעם עלוי, און ער האָט איבעראַשט מיט זיינע אונגעוועהנליכע פעהיגקייטען, אי רבי יצחק אלחנ'ען, אי צדוק הכהן פון פאַריז, אי ראַבינער הילדעסהיימער פון בערלין און די גרעסטע וויסענשאַפטס-מענער פון אייראָפּאַ, פונדעסטוועגען איז זיין געדאַנק בכלל ניט טיפער פון יעדען אנדער שדכן, און ער אינטערעסירט זיך אין אַלגעמיין וועניג מיט הויכע ענינים, סיי אין דער גמרא, סיי אין השכלה, סיי אין וועלט-זאַכען. ווייבער רופען איהם אפילו די „באָבע" פאַר זיינע „ניין מאָס רייד". און בשעת ער פיהרט אַ געשפּרעך מיט די ווייבער, קען ער, פערטראָגענערהייד, אַריינריידען וועגען אַ קאָצערע, אַ לאָפּעטע, קורץ, וועגען אַלץ, אויף וואָס זיין אויג פאַלט, בשעת ער רעדט.

ר.'ס „גאונות" בעשטעהט אין אַ פענאָמענאַלען (זעלטענעם, וואונדערליכען) זכרון. ער האָט אַן אונגעהויערע, אונבעגרייפליכע פאָרשטעלונגס-קראַפט. זעהט ער איינמאָל אַ זאַך, וועט ער עס געדענקען זיין גאַנצען לעבען מיט אַלע איינצעלנע, פאַר דאָס געוועהנליכע אויג פערלאָרענע, שטריכען. גיט איהם אַ בוך צו לעזען, וועט ער דאָס געלעזענע בלאַט — כאָטש אַ חוץ די אותיות, מעג דער אינהאַלט, די שפּראַך איהם זיין אונבעקאַנט — צומאַבענדיג די אויגען, אייך איבערזאָגען, און ניט איבערזאָגען בלויז, ווי ער האָט עס געלעזען, נאָר היין און צוריק, אַרויף און אַראָב די שורות. דאָס בלאַט שטעהט איהם פאַר די אויגען אַ לעבעדיגס, ווען ער וויל נאָר אַרויסרופען אין זינען די פאָרשטעלונג דעריבער.

בשעת ער איז געווען אַ קלויזניק, אַן עלוי, אין דער ישיבה, האָט איהם אייגענטליך אינטערעסירט ניט אַזוי דער ענין, דער טיפער

געדאנק, וואָס דאָרט ליגט אינ׳ם בלאַט גמרא, נאָר דאָס בלאַט גמרא אַליין פאר זיך. וואָס ער האט נאָר איינמאָל איבערגעזעהן, איז ביי איהם געבליבען אין מוח. אָט אַזוי האָבען זיך אויפגעקליבען אין זיין מוח טויזענדער בלאַט גמרא. אַז איהר זאָגט איהם נאָר איין וואָרט, דאָס ערשטע, אָדער לעצטע וואָרט פון אַ׳ ״עמוד״ גמרא, זאָגט ער אייך גלייך ניט בלויז אין וועלכער ״מסכתא״, וועלכען ״פרק״, וועלכען ״עמוד״ דאָס וואָרט שטעהט; ער זאָגט אייך דעם גאַנצען עמוד הין און צוריק, די ווערטער ארויף און אראָב,— אין וועלכער אָרדנונג איהר ווילט. איין וואָרט מאַכט פאר איהם לעבעדיג דאָס גאַנצע בלאַט, שטעלט איהם אַוועק פאר די אויגען, און ער לעזט עס, ווי עס וואָלט שטעהן ווירקליך פאר איהם.

נאָר דאס איז נאָך ווייניג. דאָס אונבעגרייפליכסטע פון זיין פאָרשטעלונגס־קראַפט איז, וואָס, ווען איהר עפענט אַ גמרא, שטעקט אריין אַ נאָדעל אין וועלכען עס איז בלאַט, אויף אירגענד וועלכען בוכשטאַב, זאָגט ער אייך גלייך אויף וועלכען בלאַט, וואָרט און בוכשטאַב דער שפּיץ פון נאָדעל האָט זיך אָבגעשטעלט און וועלכע ווערטער און בוכשטאַבען די נאָדעל איז דורכגעגאַנגען.

איהר זעהט אַלזאָ, אַז ניט אומזיסט רופט מען דעם קורנאָסען שרבן: ״דער גאון פון שפּיץ נאָדעל״. מיט זיין וואונדערליכער פאָר־שטעלונגס־קראַפט האָבען זיך פעראינטערעסירט אַלע גרויסע רבנים, דאָקטוירים, פּראָפעסאָרען־פּסיכאָלאָגען אין רוסלאַנד און אין אויס־לאַנד. מ׳האָט געמאַכט איבער איהם עקספּערימענטען; ער האָט געגעבען עפענטליכע פאָרשטעלונגען, וועלכע האָבען אַלעמען איבער־ראַשט: אי איינפאַכע מענשען, אי וויסענשאַפטס־מענער. ער האָט פון אַ סך גרויסע רבנים און פּראָפעסאָרען בריף, וועלכע בעשטעטיגען און בעוואונדערען זיין פענאָמענאַלע פאָרשטעלונגס־קראַפט.

ווען דער ״גאון פון שפּיץ נאָדעל״ ווערט געבאָרען ניט אין דער יודישער גאַס, וואָלט פון איהם אפשר ארויסגעוואַקסען אַ גרויסער דיכטער, אַ קינסטלער, אָדער אַ געניאַלער טעכניקער. אין עקסטען פאַל — אַ מערקווירדיגער ביבליאָגראַף, אַ פיהרער פון אַ גרויסער

ביבליאָטעק, קורץ אַ מענש, וואָס וואָלט צוגעפּאַסט זיין אונגעוועהנליכע פאַרשטעלונגס-קראַפט צו אַ נוצליכער ארבייט.

אָבער אין דער יודישער גאַס, וואו ניט ער, נאָר די ערוטינע מענשען האָבען געוואוסט, וואָס צו טון מיט אַזאַ „כלי", האָט דער „עלוי" זיין ריזיגען זכרון פערקריפּעלט דורך נאָדעל-עקספּערימענטען. האָט אָנגעלאַדען זיין וואונדערליכען מוח מיט טויזענדער אַלטע צעטריקענטע בלעטער, אַטראָפּירט (געטויט) דעם מאַרך דורך הונ־דערטער טויזענדער בוכשטאַבען אָהן אַ זין. מענשען האָבען איהם אָנגעקוקט, ווי מ'קוקט אָן אַ משונה'דיגע חיה, און אין בעסטען פאַל, האָט מען איהם צוגעוואָרפען פאַר דער וואונדערליכער פאַרשטעלונג, וואָס ער האָט געוויזען, עטליכע קאָפּיקעס, ער זאָל ניט שטאַרבען פאַר הונגער.

און דער „עלוי" פון „שפּיץ נאָדעל" איז נאָך יונג געבליבען אַ פערקריפּעלטער; האָט צו קיין זאַך ניט געטויגט, און גענומען זיך געהמען צו שדכנות.

און אפילו צו אָט דער פּרנסה, האַבען מיר געזאָגט שדכנים, טויג ער אויך ניט. אַ שדכן, זאָגען זיי, דאַרף אויך האַבען אַ קאָפּ, אַנ־איינפאַל, זאָן ער האַט זיין מוח גע'פּטר'ט, צושטאָכען מיט דער נאָדעל. דער מוח דענקט ניט, נאַר ער ט ר אָ ג ט. שדוכים פיהרט ער ניט אויס זעלבסטשטענדיג. נאַר ער טשעפּעט זיך צו צו אַ שותפות און כאַפּט עטליכע רובל פון אַ שדוך, וואָס אַנ'אנדערער פיהרט אויס.

פויל איז ער ניט, דער קורנאָסער שדכן. ער האַוועט און שמייעט און האַלט אין איין פאָהרען. אויף הוצאות גיבען מחותנים. נאָר זיינע שדוכים פיהרט ער ניט אויס. ער האָט ניט קיין גלייכען קאָפּ. דערפאַר האָט ער אויפ'ן קאָפּ אַלע כלות מיט אַלע חתנים, וואָס אַלע אנדערע שדכנים האָבען אין זייערע ביכלעך. האָט ער איינמאָל געזעהן אַ חתן, אַ כלה, געדענקט ער און קאָן זיי אייך אָבמאָלען מיט אַלע פּישטשעור־קעס: מיט אַלע באָראָדאַווקעס, מיט אַלע סמנים אויף די קליידער, אויף די שיך; מיט אַלע תנועות, מיט יעדער בעוועגונג פון קערפּער. און ניט בלויז חתן־כלה, נאָר אויך מחותנים, שוועסטער און ברידער.

ווייס יעדערענס יחוס, יעדערענס מעלות און חסרונות, בילדונגס־שטופע א. א. וו. מיט איין וואָרט—דאָס איז א לעבעדיגע ענצי־קלאָפּעדיע פון חתנים און כלות. און צוליב די דאָזיגע ידיעות גערעכט אים לייכט צוצומאכען זיך צו א שדוך און כאפּען עטליכע רובל.

אנ׳אָרימאן פונדעסטוועגען איז ר. דער שדכן — א גרויסער, ווי טיטוס איז געווען א רשע. נאָר א מוסטערהאפטער פאמיליען־מאן.

ווערט ביי איהם גרוים א קינד, נעהמט ער עס מיט אין וואגאָן, אין שיף און פעקעלט עס אריבער אין אמעריקא. אמעריקא — זאָגט ער — איז פאר יודען דאָס בעסטע לאנד. און אז ער זאָגט, מעגט איהר איהם גלויבען. וואָרום ער איז אויסען געווען די גאנצע וועלט. אליין פונדעסטוועגען וויל ער זיך ניט בעזעצען אין אמעריקא, קען זיך בכלל ניט בעזעצען אויף איין אָרט. זיין היים איז דער גאנצע ערד־קוגעל..

„אליהו הנביא" דער דריטער.

איך פלעג זיך בעגעגענען מיט איהם ניט זעלטען, מיט „אליהו הנביא" דעם דריטען, אין די ווילנער גאסען, אדער ביי א בעקאנטען. פאר אליהו הנביא דעם ערשטען איז ביי יודען גרייט אויף יעד'ען ברית א שטוהל און צו יעדען סדר א כוס. פאר „אליהו הנביא" דעם דריטען איז ערגעץ ניט אנגעגרייט ניט קיין כוס, ניט קיין שטוהל. ער זיצט ניט אויפ'ן שטוהל, נאר דער שטוהל זיצט אויף איהם.

און ניט איין שטוהל—א סך שטוהלען טראגט ער אויף זיך. ווארום „אליהו הנביא" דער דריטער איז אן ארבייטער, איז א סטאליער.

ארבייטען ביי יענעם, ביין ווארשטאט, קען ער ניט פארטראגען. מאכען אליין א ווארשטאט, האבען אויפ'ן קאפ דעם יאך און דעם טומעל פון א באלעבאס, קאן ער אויך ניט ליידען. ער האט ליב צו זיין, ווי א גאט'ס פויגעלע, אויף די פרייע גאסען. דעריבער געהט ער אום, נאס איין—נאס אויס, מיט א זעקעל געצייג און א' בינטעל ברעטלעך פון שטוהלען אויפ'ן פלייצע, קומט אריין אין די הייזער און שלאגט פאר: ווער דארף פעררריכטען א קאליקען, א הינקענדיגען שטוהל?

און אזוי ווי אין יעדער יודישער הויז איז געווים דא א פאר שטוהלען, וואס הינקען אונטער, אדער האבען אנ'אנדער „מום", און ברויכען אן אפעראציע, האט „אליהו הנביא" דער דריטער תמיד ארבייט. בעזונדערס דערפאר, וואס ער האט קיין „לב" ניט צו דינגען

זיך: נעהמט ווי פיעל מען גיט. א פערציגער—איז א פערציגער; א גריוונ'ע איז אויך א מטבע.

די שטוהלען־אפעראציעס זענען אבער ביי „אליהו הנביא" דעם דריטען א ביי־זאך. דער עיקר אויפגאבע פון זיין לעבען איז צו זעהן, אז ביי יודען זאל זיין שלום און אחדות. וואָרום שלום—זאגט ער—איז דער איינציגער מיטעל צו דערנעהנען די גאולה, אראבצוברייננגען משיח'ן.

וואוהין „אליהו הנביא" דער דריטער קומט, זאגט ער אן, אז עס איז משיח־צייט, אז משיח געהט און ער וועט שוין גאר אין גיכען קומען. עס האלט איהם נור אויף, וואס ביי יודען איז קיין שלום ניטא. „יודען—שלום! גוואלד, שלום!" שרייט ער, בעט ער זיך.

און בשעת ער רעדט וועגען משיח'ן און משיח־צייט, בשעת ער אגיטירט וועגען שלום, וועגען די גרויסע מעלות פון שלום—שטראהלען זיינע סארע קינדישע אויגען מיט גליקזעליגקייט; זיין גאנצער פנים שיינט און יעדער שטריכעלע פון זיין געזיכט טאנצט פון שמחה. ער קומט אריין אין א מאדנע התפעלות, און וואס ער רעדט אלץ מעהר וועגען „יענער שענער צייט"—„משיח־צייט" אלץ מעהר קומט ער אריין אין א שטילער אבער טיפער התלהבות, וואס ענדיגט זיך געוועהנליך מיט א לאנגען, געצויגענעם „א־א־אא!..." און דעם „א־א־א־אא!..." רעדט ער ארויס אזוי ווי איינער, וואס האט נאר וואס געגעסען א געשמאקען מאכל, אזא מאכל, וואס ער האט אזוינס אויפ'ן לעבענס־טאג ניט פערזוכט.

דער עולם רופט איהם „משיח". נאר ער איז דערפאר ברוגז. ער איז ניט „משיח", זאגט ער, נור דער „מבשר" דער אנזאגער, אז משיח האלט אין געהן, און מען זאל זיין גרייט.....

ווי אזוי און ווען איהם איז אריינגעפאלען אין קאפ די „מיסיע" די „שליחות" אנצואזאגען, אז משיח געהט, ווייס מען ניט. „נתגלה" געווארען איז ער אין דערזעלבער צייט, ווען עס האבען זיך אנגעהויבען, לויט זיין אויסדרוק, גרויסע „ספרייקען" און „לימעסטראציעס"; ווען די יונגע חבר׳ה, די „קאמוניסטען" האבען געוואלט די „וועלט איבער־קעהרען", די גאולה ברענגען.

„אליהו הנביא״ דער דריטער ווייס פון די „קאָמוניסטען״; ער ווייס אויך, וואָס זיי ווילען. זיי ווילען אויך, עס זאָל זיין שלום, זאָגט ער, אָבער זיי, די „קאָמוניסטען״ ווילען דאָס מאַכען אליין, מיט דער נאַטור, און איך וועל דאָס אראָבברייננגען „מן השמים״. וואָרום—זאָגט ער—אַז דאָס וועט זיין „מן השמים״ וועט שוין דאָס ניט אָבגעמאַכט ווערען צוריק. פערפאַלען! האַדזשע!...

און דעריבער וויל ער, אַז מ׳זאָל זיין פרום. און ניט אַזוי פרום, ווי גום. און דער עיקר: עס זאָל זיין שלום.

דער הויפּט שלום דאַרף זיין צווישען מאַן און ווייב. און „אליהו הנביא״ דער דריטער לעגט זיך אַריין מיט אַלע קרעפטען צו מאַכען שלום צווישען מאַן און ווייב. און, חלילה, ער שרייט ניט, ער בייזערט זיך ניט. ער רעדט נאָר מיט גוטען, ער בעט זיך, אַז זיי זאָלען ניט אָבהאַלטען די גאולה דורך זייער קריג, וואָרום משיח איז שוין גאָר נאָהענט, גאָר נאָהענט, און אַז ער וועט קומען און זעהן, ווי מאַן און ווייב קריגען זיך, וועט ער געוויס אַוועק צוריק.

אַז ער קומט אַריין אין אַ שטוב פרעגען אויף ארביים, וואו דער מאַן וויל יע געבען פעררריכטען אַ שטוהל און די ווייב ניט, צי פאַרקעהרט: זי טראָגט איהם ארויס פעררריכטען דעם שטוהל און ער, דער מאַן, איז דאַגעגען,—וועט ער שוין דאָ אויף קיין פאַל ניט נעהמען די ארבייט.ביידע מוזען איינשטימען: אי מאַן, אי ווייב.

זיין פּראָפּאַגאַנדע פיהרט „אליהו הנביא״ אומעטום: אי ביי יודען, אי ביי קריסטען. קריסטען האַלטען איהם פאַר אַמין הייליגען, האַלטען פון איהם מעהר, ווי יודען, און גיבען איהם גערן ארבייט. יודען לאַכען פון איהם. די יונגערע האַלטען איהם פאַר אַתם. די עלטערע—פאַר אַ האַלבען משוגענעם, און מ׳גיט איהם ארבייט, צי אַמאָל אַ קאָפּיקע—פון רחמנות.

און „אליהו הנביא״ דער דריטער האָט אַ סך ווינציגער אָנהענגער אין ווילנא, ווי דער בעריהמטער דייווי, אין אמעריקא, וואָס האָט זיך אויסגעגעבען פאַר „אליהו הנביא״ דעם צווייטען. כאָטש אַלס מאָראַלישע פערזענליכקייט איז דער ווילנער אַ סך העכער פאַר

דעם שיקאגא׳ער „נביא״. ער האָט זאָגאר גאָר קיין אָנהענגער ניט, ווען מען זאָל ניט רעכענען די שטוהל־ברעטלעך וואָס הענגען ביי איהם אויפ׳ן פלייצע....

„אליהו הנביא״ דער דריטער בענוגענט זיך, איבריגענס, מיט א סך ווינציגער ווי „אליהו הנביא״ דער צווייטער. ער דאַרף—זאָגט ער—מעהר ניט האָבען ווי פינף־זעקס רובל א וואָך. און ער מאַכט דאָס. פעהלט ארבייט, שעמט ער זיך ניט צו בעטען א קאָפּיקע. און דער עולם גיט. וואָרום מען ווייס, אז כל זמן „אליהו הנביא״ קריגט די קאָפּיקע דורך פּראַצע, וועט ער ניט בעטען קיין נדבה.

קיין למדן איז גאָר ניט „אליהו הנביא״ דער דריטער. בין מנחה למעריב און נאָך מעריב איז ער אפילו תמיד אין שוהל און הערט, ווי מען לערנט. אָבער קיין גאַנצע ענינים: צי פון „עין יעקב״ צי פון „מדרש״, צי אזוי פון א מוסר ספר בענעהמט ניט זיין קאָפּ. נור א פּסוק האָט ער ליעב. אַי, האָט ער ליעב א פּסוק! איהם אַרט ניט וואָס פאַר א פּסוק, ער ווייס ניט, וואו דער פּסוק שטעהט, ווי אזוי און פון וואַנען ער איז צו איהם געקומען. אַבי ער האָט גוטע ווערטער. איבערהויפּט האָט ער ליעב א פּסוק, וואו עס איז פאַראַן דאָס וואָרט „שלום״, וואו עס איז דאָ א וואונק אויף דער גאולה, אויף ישועות פאר יודען. אז אימיצער רעדט מיט איהם, פרעגט ער, די ערשטע זאַך: ווי רופט מען איהם. און אויף יעדען נאָמען האָט ער שוין גלייך א פּסוק, וואָס איז מיט איהם פערבונדען, וואָס האָט אין זיך א גוט וואָרט. אז איינעם רופט מען: אברהם, יצחק, יעקב, דוד, משה, שלמה—איז דער פּסוק גלייך אויפ׳ן צונג. נאָר טאָמער רופט מען אייך „טאָדרעס״, ווערט „אליהו הנביא״ אויך ניט אראָבגעפאַלען. איז ניטאָ קיין פּסוק, איז פאַראַן גלאַט א גוט וואָרט.

— ווי רופט מען אייך?

— טאָדרעס!

— טאָדרעס?... „אליהו הנביא״ בלייבט א פערטעל מינוט אין פערלעגענהייט. „טאָדרעס?״... נו, נו, עס מאַכט ניט אויס... דער אויבערשטער וועט געבען גוטס אייך און כל ישראל, עס זאָל קומען

משיח, במהרה בימינו.....

נור, אז מען רופט אייך „שלום“, אַט דאָ שיינט „אליהו הנביא“ אויף; עס שטראַהלען זיינע אויגען מיט אַ גליק, ממש ניט אויסצודריקען. דער פסוק איז גלייך אויפ'ן צונג.

— שלום? אַ־אַ־אַ! שלום, שלום לרחוק ולקרוב, אמר אַדיישעם...

— שלום דעם נאָהענטען, שלום דעם ווייטען. עס וועט קומען משיח און וועט ברייגנען שלום אויף אַלע יודען.

„אליהו הנביא“ דער דריטער איז אויך אַ שדכן. אָבער ניט פון געצאָהלט וועגען, נור כדי צו פערדינען אַ מצוה. בעצאָהלט מען עפּעס — מהיכא תיתא. אז ניט, איז ער צופרידען שוין דערמיט, וואָס ער האָט צוגעהאָלפען דעם „השם יתברך“ אין „מזוג זווגים“ זיין. אבי דאָס פּאָר פאָלק זאָל נור האָבען אַ גוט לעבען און עס זאָל זיין ביי זיי שלום.

ליידער, כאָטש דער גאַנצער אינהאַלט פון „אליהו הנביא'ס“ פיהלען און דענקען איז נור „שלום“, איז ביי איהם אַליין אין שטוב נישטאָ קיין שלום. ער האָט אַ פינסטערע „מערכה“ פאַר זיין ווייב. זי שילט איהם און וואָגעלט איהם אויס פון וואָרצעל. ער גיט איהר דריי רובל אַ וואָך אויף דער הוצאה. אַ חוץ דעם גיט ער בעזונדער אויף שבת, אויף יום־טוב; צאָהלט שכר למוד פאַר'ן יונגעל. אן עלטרן בחור האָט ער — אַ מאַלער; אַ מיידעל—אַ שניידערקע. ביידע פערדינען. פונדעסטוועגען זענען זיי ביי איהם. אַ חוץ דירה און עסען העלפט ער נאָך אַמאָל זיי אויס אויף אַ בגד, אויף אַ פּאָר שיך. די גאַנצע פאַמיליע וואוינט אין אַ קאַמער פאַר דריי רובל אַ חודש.

— און די ווייב אייערע טוט גאָרנישט? — האָב איך געפרעגט „אליהו הנביא“, בעגעגנענדיג איהם ביי אַ בעקאַנטען.

— זי טוט! ווי זשע! האַלט צוויי פרעמדע קינדער, קליינע, דער באַלעבאָסטעס, טאָקע פון דער קאַמער, וואו מיר וואוינען. זי, די באַ־לעבאָסטע, געהט אין פאַבריק ארבייטען; לאָזט זי אויף מיין ווייב די קליינע קינדער.

— וואָס האָט אייער ווייב דערפון?

— וואָס האָט זי? אַ רובל אַ וואָך! פיער רובל אַ חודש פאַר

ביידע קינדער. איין קינד שלאָפט אפילו מיט איהר ביי אונז אין קאמער. מיר קאָסט — מעחר ווי אכט.

— לעגט איהר דאָך צו?

— מסתמא!

— צו וואָס זשע דארפט איהר דאָס?

— איך ווייס? פרעגט זיך ביי איהר! איך האָב שוין געהאַט וואָס צו טאָן: איך דאַרף ניט דיינע פרנסות! זאָל זי, די באַלעבאָסטע, אָבגעבען די קינדער אין פריי־יוט! ניין! וויל זי ניט. זי איז שוין צוגע־וועהנט — זאָגט זי — צו די קינדער.....

זי האָט זיי ליעב, קען זיך פון זיי ניט שיידען. דערצו: דאַרף זי, פערשטעהט איהר מיך, ווייזען, אז זי איז אויך אַ פערדינערקע... ליעב האָט זי די קינדער, ווי דעם לעבען... מיין דאגה איז דאָס... האַלט זי... אבי לאָז מיך צו רוה..... זאָל זיין שלום.....

„משיח בן דוד.‟

דאָס איז געווען אויפ'ן זיבעטען ציוניסטישען קאָנגרעס אין באזעל, אין יאָהר 1905.

דער קאָנגרעס איז נאָך ניט געווען געעפענט. דער גאַנצער קאָנגרעס-עולם איז נאָך ניט געווען אָנגעקומען. די קאָרעספּאָנדענטען פון פערשידענע צייטונגען זענען שוין אָבער געווען אויפ'ן פּלאַץ. אויף די ווענד פון די קאָרידאָרען אין קאָנגרעס זאל, האָבען זיך אָנגעהויבען צו ווייזען אַנאָנסען: וועגען אַ סעריע לעקטשורס, וואָס פּראָפעסאָרען פון שווייצער אוניווערזיטעטען ווילען פּאָרלעזען אין באזעלער אוניווערזיטעט איבער פּאַלעסטינא; אַנאָנסען איבער אַ מיטינג פון די טעריטאָריאַליסטען, סאָציאַליסטען־ציוניסטען, פון די פּועלי ציון; אַ פּראָגראַם פון די ליבהאָבער פון דער העברעאישער שפּראַך; אַ מודעה פון אַ יודישען רייזענדער־קלוב לעבען דעם באַרג סיני, וואָס האָט דעם צוועק צו ווייזען די רייזענדע—ארץ ישראל און, ספּעציעל ירושלים. די מערקווירדיגסטע אַנאָנסע איז אָבער געווען פון אַ פּערזאָן, וואָס האָט זיך גערופען „בנימין הצעיר‟, האָט זיך אויסגעגעבען פאר „משיח בן דוד‟ און זיך אָנגענומען אָבצונעהמען ביים טערק „ארץ ישראל,‟ אויב די יודען וועלען אין איהם גלויבען און אויסריכטען איהם צום סולטאַן אין זייער נאָמען.

אַזא „סחורה‟ איז, פערשטעהט זיך, געווען פאַר די

קאָרעספּאָנדענטען, וואָס זענען אומגעגאַנגען דערוויילע אָהן אַ שטאָך אַרבייט, אַ גרויסע געפינס. מען האָט זיך אַ לאָז געטאָן אונגעזאַמט צום נייעם „משיח". דער אינטערעס איז געוואָרען נאָך שטאַרקער דערפון, וואָס עטליכע סטודענטען האָבען געזאָגט, אַז דאָס איז ניט קיין נעד־וועהנליכער פאַנטאַזירער, נאָר אַ מענש מיט בילדונג, וואָס האָט בעזוכט די היידעלבורגער אוניווערזיטעט.

איך האָב געוואָלט מיט איהם נעהענטער בעקאַנט ווערען און — בעזוכט איהם אויף זיין קוואַרטיר. איך האָב איהם געטראָפען איינעם אַליין אין זיין צימער און געהאַט מיט איהם אַ לאַנגען געשפּרעך. ער האָט געהאַט אַ סימפּאַטישען אויסזעהן און געמאַכט אַ'אַנגענעהמען איינדרוק. ער איז אַלט געוועזן, לויט ווי ער אַליין האָט געזאָגט, פינף און פערציג יאָהר, נאָר האָט אויסגעזעהן ניט מעהר ווי עטליכע און דרייסיג. געקליידט איז ער געווען אין אַ לייכטען ווייסען וואָלענעם זומער־אַנצוג מיט אַ פּערסישע יאַרמולקע. ווען איהר רעדט מיט איהם, מאַכט ער אויף קיין פאַל נים דעם איינדרוק פון אַ אונגאָרמאַלען מענשען. ער האָט בעזעסען זעקס שפּראַכען און גערעדט זעהר גוט פראַנצויזיש און ענגליש. אַליין איז ער פון שוואַבאַך, אַ שטעדטעל אין בייערן, דייטשלאַנד. האָט אַ פרוי, נאָר לעבט מיט איהר נים. האָט פערבראַכט אַ סך יאָהרען אין ענגלאַנד, אַלס אַנגעשטעלטער אין ענגלישע האַנדעלס־הייזער; צייטענווייז האָט ער געגעבען אונטעררינכט אין זינגען. די לעצטע עטליכע יאָהר האָט ער פערלעבט אין פּאַלעסטינאַ. דאָרטען, אין ירושלים, איז איהם געקומען דער געדאַנק, אַז ער איז משיח. העברעאיש און די תלמודישע ליטעראַטור האָט ער ערשט אָנגעהויבען צו לערנען אין די שפּעטערדיגע יאָהרען. דאָס איז אַלץ וועגען זיין פּערזאָן. וואָס אַנבעלאַנגט זיין ראָלע, אַלס „משיח", איז ער״אין איהר אַרויסגעטראָטען עפענטליך, יעצט, צום ערשטען מאָל, אויפ'ן קאָנגרעס אין באַזעל. נאָר האַלב עפענטליך האָט ער זיך שוין געלאָזט מעלדען פריהער אַ סך רבנים, און גלאַט ציוניסטען, אויך הערצלען און נאָרדאַו, וועלכע האָבען איהם ניט געוואָלט אַנערקענען — ווי ער ערקלערט מיט אַ טרויערינגען נעמיט — כאָטש ער האָט גאָר ניט געמיינט אָבצונעהמען ביי הערצלען די

מאכט. ער אליין האָט נעהאַלטען הערצלען פאַר „משיח בן יוסף" און זיך פאַר „משיח בן דוד". ווי עס איז ידוע פון דער יוד'שער לעגענדע, דאַרף פריהער קומען „משיח בן יוסף", ער וועט זיך מיהען ארויסנעהמען די יודען פון גלות. אָבער דאָס וועט איהם ניט געראָטען, און ער וועט אומקומען. אָבער וואָס עס איז ניט געלונגען „משיח בן יוסף", דאָס וועט געלינגען „משיח בן דוד" — דאָס הייסט — איהם, וועלכער רופט זיך בניסין הצעיר.

איך האָב איהם געבעטען, ער זאָל מיר ערקלערען, ווי אַזוי ער איז געקומען צום געדאַנק, אַז ער איז „משיח", און ווי אַזוי קען ער דאָס אַנדערע איבערצייגען.

— איהר ווייסט דאָך, — האָב איך געזאָגט, אַז היינטיגער דור איז געוואָרען אפיקורסיש, און אַזעלכע זאַכען לאָזט מען זיך ניט לייכט איינרעדען

— וועל, — האָט ער געענטפערט מיט אַן ענגלישען וואָרט — אַזעלכע זאַכען לאָזען זיך אָבער ניט איבערצייגען. אין דעם מוז מען גלויבען. איך בין א נביא; ניט ווי משה רבינו, נאָר ווי די קלענערע נביאים, מיט וועלכע גאָט רעדט אין חלום, ווי דער פסוק זאָגט, „בחלום אדבר בו". מיר האָט גאָט אין חלום אַ סך זאַכען געוויזען. איך האָב זיי פאָראויס געזאָגט און אַזוי איז געווען. איך האָב געשריבען בריף צום סולטאַן, צום רוסישען, צום דייטשען קיסר, צו פלעהווען, און האָב פערלאַנגט מ'זאָל מיר צולאָזען ריידען מיט זיי און ערקלערען זיי מיין שליחות.

נאָר איך האָב פון זיי קיין ענטפער ניט דערהאַלטען.

וועגען זיין שטאַמען פון „בית דוד," זאָגט ער, אַז ער האָט אויף דעם יחוס־בריף אין זיין פאַמיליע, אַז זי קומט ארויס פון „רש"י", וועלכער קומט ארויס פון „בית דוד".

— ווי אַזוי דענקט איהר פּראַקטיש אייער פּלאַן אויספיהרען צו קענען? האָב איך איהם געפרעגט.

— ווען די יודען וועלען אין מיר גלויבען — האָט ער מיר גאַנץ ערנסט און רוהיג געענטפערט — דאַן וועל איך זעצען אַ סנהדרין

ערוועהלט פון דעם גאנצען יודישען פאלק, און אן דער שפיצע בונ׳ם סנהדרין וועל איך מיר בעגעבען צום סולטאן. איך וועל ניט געהן מיט הערצעל׳ס וועג. ניט מיט דיפלאמאטיע, און ניט מיט שוחד וועלען די יודען ערלעזט ווערען, ווי אין פסוק שטעהט: „חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו״. דאס הייסט: אומזיסט זייט איהר פערקויפט געווארען און ניט מיט געלד וועט איהר אויסגעלעזט ווערען. איך וועל פאדערן פונ׳ם סולטאן און פון אלע מלוכות ארץ ישראל אומזיסט.

דא האט ער מיר ערקלערט, ווי אזוי די מזרח-פראגע מוז ברעגגען דערצו, אז „ארץ ישראל״ וועט אבגעגעבען ווערען וויעדער צו יודען; אז קיין מלוכה קען זי ניט בעקומען, ווייל יעדע, וויל זי. ער האט גערעדט ווי א מענש, וואס האט פיעל געלעזען און איז גוט בעקאנט מיט דער פאליטיק פון דער מזרח־פראגע.

— ווי אזוי רעכענט איהר צו בויען דעם יודישען שטאאט? האב איך איהם געפרעגט.

— איך בין איינפערשטאנען מיט פראפעסאר אפענהיימער — האט ער געזאגט.

דאס לאנד דארף זיין נאציאנאליזירט, געהערען צו דער גאנצער נאציאן, וועלכע וועט זי פערטיילען צו איינצעלנע געמיינדען, אבער ניט אויף אייביג.

— ווי דענקט איהר דארט צו לעזען די ארבייטער־פראגע? און וואס דענקט איהר וועגען סאציאליזם? — האב איך ריזיקירט צו פרעגען.

— ביי אונז וועט עס ניט געבען קיין ארבייטער־פראגע, אלעס וועט בעלאנגען צום פאלק — האט ער מיר רוהיג געענטפערט. סאציאליזמוס?.... יע, סאציאליזמוס איז א שענע אידעע. אבער... מיר יודען דארפען זיך ניט מישען... „דינא דמלכותא דינא״, קיין סאציאליזמוס! קיין סאציאליזמוס!

— און וואס וועט איהר טאן, אז מ׳וועט אין אייך ניט גלויבען? האב איך ענדליך געפרעגט.

— דאן, דאן — וועל איך אוועק אן א זייט און ווארטען, ווארטען, ביז עס וועט קומען די צייט... ווארום די צייט מוז קומען און די גאנצע

וועלט און די יודען וועלען מוזען אנערקענען, אז איך בין א נביא, געשיקט פון גאט צו ברייננען די גאולה; אז איך בין „משיח בן דוד".

אויפ'ן קאנגרעס האט ער געוואלט ארויסטרעטען מיט גרויס פאראד. דאס האט זיך איהם אבער ניט איינגעגעבען.

זיינע נביאות איז ניט מקוים געווארען. דאס פאלק האט איהם ניט אנערקענט. און דאס איז נאטירליך: די צייט פון אליינגערופענע משיחים איז שוין לאנג אוועק.

לאה די גבאי׳טע.

דאָס איז געווען אַ מין דבורה אסתר, וועלכער איז שוין דעם לעזער בעקאַנט, נור גאָר אויף אַן אנדער שטייגער. דבורה אסתר איז געווען אַ חכמה, אַ קאָפּ־מענש, אַ אידעאַליסטין מיט אַ ברייטע קוק אויף איהר ראָלע און בערוף פאַר אָרימע און ליידענדע. כאָטש זי איז געווען אַ פּראָסטע יודענע. לאה די גבאי׳טע, ראַגעגען, איז אַ תמ׳עוואַטע יודענע, האָוועט כאָטש ארום טאָג און נאַכט, קלייבענדיג איהרע קאָפּיקעס און גראָשענס, געהט אָבער ארויס פון אַן ענגערען, מעהר עגאָאיסטישען שטאַנדפּונקט: זי האָט איהר גאַנצען לעבען אויף דער ערד דאָ געליטען, ווייל זי זיך אָנגרייטען, אַ פעטען „חלק" דאָרטען, אויף יענער וועלט.

און דעריבער איז די בעציהונג פון נאָוונאָראָד (דער „רעק" פון דער יודישער ווילנא) צו לאה דער גבאי׳טע, אַ גאַנץ אַנדערע, ווי זי איז געווען צו דבורה אסתר׳ן. צו דער לעצטער האָט מען געהאַט אַ טיפען רעספּעקט אין אַלע הייזער, סיי די וואָס האָבען איהר געגעבען, סיי די וואָס האָבען ביי איהר גענומען. מען האָט געהאַט אַ רעספּעקט צו איהר פּערזענליכקייט אליין, גאַנץ אונאבהענגיג פון איהר טעטיגקייט. לאה די גבאי׳טע האַלט מען פאַר אַ צודרייטע. יונגלאַך טרייבען מיט איהר קאַטאָוועס, גרויסע פערברענגען מיט איהר ניט, ווי מיט אַ מענשען, נאָר מען וואַרפט איהר צו דעם גראָשען, צי די קאָפּיקע.

מעהר פון מיטלייד און רעספעקט צו איהרע יאָהרען, (זי איז אַלט אַ יאָהר־הונדערט) ווי צו איהר פערזאָן.

פון מיין געשפּרעך מיט איהר, האָב איך פערשטאַנען, אַז דאָס געפיהל פון מענשענווירדע, איז דאָך ביי איהר ניט אַזוי שוואַך, ווי מען מיינט. זי פיהלט זיך טיעף געקרענקט פון דעם, וואָס די קינדער מאַכען פון איהר שפּאָס אין די הייזער און קראָמען, וואוהין זי שווימט אַריין נאָך אַ נדבה. זי איז אָבער ניט פעהיג זיך אַנדערש אוועקצושטע־לען. און האַסענדיג, פיליכט, אין האַרצען, די וואָס גיבען איהר די נדבה מיט בזיונות, ליידט זי דאָך די בעליידיגונג, ניט קענענדיג זיך אָבזאָגען פון איהר טעטיגקייט. נאָך אַן אונטערשייד איז דאָ צווישען דבורה אסתר׳ן און לאה די גבאי׳טע. יענע איז געווען אַ קינדערלאָזע, און די [האָט קינדער. און אָט דאָס דאַרף איהר אויפהויבען ביי אונז אין די אויגען, ווייל דאָס ווייזט, אַז ניט דער „קדיש" און „יענע וועלט" אַליין שפּילען אַ ראָלע אין איהר „מצוות טאָן", נור אַ נאַטירליכער אינסטינקט צו געזעלשאַפטליכער ארבייט, וועלכע זי פערשטעהט און פיהרט אויס, נאַטירליך, אויף איהר שטייגער.

לאה די גבאי׳טע לייקענט איהרע יאָהרען: עס קען זיין, אַז זי האָט אָנגעוואָרען דעם רעכענונג: זי געדענקט ניט אַקוראַט, וויפיעל עס כאַפּט אַריבער די ניינציג. און עס קען זיין, אַז זי האָט מורא פאַר „עין הרע". דעריבער האַלט זי זיך שוין פון אַ יאָהר צעהן פאַר דער גלייכער צאָהל—„ניינציג". דער מאַן איהרער, לאה די גבאי׳טעס, איז געווען אַ ניקאָלאַיעווסקער סאָלדאַט, און האָט דעם גאַנצען לעבען, נאָך דער סלוזשבע און נאָך דער חתונה געדרעהט די ראָד אין אַ דרוקעריי. דערפאַר האָט ער זיין גאַנצען לעבען בעקומען דריי רובל אַ וואָך. און דערפון האָט מען געלעבט. געשטאָרבען איז איהר מאַן שוין לאַנג. בשעת זי האָט געהאַלטען ביי זיבעציג. די קינדער זענען זיך אויך שוין לאַנג צו פאָהרען—זי איז געבליבען אַליין. און פון דעמאָלט אָן איז זי געוואָרען „לאה די גבאי׳טע". ווי אַזוי לאה, נאָך איידער זי איז געוואָרען די „גבאי׳טע", האָט זיך איינגעביטרעוועט צו לעבען מיט אַ געזינד, אויסצוהאָדעווען און אויסצוגעבען קינדער און דערלעבען

ביז זיבעציג יאָהר, אַלץ פון די דריי רובל אַוואָך, דאָס איז פון די סודות, וואָס עס וועט אמאָל מסתמא דערקלערען דער קומענדינער היסטאָריקער פון „נאָוגראָד".

נאָך איהר מאַנ'ס טויט (מיט'ן מאַן האָט זי פון אָנהויב ניט געלעבט שוה בשוה, נאָר צום סוף האָט ער איהר, זאָגט זי, נעהאַלטען טייער) האָט לאה זיך ארומגעזעהן, אז זי האָט אָבגעלעבט אזוי פיעל, זיבעציג יאָהר, האָט אזוי פיעל, אזוי פיעל געזינדיגט, און האָט גאָר נישט געטאָן פאר דער נשמה. פון דעמאָלט אָן האָט זי איהר אייגענעם לעבען, דאָס לעבען פון גוף, אין גאַנצען אויפגעגעבען, און לעבט נאָר פאר דער נשמה. וואָס זי עסט, און ווען זי עסט, ווייסט זי ניט און קיינער וויים ניט. לויפענדיג, כאַפּט זי אַ בייגעל אין גאַס, דוקא אָן אַלטען, וואָס קאָסט אַ גראָשען, אָדער בעקומט ערגעץ אין אַשטוב אַ גלעזעל טיי, צי אַ טעלערעל קרופּניק, און—דערמיט איז זי פאַרטיג. זי עסט איין מאָל אַ טאָג, און אמאָל—איבער אַ טאָג, בכלל געהט „טיש" ניט אריין אין איהר „בודזשעט". פאַר איהר איז דאָס אַ צופעליגע זאַך — אַ „מותרות". נור דירה, זעהט איהר, דאָס איז שוין אַנדערש. דירה, דאָס הייסט—אַ בעטעל אין אַ קעלער קאָסט איהר פינף גילדען אַ חודש. גאַנץ אָפט כאַפּט דאָס אָבער ביז אַכט גילדען און אפשר צוויי מאָל פינף, טאַקע די זעלבע דירה. וואָרום כאָטש בעדונגען איז פינף גילדען, פונדעסטוועגען נעהמען ביי איהר די באַלעבאַטים אַ סך מעהר.

די מעשה דערפון איז, וואָס לאה איז ניט בעהאַוונט אין לוח. און די באַלעבאָסטע קומט צו איהר בעטען דירה געלד פאַר אַ חודש, ווען עס איז באמת נאָר אריבער דריי וואָכען, און אמאָל טאַקע מעהר ניט, ווי צוויי... אַ חוץ דעם טרעפט, אז מען גנב'עט פשוט ביי איהר ארויס פון זאַק גאַנצע רובלס. לאה וויים נאָר, וויפיעל זי קלייבט, און וויפיעל מען גנב'עט ביי איהר וויים זי קיינמאָל ניט; וואָרום קיין בוכהאַלטעריע פיהרט זי ניט.

דערפאַר איז אָבער „לאה די גבאי'טע" מאָדנע געניט אין איהרע „הייזער". איהר דיסטריקט (ראַיאָן) איז שטרענג צוטיילט נאָך די טעג פון וואָך. אַלע הייזער און קראָמען, וועלכע זי געהט ארום, האָבען ביי

איהר שוין בעשטימטע סמנים. איין טייל בעלאנגט צו זונטאג; אן אנדער טייל—צו מאנטאג און אז. וו. נאטירליך, קומט אמאל פאר א טעות אויך. און דא איז לאה די גבאי׳טע מאדנע ביטרע. פאלט זי אריין, למשל, אין א הויז א צווייטען מאל די זעלבע וואך, איז שוין דאס פערפאלען, ס׳איז א י ה ר גליק. מיט ליידיגען וועט זי בשום אופן ניט אוועקגעהן. טרעפט אבער, אז זי פעהלט אויס א הויז על פי טעות, און אנשטאט איין מאל אין וואך, איז זי אהער געקומען איין מאל אין צוויי וואכען, איז דאס ניט איהר היזק: איהר מוז מען איינצאהלען פארביידע וואכען. דערצו, אז מען גיט איהר א גלעזעל טיי, צי א טעלערעל קרופניק (בעטען, בעט זי קיינמאל ניט), קען דאס קיינמאל ניט געהן אויף דעם חשבון פון דעם גראשען, צי דער קאפיקע. די נדבה מוז נענעבען ווערען אין מזומן.

פאר די צוואנציג יאהר פון איהרע גבאות, האט לאה די גבאי׳טע אויפגעטאן ניט ווינציג. ערשטענס האט זי זיך אליין פאלקאם פערזארגט. ביי איהר איז שוין אנגעגרייט תכריכים פון דעם בעסטען סארט לייוועגט—אמת׳ע האלענדער; ארץ־ישראל־ערד אויך פון בעסטען סארט. א חוץ דעם ליגט א געוויסע סומע געלד אויף די בטלנים פון „קברנים שטיבעל״, זיי זאלען נאך איהר לערנען אלע טאג א פרק משניות. א חוץ דעם האט זי איינגעגעבען אין „קברנים שטיבעל״ א רייניגקייט, געלאזען מאכען און אויסנייען א פרוכת, געגעבען א נדבה א הענגלייכטער—אלץ אין „קברנים שטיבעל״. דערצו האט זי ניט איין מאל געהאלפען אויסגעבען אן אלטע ארימע מויד—געגעבען אויף „הכנסת כלה״. קורץ לאה די גבאי׳טע איז שוין „דארטען״ פאלקאם פערזארגט. דא איז זי נור אן אורח׳טע און ווארט, ווען מען וועט איהר קומען „אבנעהמען״. זי איז גרייט אלע טאג צו דער רייזע.....

און דעריבער איז זי גלייכגילטיג צו אלץ, וואס פאסירט דא אין דער „אכסניא״. זי איז גלייכגילטיג צו הונגער, צו קעלט, צו די לצנות פון די יונגלעך, וואס טרייבען מיט איהר קאטאוועס. זי טוט נאכאנאנד און שווימט ארום איבער איהרע קונדען, און איז זיכער, אז מיט יעדען גראשען קומט איהר עפעס „דארטען״ צו...

דער פרומער יודישער... קאטאליק.

אין די גרעסטע פרעסט פלעג איך איהם אפט בעגעגענען אין די ווילנער יודישע גאסען, ווי ער געהט אין צוריסענע שיך, צעריסענע הויזען, א צעריסענעם מאנטעל, אייגענטליך ניט קיין מאנטעל, נאר שטיקער פון עפעס, וואס איז אמאל געווען א מאנטעל הענגען אויף איהם פון אלע זייטען; א צעריסען היטעל, פון וועלכער עס זעהט זיך ארויס דער גרויסער שטערן, הויל ביז צום פאטילניצע. נאר פון ביידע זייטען קאפ זענען אנגעשטעקט שמאלע בעזעמלאך שווארצע האר, שטארק געמישט מיט גרוי. אזא איז אויך די בארד; א מיטעלמעסיגע, ניט זעהר קיין ברייטע, ניט זעהר קיין לאנגע. זיין פנים איז בלאס; די אויגען איינגעפאלען, די באקען איינגעצויגען—פון הונגער, פון נויט, וואס איהם קומט אויס אפט צו פיהלען. אבער דאך איז אויפ׳ן פנים קיין שפור פון פיזישע ליידען. א פערקלערטע רוהיגקייט, איבערגעבענקייט צום שיקזאל, ליגט אויף איהם. אין אלע זיינע שטריכען, אין דער פיגור איז אויסגעגאסען א געוויסע אינטעליגענץ. א מאדנע געהויבענע, טיעף־רעליגיעזע שטימונג אטעמט פון אלעס אין איהם און אויף איהם. אפילו זיינע טראנטעס מאכען אויף איך ניט דעם איינדרוק, וואס עס מאכען די זעלבע טראנטעס אויף אן אנדער ארימאן, אדער משוגענעם, וואס געהט איבער די גאסען.

און דעריבער טרעפט אפט, אז די קונדסים, וואס לויפען איהם

נאָך אין גאַס, אָדער וואַרפֿען אויף איהם מיט שטיינער און בלאָטע, שטעלען זיך פּלוצלונג אָב, ווי פערשעמטע, ווען ער שטעלט זיך אָב, גיט אויף זיי אַ קוק מיט זיינע פערקלערטע, שוואַרצע, טיעף איינגעגראָבענע אויגען, און פרעגט זיי: ליעבע קינדער, וואָס האָב איך אייך געטאָן?

דער טאָן, מיט וועלכען ער זאָגט דאָס, איז מילד און ערנסט. די קינדער בלייבען דאן שטעהן, ווי פערבליפט, וואגען איהם מעהר ניט אָנצורירהרען, געהען זיך לאַנגזאַם פאַרנאַנדער, צו וואַרפענדיג איהם פון ווייטען: — גוי! משומד! מיסיאָנער!

נאָר ער איז ניט צופריעדען, וואָס די קינדער זענען פון איהם אַוועק. ער לאָזט זיך געהן צו זיי, קלייבט אויס איינעם פון זיי, אַ גרעסערן, וואָס געפעלט איהם מעהר, און זאָגט:

— מיין ליבעס קינד, ווען דו וואָלסט וויסען, ווער קריסטוס איז געוועזן, וואָלסטו דאָס ניט געשריען,

און ער הויבט איהם אָן צו פּראָפּאַגאַנדירען, צו דערצעהלען, ווי אַזוי קריסטוס איז דער „זוהן גאָטעס" און וואָס דאָס הייסט: דער „זוהן גאָטעס", און ווי אַזוי ער האָט געליטען פאַר די זינד פון די מענשען; ווי אַזוי די יודען האָבען איהם, זייער משיח, זייער ערלויזער ניט פערשטאַנען, ניט דערקענט, און האָבען איהם געקרייציגט. און פון דעמאָלט אָן ליידען „מיר יודען", ביז דער אויבערשטער וועט זיך אויף אונז דערבאַרעמען, מיר וועלען תשובה טאָן, וועלען זיך אומקעהרען צו „איהם"...

דער יונגעל הערט, הערט, דערנאָך גיט ער זיך אַ לאָז פון איהם, אויסשרייענדיג פון ווייטען:

— מיסיאָנער! משומד!

עס טרעפט אָבער אויך אָפט, אַז דער צוהערער לאָזט זיך מיט איהם אין אַ וכוח.

דאָס איז ער זעהר גערן. דער יונגעל היצט זיך, ווייזט איהם אויף פון פסוקים, וואָס ער האָט געלערנט, און ער דער „יודישער קאַטאָליק" ענטפערט איהם אויך מיט פסוקים, וואָס ער האָט געלערנט,

און ער דער „יודישער קאטאליק״, ענטפערט איהם אויך מיט פסוקים, וואס ער האט געלערנט. ענטפערט געלאסען, מיט א מילדען שמייכעל. און ווען עס טרעפט, אז ער ווערט אוועקגעשטעלט ביי א הארבער קשיא, וואס ער קען זי ניט פערענטפערן, פערלירט ער זיך אויך ניט. עס זענען פאראן, זאגט ער, א סך זאכען, וואס א מענשליכער שכל קען עס ניט בעגרייפען. דאס ווייס נאר דער גוטער אלמעכטיגער גאט (דערביי ווייזט ער מיט'ן האנד צום הימעל).

דער יודישער קאטאליק האט זיך בעוויזען אויף די ווילנער גאסען אין דער צייט, ווען עס האט געקאכט מיט דער צווייטער דומע.

פאר ווילנא איז אזא טיפ קיין נייעס ניט געווען. ווילנא האט שוין געהאט א יודישען מיסיאנער, ראזענסאן, איינער פון די גרעסטע ווילנער גבירים פון פאריגען דור. אבער יענער איז געווען א נגיד און דער—אן ארימאן. אמת, ניט קיין געוועהנליכער ארימאן. ער בעט ביי יודען קיינמאל קיין נדבה ניט. האלט זיך, אויב ניט שטאלץ (שטאלצקייט פאר א פרומען קריסט איז בכלל א זינד) איז—אונאבהענגיג פריי, זאגאר מיט א געוויסער גרויסמוטיגער איינזעהענעס, ווי פון א מענשען, וואס האט „געפונען״ דעם אמת צו די וואס „בלאנדזשען״ נאך אין דער פינסטער.

מיר האט זיך זעהר געוואלט בעקאנט ווערען מיט'ן „יודישען קאטאליק״ און איך האב א לענגערע צייט געזוכט וועגען, ווי אזוי דאס אויסצופיהרען. מיט אזא „נפש״ קענט איהר ניט שליסען בעקאנטשאפט אזוי איינפאך, ווי מיט אנדערע גאס־און מארק־יודען. א פאר מאל האב איך זיך צוגעהערט, אלס שטומער פארבייגעהער, צו זיינע גאס־דרשות. יעדעס מאל איז מיר דער יודישער קריסטוס־פרעדיגער אלץ אינטערעסאנטער געווארען. ענדליך איז מיר איינגעפאלען א געדאנק צו בעזוכען די ביכהאנדלונג פון די מיסיאנערען. דארט וועל איך זיך מיט איהם געווים טרעפען, האב איך געטראכט.

און אזוי איז געווען. איינמאל א שבת האב איך זיך מיט איהם געטראפען דארט, ביי די מיסיאנערען. ער איז געזעסען ביי א טישעל,

מעשה היימישער מענש, און די זעלבע אַניצעס, ווי אימער. ער האָט געפיהרט א הייסען וכוח מיט א בחור׳ל מכח דריי-איינינקייט און גאָטעס־מוטער. איך האָב אָבגעוואַרט ביז דער דיספוט איז געווען צו ענד, און בין אריין מיט איהם אין א געשפּרעך. ביסלאכווייז, פּאָרזיכטיג בין איך פּונ׳ם רעליגיעזען באָדען, אריבערגעגאנגען אויף א שמועס וועגען זיין אייגענער פּערזאָן. מיך האָט אינטערעסירט: ווען און ווי אַזוי די „בעקעהרונג״ איז ביי איהם פּאָרגעקומען, אויך האָט מיך אינ־טערעסירט זיין פּערזענליכעס לעבען.

איך מוז דאָ צוגעבען, איידער איך וועל ווייטער דערצעהלען מיין אינטערוויו מיט׳ן יודישען קאַטאָליק, אז שוין נאָך די ערשטע פּאָר מינוט אויסהערען זיין דיספּוט און פּערזענליכען אונטערהאַלטען זיך מיט איהם, האָב איך געמוזט אינגאַנצען ענדערן מיין פּאָרשטעלונג וועגען איהם אלס א צודרייטען, אָדער האַלב צודרייטען נפש, ווי די יודישע גאַס האָט איהם געהאַלטען. פאַר מיר איז געווען איינע פון די ליידענדע, אמת-זוכענדע נשמות. עפּעס אַפּאָסטאָלישעס, ביבליש־נביאישעס איז געווען אין זיין אַרט ריידען, כאָטש זיינע בעווייזען און אויספיהרען האָבען געשמעקט מיט קינדישער נאַאיוויטעט. זיין געשפּרעך איז אָבער בכלל געווען רוהיג, זעלבסטבעוואוסט און, אויף זיין שטויגער, קאָנסעקווענט. זיין ערנסט און אויפריכטיגקייט האָט שטאַרק געווירקט אויף זיינע עלטערע דיספּוטאַנטען אין דער מיסיאָן, און ווען זיי האָבען זיך ניט געלאָזען איבערצייגען, האָבען זיי דאָך געמוזט ביסלעכווייז לאָזען דעם לצנות־טאָן, מיט וועלכען זיי האָבען אָנגעפאַנגען צו ריידען מיט איהם און בעציהען זיך צו איהם מיט א געוויסען רעספּעקט.

שוין פון אָנהויב געשפּרעך מיט איהם האָט זיך ארויסגעוויזען, אז ער איז אן אמעריקאַנער לאַנדסמאַן. פון אמעריקא איז ער געקומען מיט א פּאָר יאָהר צוריק. געווען איז ער דאָרט א זעצער. זיין פאַמיליע־נאָמען פון דער היים איז מילביקער. אין אמעריקא האָט ער דעם „ביקער״ ארויסגעוואָרפען, איז געבליבען „מיל״—אן עכט־ענגלישע פאַמיליע.

אין אמעריקא איז ער אָבגעווען גאַנצע צוואַנציג יאָהר. פון דער היים, פון ווילנא איז ער שוין דרייסיג יאָהר. ער איז אַוועק פון פריזיוו, געקומען צוערשט אין וויען. דאָרט—אויסגעלערנט זיך פאר א זעצער, געאַרבייט אין „השחר" דעם בעריהמטען העברעאישען זשורנאַל, פון פּרץ סמאָלענסקין, וואָס האט געשפּילט א גרויסע ראָלע אין פאָריגען דור, אויפ'ן גרעניץ פון „השכלה" און ציוניזם. ער איז געווען, אַזוי צו זאָגען, ביי „יציאת נשמה", אי פונ'ם זשורנאַל, אי פון זיין רעדאַקטאָר־אַרויסגעבער (ביידע זענען געשטאָרבען אין איין יאָהר). דאַן האט ער זיך געלאָזען ווייטער וואַנדרעווען. געהונגערט אין לאָנדאָן, געפּאַסט אין פּאַריז, געליטען נויט די ערשטע יאָהרען אין ניו־יאָרק. דאָ איז ער ענדליך אריין אין דער יוניאָן. פון דעמאָלט אָן איז זיין מאַטעריעלע לאַגע געווען געזיכערט. ס'איז געווען, פערשטעהט זיך „סלאָו"*) און „סלעק"**) אויך. דערצו איז ער אַמאָל געווען א לעבע־קינד, איז ניט פעהיג געווען צו קלערען וועגען מאָרגען. אין אַלגעמיין אָבער האט זיך די גאַנצע צוואַנציג יאָהר אין ניויאָרק געלעבט ניט שלעכט.

אַזוי האט ער אָבגעלעבט אין ניויאָרק א יאָהר פופצעהן. דאַן איז פאָרגעקומען א קריזיס: ניט אין זיין מאַטעריעלען, נאָר אין זיין גייסטיגען לעבען.

פון זיין יוגענד אָן איז ער געווען אַן אַטעאיסט; האט אין קיין זאַך ניט געגלויבט. אין ניויאָרק איז פאַראַנען מיט וואָס צו פערשלאָגען זיך. האט ער אויך ניט געשפּירט, אַז איהם פעהלט גלויבען. איז ער אָבער געוואָרען עלטער. די צעשטרייאונגען פון דער יוגענד זענען מעהר ניט געווען אין שטאַנד צו פערשלאָגען דעם מוח. איבערהויפּט — דאָס האַרץ.

— איך האָב זעהר געליטען—זאָגט ער—איהר קענט אייך ניט פאָרשטעלען. אט דאָ איז געקומען קריסטוס און האט מיר געגעבען א טרייסט און א היילונג צו מיין נשמה.

---

*) וועניג אַרבייט.

**) אַרבייטסלאָזיגקייט.

איך האָב איהם געפרעגט:

— פאַר וואָס עפּעס גראָד קריסטוס? האָט איהר ניט געפּרובט זוכען ערנסטע ביכער וועגען אַ ריינערן יודענטום. ענדליך וויסענשאַפט־ליכע ביכער איבערהויפּט וועגען געזעלשאַפטליכע פראַגען. האָט איהר זיך ניט געפּרובט אינטערעסירען מיט געזעלשאַפטליכע ארבייט?

— דאָס אַלץ האָב איך געפּרובט,—זאָגט ער—איך האָב שוין פריהער אַ סך ביכער געלעזען, און העברעאיש, און דייטש, און ענגליש, תלמוד קען איך אויך. אָבער איך האָב דאָרט ניט געפונען, וואָס איך האָב געזוכט.

— האָבען אויף אייך מיסיאָנערען געווירקט? האָב איך געפרעגט.

— ניין, דערנאָך שוין האָב איך בעזוכט זייערע לעזונגען, אָבער פון אָנהויב האָב איך אַלץ פון זיך אַליין. דער אויבערשטער האָט געוואָלט איך זאָל מיך בעקערען. השגחה פּרטית...

— וואָס עפּעס גראָד קאַטאָליציזם? האָב איך ווייטער געפרעגט. און האָט איהר אין ניו־יאָרק ניט געקאָנט געפונען אַ ריינערע פאָרם פון קריסטענטום?

— ווייל די קאַטאָליקען האָבען איבערגענומען פון דער ערשטער קוועלע.

וואָס איהם האָט בעוואויגען צו פאָהרען צוריק קיין רוסלאַנד, האָב איך גענוי ניט געקאָנט ביי איהם דערגעהן. פיליכט אַן אַלטע ערוואַכטע בענקשאַפט נאָך דער היים. אפשר אַ מאַטעריעלער גרונד. זיין פאָטער איז געשטאָרבען און האָט געלאָזען ירושה—אַ הויז. פיליכט דער פערלאַנג צו „ראַטעווען" די היימישע „פערבלאָנדזשעטע נשמות". און אמעריקא האָט זיך די לעצטע צייט ניט גוט געלעבט: אָפט סלעק און דער געזונד איז אויך געוועזן ניט אם בעסטען.

אין דער היים האָט ער געהאַט און האָט נאָך יעצט אויסצו־שטעהן אַ סך. פון אָנהויב האָט ער ניט אנטפּלעקט זיין נייעם גלויבען. ער האָט געוואוסט, וואָס פאַר אַ שטורם עס וועט זיך אָנהויבען. דער־נאָך האָט ער ניט אויסגעהאַלטען. ער האָט זיינע ברידער געשטראָפט און זיין מוטער געמוסר׳ט, פאַר וואָס זיי טוען ניט „תשובה"... די

מוטער האָט ניט איין מאָל געוויינט.

— האָט איהר, וועניגסטענס, פאר דער מוטער ניט געקענט בעהאַלטען אייער נייעם גלויבען, האָב איך געפרעגט, און פערשפּאָרען איהר שמערצען?

— יע, איך האָב אויף איהר אפילו רחמנות געהאַט, אָבער קריסטוס האָט געהייסען טראָגען צו אַלעמען זיין וואָרט פון וואַרהייט. קריסטוס׳ געבאָט דאַרף זיין טייערער פון טאַטען און מאַמען.

און דער פרומער יודישער קאַטאָליק בענוגענט זיך ניט מיט פּאַסיווער קאַטוילישער פרומקייט, ער געהט אָפּט איבער אין אַטאַקעס.

געהט אריין און שולען, און קלויזען, צלמ׳ט זיך איבער פריהער „איך לעג אָב מיין עהרענצייכען״ לויט זיין אויסדרוק, און נעהמט זיך פּרעדיגען די קלויזניקעס, אָדער בעגעגענט דעם סניפּישאָקער רב אין גאַס און פרעגט איהם. „ווען וועט איהר שוין תשובה טון, אַלטער זינדער?״

זיין ירושה איז איהם ניט לייכט צו בעקומען. די ברידער זאָגען, אז זיי זענען בילבער פאר דעם „משומד״. מ׳האָט איהם אפילו פון אָנהויב ניט געוואָלט לאָזען נעכטיגען. ענדליך האָט ער נאַכטלעגער אויסגעקעמפּפט, אָבער קיין בעשעפטיגונג קען ער דאָ ניט קריגען.

געהט ער אַרום, לייענט זיינע הייליגע ספרים, און פּרעדיגט קריסטוס גלויבען אין די שולען, אין די גאַסען, פאר יונג און אַלט, וואו און פאר וועמען ער האָט די געלעגענהייט. אויף דער הוצאה דאַרף ער וועניג. אַמאָל קריגט ער עפּעס אין דער מיסיאָן, אַמאָל פון פרומע קריסטען; אַמאָל שיקט איהם צו עפּעס אַ פריינד פון אמעריקא. ניט זעלטען קומט איהם אויס צו הונגערן אויך. נאָר ער בעקלאָגט זיך ניט. זיין גלויבען אין גאָט און אין יעזוס איז שטאַרק. אז אַ דיספּוטאַנט פרעגט איהם, אַ קוק טוענדיג אויף זיינע טראַנטעס: וואָס גיט איהם דער נייער גלויבען? ענטפערט ער, אויפהויבענדיג אַ פרומען בליק צום הימעל: אָ, ער גיט מיר זעהר פיעל... זעהר פיעל...

אין דער אַלטער היים פיהלט ער זיך אַלץ שלעכטער און

שלעכטער, און ווי אַ סך אנדערע צוריקגעקומענע עמיגראַנטען ציהט איהם צוריק קיין אמעריקא. ער וואַרט, אַז די ברידער זאָלען איהם עפּעס אַרויסצאָהלען פון דער ירושה און פריינד זאָלען איהם צושיקען אויף הוצאות. דאַן לאָזט ער זיך צוריק אין דער נייער היים, וואָס איז צו איהם געווען אַ סך פריינדליכער, ווי די אַלטע.

דער תעניתים־פאַסטער.

דער תעניתים־פאַסטער איז אַ טיפּ פון דובראָווגע—די בעריהמ־טע יודישע שטעדטעל אין מאָהליווער גובערניע. זיין טאַטע איז אַ שמש אין דער אַלטער דובראָוונער שול—אַ יוד אַ הוליאַקע, אַ טענצער, אַ זינגער אויף אַלע חתונות און קהל'שע שמחות. ער האָט ליעב אַ כוסה, און ניט קיין פּשוט'ע, נאָר טאַקע אַ גאַנצע קווערטעל. האָט אויך ליעב צו פערבייסען, ווען עס איז דאָ וואָס.

ער, זיין זוהן, פערקערט, איז שטאַרק צוקריגט מיט'ן „יצר הרע" פון עסען און טרינקען.

קיין גרויסער למדן איז ער ניט, דער „תעניתים־פאַסטער". לערנען אַ סך האָט ער קיינמאָל קיין צייט ניט געהאַט און האָט איצט אויך ניט. נאָר פּשוט, ווייל ער איז זיין גאַנצען לעבען אַן ארבייטער—אַ וועבער. צו פאַסטען תעניתים האָט איהם אויסגעלערנט די גרויסע אָרימקייט, וואָס ער האָט זיך אין איהר געפּלאַגט זיין גאַנצען לעבען. אין זיין לעבען איז געווען אַ לאַנגע פּעריאָדע, גאַנצע צוועלף יאָהר האָט זי געדויערט, ווען ער האָט פּשוט ניט געהאַט וואָס צו עסען. יאָהרענלאַנג איז ער אָבגעקומען נאָר מיט עטליכע קאָפּיקעס אַ טאָג. אויסשטרעקען די האַנד, געהן לייהען ערגיץ, אריינגעהן צו יעמיצען אָבעסען—דאָס האָט ער ניט געקענט. דערצו איז ער אַ צו דעליקאַטע נאַטור. און אַז עס איז מעהר ניט געווען, ווי עטליכע

קאָפּיקעס אַ טאָג, האָט מען געקענט זיך פאַרגינען נאָר הוילען טרוקענעם ברויט, איז דאָס ניט קיין געוועהנליכען, געקויפטען אין קראָם, ווי אַלע מענשען קויפען, נאָר אָבגעקויפט ביי די אָרימע לייט, וואָס געהען איבער די הייזער. דער ברויט פלעגט זיין צוטריקענט און פערשימעלט, אז ווען מ'פלעגט איהם קייען—דערצעהלט דער תעניתים־פאַסטער—דערמאָהנענדיג יענע יאָהרען, פלעגט געהן פון די ציינער אַ גרינער רויך פון דעם פערטריקענטען שימעל. צאָהלען פאַר דירה איז גאָר ניט געווען מיט וואָס, האָט מען געמוזט ערגעץ וואַלגערן זיך אין אזא לאָך, וואָס עס איז ניט מעגליך געווען צו שטעלען דאָרט אַ בעט און אפילו אַ באַנק האָט געקענט שטעהן נאָר איינע. האָט אויף איהר געמוזט שלאָפען די ווייב, און ער האָט גענעכטיגט אין בית המדרש. דאָס וואָרט „נעכטיגען" דאַרף מען ניט אָננעהמען אין געוועהנליכען זין, וואָרום שלאָפען—שלאָפט דער תעניתים־פאַסטער אויך ניט. ער רייבט זיך נאָר איבער עטליכע שעה. און ווי נאָר אַ בליאַסק אויף טאָג, נעהמט ער אויפ'ן שולהויף און זוכט עפּעס אַ מלאכה פאַר דער שול: האָלץ האַקען, אַ שטויגער, אָדער וואַסער אָנטראָגען, אָדער אויס־קעהרען, רייניגען.

פערלאַנגען פון „תעניתים־פאַסטער" אַ טעאָרעטישע ערקלערונג פון זיין וועלט־אַנשויאונג איז אַן אומזיסטע ארבייט. ערקלערען איז ער ניט אין שטאַנד. נאָר וויסענדיג די טרויעריגע היסטאָריע פון זיין לעבען, פון דעם גרויסען עלענד, אין וועלכען עס האָט זיך געטרונקען דורות־לאַנג די דובראָוונער יודישע מאַסע, קענט איהר פסיכאָלאָגיש איהם פערשטעהן. עסען האָט זיך איהם געוואָלט נאָר אַזוי לאַנג, ווי עסען איז ניט געווען וואָס. קוים האָט ער אָבער בעקומען זיין פערדאַרט און פערשימעלט שטיק ברויט צו שטילען דעם הונגער, איז איהם דער עסען, צוליב דעם גרינעם שימעל, פערעקעלט געוואָרען. דאָס זעלבע איז געווען מיט דעם שלאָפען: ער האָט זעלטען געקראָגען אַ פּלאַץ, וואו ער וואָלט קענען אויסגלייכען די ביינער און לאָזען זיי אויסרוהען ווי מ'דאַרף. און כדי פּטור צו ווערען פון די עסען־און שלאָפען־יסורים, האָט זיך ביי איהם ביסלעכווייז אויסגעאַרבייט אַ געדאַנק, אונטער

דעם איינפלוס פון אייניגע איבערגעלייענטע מוסר־ספרים, אז ד י וועלט איז גאָר נישט; אז דער גוף, דער חומר מיט אלע זיינע בע־דערפניסען איז אן איבערגעקומענע זאך, און דעם מענשענס ציעל איז לעבען איז נאָר מלחמה צו האלטען מיט די קערפערליכע תאוות. און אזוי ווי עסען און שלאָפען, אָט די צוויי תאוות, זענען געווען זיינע גרעסטע שונאים, האָט ער זיי געזוכט צו בעקעמפפען, און האָט זיי טאקע בעקעמפפט.

איצט איז ביין תעניתים־פאסטער א גוטע צייט. אָט די, אזוי צו זאָגען, „גילדערנע" עפאָכע אין זיין לעבען, דויערט שוין א יאָהר צוועלף, זינט די דובראָוונער פאבריק פון „יקא" עקזיסטירט. ער בעקומט זיינע דריי רובל מיט קאָפּיקעס א וואָך און קען זיך שוין פערגינען ניט בלויז אן „אונטער־אויוועו", נאָר פערנעהמען אפילו א גאנצע קאמער, וואו עס קען זיך שטעלען אי א טיש, אי א באנק, אי א בעט. ער קען זיך אויך פערגינען קאָכען אמאָל א קרופניק, אויב ניט מיט פלייש, איז מיט ביינער. נאָר די קאמער פערנעהמען און דעם קרופניק עסען—די ווייב און די קינדער. ער אליין פערברענגט די נאכט, ווי פריהער, אין שול. אהין קומט ער גלייך פון פאבריק. דאווענט מנחה און מעריב, קוקט אריין אין א ספר, רייבט זיך א ביסעל אין שולהויף, געהט אמאָל ארויס אין גאס. אזוי געהט אריבער דער אָוונד. קומט האלבע נאכט, אזוי נעהמט ער זיך „חוזק מאכען" פונ'ם יצר־הרע. דאָס הייסט ער נעהמט זיך „אָנבייסען" און „צודרעמלען".ביידע „אָבקומענעסען" פטר'ט ער אָב אין איינעם, האלטענדיג א פנים נידריגער פון זיין ווערד אָבצוגעבען יעדען איינעם פון זיינע אמאָליגע שונאים (איך זאָג „אמאָ־ליגע", ווארום, ווי אויבען איז אָנגעוויזען, האָט ער זיי ביידע שוין לאנג בעזיגט) בעזונדער צייט און אויפמערקזאמקייט. קייענדיג א שטיק ברויט, זיצט ער אויפ'ן באנק, אָנגעשפארט אויף א שטענדער און דרעמעלט. דרעמלענדיג, קייט ער א שטיקעל ברויט. ריכטיגער: עס חלום'ט זיך איהם, אז ער קייט. דער דאָזיגער צווייפאכער פּראָצעס דויערט לאנג—ביי א שעה, אָדער צוויי. עס איז ניט זיכער, ווער וועמען עס מאטערט מעהר: ער דעם הונגער און שלאָף, אָדער זיי—איהם.

די גאַנצע צייט פון דער דאָזיגער „חוזק-מאַכערייי״ איז ער ווי אין אַ מין הימעל-פּלעט. מ׳דאַרף זאָגען דעם אמת, אז דעם שלאָף האָט ער ניט אינגאַנצען גובר געווען, און דעריבער וועגדעט ער נאָך איצט אָן גענען איהם פערשיידענע געוועהר. אַ שטויגער: ער ציהט זיך קיינמאָל ניט אויס אויפ׳ן באַנק, טאָמער וועט איהם דער שלאָף „פּאַקען״; נאָר ער זיצט איינגעשפּאַרט אין אַ שטענדער, אָדער שטעהט איבערגעבויגען איבער אַ שטענדער. די דאָזיגע פּאָזיציע איז, אַזוי צו זאָגען, זיין פעסטונג. דאָ איז ער געווען זיכער פאַר׳ן „שונא״. וואָרום, ווי ער כאַפּט נאָר אַזוי, שטעהענדיג, אַ דרימעל, פאַלט ער גלייך אַ נידער און קומט צו זיך.

אין פאָלקאָמענער האַרמאָניע מיט דעם „תעניתים-פּאַסטער׳ס״ בעציהונג צו עסען און שלאָפען איז אויך זיין קוק אויף ארבייט. לויט זיין אייגענע אָבשאַצונג פון זיין ארבייטספעהיגקייט איז זיין טרחה מעהר ניט ווערט, ווי פינף קאָפּיקעס אַ שעה. גיט מען איהם מעהר, נעהמט ער ניט. מען האָט איהם, אַ שטויגער, געדונגען ער זאָל צו האַקען אַ וואָגען האָלץ (דער תעניתים-פּאַסטער האָט ניט בראַקירט מיט קיין שום מלאכה, איידער עס איז געוואָרען די פּאַבריק) און איהם אָבגעגעבען דערפאַר צוויי גילדען. צו האַקען די האָלץ האָט אָבער מעהר ניט געדויערט ביי איהם, ווי פיער שעה. לויט זיין חשבון איז צעהן קאָפּיקעס איבריגע. האָט ער פון די צוויי גילדען זיך גענומען נאָר צוואַנציג קאָפּיקעס און די צעהן קאָפּיקעס אָבגעגעבען צוריק. ווען דער ארבייטסגעבער האָט אָבער ניט געוואָלט נעהמען דאָס געלד, איז ער, חלילה, ניט שולדיג געבליבען: איז ניט געווען מעהר האָלץ צו האַקען, האָט ער די צוויי שעה וואַסער אָנגעטראָגען. איז געבליבען נאָך פון די וואַסער, האָט ער יענעם דעם הויף געקערט, פעררינכט עפּעס אין שטוב אַזוי לאַנג, ביז ער איז מיט יענעם געוואָרען קוויט.

עס איז לייכט צו פערשטעהן, אז אַזאַ מין ארבייטער איז פאַר די רעדעל-פיהרער פון דער פאַבריק אַן אוצר. מ׳דאַרף בעמערקען, אז דער „תעניתים-פּאַסטער״ איז אַן ארבייטער — אַ ספּעציאַליסט און, לויט די נידריגע פּרייזען, וואָס שטעהען אויף דער פאַבריק, איז זיין

אַרבייט ווערט ווענינסטענס צוויי מאָל אַזוי פיעל, ווי ער בעקומט. די פערוואַלטונג פון דער פאַבריק, וואָס ליידט גאַנץ ווענינ אויף יושר־און—רחמנות־געפיהלען, אַפילו זי האָט פון זיך אַליין, איהם וויפיעל מאָל געוואָלט העכערן דעם לוין, נאָר ער האָט ניט געוואָלט נעהמען קיין „אומזיסטע" געלד, און בעקומט תמיד, יאָהר אויס—יאָהר־איין, דריי רובל מיט קליינע קאָפּיקעס אַ וואָך, לויט זיין אייגענעם „טאַריף".

ווי אַזוי בעציהט זיך דעם „תעניתים־פאַסטעד'ס ווייב צו דער טעאָריע און פּראַקטיק פון איהר מאַנס לעבען?

— וואָס זאָל טאָן אַ יודישע ווייבעל, נעבאַך? האָבען מיר דובראָוונער אַרבייטער ערקלערט. גט'ן זיך צוליב דעם? טראָגט זי איהר גורל. דער תעניתים־פאַסטער זאָגט איהר גאָרנישט איין, ווי צו פיהרען זיך: לעב, ווי דו פערשטעהסט! זי קאָכט זיך אַלע טאָג געקעכטס, נאַטירליך, זעלטען מיט פלייש. נאָר שבת איז דאָ אַפילו חלה און נאָך אַ דראָבישקע דערצו. ניט זעלטען פערזוכט ער, שבת, צי יום טוב, אַליין פון דער דראָבישקע. אָבער כדי זיין ווייב זאָל זיך, די קינדער, און איהם אַליין ניט צולאָזען, גיט ער אויף דער הוצאה, ניט אָב די גאַנצע שבירות, גיט איהר אַפילו ניט מיט מזומן געלד. נאָר מיט צעטעלאַך אויף יעדע זאַך, וואָס ער דאַרף האָבען, צו אַ בעקאַנטען קרעמער. דער קרעמער קלייבט אויף אַלע חודש די צעטעלאַך און בעקומט שוין פון איהר מזומן.

מ'זאָגט, אַז דער „תעניתים־פאַסטער" האָט געלד, טאַקע ביי דעמזועלבען קרעמער. ער קלייבט מסתמא אויף „עולם הבא־זאַכען". וואָרום מיט דער וועלט האָט ער שוין לאַנג זיינע חשבונות געענדיגט.

ער איז נאָך אַ יונגער מאַן דער תעניתים־פאַסטער. אַ יאָהר עטליכע און פערציג איז ער אַלט. ניט קוקענדיג, וואָס ער עסט נאָר איין מאָל אין טאָג אַ שטיקעל ברויט מיט וואַסער, זעהט ער אויס פול און געזונד, און רויטלאַך. נאָר אין איין זאַך לאָזט זיך דערקענען זיין אַסקעטישער לעבען: ווען ער רעדט מיט אייך, איז זיין פּנים, זיינע אויגען איבערהויפּט, פערגאָסען מיט אַ מידקייט. ער שטעהט און וויגט זיך, ווי אַ פערשלאָפענער, ריכטיגער ווי ניט קיין אויסגעשלאָפענער.

אָט, אָט, דאַכט זיך אייך, פאַלט ער פון די פיס. נאָר אַזוי וויגט ער זיך שוין יאָהרענלאַנג, וויגט זיך ביין אָנבייסען צוועלף אַ זייגער ביי נאַכט; וויגט זיך ביי דער ארבייט אין פאַבריק; וויגט זיך ביין לערנען; וויגט זיך, ווען ער רעדט מיט אייך, ווען ער געהט אין נאַס.

ווי אַזוי קען אַ מענש אויסהאַלטען אַזאַ לעבען?

די דובראָוונער יודען וואונדערן זיך ניט. ס׳איז, זאָגען זיי, מוניע דעם שמש׳ שטאָף.

בערעלע דער „ליץ".

(א טיפ פון דער מינסקער יודישער גאס).

אז בערעלע וואָלט ניט געבאָרען געוואָרען אין מינסקער אלטען מארק, נאָר ערגעץ אנדערש, צווישען גויים, וואָלט פון איהם ארויס־געוואקסען... אפשר ניט קיין דיקענס, גאָגאָל, אָדער מארק טוויין, אלענפאָלס אָבער א היבשער קאָמיקער, אָדער, ווענינגסטענס, א טאלאנטפאָלער קלאָון אין א צירק.

נאָר בערעלע איז געבאָרען געוואָרען און געוואקסען ארום מינסקער שעכט־הויז און דעריבער איז ער געווען פּאָפּולער בלויז צווי־שען די מיידלעך פון זיין גאס און עטליכע געסלעך ארום.

נאָר אז בערעלע וואָלט געווען פּאָפּולער בלויז אין אלטען מארק, וואָלט איך וועגען איהם ניט געשריבען. עס איז געווען אָבער א מאָמענט אין זיין לעבען, ווען בערעלע איז געווען פול אין אלע מיילער פון גאנץ שטאָדט; ווען מ'האָט גערעדט וועגען בערעלען אין גאנץ מינסק, און בעזונדערס ביי די גבירים אין די הייזער. דאָס איז געווען בשעת בערעלע דער „ליץ" האָט „אָנגעריבען די מינסקער גבירים א נאָז", טאקע אין דעם פּשוט'ען זין פונ'ם וואָרט. די פּאסירונג איז בעוואוסט אין מינסק אונטער דעם נאָמען: „די אסיפה פון די שווארצע נעזער"...

נאָר וועגען דעם—שפּעטער. פריהער אפּאָר ווערטער פון

בערעלע'ס ביאָגראַפיע.

בערעלע האָט בעלאַנגט צו אַ פאַמיליע פון אַמאָל געהויבענע דערנאָך געפאַלענע באַלעבאַטים פון דעם סאָרט, וואָס מען רופט זיי אין ליטא „פיש-פיש", אָדער „די רעכטע פיש־פיש". דאָס זענען די בכבוד'נע, חשוב'ע באַלעבאַטים, וואָס מען רופט זיי געוועהנליך אויף אַ „ברירה", וואָס זאָגען מבינות אויף אַ רב, אַ משגיח, אַ שוחט; וואָס זענען די ערשטע איינגעהער ביים רב, ביי די גבירים פון שטאָדט; וואָס מיט זיי האַלט מען זיך עצות אין שווערע קהל'שע עסקים. קורץ זיי זענען האַלבע „קאָכלעפעל"—האַלבע „כלי־קודש".

און דעריבער איז זיי קהל מחויב צו טראָגען אויף די פלייצעס. טאָן טוען זיי גאָרנישט. נאָר שטאָדט האַלט זיי אויס, געבענדיג זיי פערשידענע קהל'שע שטעלען.

אַזוי איז, צום ביישפּיל, בערעלע'ס טאַטע, רבי מאָטע ישורון, געוועזן אַן אויפזעהער אין „שחיטת-עופות"; בערעלע'ס עלטערער ברודער — אַ גובה (מאַהנער) אין חברה „חונן־דלים", און בערעלע'ן אַליין אין די סטאַלע (סאָלידע) יאָהרען האָט מען אויך געגעבען אַ שטעל פון אַגובה אין דעם נייעם „קאָמיטעט" פאַר די אָרימע.

נאָר דאָס איז געוועזן אין בערעלע'ס סטאַלע־יאָהרען, אַז בערעלע'ן איז שוין מיאוס געוואָרען אַרומגעהן ליידיג און פּראַווען „לצנות", און די משפחה האָט געמוזט פער'דאגה'ן פאַר איהם אַ תכלית.

אַלס יונגעל און בחור, ביז עטליבע און צוואַנציג יאָהר, איז בערעלע אומגעגאַנגען פּוסט און פּאַס און איז געוועזן דער „לץ" פון גאַס.

בערעלע'ס לצנות איז געוועזן פון אַ בעזונדער מין. ער האָט ניט געזאָגט קיין וויצען, קיין גלייכווערטלעך, נאָר האָט דערצעהלט מערק־ווירדיגע געשיכטעס. דערצעהלט האָט ער זיי, דאָס רוב, די מיידלעך פון גאַס, פון די קראָמען. פון זיינע געשיכטעס פלעגט מען זיך האַלטען ביי די בייכער פון געלעכטער.

בערעלע אַליין פלעגט ניט לאַכען. ער פלעגט אָנהויבען אַ געשיכטע ערנסט, מיט גרויס התפעלות. דאָס רוב זענען

דאָס געווען משונה׳דיגע פּלאָנטער׳ס, סענסאַציעס, ראָמאַנען, אינטריגעס, סודות אַרויסגעטראָגען פון די הייזער פון אַלגעמיינע בעקאַנטע. מיידלעך, בחורים, יונגע לייט, גבירים, רבנים—בערעל האָט קיינעם ניט געשוינט. עפּעס ווילדע מעשיות זענען דאָס געווען, און דאָך, דאַכט זיך, אמת׳ע, דאָס הייסט זיי האָבן זיך געפּאַסט אַקוראַט צו דער פּערזאָן, וואָס איז געווען דער העלד, אָדער די העלדין, פון זיין געשיכטע. די מיידלעך, ווייבלעך—אַלע צוהערער פלעגן, פּונקט ווי בערעלע אַליין, אימער מעהר אַריינקומען אין התפעלות און תמיד איבערשלאָגען איהם:

— וואָס רעדסטו בערעלע?! ווען איז דאָס געווען? ווי אַזוי? און וואָס איז געווען ווייטער? מיט וואָס האָט זיך געענדיגט? נו, דערצעהל! גיכער! דערצעהל!

אַז בערעלע האָט געענדיגט, לאָזענדיג אימער די רעכטע סענ־סאַציע צום סוף, און האָט געזעהען, אַז זיין אוידיטאָריום איז אויסער זיך פון דער מעשה—פלעגט ער תמיד פערבייסען מיט אַ ווערטעל, וואָס ער האָט געלאָזען צום סאַמע סוף. ער פלעגט אַביסעל אָברוהען, קוקען זיינע צוהערערינס ערנסט און מיט זעלבסטווירדע גלייך אין די אויגען, אַזוי ווי ער וואָלט זאָגען: אָט אַזוינע מערקווירדיגע זאַכען פּערלויפען זיך אויף דער וועלט. דאַן פלעגט ער מיט די זעלביגע פריהערדיגע התלהבות אַ זאָג טאָן:

— האָפּ־טשאַק!...

און דאָס האָט געהייסען: איך האָב געבלאָפט! די גאַנצע מעשה איז אַ ליגען!...

דאַן פלעגט זיך אָנהויבען אַ סדרה פון קלעפּ און קללות און כאַ־כאַ־כאַ!; מען פלעגט זיך האַלטען אויף דאָס ניי ביי די זייטען פון געלעכטער. און אַזאַ קראַפט איז געווען אין בערעל׳ס מעשיות, אַז כאָטש מ׳האָט געוואוסט, אַז ענדיגען וועט זיך תמיד מיט „האָפּ־טשאַק״. האָט מען איהם פונדעסטוועגען געגלויבט, געוואָלט גלויבען אַזוי לאַנג ווי ער האָט געהאַלטען אין דערצעהלען.

אַמאָל פלעגט טרעפען, אַז אַ מיידעל פלעגט וועלען אַ שפּיל

טאָן מיט בערעלע'ן און איבעררייסען איהם אין מיטען: „נו, בערעלע: „האָפּ-טשאק״... דאַן פּלעגט ער ווערען ברוגז און ניט וועלען דערצעה־לען ווייטער, באַטש גיט איהם אַ קרענק. און עס האָט געקאָסט געגוג מיה איבערצובעטען איהם און פּועל'ן, ער זאָל דערצעהלען די מעשה ביז צום סוף.

דעריבער האָט בערעלע געהאט אויך נאָך אַ נאָמען: „בערעלע האָפּ-טשאק״.

אייגענטליך האט ער געהאט נאָך אַ דריטען נאָמען, פערצויגען פון זיין פאמיליע: „בערעלע יסורים״. אנשטאט „בערעלע ישורון״. נאָר דעם נאָמען האט ער בעקומען בירושה פון זיין טאַטען. די ווייבער וואָס פלעגען געהן אין שעכט-הויז, האבען דעם טאַטען געגעבען אַ צונעמעניש „מאָטע יסורים״ אנשטאט רבי מרדכי ישורון. ניט זעלטען פלעגט מען דעם צונעמעניש פערלענגערן און זאָגען: „מאָטע—יסורים צו איהם״.

דאָס האט געוויזען, אז דער המון האט ניט שטארק געהאַלטען פון דעם למדן רבי מרדכי ישורון. נאָך מעהר: מ'האָט איהם געהאסט און געשאָלטען, און די ווייבער האבען געהאט פאר וואָס.

רבי מאָטע איז געווען, ווי געזאגט, אן אויפזעהער אין „שחיטת־עופות״. זיין עובדא איז געווען: שטעהן ביי דער טיר און אכטונג געבען, אז די ווייבער זאלען ניט ארויסטראגען קיין עופות ניט קיין אָפּגעפּליקטע. וואָרום די פעדערען האָבען געהערט צו די שוחטים. אויך די קעפּלעך און די פיסלעך האָבען בעלאנגט צו די פליקערקעס און אנדערע כלי־קודש. רייכע ווייבער, אָדער „שטייפע״ באַלעבאָסטעס האָט עס ניט אויסגעמאכט. נאָר די אָרימע פלעגען אָפּט פער־גנב'ענען אַ קעפּעל, אַ פיסעל, אמאָל ניט אָבפּליקען אינגאנצען די פעדערען. רבי מאָטע פלעגט אָבער מיט זיין שארפען אויג דערזעהן, ארויסרייסען די הוהן, די קאַטשקע, דעם ענדיק און שלעפּען די יודענע צוריק, אמאָל מיט קלעפּ אויך.

קורץ: ער פלעגט אָנטאָן די ווייבער גרויסע יסורים. און דער־ריבער האָט מען איהם גערופען אין שטאָדט „מאָטע יסורים״.

צו בערעלע׳ן אָבער האָט מען, אייגענטליך, גאָרנישט געהאַט. ער האָט קיינעם ניט אָנגעטאָן קיין יסורים. פּערקעהרט: ער פלעגט דעם עולם אָפּט אַמוזירען. בעזונדערס די קעבינס, דינסטען און קראַם־מיידלעך.

וואָרום כאָטש בערעלע איז געווען פון געהויבענע באַלעבאַטים, פון די רעכטע „פיש־פיש״, פונדעסטוועגען איז ער געווען דעמאָקראַטיש געשטימט. זיין בעקאַנטשאַפט איז, דאָס רוב, געווען אין די קיכען, אָרימע קרעמלעך און אָרימע הייזער.

בערעלע׳ן פלעגען די מיידלעך רופען „יסורים״ ניט חלילה פון שנאה, נאָר מחמת געוואוינהייט. דאָס איז שוין געווען אַ ירושה־זאַך.

„יסורים״! דערצעהל אונז עפּעס—פלעגען זיך די מיידלעך צו איהם ווענדען, און בערעלע האָט קיין פאַראיבעל ניט געהאַט. ער האָט בכלל אויף קיינעם קיין שנאה ניט געטראָגען אַ חוץ די גבירים, צו וועמען ער פלעגט געהען מאַהנען די נדבות. זיי האָט ער געהאַסט, ווי דעם טויט. פון זיי און פון די גביר׳טעס מיט זייער גאוה, מיט זייער משוגעת, פלעגט ער אָבלאַכען אין די הויפענס, אָבמאַכען „פענדזשע״ פאַר זיין אוידיטאָריום, און די מיידלעך פלעגען זיך קאַטשען פון געלעכטער, כאָטש זיי האָבען געוואוסט, אַז די מעשיות זענען ליגען, אַז דאָס איז אַלץ „האָפּ־טשאַק״....

נאָך מעהר פון זיינע „האָפּ־טשאַק מעשיות״, איז בערעלע געווען בעריהמט דורך זיינע שטוקעס און שפּיצלעך, וואָס ער פלעגט אָבטאָן, דערפון, אייגענטליך, האָט זיך גענומען זיין רעכטע פּאָפּולאַריטעט, וועלכע איז ענדליך אַרויסגעגאַנגען פון ענגען אַלטען מאַרק און האָט זיך פערשפּרייט איבער גאַנץ מינסק.

אַז איהר וואָלט אַ קוק געטאָן אויף בערעלע׳ן אין גאַנצען, אויף זיין שלעפּען זיך, ווי אַ גאַנז, אויף זיין שלימזלדיגע ברייטע, צעליאַפּעטע פיגור און אויף זיין, דאַכט זיך, נאַרישען פּנים, פון איין זייט — וואָלט אייך קיינמאָל ניט איינגעפאַלען, אַז בערעלע איז פעהיג עפּעס אויף שטוקעס און לצנות, מעשה „שייקע פייפער״. דאָס איז אָבער געווען פון איין זייט פּנים. האָט איהר אָבער נאָר אַ בליק געטאָן

אויף דעם אנדער זייט פנים, אויף זיין לינקען שעלמיש-ווינקענדיגען אויגעל, האָט איהר שוין געגלויבט, אז בערעלע איז פעהיג אויף אלץ...

פון זיינע שטוקעס איז די מערקווירדיגסטע, די היסטאָרישע, אויב מען קען זיך אזוי אויסדריקען, געוועז — דער שפּיצעל, וואָס איז בעקאַנט אין מינסק אונטער דעם נאָמען „די אסיפה פון די שווארצע נעזער". די „שטוקע" איז געוועז אזוי איינפאַך, וואָס איינפאַכער קען מען זיך ניט פאָרשטעלען. נאָר דער עפעקט איז געוועז אזוי גלענצענד און באָמבאַסטיש, אז גאַנץ שטאָדט האָט זיך געהאַלטען ביי די זייטען.

די מעשה קען מען דערצעהלען אין דריי ווערטער.

בערעלע האָט אמאָל אויפגערופען די גבירים אויף אַן אסיפה, דאָס הייסט, מ'האָט איהם געהייסען אויפרופען. ווייל אַ חוץ א„גובה", איז ער אויך געוועז אַ שמש אין קאָמיטעט. בערעלע האָט פיינד געהאַט די אסיפות פון קאָמיטעט. ער האָט ניט געקאָנט צוזעהען, ווי די גראָבע בייכער פראַווען „צדקה" און „גבאות" איבער די אָרימע לייט, וואָס פלעגען שטעהן פאר זיי, ווי פאַר קיסרים, נאַקעטע, אָבגעריסענע, באָרוויסע, פער'חושכ'טע, ציטערן, וויינען, און „קליאַנטשען" שטונדענ־לאַנג פאר אַ פּאָר גילדען אויף שבת, יום טוב, צי אויף אַ וועגעלע האָלץ. בערעלע האָט רחמנות געהאַט אויף די אָרימע לייט. ער האָט ניט געקאָנט צוזעהען, ווי די גבירים פערגיסען דאָס בלוט פון די אָרימע לייט, זידלען זיי, שרייען אויף זיי און נעהמען ארויס די נשמה פאר איטלעכע צוגעוואָרפענע קאָפּיקע. לאַנג האָט ער געטראָגען אויף זיי אַ האַס. ענדליך האָט ער זיך בעשלאָסען אָן זיי זיך נוקם צו זיין.

איך זאָג נאָך אמאָל: דער פּלאַן איז געוועז זעהר איינפאַך, וואָס איינפאַכער קען ניט געבען. בערעלע האָט מיט אַ פערטעל שעה פריהער פאר דער אסיפהביידע הענטלעך פון טיר, אין קאָמיטעט, פון אינע־ווייניג און פון דרויסען, אויסגעשמירט מיט רוס...

פּסיכאָלאָגיש פונאנדערגעהמענדיג בערעלע'ס פּלאַן, האָט די מעשה געדאַרפט פאָרקומען אזוי: יעדער גביר אריינקומענדיג אין קאָמיטעט האָט נויטווענדיג געמוזט איינשמירען די האַנד אין רוס. אזוי ווי אַ מענש קען זיך ניט איינהאַלטען, ניט אַ פּיהר טאָנדיג, אין

צייט פון אַ האַלבע שעה, כּאָטש איין מאָל מיט׳ן פינגער איבער׳ן נאָז, האָט יעדער גביר געמוזט איינשמירען, אַ חוץ די האַנד, אויך דעם נאָז. אי, וואָס, טאָמער האָבען זיך צוויי גבירים בעגעגענט אין טיר און נאָר איינער פון זיי האָט אָנגעריהרט די קליאַמקע, איז בערעלע דאָך געווען זיכער, אַז די סאַזשע וועט, ווי אַן עפּידעמיע, מוזען דורכגעהן אַלע נעזער, דורך דעם „שלום עליכם״ און געבען זיך איינער דעם אַנדערן די האַנד. פאַר דער אסיפה—איז בערעלע געווען זיכער—וועט מען זיך ניט כאַפּען. וואָרום אין דעם גרויסען זאַל פון קאָמיטעט איז געווען האַלב דונקעל און אַ פּאָר לאָמפּען האָבען געוואָרפען אַ מאַטען שיין בלויז אויפ׳ן לאַנגען טיש, וואָס איז געווען פעררוקט ווייט אין ווינקעל.

בערעלע האָט שיער ניט געפּלאַצט פון נחת, פון דעם פאָר־געשמאַק, ווי אַזוי ער וועט דאָס צוזעהען פון ווייטען, פון זיין ווינקעל, ווי אַלע גבירים וועלען, זעצענדיג זיך ארום טיש, צו דער אסיפה, אַ קוק טאָן איינע די אַנדערע אויף די נעזער... און ווי אַ האַלבע מאָה דינע האַלענדער טיכלעך וועלען פּלוצלונג אַ ציה טאָן זיך פון די קעשענעס און נעהמען... רייבען די גבירישע נעזער.

בערעלע האָט, אין זיין ענטציקונג, גאָר פערגעסען מיט וואָס די געשיכטע קען זיך פאַר איהם ענדיגען. ער איז געזעסען אין אַ ווינקעל און זיין הארץ האָט זיך געהויבען, געהויבען פון נחת.

און בערעלע׳ס פּלאַן האָט זיך איינגעגעבען אין גאַנצען, כּמעט מיט מאַטעמאַטישער פּינקטליכקייט.

מערקווירדיג איז דאָס, וואָס לכתחילה האָט מען זיך גאָרניט געכאַפּט, אַז דאָס איז בערעלע׳ס ארבייט, כּאָטש מ׳האָט איהם געקענט און געהאַלטען פאַר אַ האַלבען משוגענעם.

אַז די אסיפה־לייט האָבען זיך צוזעצט, לויט׳ן מנהג, ארום דעם לאַנגען טיש אין צוויי לאַנגע שורות, און מען האָט גרעסער געמאַכט די פייערען און אָנגעצונדען דעם גרויסען הענגלאָמפּ פון אויבען, איז אַלעמען פינסטער געוואָרען אין די אויגען...

אַן אסיפה פון שוואַרצע נעזער...

אין פלוג האָט מען ניט געוואוסט, וואָס צו טאָן פריהער: צי

שרייען, צי קאַטשען זיך פּח געלעכטער, צי שלעפּען די טיכלעך פון די קעשענעס. אַלעס האָט זיך אויפגעמישט אין איינעם אין אַ מין הילכיגען כאַאָס. מ׳האָט געלאַכט, געבייזערט זיך, געריבען די נעזער, געלאָפען צום האַנד־פּאַס וואַשען דעם נאָז, געשריען: „בערעל, דעם האַנדטוך אַ הער!״

נאָר בערעל האָט געהערט אַלעמען, ווי דעם קאָטער. ער איז געלעגען אין פּאָלעש און געקייכט און געפּאַטשט אין די „לאַראַשקעס״: האַפּ־טשאַק! האַפּ־טשיק־טשאַק!....

ס׳פערשטעהט זיך, אַז פאַר דעם שפּיצעל האָט בערעלע בעצאָהלט מיט זיין שטעלע. מ׳האָט איהם גלייך געגעבען אין קאַרק. דערפאַר איז ער געוואָרען אונשטערבליך. און אויב די מעשה איז ניט געוואָרען פערשריבען אין מינסקער פּנקס, וועט מען ווייניגסטענס אין מינסקער אַלטען מארק נאָך לאַנג געדענקען די גבירישע אסיפה פון די „שוואַרצע נעזער״.

איך האָב בערעל׳ן געזעהן מיט אַ קורצע צייט צוריק. ער האָט עפּעס ווייטער געקראָגען אַ קהל׳שען אמט פון אַ שמש, צי אַ גובה און איז דאָרט ביז היינטיגען טאָג. די גבירים האָבען איהם מוחל געווען. וואָס זאָל מען טאָן מיט׳ן שלימזל? פאָרט איז ער דאָך פון די „פּיש־פּיש״.

זיין קעהר, זיין טראָט איז יעצט געוואָרען נאָך פוילער, נאָך מעהר צוליאַפּעט ווי פריהער. אַ באָרד האָט ער געקראָגען, ווי אַ פּאָמעלע, און פון איין זייט פּנים איז ער שוין אַן איינגעהויקערטער יוד. נאָר פון דעם אַנדער זייט, פון דעם לינקען זייט פּנים, בלישטשעט נאָך זיין אויגעל, עכט שייגעצעוואַטע, ווי אַמאָל, און אייך דאַכט זיך, אַז אָט, אָט וועט ער אייך אָבטאָן אַ שפּיצעל... האַפּ־טשאַק....

אַלגעמיינער אינהאַלט־פאַרצייכענים פון אלע 6 בענדער „אידישע נשמות“ נאָכ'ן „אלף־בית“ *).

א

ר' אברהם יעקיניו — ב. 6, ז. 2 (4).

ר' אברהם'ל (פרוסעווער רבי) — ב. 6, ז. 1 (5).

„אגודת הרבנים“ — ב. 6, ז. 7 (5).

„אגודת הרבנים החרדים“ — ב. 6, ז. 10 (5).

אובאַראַוו, מיניסטער — ב. 3, ז. 6 (22).

אוסישקינ'ס עלטער־זיידע — ב. 1, ז. 6 (22).

דער „אוצר“ — ב. 5, ז. 1 (13).

אידישער אַנטיסעמיטיזם — ב. 4, ז. 4 (3).

אידישע גערטנער און בלומען פלאַנץ־שול — ב. 4, ז. 4 (1).

אידישער וועבער — ב. 4, ז. 3 (2).

אידישע קריסטן (צווישן) — ב. 3, ז. 1 (8).

אייגנקלאַפערקע — ב. 5, ז. 6 (7).

דוד איידלמאַן — ב. 1, ז. 3 (8).

איליע — ב. 1, ז. 4, (1).

ר' איצעלע וואָלאָזשינער — ב. 1, ז. 10 (4).

ר' איצעלע וואָלאָזשינער — ב. 3, ז. 1 (1).

ר' אירעלע פון סאַמבאָר — ב. 6, ז. 3 (1).

„אליהו הנביא“ דער 3־טער — ב. 2, ז. 1 (3).

אַלפאָנסן — ב. 4, ז. 1 (3).

אלטע רעבעצין — ב. 6, ז. 5 (2).

אלעקסאַנדער דער 1־טער — ב. 4, ז. 3 (1).

ר' אלעזר רוקח — ב. 3, ז. 2 (3).

אמעריקע — ב. 2, ז. 2 (1).

---

*) די ציפער אין קלאַמערן ווייזט אויף דעם נומער פון דעם אַרטיקל אין דעם אינהאַלט־פאַרצייכענים אין יעדן באַנד באַזונדער. דאָרט וואו די נומעראַציע ווערט איבערגע'חזר'ט אין דעם אינהאַלט־פאַרצייכנים עטליכע מאָל וועט דער אויפמערקזאַמער לעזער זיך קענען לייכט אָנשטויסן: וועלכע ציפער איז די פּאַסיקע און וועלכער אַרטיקל עס ווערט געמיינט.

אמסטערדאם, בונדיסט — ב. 1, ז. 8 (21).
אמסטערדאם, ר' נפתלי — ב. 3, ז. 1 (3).
אנטאקאלסקי — ב. 1, ז. 8 (14).
אסימיליאטארן אין דער לידער ישיבה — ב. 2, ז. 4 (4).
אסתר, די גענעראלשע — ב. 1, ז. 1 (11).
אסתר'קע, ב. 1, ז. 5 (8).
אסתר'קע (קעניג קאזעמיר'ס געליבטע) ב. 1, ז. 2 (6).
אפאטאוו (יודל) — ב. 1, ז. 1 (14).
ארבעטער־באוועגונג — ב. 3, ז. 1 (3).

ב

באכראך, ר' ישראל — ב. 1, ז. 2 (6).
באלוט — ב. 4, ז. 4 (2).
בארדיטשעווער (ר' לוי יצחק) ב. 1, ז. 1 (9).
בארדיטשעווער'ס נגון — ב. 1, ז. 8 (16).
בארנשטיין, דוד — ב. 4, ז. 3 (2).
בארשטער פאבריקן — ב. 4, ז. 1 (7).
ברחן (לעצטער אידישער) — ב. 2, ז. 1—4 (3).
בוט שאטש — ב. 5, ז. 1 (10).
דער „בונד" — ב. 3, ז. 2 (2).
ב ז ש ע ז ש י ן א ו ן ז ג ע ר ז ש — ב. 4, ז. 1 (2).
ביאלער הויף — ב. 4, ז. 2 (1).
ביאלער אנטיקן — ב. 4, ז. 1 (1).
ביאלער רביצין — ב. 6, ז. 3 (6).
„ביליגע דירות" אין ווילנע — ב. 4, ז. 5 (7).
בית־עולם טראגעדיעס — ב. 3, ז. 1 (7).
יאקאב ביקל — ב. 5, ז. 1 (6).
בלאזער, ר' יצחק (ר' איצעלע פעטערבורגער) — ב. 3, ז. 1 (3).
בלינדער פאעט פון טיטאניק — ב. 2, ז. 1—7 (7).
בלינדע מוזיקאנטען (צווישן) — ב. 2, 1—7 (4).
בעל עגלה — ב. 3, ז. 1 (1).
בעלז — ב. 6, ז. 1 (1).
בעלזער רבי — ב. 6, ז. 10 (5).
„בעל שם" — ב. 5, ז. 1—6 (1).
„בעל שם טוב" — ב. 5, ז. 3 (9).
בעש"ט — ב. 5, ז. 2 (9).

בעש"ט — ב. 6, ז. 1 (3).
בערעלע דער „ליץ" — ב. 2, 8—1 (8).
ר' בערעניו — ב. 6, ז. 2, (4).
ר' בער — ב. 6, ז. 2 (1).
ר' בערעניו — ב. 6, ז. 1 (7).
בערל בראָדער — ב. 5, ז. 4 (9).
בערשאָדסקי — ב. 1, ז. 3 (3).
בראָדער זינגער — ב. 5, ז. 5 (9).
בראָד — ב. 5, ז. 1 (9).
ברוך דער טרעגער — ב. 4, ז. 1 (3).
ברוך, ר' אברהם יעקב — (א רב — א גלעזער) ב. 2, ז. 5—1 (6).
צבי ברייער — ב. 6, ז. 10 (5).
בריל, יוסף — ב. 3, ז. 1 (4).
בריסקער רעבעצין — ב. 1, ז. 8 (21).
ברך, גאַליציאַנער עלוי — ב. 1, ז. 3 (4).

ג

גאון, (ר' אליהו) — ז. ווילנער גאון.
גאון פון „שפּיץ־נאָדל" — ב. 2, ז. 5—1 (2).
גאָטלאָבער א. ב. — ב. 6, ז. 16 (7).
גאָטליב, מאַרשאַליק — ב. 5, ז. 8 (3).
גאַליציאַנער „דעק"־מענשן — ב. 5, (לעצטער אַרטיקעל).
גבור פון ביאַלע — ב. 1, ז. 1 (16).
גוזיקאָוו, כלי זמר — ב. 1, ז. 11 (21).
גזרת ת"ח — ב. 1, ז. 2 (6).
גינצבערג, א. ד. פאַבריקאַנט — ב. 4, ז. 6 (8).
ר' גרשון קיטעווער (שוואָגער פון'ם „בעל שם") ב. 5, ז. 4 (1).
גרשוני גריגאָרי אַנדרייעוויטש — ב. 3, ז. 2 (1); 4 (1).
רבי גרשון תנחום — ב. 3, ז. (3).
גרעץ (היסטאָריקער) — ב. 5, ז. 2 (5).
גר צדק'ס קבר — ב. 3, ז. 7 (7).
ר' גרשון העניך — ב. 6, ז. 4 (1).
גרעניץ — אידן — ב. 4, ז. 1 (3).
גרעניץ — פרנסות — ב. 4, ז. 1 (3)
הירש גלאַז — ב. 3, ז. 5 (9).

ד

דאַרזשע באַרנער (שאַפּירניק) — ב. 5, ז. 4 (5).
דאַנאַם — ב. 1, ז. 8 (21).
דאָקטאָר (ערשטער אידישער) ב. 3, ז. 8 (7).
דבוק (לעצטער) — ב. 5, ז. 1 (12).
דבורה אסתר, פון ווילנע — ב. 1, ז. 1 (26).
דובראַוונע — ב. 1, ז. 1 (22).
דובראַוונער טליתים — ב. 1, ז. 1 (22).
ר' דוד משה'ניו (טשאָרטקאָווער רבי) — ב. 5, ז. 2 (5).
ר' דוד משה'ניו — ב. 5, ז. 7 (5.
דיסקין (בריסקער רב) — ב. 1, 8 (21).
דע־ליאָן, לייזער — ב. 1, ז. 1 (8).
דע־נאַטקין — ב, 1, ז. 7 (21).
„דעק" פון וואַרשע — ב. 4, ז. 1 (2).
„דערבאַרעמדיגער" — ב. 1, ז. 13 (2).

ה

האַמבורגער, ר' רפאל — ב. 1, ז. 1 (4).
„היכל נשמות" — ב. 4, ז. 1 (1).
הורוויץ (די פאַמיליע) — ב. 5, ז. 3 (1).
„הכוכבים" — ב. 3, ז. 2 (2); ב. 6, ז. 2 (5).
משה העלערבאַך (שאַפּירניק — ב. 5, ז. 6 (7).
הערצל — ב. 2, ז. 3–2 (6); ב. 5, ז. 8 (3).
ר' הערש ליב — ב. 1, ז. 1 (4); 8 (21); ב. 3, ז. (1);
ר' הערשעלע — ב. 5, ז. 2 (11).
ר' הערשעלע — ב. 5, ז. 3, 2 (1).
ב. 1, ז. 5 (29).
השכלה און חסידות — ב. 5, ז. 1 (1).

וו

וואַגאַן־בילדער — ב. 4, ז. 1 (9).
וואַווער — ב. 4, ז. 5 (6).
וואָלאָזשין — ב. 1, ז. 3 (3).
וואָלמאַן, ישראל מאיר — ב. 3, ז. 1 (2).
וואַרשע אין ליכט און שאָטן — ב. 4, ז. 1 (7).

ווארשעווער לומפן־מארק — ב. 4, ז. 1 (1).
ליבע וואש — ב. 1, ז. 4 (26).
וואוילע יונגען — ב. 4, ז. 1 (2).
וויזשניצער חסידות — ב. 6, ז. 1 (3).
„ווייבערשע קניפלאך" — ב. 3, ז. 2 (2).
ווילייע — ב. 3, ז. 1 (2).
ווילנע — ב. 3, ז. 1 (2); 1 (8).
ווילנער בעל הבית'ל — ב. 1, ז. 1 (13).
ווילנער גאון — ב. 1, ז. 3 (3); ז. 4 (9); ב. 2, ז. 1 (2); ב. 3, ז. 7 (7).
וויערא מאטווייעוונא — ב. 2, ז. 1—9 (2).
ו ו ל אַ צ ל אַ ו ו ע ק — ב. 4, ז. 4 (2).
„ועד ארבע הארצות" — ב. 5, ז. 2 (1); ב. 3, ז. 2 (1).
וועלוועל חיים ליימעס — ב. 3, ז. 1 (6).

ז

זאוויערצע — ב. 4, ז. 1 (8).
זאלושינער רבי — ב. 6, ז. 2 (5); 1, 2, 3, 4 (5).
זאריטש גענעראל — ב. 1, ז. 2 (21).
זארעמבא (גר צדק) — ב. 1, ז. 1 (1).
וועלוויל זבארזשער — ב. 5, ז. 2 (2).
זגערזש — ב. 4, ז. 1 (3).
זגערזש און ביאליסטאק — ב. 4, ז. 2 (2).
זוכאוויצער, ר' ישעיה — ב. 1, ז. 1 (5).

ח — כ

האנע קראוויעץ — ב. 2, ז. 1—5 (1).
הדר פון די „שאפירניקעס" — ב. 5, ז. 2 (6).
חוה'לע (טשארטקאווער רבי'ס טאכטער) — ב. 6, ז. 4 (5).
חזנאוויטש, דר. — ב. 2, 1—8 (8).
ר' חיים'קע וואלאזשינער — ב. 1, ז. 3—7 (3); ב. 3, ז. 1 (1)); ז. 1 (2); ב. 5, ז. 1 (2).
ר' חייב וויטאל פעליקס — ב. 4, ז. 7 (2).
ר' חיים'ל קאסאווער — ב. 6, ז. 2 (3).
„חכמי הקלויז" (אין בראד) — ב. 5, ז. 3 (9).

חסידישע אקאדעמיע אין ליבאוויטש — ב. 3, ז. 1 (3).
חסידישער קינדער־זשורנאל — ב. 3, ז. 4 (3).
„חתם סופר“ — ב. 5, ז. 1 (2); ב. 5, ז. 3 (5).
כאפערם — ב. 1, ז. 8 (21).

ט — ת

טאמאשאוו — ב. 4, ז. 1 (2).
טאמאשאווער פאבריקאנטן — ב. 4, ז. 1 (1).
טארנאפאל — ב. 5, ז. 9—1 (1).
ר' טוביה — ב. 1, ז. 2 (6).
טלוסט, גאליציען (בעל שם'ס שטעטל) — ב. 5, ז. 5 (1).
טראק — ב. 3, ז. 1 (1).
דר. טריטש — ב. 6, ז. 11 (5).
טשארטקאוו — ב. 5, ז. 1; ב. 6, 3, 1 (5).
טשארטקאווער מצבות — ב. 5, ז. 3 (1).
טשארטקאווער פנקס — ב. 5, ז. 1 (11); ב. 5, ז. 1 (1).
טשארטקאווער רבי — ב. 5, ז. 3 (1).
טשענסטאכאווער שול פאר איד. גערטנעריי און
בלומען־צוכט — ב. 4, ז. 5 (1).
„תורת חיים“ — ב. 6, ז. 2 (3).
תכרכים־נייטארינס — ב. 3, ז. 3 (6).
תלמוד תורה־קינדער — ב. 3, ז. 1 (5).
תעניתים־פאסטער — ב. 2, ז. 6—1 (7).
תקיף (דער) ב. 1, ז. 1 (14).

י

קייזער יאזעף דער צווייטער — ב. 5, ז. 3 (1).
„יד חרוצים“ — ב. 5, ז. 3 (5).
יאשקעס — ב. 1, ז. 5, 6, 7 (1).
יהודית'ל, די פאר'כשופטע שיינהייט — ב. 2, ז. 6—1 (3).
ר' יוזל (דער מאן פון די לעבער) ב. 2, ז. 6—1 (3).
יוזעפאוו — ב. 4, ז. 5 (6).
יורזדיקע — ב. 3, ז. 1 (7).
יעזואיטן — ב. 1, ז. 3 (6).
דר. יעלינעק — ב. 5, ז. 2 (5).
יעקאטערינע די צווייטע — ב. 1, ז. 2 (22); ז. 7—6 (22).

ר׳ יעקב יצחק (ביאַלער רבי) — ב. 6, ז. 1 (6).
ר׳ יעקב מאיר (מינסקער גוטער איד) ב. 6, ז. 1 (3).
יערגל ב. 1, ז. 4 (22).
יצחק אלחנן, רבי — ב. 2, ז. 1 (5).
דוד ירושלמי (לערער פון די גאַליטשער קאַראַאימען) ב. 5, ז. 1 (8).
ירמיה הנביא פון זגערזש — ב. 4, ז. 1 (2).
יש״ר — ב. 4, ז. 2 (2); ז. 1 (6).
ישראל הערש יאַכעלסאָן — ב. 3, ז. 5 (9).
ר׳ ישראל׳ניו, טשאָרטקאָווער רבי — ב. 6, ז. 3 (5).

ל

לאָדי — ב. 6, ז. 1 (1).
לאַשקעוויצער רבי — ב. 5, ז. 1 (12).
לובלין — ב. 4, ז. (1) (2) (3).
לויפּער־שול — ב. 4, ז. 2 (1).
לוצק — ב. 1, ז. 2 (7).
לוצק — ב. 5, ז. 1 (8).
לוצקער קאַראַאימען — ב. 5, ז. 1 (8).
ר׳ ליב חסיד — ב. 1, ז. 4 (5).
ר׳ ליב צינקעס — ב. 3, ז. 7 (7).
ליבאַוויטש — ב. 6, ז. 1 (2); ב. 3, ז. 1 (3).
ר׳ ליב שרה׳ס — ב. 5, ז. 1 (1).
לידלאַך (פון בלינדע מוזיקאַנטן) — ב. 2, ז. 3—4 (4).
לידער ישיבה — ב. 3, ז. 1 (4).
ליליענטאַלס עפּאָכע — ב. 3, ז. 2 (1).
למד־וואָווניקעס — ב. 2, ז. 8 (3).
לערער (שול־לערער) — ב. 3 ז. 2 (1).
לעווערטאָוו׳ס ווערק — ב. 3, ז. 2 (8).
ר׳ יצחק בער לעווינסאָן — ב. 5, ז. 1 (5); ב. 5, ז. 4 (9).
„לצים־שטיבל“ ב. 5, ז. 3 (9).

מ

מאָהילעוו — ב. 1, ז. 3 (8).
מאָהילעוו — ב. 1, ז. 7 (21).
מאַטקע חב״ד — ז. 6—7 (14).
ר׳ מאיר׳קע (נעסוויזשער רב) ב. 1, ז. 3 (9)...

מאיר אנשיל, שטאם־פאטער פון די ראטשילדס — ב. 5, ז. 2 (11).
— ב. 6, ז. 2 (3).

ר׳ יוסף משביר (חכם פון די האליטשער קאראאימען)
— ב. 5, ז. 1 (8).

מאיר דער שוסטער — ב. 1, ז. 1 (28).
„מאנטשקע״ — ב. 1, ז. 1 (16).
מאניושקא — ב. 1, ז. 4 (13).
משה חשקעס — ב. 1, ז. 5—4 (14).
מאפו — ב. 1, ז. 8 (14).
מאריאוויטן — ב. 4, ז. 5 (2).
מהר״ם — ב. 4, ז. 2 (1).
מהרש״א — ב. 4, ז. 2 (2).
מהרש״א — ב. 3, ז. 3 (3).
„מהרש״ל״ — ב. 4, ז. 2, (1).
דער „מומחה״ — ב. 4, ז. 1 (4).
מוניע, דובראוונער שמש — ב. 3, ז. 1 (5).
מונקאטש — ב. 5, ז. 3 (5).
מוסר׳ניקעס (צווישן) — ב. 3, ז. 1 (1).
מזח יהושע (לעצטער איד. פאלקס שרייבער) — ב. 2, ז. 7—1 (2).
„מחזיקי הדת״ — ב. 6, ז. 7 (5).
מחלוקת צווישן ר׳ ישראל סאלאנטער און ר׳ הערש ליב —
ב. 1, ז. 5 (29).

מייזל, ר׳ אליהו חיים — ז. 1 (1).
מיכל ציגארן־מאכער — ב. 1, ז. 8 (28).
ר׳ מיכל זלאטשאווער — ב. 5, ז. 2 (1).
מיסיאן (קריסטליכע) — ב. 3, ז. 1 (8).
מיסיאנער — ב. 3, ז. 3 (8).
מירער ישיבה — ב. 3, ז. 1 (2).
מלכה די רעבעצין — ב. 3, ז. 1 (1).
מעזעריטש — ב. 4, ז. 1 (1); ז. 1 (7).
מעזעריטשער מגיד (ר׳ בער) — ב. 1, ז. 3 (11).
ר׳ מענדעלע („צמח צדק״) — ב. 6, ז. 1 (2).
ר׳ מענדעלע דער צווייטער (ר׳ מענדעלע וויזשניצער).
ר׳ מענדעלע קאסאווער — ב. 6, ז. 2 (3).
ר׳ מענדל קאצקער — ב. 6, ז. 3 (1).
מרדכי „ירא שמים״ — ב. 2, ז. 7—1 (8).

ר' מרדכי'ניו — ב. 6, ז. 2 (4).
משה ג"ח — ב. 1, ז. 1 (18).
ר' משה דוד'ל — ב. 6, ז. 2 (4).
ר' משה'לע — ב. 6, ז. 6 (3).
ר' משה ליב (סאסעווער רבי) — ב. 5, ז. 2 (1).
משה מאנטאלטו — ב. 4, ז. 2 (2).
ר' משה קרעמער, ב. 3, ז. 5 (7).
„משיח בן דוד" — ב. 2, ז. 1—5 (4).

נ

נאוואגרודקער מוסר — ב. 3, ז. 1 (3).
נאוואגרודקער מוסר'ניקעס — ב. 3, ז. 1 (4).
נאַווגאַראַד — ב. 1, ז. 1 (29); ב. 2, ז. 2 (1).
נאוואראדער תלמוד תורה — ב. 3, ז. 1 (5).
„נדר פון אַ קאָצקער חסיד" ב. 4, ז. 1 (4).
ר' נחום הארדנער — ב. 1, ז. 2 (26); ז. 1 (27).
נאַלעווקעס (1) (2) (3).
ר' יוסף שאול נאטאַנזאָן — ב. 5, ז. 2 (5).
נאטע שתדלן — ב. 1, ז. 7 (21); ז. 1—2 (22).
ניינציגער — ב. 1, ז. 1 (29).
נאַפּאָלעאָן און דער אַלטער רבי — ב. 6, ז. 1 (1).
נאַרדאַו — ב. 5, ז. 8 (3).
נעסוויזש — ב. 1, ז. 1 (18).
נפתלי פייף — ב. 2, ז. 1—2 (4).
„נתיבות עולם" — ב. 4, ז. 2—4 (8).
ר' נתן לייזער (פילאזאף) — ב. 3, ז. 2 (7).

ס — ש

ס. ס. („עס־עס") — ב. 3, ז. 3 (2).
סאדיגער — ב. 6, ז. 1 (2).
סאַלאָווייטשיק ר' חיים — ב. 2, ז. 1 (4);
ב. 4, ז. 2 (4).
ב. 3, ז. 1 (4).
ב. 6, ז. 7 (5).
ב. 3, ז. 1 (1); 1 (2).

ר׳ ישראל סאַלאַנטער — ב. 1, ז. 5 (29);
סאַלאַנטער׳ס תלמידים — ב. 3, ז. 1 (2).
סאַנדזער רבי (ר׳ חיים האַלבערשטאַם) — ב. 6, ז. 8 (7).
סאָניע ניימאַרק — (די חכמה) — ב. 3, ז. 1 (1).
אירע מעשה׳לאך: ב. 3, ז. 1 (2); 1 (3);;
1 (4); 1 (5); 1 (6); 1 (7).
סאַסאָווער רבי — ב. 6, ז. 8 (3).
סווידער — ב. 4, ז. 5 (6).
סווערזשנע — ב. 3, ז. 1 (7).
סופר׳ם דראַמע — ב. 3, ז. 1 (6).
סטויפץ — ב. 3, ז. 1 (7).
סיגעט (אונגאַרן) — ב. 5, ז. 2 (1).
סינאַגאָג, מוסר — ב. 1, ז. 8 (21).
סלאָבאָדקער ישיבה — ב. 3, ז. 1 (7).
דער סלאָנימער (גוטער איד) — ב. 6, ז. 1 (4).
סמאָלענסקין, לעאָ — ב. 5, ז. 4 (5).
סמאָלענסקין פּרץ — ב. 1, ז. 8 (21).
סמאָלענסקין, פּרוי — ב. 5, ז. 8 (21).
ר׳ שמחה זיסל — ב. 3, ז. 1 (3).
שמחה דער שוסטער — ב. 3, ז. 1 (3); ז. 1 (5).
„שרה בת נחום״ — ב. 3, ז. 6 (7).
שרה יפה (האשה) מסדרת אותיות — ב. 4, ז. 2 (2).

ע

עפשטיין, ר׳ ליב — ב. 1, ז. 4 (3).
ר׳ יצחק ערטער — ב. 5, ז. 4 (9).
ערנקראַנץ, זעה זבאַרזשער וועלוועל.

פ

פּאַדריאַטשיקעס (אמאָליגע) — ב. 1, ז. 1 (8); ז. 1 (29).
פּאָזנאַנסקי — ב. 4, ז. 7 (3).
פּאָטאָצקי גראַף — ב. 1, ז. 1 (1).
פּאַטאַק זלאָטי — ב. 6, ז. 2 (4).
פּאָטיאָמקין, פּירשט — ב. 1, ז. 2 (21).
פּאָטיאָמקינס „גזרה — ב. 1, ז. 1 (22).

פּאַטשט, אידישע ב. 1, ז. 6 (21).
„פּאַניע קאַבאַנקו“ — ב. 1, ז. 1 (18).
„פּועלי ציון“ — ב. 3, ז. 3 (2); 5 (3); 5 (4).
„פּועלי צדק“ (חברה) — ב. 5, ז. 2 (4).
פּופּן־דאָקטאָר — ב. 1, ז. 7—1 (6).
פּורים־שפּיל — ב. 2, ז. 7—4 (1).
פּורים־שפּילער (לעצטער) — ב. 2, ז. 8— (1).
„פּטשאַלקע“ — ב. 1, ז. 7 (4).
פּיישע דער שניידער, ב. 3, ז.1 (4).
פּינסקי, דוד — 6—5 (3).
פּלאָנער׳ס — ב. 5, ז. 1 (16).
ר׳ פּנחס׳ל בעל הפּלאה — ב. 5, ז. 2 (3).
פּנקס־מעשיות — ב. 1, ז. 23—1 (19).
פּנקס פון בעלי מלאכות (גאַליציען) — ב. 5, ז. 1 (14).
יוסף פּערל — ב. 5, ז. 1 (1).
דער „פּע־פּע־עסניק און זיין ווייב — ב. 4, ז. 1 (14).
פּריץ (דער לעצטער יודישער) — ב. 1, ז. 1 (15).
פּרעסבורג — ב. 5, ז.
פּרעסבורגער ישיבה — ב. 5, ז. 1 (2).

פ

פאלעניצע — ב. 4, ז. 5 (6).
„פאמיליע צבי“פון דער לינקער זייט — ב. 4, ז. 5 (3).
מענדל פידלער (שאפּירניק) — ב. 5, ז. 1 (7).
לודוויג, אויגוסט פראנקעל, דר. — ב. 5, ז. 2 (5).
פראנץ יאזעף — ב. 5, ז. 2 (5).
פראנצאז קארל עמיל — ב. 5, ז. 5 (1).
פראוויין, (דר. האמעאפאט) ב. 3, ז. 6 (8).

צ

צונזער — ב. 5, ז. 9 (3).
צוקערמאן, שמערל — ב. 1, ז. 3 (2).
„צעבראָכענע נשמות“ ב. 2, ז. 6—1 (1).

ק—פּ

קאַהאַן, חיים שמעון — ב. 1, ז. 3 (8).
קאַזימיר (דער פּוילישער קעניג) — ב. 1, ז. 2 (6).
קאַטאַליק (דער פֿרומער אידישער) — ב. 2, ז. 1—8 (6).
קאַמוניסטישער קעלער — ב. 4, ז. 1 (3).
„קבורת חמור" — ב. 1, ז. 8 (21).
קברות לייט (מקברים) — ב. 3, ז. 8 (7).
קאַלייקעס — ב. 4, ז. 1 (2).
קאַמף צווישען סאַנדז און סאַדיגער — ב. 6, ז. 8 (7).
קאַטיק, יחזקאל — ב. 4, ז. 1 (5).
„קאַמבינאַטאָרס" — ב. 4, ז. 1 (2).
קאַנטאָניסטען — ב. 2, ז. 1—5 (2).
קאָנטראַבאַנדע־מסחור — ב. 1, ז. 3 (21).
ר' קאָפּיל חסיד — ב. 6, ז. 2 (3).
ר' קאָפּיל פּרנס — ב. 5, ז. 2 (6).
קאַראַאימער (אין טראָק) — ז. 1 (1).
קאַראַאימען און אידען אין האַליטש — ב. 5, ז. 2 (8).
קאַראַלטשוק, דר. (שוואַרצער דאָקטאָר) ב. 2, ז. 1—13 (7).
דער קדוש פון ביאַלע — ב. 1, ז. 1 (7).
קדושים פון רוזשינאַי — ב. 1, ז. 1 (16).
„קדושת לוי" — ב. 1, ז. 2 (10).
ק ו ט נ ע — ב. 4, ז. 1 (2).
קוילן־גרעבעריי און אידישע אַרבייטער — ב. 4, ז. 5 (3).
קוק־קעסטעלע (דער איד מיט דער) — ב. 2, ז. 1—7 (5).
קורטשעוו, דאָס „בית עולם" שטעטל — ב. 4, ז. 4 (6).
קושעלעווסקי, דר. — ב. 1, ז. 1 (10).
קיידאַנער שניידערשער פּנקס — ב. 1, ז. 1 (20).
קינקולקין — ב. 1, ז. 3 (11); 1 (12).
ר' שלמה קלוגער — ב. 5, ז. 3 (9).
קלמן ריפע — ב. 2, ז. 2, 3, 4 (4).
קערעשמעזא (אונגאַרן) — ב. 5, ז. 8 (3).
ר' נחמן קראָכמאַל — ב. 5, ז. 6 (9).
קרעטשמערס דראַמער — ב. 3, ז. 1 (2).
כנסת ישראל — ב. 6, ז. 7 (5).
„כתב־חירות" — ב. 5, ז. 4 (4).

ר

„ראבטשיק" און „בורילע" — ב. 3, ז. 1 (3).
ראדזיוויל — ב. 1, ז. 1 (16).
ראדזיוויל, קאראל — ב. 1, ז. 2 (18).
ר א ד ז י ו ו י ל ס — ב. 4, ז. 6 (1).
ר' ראובע'לע — ב. 1, ז. 3 (3).
ראטשילד — ב. 3, ז. 1 (3).
ראטשילד (לעגענדע וועגן) — ב. 5, ז. 1 (11).
ראמ'ס דרוקעריי — ב. 3, ז. 1 (9).
ראמאילעס געסל — ב. 3, ז. 2, 3 (2).
ראמאילעס שול — ב. 3, ז. 3 (2).
ראקאוו — ב. 3, ז. 2 (3).
רבייאים און חסידות אין גאליציען — ב. 6, ז. 1 (1).
רבקה רחל (אסתר'קע די דריטע) — ב. 1, ז. 5 (8).
רוזשינאיער פאלקס העלדן — ב. 1, ז. 1 (26).
רוסישע רעוואלוציע — ב. 2, ז. 5 (3).
„ריזן" — ב. 4, ז. 1, (2).
רייזעלע, די הויכע נשמה — ב. 4, ז. 1 (1).
ריזשינער רבי — ב. 6, ז. 1 (2); ז. 1 (4).
ריזשינער'ס הויף — ב. 6, ז. 7 (7).
ריווע קלאווער — ב. 2, ז. 3—1 (2).
דר. רייטמאן — ב. 6, ז. 3 (7).
ריינעס, לידער רב, גרינדער פון דער לידער ישיבה,—ב. 3, ז. 1 (4).

ש

„שאגת אריה" — ב. 1, ז. 1 (3).
„שאגת אריה" — ב. 3, ז. 3 (3).
ר' ישעיה מאיר שאפירא — ב. 5, ז. 1 (5).
שאפירניקעס — ב. 5, ז. 7 (5).
שאפירניקעס און חסידים — ב. 5, ז. 7 (5).
שרה שאפירא (העברעאישע דיכטערין) — ב. 5, ז. 3 (1).
שוויגער (גוטע) — ב. 3, ז. 4 (4).
שוויגער (שלעכטע) — ב. 3, ז. 1 (3).
שוסטערס, אידישע, אין בוטשאטש — ב. 5, ז. 7 (10).
„השחר" — ב. 5, ז. 4 (5).

שטאקל, דר. (שאפירניק) ב. 5, ז. 5 (7).
שטערן־משפחה — ב. 5, ז. 4 (10).
שטערן־קאנפארענץ — ב. 5, ז. 6 (10).
ר' שכנא — ב. 6, ז. 2 (1).
של"ה, (ר' ישעיה ליב הורוויץ) — ב. 5, ז. 3 (1).
שלום אש'ם שטעטל — ב. 4, ז. 1 (2).
ר' שלום בער — ב. 6, ז. 3—2 (2).
ר' שלמה רופא לורייא — ב. 4, ז. 2 (2).
„שמד" — ב. 2, ז. 3—1 (3).
„שמד'קעם" — ב. 4, ז. 9, 10 (1); א. ב. ג. ד. ה. ו. ז. ח.
ר' שמואל'קע (גרינדער פון דער מירער ישיבה) — ב. 3, 1, 1 (2).
ר' שמואל'קע (ליבאוויטשער רבי) — ב. 6, ז. 2 (2).
שמולעוויזנע — ב. 4, ז. 1 (7).
„שמיט" (א „אידישער הייד") — ב. 2, ז. 1 (1).
„שמן הטוב" (ספר) — ב. 5, ז. 2 (11).
שמעון קאפטאן — ב. 1, ז. 2 (26).
ר' שמעלקע פון ניקלסבורג — ב. 5, ז. 2 (1).
ר' שמעלקע פון ניקלשבורג — ב. 5, ז. 2 (3).
ר' שניאור זלמן (אלטער רבי) — ב. 6, ז. 3 (1).
ב. 1, ז. 3 (4).
שקלאוו — ב. 1, ז. 1 (21).
שקלאווער גבירים — ב. 1, ז. 5 (21).
„שקלאווסקי דוואריאנין" — ב. 1, ז. 1 (12).